

Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva: nove serije godina I. 1895.

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1896**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:447794>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Public Domain Mark 1.0/Javno dobro](#). Autorsko pravo je isteklo.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

VIESTNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

NOVE SERIJE GODINA I. 1895.

SA TRI TABLE I STOŠESTDESETIJDJEDNOM SLIKOM U TEKSTU.

UREDNIK

DR. JOSIP BRUNŠMID.

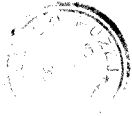

Učelak trogirskog portala. (Str. 71.)

U ZAGREBU.

TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).

1895—1896.

15.586

1980

lawa

SADRŽAJ „VIESTNIKA“ ZA GODINU 1895.

	Strana
Bojničić-Kninski Dr. Ivan: Grbovnica kraljevine „Slavonije“	14
— — — Sfragistička iztraživanja I. i II.	23
Brunšmid Dr. Josip: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije	148
— — — Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija	1
— — — Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji I.—IV.	96
Brusina Spiro: Novija literatura o etruščanskim poveljama zagrebačke mumije	184
Jelić Dr. Luka: Zvonik spljetske stolne crkve	29
Klaić Vjekoslav: Croatia superior et inferior	137
Laszowski Emilij: Prilog k hrvatskoj sfragistici I.	120
Miler Ferdo: Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj	144
Musić Dr. August: Homerova Troja	139
Purić Josip: Spomenica na boravak njegovoga veličanstva u Zagrebu	187
Tkalčić Ivan: Pavlinski samostan u Dubici	189
—	
Fleischer Gustav: Izvještaj o iztraživanju u Kloštarskoj okolici	203
Dopisi muzejskih povjerenika: Ignjat Jung u Mitrovici	206
Jakov Pavelić u Kostajnici	208
Despot Teodorčević u Kutini	208
Ferdo Hefelev u Sisku	209
Bulić Fran: Iztraživanja „Bihaća“	209
—	
Sitne viesti: Podpora kr. zemaljske vlade za izdavanje Viestnika str. 211. Važna vladina naredba u pogledu čuvanja starih građevnih spomenika str. 211. Nabava dviju specijalnih numizmatičkih sbiraka za narodni muzej str. 212. Darovi etnografskoj sbirci nar. muzeja str. 213. Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu str. 214. Bihać, hrv. društvo za iztraživanje domaće povjesti u Splitu str. 214. † Vaclav Radimsk str. 214. Spomen knjiga otvora prvoga muzeja hrv. spomenika str. 218. Ephemeris Bihačensis, E. Salonitana, E. Spalatensis str. 218. Vodja po Spljetu i Solinu i druge knjige, što ih dobiše članovi spljetskoga kongresa str. 218. Auctarium inscriptionum musei Salonitani str. 219. Die neolithische Station von Butmir str. 220. Materijali od Dobruskoga str. 220. Folkloristički zbornik jugoslavenske akademije str. 220. Literarno-historijski zbornik jugoslavenske akademije str. 221. (Dr. Josip Brunšmid). — Series nobilium od Bojničića str. 219. (E. Laszowski). — Museum Nugent str. 211. Bizovački brončani depot str. 213. † Giambattista de Rossi str. 215. † Henrik pl. Brunn str. 215 † Ivan Overbeck str. 216. Starohrvatska Prosvjeta str. 217. Szent Simon ezüstkoporsója Zárában 219. (Josip Purić). — † Gustav Hirschfeld str. 216. (Josip Sarkotić).	
—	
Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheološkoga društva, održavane dne 25. ožujka 1895., str. 221.	

IMENIK DOPIŠNIKA „VIŠTNIKA”

ZA GODINU 1895.

- Bojničić-Kninski Dr. Ivan, ravnatelj kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Brunšmid Dr. Josip, upravitelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Brusina Spiro, sveučilištni profesor i ravnatelj zoološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Bulić Fran, ravnatelj arheološkoga muzeja i gimnazije u Spljetu.
Fleischer Gustav, upravitelj realne gimnazije u Belovaru.
Hefele Ferdo, gradjanski učitelj u Sisku.
Jelić Dr. Luka, profesor bogoslovije u Zadru.
Jung Ignjat, učitelj u Mitrovici.
Klaić Vjekoslav, sveučilištni profesor u Zagrebu.
Laszowski Emilijan, pristav kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Miler Ferdo, gimnazijski profesor u Zagrebu.
Musić Dr. August, sveučilištni profesor u Zagrebu.
Pavelić Jakov, učitelj u Kostajnici.
Purić Josip, gimnazijski profesor i kustos arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Sarkotić Josip, gimnazijski profesor u Zagrebu.
Teodorčević Despot, mjernik u Kutini.
Tkalčić Ivan, akademik i prebendar u Zagrebu.

NADGROBNI SPOMENIK M. VALERIJA SPERATA IZ VIMINACIJA.

Prije nekoliko godina nadjen je u srpskom selu Kostolcu, gdje je negda bio važni rimski utvrđeni logor i grad Viminacium, po prilici 1·50^m duboko pod zemljom medju razvaljenim zidovima, ogroman 2·00^m visok, 0·75^m širok a po prilici 0·19^m debeo, u tri komada razlupan mramorni spomenik. Gospodin Ignjat Weifert, koji ga je kupio i poklonio gimnaziji rodnoga si grada Pančeva, dao je ove ulomke umetnuti u sanduk i dobro učvrstiti hidrauličnim vapnom i željeznim prječakama, od kojih se jedna iznad napisa i na slici vidi. Tom su prigodom vapnom zamazane pukotine, koje su razstavljale pojedine ulomke kamena, te im se na našoj slici jedva tragovi poznaju. Na gornjemu kraju ove stele nalaze se udubine, da se u njima učvrste sada manjkajuća manja kamenita akroterija, a dolnja je strana kamena bila tako usječena, da se je kamen mogao okomito utaknuti u odgovarajuću četverouglastu udubinu drugoga horizontalno ležećega kamena.¹

Lice je kamena horizontalno razdijeljeno u četiri nejednako velika pojasa sa skulpturama i napisom, dočim je naličje kao obično ostalo prazno. U najgornjemu pojasu, koji zaprema po prilici jednu trećinu prostora, u dosta je uzkomu okviru nacrtana otmica Kore. Uzka pruga sa lovačkim prizorima dieli ovaj nacrt od ploče sa napisom, omeđjene sa obje strane po jednim polustupom korinskoga reda. Izpod ovoga trećega pojasa, kojemu je trebalo nešto preko jedne trećine celoga prostora, nalazi se mnogo uži sa skulpturama, koje prikazuju otmicu Europe i Dioskure sa njihovim konjima.

Najodličnije mjesto na spomeniku nije bez razloga zapalo nacrt sa otmicom Kore. Teško da bi se ljepše dalo izraziti čuvstvo pijeteta svojte za izgubljenim pokojnikom, nego uporabom ovoga krasnoga grčkoga mytha, u kojemu se tako rječito zrcali očajna bol i tuga za izgubljenom milom osobom. Medju figurama, izradjenim u visokomu reljefu, koje su sve okrenute s desna na lievu stranu, kao glavna se iztiče osoba posve gologa Hada, ledjima okrenutoga spram gledaoaca. Bradatu glavu, urešenu vrpcom u kosi, kojoj mu uvojcji padaju na lievo rame i ledja, bog je okrenuo na desnu stranu. Podignuta mu desnica horizontalno drži kentron mjesto patrećega ga žezla. Konjske uzde biti će da su pričvršćene na kolima, na koja je stao desnom nogom, trudeći se kako bi na njih podigao svoj plien, liepu Koru. Obuhvatio ju je iznad lievih bedara, te joj slabo koristi živo otimanje, u čemu je natrag bacila glavu, gornji dio tiela i noge. Mladaj božici, koju riese gusti uvojcji, kod toli žestoke kretnje spuznuo se je himation, koji joj

¹ Takov kameni podstavak od stele Valentinije Feste, našao je i darovao našem muzeju gosp.

Andrija Rakić, občinski načelnik u Topuskomu.

obavija još jedino donji dio nogu. U skrajnjemu se je sdvojenju uhvatila podignutom desnicom za glavu, ne mareći za liepe utješljive rieči otmičara, koji ju zalud nastoji umiriti. Hadova kola naliče na gornjoj strani letvom uriešenomu čamcu, rudo im se pojavljuje na donjoj strani, a imaju dva točka, od kojih se vidi samo lievi sa osam žbica, okrećući se oko veoma debele osovine. Kako su oba konja, kojim se glave vide s lica (de face), biesno poskočila i kako je Hades naglo od ostrag na kola stao, ova su se nadigla strmo spram prednje strane. Pred konjima stoji, okrenut spram gledaoca, Hermes sa krilatim petazom na glavi; kerykeion u ljevici mu naslonjen je na njegovo rame, a desnicom je božanski viestnik uhvatio uzde lievoga konja. Iz cieloga mu je držanja očito, da ta ljudina jedva može, da suzdrži vatreni bies ono par vilovitih konja. Tomu biesu po svoj prilici nije povoda dala zmija, koja podignute glave pred njima na desno puže, htonska životinja, koju ćemo redovito naći na nadgrobnom kamenju sa nacrtima Korinoga mytha. Dvie košare sa cviećem i voćem, jedna pod konjima, a druga izpred njih, sjećaju te, da je Hades zatekao Koru i njene drugarice kod branja cvieća (anthologije). Od Korine družbe vidimo na našem reljefu jedino Athenu, koja je desno do nje gotovo ukočeno stala. Glavu joj krije kaciga sa perjanicom, a lievo rame okrugli štit sa uzkim obodom naokolo i velikom gukom u sredini; desnica joj drži okomito na zemlju stavljeno koplje.

Figure ovoga veoma ukusno grupiranoga nacрта pune su života. Jedini kontrast čini Athena, koje kao da se, sudeći po njezinomu držanju, cieli događaj ni ne tiče. Očito je, da se ona ne misli protiviti otimanju, ali nam nije odmah u prvi mah razumljiv razlog njezine pasivnosti, koje na većini sličnih kompozicija na rimskim sarkofazima ne opažamo. Je li umjetnik kanio mythus predstaviti u smislu orphijske poezije: Athenu, koja se ne protivi otmici, jer i sama aktivno kod nje sudjeluje? Ili će biti da ju je sklonila na pasivitet pojava munje, kojom je otac bogova izjavio, da je sporazuman s odlukom, stvorenom u vieću bogova, da ima Kora biti Hadovom ženom.¹ Iz samoga našega nacрта pravoga razloga ne bi mogli ustanoviti, ali će nam ga protumačiti drugi spomenik. Na jednoj kalenskoj zdjelici Lucija Kanuleja² vidimo i Hada i Koru i Athenu u relijeftu kao na kostolačkomu kamenu, samo kao da je umjetniku, kada je rezao onu mušku osobu pred konjima, bio na umu Triptolem mjesto Herma. Pred Athenom jasno se vidi Zevsova munja, koja joj nalaže, da se okani otmičara. Oba ova nacрта izvedena od rimskih umjetnika pod uplivom su posve sličnoga shvaćanja priče. Dobna je razlika obijuh doduše velika — Kanulej iz Kala (Cales) radio je u drugoj polovini trećega vieka prije Isusa, a kostolački će spomenik biti skoro 400 godina mlađi —, ali kako je obima zajednička bitna misao, držim, da je moguće, da i jedan i drugi potiče iz jednoga te istoga praznora, stvorena možda pod uplivom Euripidove poezije u drugoj polovici V. ili u IV. vieku prije Isusa. Od velikih umjetnika, koji bi mogli bili stvoriti za dugo vrieme mjerodavan idealni nacrt, može se pomisliti samo na Praxitela, koji je po predaji tako vješto znao nacrtati τὴν ἑρμῆς ψυχῆς παράθη³ i na Nikomacha, slikara thebansko-attičke škole, koga su i stari pisci uvažavali kao jed-

¹ Euripidis Helena v. 1301.—1368.

² Foerster u *Annali dell' istituto* 1883. p. 66—75.

³ Diodor. exc. l. XXVI, 1.

noga od najboljih slikara.¹ Od Praxitela spominje Plinije² otmicu Persephone i Katagusu. To će valjda biti dvie razne grupe iz istoga mytha, koje nisu bile medju sobom u savezu. Za Praxitelovu otmicu obćenito se misli, da je bila ograničena na glavnu grupu, Hada, kako se vozi na kolima sa ugrabljenom Korom. Kako likovi na novcima nekijh maloazijskih gradova, koji obično daju vjerne kopije glasovitih skulptura, nalazećih se u kojemu hramu dotičnoga grada, predočuju obično takodjer samo glavnu grupu iz Korine otmice, onaj bi nazor bio veoma vjerojatan. Gdje se je nalazila grupa Praxitelova nije doduše poznato, ali mogućnost nije izključena, da je bila u hramu karskoga grada Nyse, koji kao da je prvi započeo kovati novce sa grupom Korine otmice.³ O Nikomachovoj slici znamo samo, da je predstavljala otmicu Proserpine i da se je prije Plinijeve dobe nalazila u Minervinoj celli kapitolskoga hrama iznad aediculae Juventatis.⁴ Nema sumnje, da su umotvori radi svoje ženijalnosti i vještine priznatih umjetnika morali znatno uplivati na sve kasnije umotvore sa sličnim predmetom. Kod Rimljana, koji su u umjetnosti sasna ovisni od svojih grčkih učitelja, mogla je Nikomachova slika imati tim prije meritorni upliv, pošto se je još u prvo carsko doba nalazila u Rimu. Vjerojatno mi je s toga, da je ona onaj prazvor, iz kojega potiču svi oni mnogobrojni spomenici rimske carske dobe, a s njima i nacrt na kostolačkomu kamenu.

Kod potanje analize pojedinih detalja kostolačkoga nacrtu brzo ćemo se osvjedočiti, da ga nije izradio umjetnik, koji je nacrt sam koncipirao, već sasna obični klesarski majstor. Naravna razlika u veličini zrelih mužkih i mladjanijh ženskih figura sasvim je dobro iztaknuta, ali velikih pogriješaka ima u crtanju ekstremiteta. Dočim ruke svih osoba izgledaju, kao da su zakržljale, Hermove su noge izpale nenaravno debele. U mnogu je ruku manjkavo i izvedenje životinjskih likova. Uza sve iztaknute mane mora se priznati, da cjelina nacrtu čini veoma ugodan dojam, te da je klesar upotrebio svu svoju vještinu, da krasni uzorak, koji mu je služio, što vjernije kopira. Spomenute pogrješke u poslu, koji je izveden sa velikom pozornošću, samo se daju protumačiti, ako uzmemo, da klesar nije imao pred sobom modela već sliku ili risariju. Kod plastične reprodukcije nije pravo znao izraditi perspektivno skraćivanje svojega slikovnoga uzorka, te su mu stoga spomenute pojedinosti slabo uspjele.

Iz ovoga, kako mi se čini, jasno utvrđenoga slučaja dalo bi se naslućivati, da se u rimskim klesarskim školama nije uvijek radilo po plastičnim modelima, već da je često moralo biti u porabi svezaka sa crtežima, iz kojih si je klesar u praksi mogao izabrati ono, što mu je u pojedinomu slučaju trebalo. Prama prostoru, koji mu je na kamenu bio na raspolaganje, mogao je majstor takov uzorak modificirati, dodajući ili izpuštajući koju pojedinost. Potvrdu ovoga mojega nazora, koji mi se stvarno čini posve opravdanim, mislim da bi mogao naći sravnjivajući s našim nacrtom reliefe srodnih mu nadgrobniuh spomenika. Na većini nadgrobnooga kamenja izražena je samo glavna grupa, uz koju se kadkada pojavljuje po koja od

¹ Cic. Brut. 18, Plut. de mul. virt. praef., Plin. n. h. 35, 50.

² N. h. 34, 69.

³ Sr. Overbeck Demeter und Kora p. 651.

⁴ Plin. n. h. 35, 108.

ostalnih figura. Na kostolačkomu je reljefu više likova nego na ijednom od iste vrste, ali ipak nije nemoguće, da je na uzorku mogla biti još koja figura. Dalo bi se tu još pomišljati na Erosa, na kojega tu kadkada nailazimo, bilo gdje leti nad konjima,¹ bilo na kolima, gdje tjera Hadove konje.² Za Artemidu i Aphroditu, koje bi mogle biti nacrtane kao drugarice Korine kod anthologije, poznajem analognih nacerta samo na sarkofazima. Svih tih figura klesar na našem spomeniku nije mogao izvesti, jer u jednu ruku nije imao za njih dosta prostora, a u drugu je trebalo izbjeći pogrješki, da mu slika ne bude premnogim figurama i detaljima prenatrpana, kako to vidimo na većini reljefa na sarkofazima.

Otmica Kore veoma je zahvalan predmet za pjesnika i umjetnika, te stoga ni nije čudo, da je od klasičnih naroda preostalo mnogo literarnih i umjetničkih spomenika. Najpodpuniju radnju o njima napisao je Richard Foerster,³ a o važnijima govori J. Overbeck,⁴ koji je publicirao i slike ponajglavnijih spomenika.⁵

Pjesnici i umjetnici natječu se u usavršavanju najljepše priče darovitoga helenskoga plemena. Da joj u Ilijadi i Odiseji nema traga biti će po Foersterovom mnienju razlogom, što se slučajno nije pružila sгода, da se o njoj progori. Kora je tu u ostalom već žena Hadova. U Heziodovoj se Theogoniji⁶ pjeva o otmici već u dosta dotjeranom obliku. Za veliku starost priče govori, što je bila veoma rano po svim grčkim krajevima razširena, a služba Demetre i Kore na mnogim mjestima lokalizirana. Kod svečanosti Demetre i Kore, koje bi se priredjivale u jesen (*αὐθόδος*) i proljeće (*ἄνοιδος*), davale bi se mimične predstave, kojima je predmet bio uzet iz priče. Na glasu su bile slave u Eleusisu i Syrakusi. Rimljani, koji su sicilsku priču poprimili, iztiču veseli karakter syrakuških svečanosti.

Pričom o otmici i povratku Kore pokušao je grčki narod protumačiti prestajanje vegetacije u jeseni i njezinu pojavu u proljeću. Kora, kći neba (Zevsa) i zemlje (Demetre), koju je Hades oteo, u zemlju je metnuta i tamo živuća sjemenka, kojoj se kroz više mjeseci (u Grčkoj četiri) ne vidi traga; Kora, koja se povratila, da boravi uz svoju majku, proključala je sjemenka, što no će da procvate na zemlji.

Iz lokalnih legenda hramova, kojima se je tumačio povod utemeljenju jedinomu svetištu, razvila se je poezija hymna, pjevanih prigodom svećanih činova po Attici (Pamphos, t. zv. homerski hymnos i orphijski piev). Veliki athenski tragičari uveli su, kako se vidi iz sačuvana kora Euripidove Helene, u priči samo neznatne promjene, odgovarajuće theološkomu shvaćanju njihova vremena. Aleksandrinski pjesnici poprimeše sicilsko shvaćanje priče, a za njima se povedoše i Rimljani.⁷

Kod izradjivanja nacerta držali su se umjetnici shvaćanja suvremenih pjesnika, što monumentalna predaja — za grčku dobu dosta manjkava — potvrđuje. Poeziji hymna odgovarale bi tri arhajske terakote iz epizephyrskoga Lokrisa i

¹ Overbeck *Demeter und Kore* p. 644 br. 3.

² Overbeck *ibid.* br. 10. i 11.

³ *Der Raub und die Rückkehr der Persephone in ihrer Bedeutung für die Mythologie, Literatur und Kunstgeschichte.* Stuttgart 1874.

⁴ *Griechische Kunstmythologie III. Band IV. Buch. Demeter und Kora* p. 590—667.

⁵ *Atlas der griechischen Kunstmythologie Taf. XVII. und XVIII.*

⁶ V. 913. i sl.

⁷ Ovid *fasti* IV. 417—620.; *metamorph.* V. 346—661.

likovi dvijuh doljno-italskih vaza.¹ Euripid i pjesnici njegove dobe uplivali su na umjetnike mlađe attičke škole. (Praxiteles, Nikomachos), s kojima bi se mogle dovesti u svezu slikarije na 4—5 vaza i reljef na Kanulejevoj kalenskoj phiali.² Aleksandrinska i rimska poezija sa svojim varijacijama živa su slika i prilika brojnih spomenika, što no su služili za ures rimskih sepulkralnih spomenika („slikani nadgrobni nadpisi“). Foerster navodi u ovom razredu 58 sarkofaga, 11 komada nadgrobna kamenja i nekoliko drugih spomenika sa nacrtima iz Korine priče, od kojih se nijedan nije našao u grčkim predjelima.³

Nacrti na sarkofazima rimske carske dobe sastoje redovito od više ne baš najspretnije sbijenih kompozicija, koje obično ilustriraju jedan te isti mythos. Ovo neukusno izvedeno spajanje raznolikih nacrtu mythskoga sadržaja, pri čemu se ipak nije mogla postići liepo zaokružena cjelina,⁴ ušlo je u Rimu u modu u prvoj polovini II. vieka poslje Isusa. Strogo normiranih propisa o izboru pojedinih sastavina dakako da nije bilo, pa je klesar po volji mogao birati uzorke za pojedine samostalne dielove cieloga nacrtu, kako su mu se najbolje sviđjali. I za razne dielove Korinoga mytha moralo je biti više priznato dobrih nacrtu, a to će valjda biti razlog onolikim razlikama u pojedinostima reljefa na sarkofazima. Medju nacrtima jasno se razabire po smjeru, u kojemu su figure poredane dva razreda, a u obilnijemu od njih četiri glavnija tipa. Usuprot bitnim razlikama u detaljima, drži Foerster da su ti nacrti, kojim svima služi temeljem sicilsko shvaćanje priče, postali iz zajedničkoga originala. Ovomu da odgovara njegov tip α sa 14 figura, na kojemu je nacrtana Korina otmica ($\acute{\iota}\sigma\pi\alpha\gamma\gamma\acute{\iota}$) i Demetrino tumananje ($\tau\lambda\acute{\iota}\nu\tau\acute{\iota}$). Iz njega da se je razvio tip γ (sa 25 figura), na kojemu se je dodala anthologija, a varijiranjem jednoga i drugoga da su nastala ostala tri. Od potonjih da je tip ε doživio najviše promjena, tako da su na njemu pod uplivom orphijske poezije sve tri božice (Athena, Artemida i Aphrodita) nacrtane, kao da pristaju uz otmičara, i da su figure nacrtu okrenute na protivnu stranu. Čini mi se, da bitna razlika u shvaćanju priče i izvedenju nacrtu ne govori za Foersterov jedinstveni prauzorak. Po načinu crtanja nikako nije opravdana pomisao na Praxitela, Nikomacha ili drugoga kojega velikoga majstora. U najboljem bi slučaju mogla biti od kojega od njih scena otmice, dočim su ostale scene valjda bile predmetom drugih slika, kojim originale ne poznajemo. Za nadgrobne reljefe sa Korinom otmicom, misli Foerster, da su samo ekscerpti obilnijih kompozicija na sarkofazima. Ovo bi onda moglo biti vjerojatno, kada bi se dalo dokazati, da je koji od sarkofaga stariji od ovih nadgrobnih reljefa. Obćenito se uzima, da jedan dio sarkofaga potiče iz konca II. vieka poslje Krista, a većina da je izradjena u III. vieku. Kostolački reljef, koji Foersteru nije bio poznat, jer dosele još nije bio publiciran, s epigrafskih je razloga morao biti načinjen u doba cara Hadrijana, kako ću to dalje dole nastojati da dokažem. Stoga ne može biti o kakovoj ovisnosti njegovoj od kompozicija na sarkofazima ni govora. Ovisnost nadgrobnih reljefa od onih na sarkofazima čini mi se u ostalomu i stoga dosta nevjerojatnom, što na potonjima nigdje ne nalazim traga onoj zmiji pred

¹ Overbeck *ibid.* p. 591—595.

² Overbeck *ibidem* p. 595—607; *Annali* 1883. p. 66—75.

³ Overbeck *ibid.* p. 607—658.

⁴ Gđjekoja se je figura morala dva puta nacrtati.

Hadovim konjima, koja je cijeloj seriji nadgrobnih spomenika karakteristična. Običnomu klesarskomu radniku, koji se je kod reprodukcije sliepo držao uzorka, ne mogu imputirati toliko samostalnosti u invenciji, da bi ma kakov detalj sam dodao, već bi mi se prije dalo vjerovati, da je dosta toga izpustio. Čudno bi mi se činilo, da su se svi ti klesari sami sjetili, da taj detalj treba umetnuti. I među nadgrobnim reljefima opažamo po smjeru, u kojemu su figure poredane dva razreda. Kostolačkomu je reljefu donjekle srodan samo onaj iz Pighianskoga kodeksa (fol. 46), kojemu danas više nema traga. Na jednomu i drugomu okrenute su figure na lijevo, ali su razlike u izvedenju pojedinosti veoma velike.

Po svemu tomu mogla bi dakle jedino biti opravdana izreka, da su obim vrstima spomenika služili slični uzorci, koje su razni umjetnici tečajem vremena stvorili po istomu izvoru, literarnoj predaji. Moguće je, da se je kasnijih umjetnika osobito dojmila kakova vrstnija umotvorina, što se je i u njihovim djelima izražavalo. Je li na njih tako djelovala Nikomachova slika, koja je već u drugoj polovini I. vieka bila propala ne znamo, ali se mora priznati, da je lahko moguće.

Uzka pruga sa figurama izpod opisanoga glavnoga nacerta ima samo dekorativnu svrhu, što se jasno iztiče površno izradjenim malenim figurama u ploho-rezbi (bas-relief). Mogli bi ju smatrati: frizom (partom) uriešenim arhitravnim balvanom, koji leži na ona dva polustupa, s obje strane plohe s napisom. Na nacrtu dva su, kako mi se čini samostalna lovačka prizora sa figurama, okrenutim na lijevu stranu. Četiri stabla (topole ili ciprese), poredana u ponješto nejednako udaljenosti jedno od drugoga, tipična pojava na lovačkim slikama rimske dobe¹ označuju šumski predjel. Na desnomu dielu nacerta bježi prama sredini jelen — kako se čini sa četiri paroška — pred ogromnim lavom silne grive, koji ga progoni. U prizoru na lijevoj polovini opažamo mužku figuru, odjevenu kratkim hitonom do kukova, koja u desnici drži nekakav gore na način srpa zavnuti instrumenat. Lovac kao da je izašao iz zaklona, označena nakrivljenim stablom. Osvrćući se trči na lijevu stranu k' jednoj životinji, koja je pala na prednje noge. Pod njom leži odrubljena joj glava sa kratkim rogovima (srna?). Iza ulovljene na stražnje se je noge osovila druga bježeća životinja sa dugim nerazdijeljenim rogovima (koza).

U starim piscima o lovu nigdje nisam našao spomena porabi srpolikih sprava na lovu. Xenophon² spominje $\delta\epsilon\pi\tau\alpha\upsilon\zeta$, kojim se je sjeklo granje, da se s njim začepi luknje pod mrežama i oko njih ili da se posieče motka, na kojoj bi se ulovljena divljač kući nosila. Da mogu služiti za navedene svrhe, morali su ovi srpovi sastojati od jakoga komada željeza te imati oblik t. zv. $\mu\acute{\alpha}\chi\alpha\upsilon\zeta$, koja je još i danas u Lykiji u porabi. Taj instrumenat ima frapantnu sličnost sa onom spravom u lovčevnoj desnici, a tko ga je kada vidio, biti će uvjeren, da je mogao biti veoma pogibeljan za neoprezno srnče, koje bi se u zasjedi čekajućemu lovcu preveć približilo. Sprava veoma slična onoj na našem reljefu nalazi se u sbirci bronsa muzeja u Karlsruhe, ³ te držim, da se je u tomu komadu sačuvalao oblik antiknoga lovačkoga in-

¹ Sr. *Ludolph Stephani* u *Compte rendue* 1872.   ² Kyn. 2, 9.

II. 1 i 2.

³ K. Schumacher Beschreib. der Samml. ant.

Bronzen. p. 149. Tabla XIV. 56.

strumenta, kojemu se poraba vidi na kostolačkomu reljefu.¹ Naš je lovac upotrebio sgodu, kada se je njegovom zaklonu kraj uzkoga puta kroz guštaru, kojim divljač obično prolazi, domakla žrtva, te joj je s tim oružjem nepoznata imena odsjekao glavu, a sada se žuri, ne bi li ga ista sreća poslužila i kod one druge životinje, što je pred nekakvom na nacrtu nenaznačenom zaprekom (možda mrežom) u propanj skočila.

Na nadgrobnim spomenicima dunavskih pokrajina rimske države veoma su se rado lovački prizori kao uzgredni ures rabili, dočim tomu ne nalazim analognih primjera u poranjskim zemljama i drugdje. Iz Panonije poznajem dva veoma slična spomenika, valjda takodjer iz prve polovice II. vieka, koji imaju prizora slične naravi na istome mjestu. Jedno je nadgrobni spomenik centurijona M. Herennija Valenta iz Vinkovaca, sada kao dar mojega prijatelja umirovljenoga profesora Josipa Riesla u narodnomu muzeju,² a drugi P. Titija Finita i njegove žene, Jucunde iz Beča, sada u tamošnjem dvorskom muzeju.³ Npubliciranih sličnih spomenika vidio sam u lapidariju beogradskoga muzeja, a biti će ih više i drugdje. Na neobjelodanjenomu reljefu Aurelija Simplicija u Mitrovici klesar je izradio psa, koji progoni zeca, ali su ove životinje razdijeljene jedna od druge grupom žrtvujućih osoba. Čini se, da je natjeravanje ovih životinja sa zlokobnom po zeca prognozom imalo simbolično značenje. Običaj metati ovaj prizor na sepulkralne spomenike veoma se je dugo sačuvao, te nalazimo ove životinje još i na muzejskom sarkofagu kršćanke Severille iz Siska (po prilici V. stoljeće).

Ostavljajući čitanje i tumačenje napisa za konac ovoga opisa, prelazim na treći pojas sa skulpturama predočujući otmicu Europe, koji se nalazi na donjemu dielu kamena. Na nacrtu, oko kojega nema nikakova okvira, vidimo ne posvema u sredini već više na lievo božanskoga bika, gdje trči na lievu stranu. Na njemu leži Europa, pričešljane i u sredini razdijeljene kose, okrenuta licem spram gledaoca. Desnicom se je uhvatila za lievi bikov rog, dočim joj ljevica drži od vjetra nad glavom naduhani himation, što joj pokriva još samo desnu nogu. S obje strane ove grupe stoje okrenuti spram glavnoga nacрта Dioskuri, kojim je rudasta kosa pokrivena sa karakterističnom im kapom (pilos). Odjeveni su jedino hlamidom, nad desnim ramenom pričvršćenom. Desni Dioskur, uprt o desnu nogu, pred koju je lieva neprisljano postavljena, drži u ljevici na rame naslonjeno koplje, a desnicom uzde iza njega stupajućega konja. Njegov brat na protivnoj strani, koji je od svih figura najviše trpio, poradi simetrije je zauzeo baš protivnu analognu poziciju. Na nijednomu od dosele poznatih spomenika iz Europinoga mytha⁴ ne nalazimo Dioskure u savezu sa otmicom Europe. Sa dva razloga njihova je prisutnost posve opravdana. U jednu su ruku Dioskuri čuvari putujućih po moru, a bik je po priči preplivao sa svojim krasnim bremenom more, da se sustavi na otoku Kreti. U

¹ Jednakim se orudjem brani Aktaeon od svojih pasa na slici vaze (kratera) barona Beugnota u Monumenti dell' istituto II. Tabla VIII. Sr. Schöne u Annali 1870. p. 347.

² Viestnik XIV. p. 33 i sl.

³ Mittheilungen der Central-Commission 1888. p. 276.

⁴ Sr. Ludolph Stephani u Comptes rendus 1866. p. 79 i sl.: O. Jahn u Denkschriften der Wiener Akademie XIX. 1870 p. 1-54 i Overbeck Kunst-

drugu ruku kao siderični bogovi (jutarnja i večernja zvijezda) označuju ovi božanski momci izhodište i kraj događaja, odnosno doba, kada se je dogodio. To se nije moglo ljepše iztahnuti nego kako je to umjetnik učinio, koji je naš nacrt komponirao, podielivši ih simetrički na obje strane glavnoga nacerta, čime je izraženo, da i oni bdiju nad sretnim uspjehom pustolovine oca bogova.

Napis spomenika urezan je na pomno izgledjenoj plohi. Korintski polustupovi, koji su sa obje strane toga prostora, imaju surovo izradjene kapitule, nekanelirana gore sve to tanja debla i jednostavne baze. Napis glasi: D(is) M(anibus) M(arcus) Val(erius) Speratus, vet(eranus) leg(ionis) VII. Cl(audiae), ex b(ene) f(iciario) co(n) s(ularis), dec(urio) m(unicipii) A(elii) V(iminacii), praef(ectus) coh(ortis) I. Aq(uitanorum) vet(eranae), v(ixit) a(mnos) LV., o(biit) in Britt(annia). Lucia Afrodisia coniugi b(ene) m(erenti) et sibi vivae posuit.

Prvo što mora čovjeku upasti u oči je posve neobična karijera pokojnikova, kojoj se dosele nije para našlo. Speratus je bio veteran sedme kladijske legije, koja je od g. 68. stajala u gornjoj Meziji, te kao beneficiarius bio dodieljen konzularskom legatu te provincije. S tim činom umirovljen naselio se je u municipiju Aelium Viminacium, kojemu je bio i dekurijom.¹ Kako se je kod podjelivanja municipalnoga prava, gradovina redovito dao i pridjevak po obiteljskomu imenu onoga cara, koji im je to pravo podielio, mogao ga je municipium Aelium Viminacium dobiti samo od cara P. Aelija Hadrijana (117—138) ili njegova nasljednika T. Aelija Antonina Pija (138—161). Da znademo tribus, kojoj je grad pripadao — Hadrijanova je tribus Sergia — za sigurno bi znali, koji je od njih dvojice podigao ovu vojničku naseobinu (canabae) na municipij. Čini mi se, da su razlozi, koji govore za velikoga organizatora Hadrijana, odlučni. Tu je spomenuti aelijski pridjevak, tu je skoro izvjestna vjerojatnost, da je Hadrijan bio u ovom važnomu utvrđenomu logoru, kada je posjetio Meziju i Daciju, tu je nadalje i ta činjenica da je — valjda istom prigodom — podielio baš on municipalno pravo i drugim mjestima dunavskih provincija. Protiv toga da bi aelijsko ime Viminacija moglo poticati od Antonina Pija govori osim drugih razloga i ta okolnost, da je isti veoma riedko rabio obiteljsko ime svoga poodima, a kao car gotovo nikada.²

Na viest, da su Roxolani provalili u Daciju, doleti novi car Hadrijan koncem god. 117. iz Orijenta na Dunav i sakupi u Meziji, kojoj je glavnim branikom bio utvrđeni logor u Viminaciju, jaku vojsku, s kojom je rat brzo i sretno svršio. Njegovu prisutnost u Meziji i Daciji spominju Spartianus³ i Dio Cassius.⁴ Vjero-

¹ Zastupnike i magistrate municipija Viminacija spominju i drugi napisi:

C. J. L. III. 1654 dec., quaest. mun. Ael. Vim., ob honorem dec.

1655 . . . ati Restituti de[c. et ponti] ficis mun. Ael. Vim.

Telesphorus aug(ur) mun. eius[dem]

8102 C. Severus Valens, dec. et quaest. II munic. Ael. Vim., ob hon.[d]e[ur]. po[s].

8127 L. Lucil. [L. fil. Herculanus, dec. aedil. mun. Ae[l] Vim.

8128 Sec. Val. Val., dec. mun. Ael. Vim.

8129 (= 6309) L. Quesidio C. filio Praesenti . . . dec. [mun.] Vim.

(?) Lucif[o] Regulino II vir(o) q(uin) q(uennali) mu[n].

Aurel. Floro q. q. muni. Vim.

² Izporedi *Mommsen*. Die römischen Lagerstädte ³ Hadr. 6.

u *Hermes* VII, p. 299 i sl.

⁴ LXVIII, 13, 6.

Nadgrobni spomenik iz Kostolca u Srbiji.

jatno je, da se na nju odnosi počastni napis, koji je u Sarmizegethusi, glavnom mjestu Dacije koncem g. 117. njemu na čast podignut,¹ a nedvojbeno ju utvrđuju novci sa napisima: *Adventus aug(usti) Moesiae*,² *Exercitus Moesiacus*,³ *Exerc(itus) Dacicus*⁴ i *Exercitus Dacicus*.⁵ Zabavljen važnim i nužnim poslom organizacije tamošnjih prilika car je na donjenu Dunavu boravio još početkom god. 118., ali početkom kolovoza već je bio u Rimu.⁶

Prigodom ovoga svojega boravka u Meziji imao je Hadrijan valjda prilike osobno upoznati veliku sposobnost izsluženoga vojnika M. Valerija Sperata, koji je u novo osnovanomu municipiju Viminaciju postao dekurijonom. Jedino ako uzmemo, da se je samomu caru svidio taj čovjek, koji je u svojoj prvoj službi dotjerao samo do konzularovoga beneficijarija, možemo razumjeti izvanrednu njegovu karijeru, kojoj će se u rimskom svijetu teško ikada naći analogan primjer. Najviše što je takov čovjek nizka roda mogao uz najpovoljnije prilike postići, bilo bi, da je postao centurijon. Uzmemo li, što je najvjerojatnije, da na napisu nije izpušten ni jedan stepen njegove karijere, da dakle nikada ni nije bio centurijonom, to se ovaj iznimni slučaj može jedino shvatiti kao osobito odlikovanje od careve strane. Car je tako promaknuo izvanredno sposobna i pouzdana čovjeka, kojega je dobro upoznao prigodom svoga boravka u Meziji, kada mu se je isti prije polazka stavio na raspolaganje. Vjerojatno je, da je Speratus, polučivši vitežki čin, stupio kao primipilar u osobnu službu carevu, bilo to prigodom povratka careva iz Mezije u Rim, bilo prije polazka njegova na britansku ekspediciju. Na toj mu je vojni car podielio izpražnjenu prefekturu prve akvitanse veteranske kohorte koju su čast mogli obnašati samo ljudi viteškoga čina.

O akvitanse kohortama, kojih je svega bilo šest — I. *Aquitanorum veterana*, II., III. i IV. *Aquitanorum*, te I. i II. *Aquitanorum Biturigum*⁷ — pisao je Hübner (*Exercitus Britannicus* u *Hermesu* XVI. p. 561). Od toga se je vremena našlo nekoliko spomenika, koji njegove nazore dielom nadopunjuju, a dielom bitno mienjaju. Iz šest se vojničkih diploma može ustanoviti gdje su između god. 74. i 134. bile one dvie akvitanse kohorte sa brojem I., od kojih jednu (*COH. I. AQVET*) spominje kostolački napis. Godine 74. obje se nalaze pod Cn. Pinarijem Cornelijem Clementom u Germaniji;⁸ g. 82. je coh. I. *Aquitanorum*, kojoj je onda bio prefektom M. Gennius M. f. Cam. Carfinianus, u Germaniji pod Q. Corelijem Rufom;⁹ godine 90. i I. *Biturigum* i I. *Aquitanorum veterana*, kojoj je prefektom M. Arre-

¹ C. I. L. III. 1454.

² *Cohen monn. imp.* II.² p. 112. br. 72.

³ *Coh. II.*² p. 153 br. 554.

⁴ *Coh. II.*² p. 154 br. 557—561.

⁵ *Coh. II.*² p. 157 br. 571.

⁶ Izporedi *Dürr Die Reisen des Kaisers Hadrian* p. 16. i sl.

⁷ Akvitanse pridjevak bituriških kohorta samo se jedanput spominje (D. IX.). Inače redovito glasi službeni naziv *cohors I. Biturigum* [D. LXXIX., diplom iz Neckarburkena (Zankohorte *L. Valerio L. f. Pudenti Ancyr(a)*).

genmeister u *Limesblattu* 3), C. I. L. III. 4203, na napisu pločice iz *Langenhaina* u Heskoj (*Zangenmeister* u *Limesblattu* br. 1 pag. 23) i valjda D. XXVII.). *Praef. coh. II. Bituricum* kojoj inače nigdje više nema spomena, spominje napis iz Mainz (Bramb. 1120).

⁸ C. I. L. III. p. 852 *Dipl. XII. (IX.)* iz Siktora u budimpeštanskomu muzeju.

⁹ C. I. L. III. p. 1960 *Dipl. XIV. (LXVIII.)* iz Debelca u Bugarskoj, izdan *ex peditibus* iste

cinus Gemellus, stoje pod Javojenom Priscoom u gornjoj Germaniji;¹ g. 116. je I. Aquitanorum, te valjda i I. Biturigum, kojoj na sačuvanom ulomku nema imena, pod Kan . . . . u gornjoj Germaniji;² godine 124. je I. Aquitanorum pod Platorijem Nepotom u Britaniji;³ godine 134. napokon opet su obje — I. Aquit. [veter.] i I. Bitur. — pod Claudijem Quartianom u gornjoj Germaniji.⁴

Ovi spomenici svjedoče, da su cohors I. Aquitanorum veterana⁵ i cohors I. Aquitanorum Biturigum, koja se od g. 90. nazivlje samo cohors I. Biturigum bez akvitanskoga pridjevka⁶ između g. 74. i 116., te onda opet barem od g. 134. stojale u Germaniji i to u gornjoj pokrajini toga imena.⁷ Za veteransku kohortu znamo, da je tu u I. vieku imala i ciglane.⁸ Diplom XXX. javlja, da je g. 124. jedna od njih bila u Britaniji. Da je to bila cohors veterana, bilo bi već stoga vjerojatno, što ona druga ne nosi više akvitanskoga imena. Sada to utvrđuje kostolački napis, spominjući smrt njezinoga prefekta M. Valerija Sperata u Britaniji. Speratus je po svoj prilici umro ili poginuo prije, nego što su dovršeni poslovi na Hadrijanovu bedemu, kod kojih je ova kohorta sudjelovala, pošto napis iz Procolicije,⁹ koji se na te poslove odnosi, spominje drugoga prefekta.

Veoma ozbiljni događaji prinudiše Hadrijana, da je po prilici s proljeća g. 122. sam pošao u Britaniju.¹⁰ Čini se, da su Briganti navalili na logor u Eboraku i sasjekli tamošnju legio VIII. Hispana, kojoj nestaje spomena skoro iza g. 108. U vojsci, što ju je car sobom poveo, bila je leg. VI. victrix, do toga vremena stacionirana u Veterâ, koja je imala da zamieni izgublenu britansku pukovnicu, tri odjela po 1000 momaka od španjolske leg. VII. gemina i obijuh gornjoger-manskih VIII. aug. i XXII. primigenia,¹¹ kojim je bio zajedničkim zapovjednikom Pontius Sabinus, te pripadajuće auksilijarne kohorte i ale. Da se je na ovoj vojni upotrebio razmjerno velik broj potonjih četa, svjedoči diplom od g. 124., koji sam već spominje 6 ala i 21 kohortu. Stalna britanska vojska sastojala je od dvijuh legija, II. aug. i XX. Valeria victrix, koje nisu stradale od brigantske navale, sa pripadajućim pomoćnim četama. S ovolikom je vojskom car mogao pokrajinu brzo umiriti, ali da joj osjegura sjevernu medju i da se uzmognu stalno obuzdati samo prividno pokorena plemena sjeverne Englezke, dade Hadrijan sagraditi 80 milja dugi učvršćeni bedem, koji se je prozvao njegovim imenom.¹²

Na britansku je vojnu pošla i cohors I. Aquitanorum veterana, dočim su ostale akvitanske i bituriške kohorte ostale u Germaniji. Je li u obće u Britaniji

¹ C. I. L. III. p. 1965 Dipl. XXI. (LXXIX.) iz Mainza, sada u muzejima u Mainzu i Wormsu, podijeljen *equiti* (cohortis veteranae) *Mucapori Iptacentis f. Thrac(o)*.

² C. I. L. III. p. 870 Dipl. XL. (XXVII.) iz Wiesbadena.

³ C. I. L. III. p. 872 Dipl. XLIII. (XXX.) iz Stanningtona, sada dielom u Londonu.

⁴ Diplom iz Neckarburkena sada u muzeju u Karlsruhu, izdan od Zangenmeistera u Limesblattu 1893. br. 3. p. 68 i sl. i C. I. L. III. p. 1979 Dipl. L.

⁵ D. IX., LXVIII. (?), LXXIX., XXVII. (?)

⁶ Dipl. IX., LXXIX., XXVII. (?) i Limesblatt 1893. p. 68.

⁷ D. LXXIX., XXVII., Limesblatt.

⁸ Brambach 1417 d. iz Friedberga i 1422 b. iz Arnsburga u porajnskoj Heskoj.

⁹ C. I. L. VII. 620 a.

¹⁰ Fronto p. 217; Spartian. 5.; izp. Juvenal. 14, 196 i novce kod Cohena II.² p. 109 br. 28 i p. 153 br. 555. i 556.

¹¹ Izp. C. I. L. X. 5829.

¹² Izp. Mommsen Röm. Gesch. V. p. 169 i sl.

došlo do okršaja, u kojemu bi njezin prefekt pao, neda se iz riečih kostolačkoga napisa „o(biit) in Britt(ania)“ zaključivati. Nevjerojatno i nemoguće baš ne bi bilo. Osim spomenutoga diploma i kostolačkoga napisa spominju prisutnost njezinu i dva napisa, koja su u Britaniji nadjena. Jedan je na kamenu iz Deve, štono ga je posvetio Martu Q. Sittius Caecilianus, praef. coh. I. Aquitano(rum),¹ drugi je ulomak iz Procolicije, sedme štacije na bedemu,² iz kojega doznajemo, da je direktno sudjelovala kod poslova oko utvrde limesa. Dugo ova kohorta na nikakav način nije ostala u Britaniji,³ jer je već g. 134 opet dodijeljena gornjogermanskoj vojsci.⁴ Stoga ne može više biti izpravno ono, što je Hübner negda⁵ na temelju nedostatnoga materijala utvrdio, da je naime ova akvitsanska kohorta zajedno sa ostalim u vojničkomu diplomu od g. 124. spomenutim odjelima pripadala prvobitnoj okupacijonoj vojsci, te da je samo njeko vrijeme stajala izvan Britanije. Meni se čini, da je danas posve sigurno, da je ova kohorta pripadala gornjogermanskoj vojsci, jer je u Germaniji od g. 74.—116., te onda opet g. 134., pa da je samo oko g. 122. došla u Britaniju, gdje se je još g. 124. sigurno nalazila, da sudjeluje u ratu i kod utvrde limesa.

O dvijema akvitsanskim kohortama sa brojem I. osim spomenutih podataka malo se što znade. Vojnici jedne, i to valjda prve veteranske, spominju se na dva napisa iz Dalmacije dobe iza Hadrijana.⁶ Akoprem se pokojnici nazivlju milites a ne veterani, kako su obojica veoma dugo služila, prije će se u ova dva slučaja morati pomišljati na obskrbu izsluženih vojnika, nego na privremeni boravak koje akvitsanske kohorte u Dalmaciji.

Kao pripadnike obijuh napomenutih kohorta spominju još napisi po jednoga praefectus cohortis primae Bituri[g]um (Tarraco C. I. L. II. 4203); praef. coh. I. Aquitanor. equit. (Ferentinum C. I. L. X. 5831); trib. coh. I. Aquitanicae g. 240. (Roma C. I. L. VI. 2131); jednoga vojnika ex cho. Aquit., rođena u Valenciji — valjda sardinskoj (Caralis C. I. L. X. 7596).

Vraćajući se kostolačkome spomeniku valja mi još spomenuti, da je taj kenotaf (spomenik za mrtvaca, koji nije u tomu grobu bio zakopan) dala načiniti pokojnikova supruga Lucia Afrodisia, po imenu sudeći libertinka grčkoga porijekla, koja je iza odlazka svoga muža ostala u novoj im postojbini Viminaciju.

Premda mislim, da mi je pošlo za rukom, da prilično sigurno ustanovim dobu, u koju Speratov spomenik spada, valja mi ipak računati i s tom mogućnošću, da „tobožnji“ hronologijski podatci našega napisa samo slučajno pristaju na Hadrijanovu dobu. Terminus ante quem i u tomu slučaju ne može biti prije početka Hadrijanova vladanja, pošto Viminacium prije nije bio municipium. Terminus post quem opet mora biti doba, kada je ovaj municipium dobio naslov

¹ C. I. L. VII. 176.

² C. I. L. VII. 620 a. . . . coh. I. Aquit . . . fecit . . . io Nepote [praef(ecto)].

³ Poznajemo joj sada tri prefekta za vrijeme boravka u toj provinciji.

⁴ Limesblatt 1893 p. 68.

⁵ Hermes XVI. p. 559.

⁶ Nadgrobni napis iz Spljeta C. I. L. III. 2053. (Tarcho Tarbunnis f., mil. coh. Aqu. ann. X L V. stip. XXV., dom. Camu[oduni]) i nadgrobni napis iz Čitluka C. I. L. III. 9760 (Burrius Betuloni f. Trebocus, miles cho Aquitanorum, annorum LV, stip. XXIX.).

kolonije.¹ Za drugi gornjomezijski logor Singidunum znamo, da je u doba Septimija Severa još bio municipijem,² a vjerojatno mi se čini, da su oba grada u časti istodobno promaknuta bila.

Kao koloniju, koja je dapače imala pravo kovati novce, nalazimo Viminacium počam od cara Gordijana III. (vl. 238—244). Na naličju (reverzu) većega diela³ viminacijskih novaca izražena je ženska figura, okrenuta spram gledaoca, kadkada sa dva bojna legijska znaka u rukama, na kojima su napisani brojevi (III. i VII.) obijuh gornjomezijskih legija. Desno od figure, koja bi mogla biti personifikacija pokrajine Mezije, stoji lav, a lievo od nje bik. Ove životinje biti će u nekoj svezi sa obim legijama, bilo da su to bili znaci, koje je koja od njih nosila na svojoj zastavi (a to mi je vjerojatnije), bilo da se je tim životinjama simbolički htjelo iztaknuti jakost legija, koje brane provinciju. Na naličju novaca stoji napis: P(rovinciae) M(oesiae) s(uperioris) col(onia) Vim(inacium). Ispod figura redovito nalazimo datum, koji počima sa AN·I, te ide do AN·XVI,⁴ tako da

Gordianus III. bilježi AN·I—V. (240—244)

Philippus pater, Otacilia i Philippus filius AN·V—VIII (244—248)⁵

Decius, Etruscilla, Herennius Etruscus i Hostilianus⁶ AN·XI—XII (250—251)

Gallus i Volusianus AN·XII—XIV (251—253)

Aemilianus AN·XIV (253)

Valerianus, Mariniana (diva) i Gallienus AN·XV i XVI (254 i 255).

Izvan svake je sumnje, da ta data nisu ništa drugo, nego aera kolonije, te je po tome jasno, da je Gordijan III. godine 240. podielio Viminaciju naslov kolonije. Schillerovo mnjenje (Röm. Gesch. I. p. 799), da se je to tek godine 242 dogodilo, kada je car valjda grad posjetio, oprovrgavaju novci, koji svjedoče da je Viminacium za Gordijanove vlada bio više već 4 godine kolonijom, tako da godinama I.—V. gradske aere odgovaraju po prilici godine 240—244 poslie Isusa. Kanitzovo mnjenje (Röm. Studien in Serbien p. 16 u Denkschriften der Wiener Akademie

¹ Razne funkcijonare kolonije spominju napisi

C. I. L. III. 1474 (Várhely) Aurel. Constantio eq. r. dec(urioni) col(oniae) Vimin. vixit annis VI.

C. I. L. III. 8102 (Smederevo) . . . . dec., aedil. col. Vim.

C. I. L. III. 8130 (Kostolac) . . . . ? Trofi]mas, aug (ur co[l. Vim.].

² C. I. L. III. 10.495. i 10.496. (Buđim) . . . . dec. col. S[e]pt(imiae) Aq(uinci) item dec(urio) m(unicipii) Sing(iduni).

³ Na Gordijanovim novcima ima i mužka pred oltarom stojeća žrtvujuća osoba, a na novcima starijega Philippa Nika.

⁴ Godine 255. ili 256. oduze Gallienus Viminaciju pravo kovanja, koje je uzkratio skoro svim gradovima rimskoga carstva izuzevši Aleksandriju i 3—4 maloazijska grada.

⁵ Iza godine VIII. nastaje praznina. Dosele nije nijedan novac sa AN·X sigurno ustanovljen, dočim oni iz drugih godina nisu riedki. Tomu nalazim tumača u neredu, koji je baš u Meziji zavladao prije nego što je

postao Decius carem (Pacatianus) i odmah iza toga. Biti će dapače da je Viminacium g. 249. za odsutnosti rimske vojske, koja je krenula u Italiju, pao u ruke barbara (Gota ili Karpa). Stoga se te godine nije ondje ni moglo kovati.

⁶ Na novcima Hostilijana, kojega je Gallus priznao suvladarom, još nalazimo i g. XIII. (252). Hostilijan je uskoro umro od kuge, možda još koncem godine 251, ali su kalupi već bili rezani i novac se je kovao prije nego je viest o smrti stigla u Viminacium.

XLI. 1892), da je Hadrijan podielio Viminaciju pravo kovanja novca, sasvim je neizpravno. Takovih se novaca dosele nije našlo, a niti neće, kada ih nikada nije ni moglo biti.

Po postignutim podacima mogao je M. Valerius Speratus biti dekurijom aelijskoga municipija Viminacija samo između godina 118—239, njegov bi dakle spomenik mogao spadati najkašnje u prvu polovicu III. vieka, ali svi nas gore napomenuti razlozi pute na to, da je sigurno stariji i da je gotovo sigurno podignut u Hadrijanovo doba.

Dr. Josip Brunšmid.

GRBOVNICA KRALJEVINE „SLAVONIJE“.

U kr. zem. arhivu u Zagrebu nalazi se u tako zvanoj škrinji privilegija pod reg. br. 70. izvorna listina ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. od 8. prosinca 1496., kojom ovaj kralj potvrđuje kraljevstvu „slavonskomu“ stari grb. Pošto nam do sada nije ni jedan slučaj iz starije dobe poznat, da bi koji kralj podielio kraljevini grb, za to se ova listina imade smatrati pravim, neprocjenivim unikom. Tekst ove listine bio je doduše već više puta izdan, ali uvijek pogrešno, dočim je najvažniji dio njezin, to jest slika podjeljenog grba, do sada obćinstvu nepoznatim ostao. Ne će dakle biti suvišno, da na ovom mjestu priobćimo točan opis te listine zajedno sa facsimilom grba.

Listina, pisana na pergameni, duga 59 cm. i široka 32 cm., providjena je sa velikim, na crvenoj svilenoj vrpci visećim dvostrukim kraljevskim pečatom (sigillum duplex) te glasi ovako:

Commissio propria Domini Regis.

Wladislaus, Dei gracia Hungarie, Bohemie, *Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, nec non Slesie et Luxenburgensis Dux, Marchioque Moravie et Lusacie etc. Ad perpetuam rei memoriam.* Decet Regiam Maiestatem iustis et congruis precibus condescendere subditorum et ipsos subditos de plenitudine gracie sue continuis honoribus afficere, et dum suo subjecti dominio, suaue iugum se portare senserint, forcius accendantur ad obseruanda suscepte debiteque fidelitatis exercitia. Tunc enim subćiti in virtute letantur boni presidentis, cum eos non in antiquis solummodo legibus et consuetudinibus suis studiose fouet et conseruat, sed insuper nouis extullit honoribus, et Regalis magnificentie adornat donatiuis. Proinde ad uniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum his diebus in hac civitate nostra Budensi, ona cum nonnullis dominis Prelatis et Baronibus Regni nostri fuissemus constituti, fideles nostri Nobiles et Egregii Bernaldus de Thwroc, Georgius Capitanffy de Desnyeza ac Nicolaus Woikfy de Woykowcz, nomine et in persona *Vniuersitatis Nobilium Regni nostri Sclavonie*, nostre Maiestatis accedentes in conspectum, exponere curauerunt, quod quamuis illud Regnum nostrum Sclavonie ab antiquo habuerit pro armorum insigni vnum Mardurem et hys armis usque in presenciarum semper vsum fuerit, et eiusdem Vniuersitas vniuersaliter vsa exstiterit, tamen propter certas causas et rationes cuperent Idem Regnicole, hoc armorum insigne per nostram Maiestatem renouari et sibi de nouo ad perpetuam memoriam renouatum condonari. Nos igitur, qui prefatum Regnum nostrum Sclavonie et eiusdem Regnicolas, nichilominus, quam alia Regna et dominia nostra et eorundem incolas cupimus, non solum in antiquis legibus, iuribus et consuetudinibus suis conseruare, sed etiam maioribus honorum

titulis de Regia nostra prouidencia et libertate decorare. Nam Regnum hoc inter duo flumina, videlicet Savvm et Dravvum constitutum, contra et aduersus Thurcos, Christianitatis perpetuos hostes et inimicos, sibi proxima loca tenentes, continua bella exercet, et ita se armis tutatur et conseruat, vt vix eam Regionem Thurcus vnquam ingreditur, quin accepta grauissima clade et calamitate ex eodem Regno nostro recedat. Quapropter non immerito hoc ipsum Regnum nostrum vnum precipuum scutum vel potius antemurale huius Regni nostri Hungarie apellauerimus. Ut itaque hoc ipsum Regnum nostrum Sclauonie atque Vniuersitas fidelium nostrorum in eodem constituta, nostram regiam munificenciam persenciat et experiatur liberalem, hec arma: videlicet *in vno scuto triangulari duo flumina superius denominata, per transversum directe depicta, in eorumque medio superstio, campo scilicet penitus rudicundo, predictum mardurem, antiquum eorum insigne, coloris naturalis et proprii, reliqui autem duo campi eiusdem scuti, duas partes exteriores predictorum fluminum occupantes, sunt penitus colore depicti celestino, in quorum superiori vnam stellam* quod propter bellicas exercitaciones continuas, in quibus prefatum Regnum nostrum Sclauonie et eiusdem incole aduersum predictos Thurcos continue agitantur, Sidus Martis voluimus appellare; *preterea supra scutum galeam vnā in vero colore, propriaque figura, variis floribus veluti vento auitatis, vniuersum gyrum eiusdem galee atque scuti, totamque armorum descriptionem pulchra diuersitate ambientibus,* prout hec in principio sev capite presencium litterarum nostrarum figurata sunt et distinctius expressata; animo deliberato et ex certa nostra sciencia, ac de consilio predictorum dominorum Prelatorum et Baronum nostrorum, plenitudineque potestatis nostre Regie, eidem Regno nostro Sclauonie, Vniuersitatiq; Nobilium eiusdem duximus danda et conferenda. Annuentes eisdem et concedentes, vt ipsi amodo deinceps in perpetuum his armis in Banderiis suis et aliis quibusuis rebus et exercitiis militaribus, Vniuersitatem illius Regni nostri concernentibus, fruantur et vtantur, atque vt iidem publice vtilitati sue caucius et prouidencius consulere possint, eisdem armis in sigillo per impressionem cere rubree, quantum in litteris et epistolis missilibus omnibus in rebus nomine Vniuersitatis sue vti, frui et gaudere possint et valeant. De talismodi igitur singularis et specialis nostre gracie antidoto merito exultent, et tanto ampliori studio ad honorem Regie Maiestatis ipsorum de cetero solidetur intencio, quanto se ipsos largiori fauore Regie preuentos esse conspiciunt et munere graciaram. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras pendentis et authentici dupplicis Sigilli nostri, quo vt Rex Hungarie vtimur, consignatas, eidem Regno nostro Sclauonie, Regnicolarumque eiusdem Vniuersitati duximus concedendas. Datum per manus Reuerendi in Christo patris domini Thome Episcopi Ecclesie Agriensis, aule nostre summi et secreti Cancellarii et fidelis nostri delicti, Budae predicta in festo Concepcionis beatissime Marie Virginis, Anno Domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, Regnorum nostrorum Hungarie etc. Anno septimo, Bohemie vero vigesimo sexto.

(Sigillum duplex pendens.)

Na početku ove listine nalazi se u zelenom i zlatnom okviru na tamno-crvenoj, sa zlatnimi crticami ukrašenoj ploči slika novo podieljenog grba. Ovaj se grb sastoji od modrog dole zaokruženog štita, kakovi su se počeli rabiti u XV. vieku: u štitu dvije popriečne srebrene grede (po tekstu listine predstavljaju rieke Savu

i Dravu), između ovih u crvenom polju polagano koracajuća kuna naravne boje; nad gornjom gredom u polju štita zlatna zvijezda sa šest zraka. Nad štitom stoji šiljasta kaciga (Stechhelm) sa modro-zlatno-zeleno-crvenom čalmom, iz koje viri nakit kacige (cimier, Kleinod): zatvorena kreljut sa slikom grba. Sa kacige visi u krasnom gotskom slogu izradjeni, ornamentalno cifrani zlatno-modri plašt (Helmdecke). Kaciga sa plaštom vrlo su liepo i umjetno izradjene, te podpuo odgovaraju heraldičkomu slogu najbolje dobe; nu štit sa grbom je težko i nespretno stilizovan, dočim je nakit kacige vrlo stisnut te ne sjedi pravilno na sredini kacige. Na prvi pogled bi čovjek mislio, da su ovu sliku grba dva ne jednako vješta umjetnika izradila, ili da je štit sa nakitom kacige možda u kasnije doba preslikan bio.

Točan faksimile ovog grba u naravnoj veličini, izradjen dozvolom visoke kr. zemaljske vlade na trošak kr. zem. arhiva u umjetničkom zavodu C. Angerer i Göschl u Beču, priložen je ovoj razpravi.

Kako tekst listine pripovjeda, stupili su dakle hrvatski plemići Bernardo Turoc Ludbrežki, Gjuro Kapetanović Dežnički i Nikola Vojković Vojkovečki u ime čitavoga plemstva hrvatskoga pred kralja Vladislava sa molbom, da ponovi grb njihovog kraljevstva. Kralj sbilja potvrđuje stari grb kune u polju obtečenu dvijema riekama, nu dodaje jošte za ures davor zvijezdu u znak njihova velikoga junačtva, neka se na zastavah vojske hrvatskoga plemstva ovaj grb svietli, jer je ova zemlja, kako sam kralj veli, štit i predzidje (antemurale) njegova kraljevstva ugarskoga, jer imade neprestane ratove sa Turci, jer se od njih tako brane, da neprijatelj nikada bez najvećega gubitka na zemlju njihovu navalio nije.

A sada da vidimo, čiji je to grb? Danas ga rabi sadašnja kraljevina Slavonija, t. j. županija sriemska, virovitička i požežka. Da li opravdano?

Smičiklas (Povjest hrvatska sv. I. str. 679.) tvrdi, da je kralj Vladislav ovom listinom jedini dio kraljevstva hrvatskoga, koji je još sav od Turaka neprošupljen ostao, t. j. županije zagrebačku, križevačku i varaždinsku, uzvisio na čast kraljevstva pod imenom „Slavonija“, da je dakle ovaj grb grb današnje kraljevine Hrvatske. Mi mislimo, da tomu nije tako. Po našem bo pojmanju ime je „Slavonija“ prije Habsburgovaca, dakle i za Vladislava II., samo etnografski pojam te posvema istovjetno sa imeni „Hrvatska i Dalmacija“; ovo je dakle grb čitavoga kraljevstva hrvatskoga, t. j. ciele današnje takozvane trojedne kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Pokušati ćemo to u sljedećem dokazati.

Za vrijeme naših domaćih vladara i kraljeva službeno nije bilo poznato ime Slavonije. Naši se vladari uvijek pišu samo knezovi ili kraljevi „Hrvata“, „Hrvata i Dalmatinaca“ ili „Hrvatske i Dalmacije“. Za dokaz toga evo naslova naših vladara iz nedvojbeno istinitih listina:

Godine 852.: „ego, licet peccator, Trpimirus, dux Chroatorum.“ (Rački, Docum. p. 2.)

God. 892.: „Muncimirus, diuino munere iuvatus Chroatorum dux“ (Rački, Docum. p. 15.).

God. 1062.: „Ego Cresimir, qui alio nomine uocitor Petrus, Chroatorum rex Dalmatinorumque“ (Doc. p. 62.).

God. 1076.: „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Chroatie Dalmatieque dux“ (Doc. p. 103.)

God. 1078.: „Ego Suinimir nutu dei Chroatorum atque Dalmatinorum rex.“ (Izvornik u zem. arhivu.)

Na napisu crkve sv. Lucije na otoku Krku: „ЗЪВЪНИМИРЪ КРАЛЪ ХРЪВАТЪСКЪ“ (Starine, VII., 146.)

God. 1089.: „Stephanus ego nutu dei Chroatorum et Dalmatinorum rex.“ (Izvornik u zem. arhivu.)

A tako i sve ostale do sada poznate autentične listine iz dobe naše domaće dinastije. Iz toga se vidi, da u ono doba nije bilo kraljevine Slavonije, da naši domaći vladari nisu poznavali ovakove kraljevine. A tako je bilo i za vrijeme prvih Arpadovaca sve do XIII. vieka. Evo naslova ugarsko-hrvatskih kraljeva i hrvatskih vojvoda iz autentičnih listina te dobe:

God. 1102.: „Ego Colomannus dei gratia rex Hungarie, Croatie atque Dalmatie.“ (Kukuljević, Jura Regni. I., 23.)

God. 1124.: „Ego Stephanus, Colomani regis filius, rex Hungarie, Croatie atque Dalmatie.“ (Kukuljević, Cod. dipl. II., 25.)

Bela II. god. 1138.: „Ego Bela, dei gracia Ungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex.“ (Cod. dipl. II., 31.)

Gejza II. god. 1142.: „Ego Geycha, dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque rex.“ (Cod. dipl. II., 35.)

Stjepan III. god. 1163.: „Ego Stephanus, domini regis Geise filius, dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque rex.“ (Cod. dipl. II., 66.)

Bela III. god. 1175.: „Ego Bela tercius, secundi Geisse regis filius, dei gracia Ungarie, Dalmacie, Croacie, Rameque rex.“ (Cod. dipl. II., 93.)

Emerik III. god. 1197.: „Regnante domino nostro Hermerico, inuictissimo rege Hungarie, Dalmatie, Chroacie atque Rame.“ (Cod. dipl. II., 183.)

Vojvoda Andrija god. 1198.: „Andreas, tercii Bele regis filius, dei gracia Dalmatie, Croatie, Rame, Chulmeque dux in perpetuum.“ (Cod. dipl. II., 199.)

Isti kao kralj god. 1209.: „Andreas dei gratia Vngarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galitie, Wladomirieque rex in perpetuum.“ (Tkalčić, Mon. episc. Zagrab. I., 17.)

Imenom „Slavonije“ krstili su tudjinci svaku zemlju, u kojoj stanovahu Slaveni. Inostranci bijahu očevito uvijek veći panslaviste od samih Slavena, koji su svagdje upotrebljavali svoje posebno plemensko ime. Tako se čitaju već u pisaca grčkih VII. i VIII. vieka imena „Sclavinia“ (Σκλαβινία) i „Sclavoi“ (Σκλαβοί), pod kojima su oni razumjevali Trakiju i Makedoniju i njezine bugarske stanovnike. Isto tako zvali su njemački pisci domovinu Bodrika i Veleta na Labi „Slavonijom“ (Sclavania, Sclavinia); država Kocelova oko Blatnog jezera dobi od njih takodjer ime „Slavonije“ (Sclavinia, Sclavanisca).

Isto tako bilo je i sa našom domovinom, koju su takodjer tudjinci nazvali Slavonijom. Papa Ivan VIII. zove već god. 879. stanovnike Dalmacije „Sclavi“ (Rački, Mon. VII., 11.) i piše „Sedesclavo glorioso comiti Sclauorum“, t. j. hrvatskomu vladaru (Mon. VII., 7.). Papa Ivan X. god. 924. nazivlje zemlju kralja Tomislava „Sclavonia et Dalmacia“, i jezik, koji se ondje govori, „barbara seu sclavica“.

uinica lingua“ (Mon. VII. 189.). God. 1067. dozvoljuje papa Aleksander II. biskupu dukljanskomu, da može dati pred sobom nositi križ „per Dalmatiam et Slauoniam ubique“ (Mon. VII., 202.). God. 1177. zove papa Aleksander III. Dalmaciju „Slavonijom“ (Kukuljević, Cod. dipl. II., 101.). Godine 1180. piše Roger, hrvatski ban bizantskog cara Manuela: „*in ducatu Dalmatie et Croatiae existente domino Rogerio, Sclauonie duca*“ (Cod. dipl. II., 113.). God. 1186. veli papa Urban III., da ninska županija leži u Slavoniji (Cod. dipl. II., 135.) itd. Iz ovih citata, osobito iz zadnjih, proizlazi jasno, da prije XIII. vieka nigdje nije bilo posebne kraljevine Slavonije, već da su ovim imenom tuđinci krstili našu kraljevinu, kao zemlju slavensku, da je dakle prije XIII. vieka „Slavonija“ posvema istovjetna sa „Hrvatskom i Dalmacijom.“

To se vidi i iz okolnosti, da kadkada i naše domaće listine prije XIII. vieka označuju Hrvate, stanujuće u Dalmaciji, imenom Slavonaca, zemlju Hrvatsku imenom Slavonije i jezik hrvatski imenom jezika slavenskoga t. j. slavenskoga. Tako n. p. pisac njeke listine kralja Krešimira od god. 1069. zove jezik hrvatski običnim slavonskim (vulgaris slavonica. Mon. VII., 73.). Prvi ugarsko-hrvatski kralj Koloman veli u svojoj povelji od god. 1111., kojom potvrđuje crkvi rabskoj povlastice podjeljene joj po hrvatskomu kralju Krešimiru, da se grad Murula kod Raba zove „slavonski“ (sclauonice) „Stenice“ (Cod. dipl. II., 17.). God. 1172. zove Dešen, župan sidražki, okolicu kninsku „Sclauonia“ (Cod. dipl. II., 90.). Hrvatski plemići u Dalmaciji nazivlju se sami god. 1181. „nobiles viri Sclauonie“, a hrvatski župani iste zemlje god. 1182. „iuppani Selavonie“ (Farlati, Illyr. sacr. IV. p. 11.). God. 1195 nazivlje jedna u Zadru pisana listina hrvatske svjedoke toga pisma „Slau“ (Farlati, Ill. sacr. V., 65.); dapače i prastara beogradska (Beogr. na moru) listina od god. 1076. veli za kralja Svinimira, da je bio kralj Slavena (apud Sclauos Svinimiro regnante.“ Kukuljević, Jura Reg. I., 19.).

I iz ovih dokaza proizlazi, da je ime „Slavonija“ samo skupno ime etnografsko, kojim se označuje zemlja, u kojoj stanuju Slaveni; dočim se je ta zemlja u istinu službeno zvala „Hrvatskom“ ili „Hrvatskom i Dalmacijom“. Kada se kraj Hrvatske spominje još i Dalmacija, tada se pod ovim imenom ima razumjevati bizantinska pokrajina toga imena, naime dalmatinsko primorje sa gradovi Zadrom, Splitom, Trogirom, Dubrovnikom i sa otoci Liburnije; dočim se je ciela ostala zemlja od rieke Cetine pa do Drave zvala Hrvatskom. Isto tako razumjevali su se pod imenom Hrvata slavenski žitelji naše domovine, dočim su se Dalmatincima zvali stanovnici latinskog ili grčkog porijekla.

Mogao bi tko primjećiti, da je doduše istina, da su tuđinci zemlju hrvatsku nazvali Slavonijom, ali da je osim ove pogrješno Slavonijom nazvane zemlje bila još i jedna druga prava Slavonija, koja nije spadala pod vlast hrvatskih kraljeva domaće dinastije, za to ju oni niti ne spominju u svojem službenom naslovu, — a to da je zemlja izmedju Save i Drave, današnja Hrvatska i Slavonija. Da tomu nije tako, dokazuje prije svega okolnost, da osim gore navedenih spomenika neima ni jedne listine prije XIII. vieka, u kojoj bi se spomenulo ime Slavonije, dočim se u gore spomenutih listina pod ovim imenom razumjeva uvijek kraljevstvo hrvatsko, a nipošto druga koja kraljevina ili zemlja. Da je pako zemlja izmedju Save, Kupe i Drave t. j. današnja Hrvatska i Slavonija uvijek spadala državi hrvatskoj, da je

bila dio te države, da ju je tekar ugarski kralj Ladislav na kratko vrijeme osvojio, dok ju je konačno njegov sin Koloman zajedno sa današnjom Dalmacijom pod imenom „Hrvatske i Dalmacije“ sdužio sa svojom kraljevinom Ugarskom, o tome ne može biti niti najmanje dvojbe. Magjar Fridrik Pesty i njegovi predšastnici tvrdili su doduše protivno, ali naši slavni historičari Rački, Klaić i drugi dokazali su tako temeljito neistinitost Pestyevih tvrdnja, da bi ovdje suvišno bilo, obazrijeti se na Pestya i njegove drugove. Najstarije bo viesti, koje o današnjoj Slavoniji imamo, dokazuju jasno, da su županije Virovitica, Požega i Vukovo (to je pravo ime Vukovara), dakle čitava zemlja od granice današnje Hrvatske do Iloka u Srijemu, isto tako kao što i županije Zagreb, Varaždin i Križevac, bile dio one kraljevine ili vojvodine, koja je prije XIII. vieka jedino i izključivo pod imenom „Hrvatske“ ili „Hrvatske i Dalmacije“ poznata bila. Stare županije Virovitica, Požega i Vukovo, kao i županije Zagreb, Križevac i Varaždin bile su uvijek sastavan dio kraljevstva hrvatskoga.

Kako smo vidili nisu dakle naši domaći vladari narodne dinastije, a ni prvi Arpadovci poznavali kraljevine Slavonije; vojvode i upravitelji cijele zemlje južno od Drave rabili su pako do konca XII. vieka službeno uvijek samo naslov „dux (gubernator) Dalmatiae et Croatiae“. Nu kraj ovog službenog naslova počelo se je već koncem XII. vieka u ne službenih spisih rabiti i naslov „dux Slavoniae“, to jest tuđe ime Slavonije počelo se je u našoj zemlji udomljivati. Tako se n. pr. u jednom privatnom pismu iz dobe kralja Bele III. oko g. 1185. čita, da „dux Sclauonie“ kralju plaća svake godine 10.000 maraka srebra (Kukuljević, Cod. dipl. II. 91.). Za vrijeme vojvode Bele (1221.—1226.), sina Andrije, već se i u službenih spisih rabi naslov „dux totius Slavoniae“ kraj staroga naslova. Tako se Bela u jednoj listini od god. 1222. piše „dux totius Sclauonie“ (Tkalčić, Mon. ep. Z. I. p. 50), a u jednoj drugoj od god. 1223. „gubernator Dalmatiae et Croatiae“ (Fejér, Cod. dipl. III. 404.). Ovdje se dakle jasno vidi, da je „čitava Slavonija“ ono isto što „Dalmacija i Hrvatska“. Njegov brat i nasljednik vojvoda Koloman (1226. do 1241.) samo se prve godine svoga vladanja 1226 piše: „Colomanus, dei gratia Ruthenorum rex, et largitate gloriosi patris nostri Andree, Hungarorum regis, dux Dalmatie atque Croatiae“ (Jura Reg. I. 52.). Kasnije pako do svoje smrti (1241.) rabi samo naslov „dux totius Sclavonie“. U njegovo doba posvema izčezava stari naslov, tuđe je dakle ime iztislunulo domaće hrvatsko; nu ipak se vidi i iz ove promjene vojvodina naslova, da se pod imenom „čitave Slavonije“ još nije razumjevala posebna kraljevina „Slavonija“, već da je ime Slavonija bilo samo skupna etnografska oznaka za cijelu vojvodinu, to jest za Hrvatsku, Dalmaciju, Ramu i zemlju Humsku. Dapače u jednoj listini od god. 1231. veli sam vojvoda Koloman, da je Slavonija isto što Dalmacija, i Hrvatska, kada uzima u zaštitu „omnes templarios, qui infra ducatum Sclavonie sunt, tam in Dalmatia, quam in Croatia“ (Katona, H. crit. V., 574.—82.). Da je ime Slavonija u to doba bilo ime etnografsko, dokazuje i pismo pape Grgura IX. od 15. lipnja 1240., upravljeno na vojvodu Kolomanu sa naslovom „Carissimo in Christo filio Colomanno, illustri regi et duci Sclavorum“ (Mon. civit. Zagr. I., 13.).

Hrvatski se banovi u cielom XII. vieku pišu samo „banus“ bez oznake zemlje, u kojoj su banovali. Tekar u jednoj listini nadbiskupa koločkoga Bertholda od

god. 1215. čitamo prvi put „I. bano Sclauonie existente“ (Mon. episc. zagr. I., 36.); a godine 1242. već čitamo „Dionisio, bano totius Sclauonie“ (Mon. civit. Zagr. I., 15.)

Početkom XIII. vieka počima polagano ime Slavonije u užem smislu prelaziti na zemlju između Gvozda i Drave, t. j. na današnju Hrvatsku i Slavoniju. Kada je kralj Andrija II. god. 1217. poduzeo križarsku vojnu, posjetio je uz put i Zagreb te je tom prigodom biskupiji zagrebačkoj podjelio neki privilegij. U dotičnoj listini veli Andrija: „kada smo došli u zagrebačku biskupiju i u manastir zagrebački, utemeljeni po svetom kralju Ladislavu, koji je zemlju slavonsku ili banovinu obraćao od krivovjerstva na kršćanstvo i podložio kruni ugarskoj te ujedno u istoj banovini utemeljio biskupiju i t. d.“ (Mon. episc. Zagr. I., 45.) U zlatnoj buli kralja Bele IV. za grad Zagreb od god. 1242. čitamo: „hospites in districtu Hungarie, Dalmatie, Chorvacie, Sclauonie“ (Mon. civ. Zagr. I., 15.), on dakle već razlikuje zemlju „slavonsku“ od ostale kraljevine. U listini istoga kralja od god. 1266. nazivlje kralj sina svog Belu „inlitem ducem totius Sclauonie et Crovacie“, nastala je dakle već i u vojvodinom naslovu razlika između Slavonije i Hrvatske (Mon. civit. Zagr. I., 40.). God. 1267. veli isti kralj, da Zagreb leži „in partibus Sclauonie“ (Mon. civ. Zagr. I., 44.).

Prvi put nailazimo na ime slavonske kraljevine u nekoj povelji kralja Bele IV. od god. 1246., u kojoj se zove „kraljem Ugarske, Dalmacije Hrvatske, Slavonije, Srbije, Haliča, Vladimirske i Kumanije“ (Jura Reg. I. 67.) nu isti kralj ne rabi nikada više toga naslova. Niti njegovi nasljednici iz kuće Arpadove i iz mješovitih kuća do Habsburgovaca ne rabe nikada naslova kralja Slavonije; dapače evo kralj Vladislav II. ne rabi toga naslova niti u ovoj ovdje priobčenoj grbovnici, kojom „kraljevini Slavoniji“ podjeljuje novi grb. Iz ove se okolnosti jasno vidi, da je „Slavonija“ već sadržana u naslovu „kralj Dalmacije i Hrvatske“, ili drugimi rieči, da je Slavonija ono isto, što Dalmacija i Hrvatska. Ako bi kralj Vladislav ili koji od njegovih predšastnika htjeo rabiti naslov kralja Slavonije, mogao bi to državopravno učiniti samo u obliku „rex totius Sclavoniae“ to jest „rex Dalmatie et Chroatie“, kao što je „dux totius Sclavoniae“ isto što „dux Dalmatie et Chroatie“. Tekar Habsburgovci počeli su oko god. 1527. rabiti stalno naslov kralja hrvatskoga, dalmatinskoga i „slavonskoga“, te je tako diplomatski nastala tako zvana „trojedna kraljevina“. Oni su to samo učinili zato, da im naslov bude što veći i sjajniji. Da su to naši književnici još u XVII. vieku vrlo dobro znali, dokazuje primjer našeg slavnog Jurja Križanića, koji piše, da vladari ljube duge naslove, pa da je stoga hrvatsko kraljevstvo razdijeljeno na tri kraljevine: „Dalmatia, Croatia et Slavonia sunt tria nomina et scribuntur quasi essent tria Regna, verum haec tria nomina unam rem significant et nemo potest ostendere confinia, quando istae regiones aliquando aut nunc distinguerentur“.

Pošto se je tečajem XIII. vieka tudje ime Slavonije u našoj zemlji udomilo, počela se je današnja Hrvatska zvati „Slavonia superior“, a današnja Slavonija „Slavonia inferior“. Listine, koje to dokazuju, bezbrojne su, te je svakomu, koji se iole bavi sa hrvatskom poviešću, poznato, da je tako ostalo do konca XVIII. vieka.

Pošto je današnja Slavonija oslobođena od turskog jarma, nastojaše

hrvatski sabor, da ju otme i izpod vojničke vlasti, pod koju bje stavljena poslije svog oslobodjenja. Zakonski članak CXVIII. od god. 1715. kaže naročito, da je kralja Karla III. i sabor ugarski samo molba sabora hrvatskoga sklonula, da se Dolnja Slavonija opet spoji sa ostalom kraljevinom. Ali Dolnja Slavonija osta ipak pod vojničkom oblasti sve do god. 1741., kada sabor hrvatski iznova zahtjevaše izvršenje članka 118:1715. te bude Dolnja Slavonija napokon sdružena sa Gornjom (Decret. I. Mariae II. Reg. art. 50. Corp. iuris.)

Okolo god. 1790. počele su županije Zagreb, Varaždin i Križevac opet rabiti svoje staro zakonito ime: „Hrvatska“, dočim je Dolnja Slavonija sa Srijemom i nadalje do danas ostala „Slavonijom.“

Iz ovih naših razlaganja, koja smo crpili jedino iz javnih izprava (zakona, povelja i t. d.), dakle samo iz nedvojbenih dokaza, o kojih istinitosti se ne može niti posumnjati, te koja bi mogli još sa mnogimi drugim podacima pomnožiti, jasno proizlazi:

1. Hrvatski kraljevi i vojvode domaće dinastije i kuće Arpadove sve do sredine XIII. vieka ne poznavahu službeno imena Slavonije, dakle u njihovo doba nije bilo kraljevine toga imena.

2. Ime „Slavonija“ nije bilo ime geografsko ili političko, već samo ime ethnografsko (ime narodnosti), kojim su tudjinci označili našu zemlju, jer u njoj stanovahu Slaveni, dočim se naša domovina u istinu politički zvala kraljevinom „Hrvatskom“ ili „Hrvatskom i Dalmacijom“.

3. Ovoj državi hrvatskoj ili hrvatsko-dalmatinskoj spadala je već u najstarije doba čitava današnja Hrvatska i Slavonija do Iloka u Srijemu, koje zemlje nisu prije XIII. vieka imale nikakvog posebnog geografskog imena, već su se zvale, kao i ciela ostala kraljevina, Hrvatskom.

4. Geografski pojam Slavonije nastao je u XIII. vieku, kada se je tudje ime Slavonija počelo kod nas udomljivati i prelaziti na zemlju između Drave i Save. Tobož posebna „kraljevina“ Slavonija nastala je tek u XVI. vieku i tada još samo na papiru u naslovu kraljeva kuće habsburške, dočim je to ime „kraljevine Slavonije“ poslije oslobodjenja Dolnje Slavonije prešlo na ovu, koja ga još danas ne opravdano nosi.

Iz svega toga pako nepobitno sljedi, što smo htjeli dokazati, naime, da je grb, koji je kralj Vladislav II. „kralj ugarski, česki, dalmatinski, hrvatski itd.“ dne 8. prosinca 1496. podjelio kraljevini „slavonskoj“, u istinu grb čitavoga kraljevstva hrvatskoga t. j. cijele današnje trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Da su to stališi hrvatski sami ovako shvaćali, dokazuje najbolje okolnost, da su si već sljedeće godine 1497. dali napraviti pečat sa ovim grbom i napisom † SIGILLVM·NOBILIVM·REGNI·SCLAVONIE·1497. (izvorni pečatnik u zem. arhivu), koji je od tada do konca XVIII. stoljeća služio službenim pečatom čitave trojedne kraljevine. U zemaljskom arhivu imademo izvorne zapisnike svih hrvatskih sabora od polovice XVI. vieka. U ovih se zapisnicima uvijek stališi pišu „status et ordines regnorum Croatiae et Slavoniae“ ili „Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae“; to su dakle sjedinjeni sabori čitavog kraljevstva hrvatskoga. I evo, pod svakim izvornim zapisnikom saborskih sjednica nalazi se ovaj pečat. Na svakom pismu, upravlj-

nom po hrvatskom saboru na kralja, ovaj je pečat. Sabori hrvatski izdavali su svoje državne zapovjedi o daći, porezima i o vojsci pod ovim pečatom.

Naša kraljevska povelja veli, da je Vladislav na molbu plemstva hrvatskoga ovaj grb samo obnovio i malo promijenio, ali da je to u glavnomu već od starine grb kraljevstva „slavonskoga“. To je istina, ali već u najstarije doba bio je to grb čitavog kraljevstva hrvatskoga. Eno na pečatu vojvode „čitave Slavonije“ Stjepana od g. 1267. nalazi se štit sa kunom (Knauz, Mon. eccl. strig. I. Tab. V.); isto tako na pečatu hrvatskog vojvode Bele, mladjeg sina kralja Bele IV., od god. 1268. (Ug. drž. arhiv. Dipl. lev. br. 652). Svakomu je poznato, da se i na banskih ili „slavonskih“ novcih, koji potiču djelom iz vremena zadnjih Arpadovaca a većim djelom iz vremena Anžuvina, takodjer nalazi kuna između dvije zvijezde. Ovo su pako bez dvojbe novci čitave vojvodine hrvatske t. j. Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Rame, i zemlje Humske; ta znademo, da su kovani u Zagrebu, u današnjoj Slavoniji i čak u Dubrovniku.

A sada moramo još koju o današnjem hrvatskom i dalmatinskom grbu reći.

Dalmacija ima danas za grb: na modrom polju tri (2,1) zlatne okrunjene leopardske glave, a za nakit kacige (Kleinod, cimier): između otvorene crne kreljuti okrunjenu zlatnu leopardsku glavu, za kojom vise dugačke zlatne vrpce sa zlatnim listići lipe (Tako u: „Siebmachers Wappenbuch“, staro izdanje od g. 1604. sv. II. str. 1.) Kako ovaj nakit kacige, koji se slaže sa nakitom kacige kuće luksemburške, dokazuje, potiče ovaj grb od kralja Sigismunda, te dolazi prvi put na državnom pečatu od god. 1406. bez ikakvog drugog grba naših zemalja. Čini se, da je Sigismund ovaj grb podielio čitavom kraljevstvu hrvatskomu, jer na crkvenom saboru u Kostnicu dolazi ovaj grb kao grb kralja hrvatskoga. To dokazuje znameniti rukopis kr. bav. knjižnice u Monakovu: „Des Conrad Grüneberg, Ritters und Burgers zu Constanz, Wappenbuch etc.“ od god. 1483., gdje na listu XXIII. b. dolazi ovaj grb sa napisom: „Kung von Croaccien“. U istom rukopisu na istoj strani dolazi grb Hrvojin kao grb tadašnje Dalmacije („Der kung von dalmatien“) što odgovara tadašnjim političkim odnosajima. Od Sigismundovih vremena dolazi grb dalmatinski neprekidno na svakom državnom pečatu.

Hrvatska rabi (po Siebmacheru od g. 1604.) ovaj grb: u pet reda dvadesetpet crvenih i srebrenih kocaka. Na štitu okrunjena kaciga sa nakitom: otvorena kreljut, na kojoj su crvene i srebrene kocke, kao u štitu. Čini mi se, da je to grb primorske Hrvatske, nu dokaza za to za sada neima. Po svom heraldičkom liku ovaj je grb svakako vrlo star, nu dokazati se može tekar god. 1525., kada uz grb Dalmacije dolazi na spomen-kolajni kralja Ljudevita II. (Catal. Széchényi. Tab. XV. br. 5.) Od toga vremena dolazi na ugarskih spomenica redovito uz grb dalmatinski.

Sva tri grba (hrv., dalm. i slav.) zajedno dolaze prvi put na taliru kralja Matije II. od god 1616. (Weszerle, Tab. VII., br. 8.) a kasnije, do najnovijih vremena, vrlo riedko.

Dr. Ivan Bojničić Kninski.

SFRAGISTIČKA IZTRAZIVANJA.

I.

Listine našega kralja Karla II. Dračkoga vrlo su riedke, ne samo za to, jer je taj kralj jedva dva mjeseca vladao (od 31. prosinca 1385. do 24. veljače 1386.), već osobito stoga, što je privrženikom kraljice Marije sve bilo sumnjivo, što je poteklo od Karla II., te su radi toga posjednici dotičnih listina ove poslije žalostne smrti kralja Karla uništili. Do sada bile su samo tri njegove listine poznate: dvije se nalaze u tako zvanoj „Cista Reservata“ komorskog arkiva u Budimpešti (izdane u Hazai Okmánytár sv. VII. str. 420.—423.) a jedna u obiteljskom arkivu obitelji Kisfaludy (izdana u „Turul“ sv. VIII. str. 82.—83.).

Tim više me veseli, da mi je dana prilika, umnožiti ovaj broj sa još jednom listinom Karla II., koja je tim znamenitija, jer na njoj visi do sada posve nepoznati dvostruki kraljevski pečat.¹ Listina, duga 34 centim. i široka 17 centim., pisana je na pergameni te se nalazi u kr. zem. arkivu u Zagrebu.

Glasi ovako :

Karolus dei gratia Ungarie, Jerusalem et Sicilie, nec non Dalmatie, Croatiae, Rame, Seruie, Galicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque rex, Prouincie et Forcalgrii² ac Pedimontis comes. Universis presentes litteras inspecturis tam presentibus quam futuris. Gratis et meritis ad collaciones beneficas ex debito naturalitatis astringimur, sed illis propensius rependium nostre munifice liberalitatis persoluimus, qui gratum nobis exhibuerunt obsequium, prebendo aliis laudabilis imitationis exemplum. Sane attendentes sincere et constantis devotionis et fidei merita, quibus vir magnificus Stephanus Vegle et Modruxii comes, affinis at fidelis noster dilectus, erga maiestatem nostram evidentibus operibus claruit, ipsius quoque grandia, utilia et fructuosa servitia, que nobis hactenus persone et rerum suarum non parcendo periculis, laboribus et sumptibus indefexe prestitit, ac ad presens prestat ac prestare poterit utiliter in futurum, ex quibus nedum sibi, sed suis etiam posteris ostendere nostre liberalitatis gratiam obligamur, eidem comiti harum serie de certa scientia nostra concedimus, quod in casu, quo eundem comitem subtrahi ab hac luce contigerit, legitimis liberis masculis ex suo corpore non relictis, in eo casu magnifica infantula Elizabeth, eiusdem comitis filia primogenita et legitima, ac si esset masculus et legitime descendentes ex ea, qui tunc superstites fuerint, succedant et succedere debeant eidem comiti in comitatu Vegle et Modruxii omnibusque aliis terris, castris, villis et bonis, que ad presens idem comes

¹ Ovu je listinu doduše već I. Kukuljević priobćio (Jura Regni I. sv. str. 153.), ali u vrlo lošom prepisu i bez pečata.

² Francuske grofovije Provence i Forcalquier.

C. ANGERER & BOSCHL. v. BEČŮ

habet et possidet ac habere et acquirere poterit iusto titulo in futurum, et ad eos in premissis casu huiusmodi successio devolvatur. Nos enim iam dictam Elizabeth et legitime descendentes ex ea ex nunc in casu premissis ad successionem huiusmodi et omnes alios actus legitimos ac quolibet alia ad successionem ipsam pertinentia de dicta certa nostra scientia et regie nostre potestatis plenitudine habiles reddimus et capaces, lege vel constitutione regni nostri Vngarie contraria non obstante. Nec etiam obsistentibus quibuscunque litteris, cedulis vel scripturis, factis

Sl. 1. Pečat Karla Dračkoga (prednja strana).

per recolende memorie dominum Ludovicum dei gratia Ungarie regem etc., reverendum dominum patrem nostrum, aut alios quoscunque seu per nos vel alios similiter factis vel imposterum faciendis de translatione huiusmodi successionis et ipsius comitis bonorum in alium quemcunque et illius habilitationem ad successionem eandem, quas et que de dicta certa nostra scientia tollimus et revocamus ac viribus et efficacia totaliter vacuumus. In cuius rei testimonium presentes litteras exinde fieri et pendenti maiestatis nostre sigillo iussimus communiri. Datum Bude, anno domini millesimo trecentesimo octuagesimo sexto, die vicesimo secundo Janu-

arii, none indictionis, regnorum nostrorum Vngarie, Dalmatie etc. anno primo, Jerusalem vero et Sicilie anno quinto.

Na listini visi dva centimetra široka vrpca od pergamene, a na ovoj od crvenog voska napravljeni dvostruki kraljevski pečat, kojega sliku ovdje priobćimo. Promjer krasnoga, u ranom gotskom slogu izradjenog pečata iznaša 9 centim. Na prednjoj strani vidi se u sa liljani posutom polju na sjajnom prijestolu sjedeći okrunjeni kralj sa žezlom u desnici i jabukom države u lievici, a

Sl. 2. Pečat Karla Dračkoga (stražnja strana).

obućen u dugačku kraljevsku tuniku sa pallijom; kraj prijestola desno vidi se okrunjeni obiteljski grb napuljskih Anžuvina sa tako zvanim turnirskim ovratnikom (Turnirkragen), znakom mladje grane, a lievo okrunjeni grb kraljeva jerusalimskih, pod ovimi grbovi pako po jedan stojeći lav. Napis prednje strane glasi:

* KAROLVS · TERTIVS · DEI · GRĀ(tia Rex Sici)LIĀ · DVCATVS · APVLIĀ ·
PROVINCIA · ET · HORTALGERII · AD · PEDIMORTIS · DOMES.

Na stražnjoj strani pečata jaši u takodjer sa liljani posutom polju kralj u oklopu na konju, obučenom u sjajno pokrivalo sa uvezanimi liljani. Glava kralja

pokrivena je turnirskom kacigom (Kübelhelm) sa krunom i poznatim nakitom anžuvinke kuće: glavom ptice noja sa podkovom u kljunu. Kralj drži desnicom mač a lijevicom štit, na kojem se nalazi sdruženi grb kuće Anžuvinaca i kraljevine Jerusolim. U polju su četiri jerusolimska križa. Napis ove strane, u koliko se čitati dade, glasi ovako:

✱ DILIGITĒ · IVSTITIĀM · VOS · QVI · IVDICĀTIS · TERRĀM · IN · VIT . . . .

Kako se vidi iz napisa, ovo je pečat Karla kao napuljskoga kralja, nu pošto ga je Karlo — ne imajući ugarsko-hrvatskog pečata — rabio na ugarsko-hrvatskom kraljevskom privilegiju, za to se ovaj pečat imade svakako uvrstiti u red ugarsko-hrvatskih kraljevskih pečata.

U listini spomenuta „magnifica infantula Elizabeth“, kojoj je kralj ovom poveljom obećao pravo nasljedstva na imanjih njezinog oca, je nesretna kćerka Stjepana grofa Krčkoga i Modruškoga i njegove supruge Katarine Optujske. Jelisava udala se već god. 1396. za Fridrika Celjskoga, brata kraljice Barbare, koji je svoju ženu poslije nesretnog braka god. 1422. ubio. Iz naše listine vidi se, da je Jelisava bila prvorođeno djetė Stjepanovo i da su se njezina braća Gjuro (umro prije 1412.) i Nikola (umro 1432.) tekcar poslije godine 1386. rodili, po tomu ima se dakle genealogija krčkih knezova (Nagy J. Magyarország családjai, sv. IV. str. 239.) izpraviti. Sada spomenuti Nikola, koji je kasnije postao drugom Hermana Celjskoga u hrvatskom banskom dostojanstvu, bio je prvi krčki knez, koji je primio ime i grb talijanske obitelji Frangipani¹ te time postao pravim utemeljiteljem obitelji Frankopan, koja je u ugarskoj i hrvatskoj poviesti toli sjajnu ulogu igrala i kasnije tako žalostno svršila.

Naknadno našao sam u arhivu plemićke občine turopoljske u Vel. Gorici još jednu do sada ne poznatu i ne izdanu listinu Karla Dračkoga od god. 1371., kada je još vojvoda slavonski bio. U ovoj listini prepíše i potvrdi on starije privilegije turopoljskih plemića. I na ovoj listini visi do sada ne poznati pečat. Na ovom se vidi trouglasti štit sa obiteljskim grbom Anžuvinaca (sa liljani) i u grbu sa turnirskim ovratnikom. Napis pečata glasi:

S · KAROLI · DE · DVRACIO · DVQ(is tocius Sclav)ORIE.

II.

Prigodom mojih arkivalnih iztraživanja naišao sam u bogatom i vrlo zanimivom arhivu kr. slob. grada Varaždina na povelju kralja Matije Korvina od godine 1464., koja je sa heraldičkog gledišta osobito važna, jer njom podjeljuje spomenuti kralj občini grada Varaždina pečat sa grbom. Ovo je dakle grbovnica (litterae armales). Pošto su stariji grbovi domaćih gradova u obće vrlo zanimivi, ovako stare gradske grbovnice pako do sada nismo poznavali, za to držim posvema opravdanim, ovu znamenitu listinu ovdje u slici i opisu priobćiti.

¹ Vidi moju razpravu o starom grbu i porijeklu krčkih knezova u „Viestniku“ god. VIII. br. 3. str. 75.—77.

U Budimu izdana, od 12. srpnja 1464. datirana, sa na zelenoj svilenoj vrpci visećim, dobro sačuvanim kraljevskim tajnim pečatom providjena listina ovako glasi:

Commissio propria domini Regis. Nos Mathias dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, quod nos consideratis fidelibus seruiciis fidelium nostrorum Ciuium et communitatis Ciuitatis Warasdiensis, per eos sacre Corone Regni nostri sub locorum et temporum varietate cum sincera fidelitate exhibitis, quorum intuitu uolentes prefatam Ciuitatem Warasdiensem et consequenter dictos Ciues et Communitatem eius specialis gratie nostre fauore releuare, eidem Ciuitati et predictis Ciuibus ac Communitati animo deliberato et ex certa nostra scientia Sigillum honestum cum forma, (quae) in capite seu principio presencium literarum nostrarum

Sl. 3. Grb grada Varaždina.

arte pictoria figurata est et distinctius expressata, et quo ab antiquo ex concessione diuorum Regum Hungarie, predecessorum nostrorum, dicta Ciuitas ac eius Ciues et communitas vsque modo, vt dicitur, vsi sunt, nunc de nouo damus et conferimus. Annuentes, vt ipsi Ciues et communitas huiusmodi sigillum, per nos eis concessum, sub modis, figuris et circumferenciis, supra in capite harum literarum nostrarum expressis, in argento vel alio, quo uoluerint, metallo sculpifacere et sculpto, instar Ciuitatum nostrarum liberarum, perpetuis semper successivis temporibus vniuersis vti, frui et gaudere atque cum eo omnes literas eorum iuridicas et testimoniales ac alias quascunque sigillare et consignare in pendentem vel in appreso valeant et ad id plenam et liberam habeant facultatem. Quas quidem literas, sub dicto sigillo per nos eisdem dato emanandas, tanti vigoris esse decernimus, quantum litere sub sigillis Ciuitatum nostrarum liberarum robor optinent, ex presenti nostra annuentia et concessione speciali. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras, Sigilli nostri secreti, quo vt Rex

Hungarie vtimur, munimine roborates, eisdem duximus concedendas. Datum Bude, feria quinta proxima ante festum Beate Margarethe virginis et martiris, Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, Regni nostri anno septimo, coronacionis vero primo.

Na početku ove listine vidi se sljedeća slika pečata: u modrom, sa zlatom damasciranom okruglom polju drži angjeo žute kose i crvenih krila, obučen u smeđe odjelo, kasnogotski, dole okrugli štit sa ovim grbom: osam crvenih i bjelih greda (stari grb države Ugarske); nad ovimi bieli četverouglasti gradski toranj sa modrim krovom, a na ovom zlatni križ i zlatni gumbi; toranj u polju praćen od zlatne zvijezde i zlatnog polumjeseca. Oko ove slike pečata čita se u bielom okviru sljedeći napis u gotskoj minuskuli: **Sigillum .: maius .: civitatis .: Warasdien .:** Ciela ova slika nalazi se na zelenoj, svjetlo-zeleno damasciranoj ploči.

Ovaj grb, dotično pečat, rabi grad Varaždin još danas.

Dr. Ivan Bojničić Kninski.

ZVONIK SPLJETSKE STOLNE CRKVE.

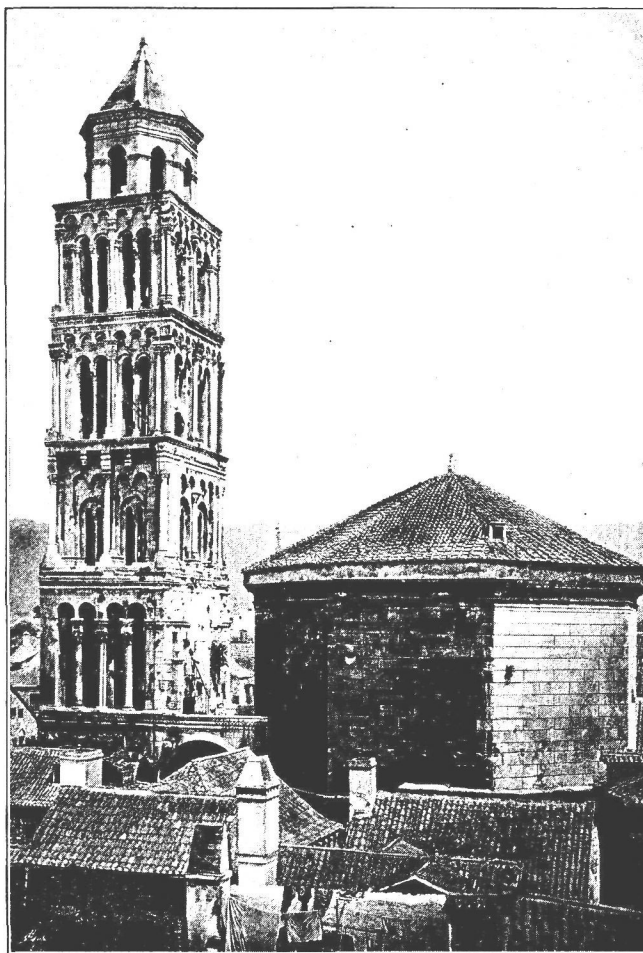
I.

Spljetski zvonik, posadjen usred Dioklecijanove palače, gordo se koči nad rimskim sgradama i podrutinama, u koje se grad ugnjezdio; ali tako, da skupa s Dioklecijanovim mauzolejem, od sedmoga vijeka do danas stolnom crkvom sv. Dujma, sa arhikolonatom peristila, sada plokatom sv. Dujma, sa prótirom i okruglim vestibulom carskih odaja i kriptoportikom južnoga krila, sačinjava monumentalnu skupinu, kojoj nema para na daleko.

Na prvi mah bi se pomislilo, da bi romanski zvonik, što se započeo graditi deset vjekova potla sgrada, posred kojih se nalazi, morao najjačom opriekom izticati se u toj zanimivoj skupini. Ali samo jedan pogled na tu zanimivu monumentalnu grupu uvjerava o protivnom. Zvonik nesamo podpuno skladuje sa oblicima Dioklecijanovih gradjevina, nego nam s' umjetničkoga gledišta predstavlja usavršena ona graditeljska načela, koja se prvi put na zapadu pojavljuju baš u Dioklecijanovoj palači. Zvonik je sazidan slogom punoga luka, kojega je najstarijim i najljepšim uzorkom arhikolonat Dioklecijanove palače. Poražavajuća punoga luka u zapadnom graditeljstvu, premda gdje i gdje već prije Dioklecijana pokušana, sveosve je zavládala za Dioklecijanova carevanja. Slog punoga luka, dakako usavršen i oplemenjen romanskom fantazijom, vládá cijelim zvonikom. Uz to i materijalni izgled zvonika skladuje sa okolostojećim sgradama. Veći dio zvonika sazidan je i urešen starim gradivom; bieli kameni krševi, stupovlje, mramor i vajarije, ili su uzeti iz Dioklecijanove palače ili dovučeni iz Solina. Zvonik se dapače diže na starom temelju prostaze medju mauzolejem i arhikolonatom i premda stoji samostalan o sebi, ipak u prospektivi njegovi puni lukovi harmonično se stapaju i popunjuju sa lukovima arhikolonata i trulom mauzoleja. Jer su graditeljima zvonika bili uzorkom oblici Dioklecijanovih gradjevina, te su oni nasliedovali stare oblike usavršujući jih duhom svoje dobe, spojenje arhikolonata i mauzoleja sa zvonikom urodilo je takovom cjelinom, da o njoj za cijelo car Dioklecijan u svoj svojoj sili nije mogao ni sanjati; ta monumentalna skupina dikom je ne samo Spljetu, nego i čitavoj umjetnosti.

Ali ima i jedna razlika medju zvonikom i okolo stojećim rimskim sgradama. Graditeljima spljetskoga zvonika opravdano se spočitava nedostatak i nemar s tehničkoga gledišta. Doista spljetski zvonik ima samo jednu manu, koja sačinjava ujedno i njegovu izvornost. Nije bio sazidan od jednoga graditelja, ni u jedan mah, niti po jednoj zajedničkoj omovi; gradilo ga kroz šest vjekova više graditelja. Stoga se u tom spomeniku ne žrcali zamisao jednoga umjetnika, nego pomjestna umjetnost tolikih i tolikih pokolenja, baš kao kod velikih sredovječnih

francuzkih i njemačkih katedralkâ. Ali pomanjkanjem zajedničke osnove prigodilo se, da pozniiji graditelji ne pogodili vazda zamisli svojih predšastnika. Hotijući se okoristiti u statične svrhe čisto dekorativnim elementima starijih česti, kojim od prijašnjih graditeljâ dosudjena samo uresna uloga, dodijeliše im statičnu funkciju, te pogriješiše u računu razterećivanja težine. A jer pak ne zidali zidove onom čvrstinom, koju je takova vrst gradjevine neobhodno zahtjevala, i jer staro rimsko

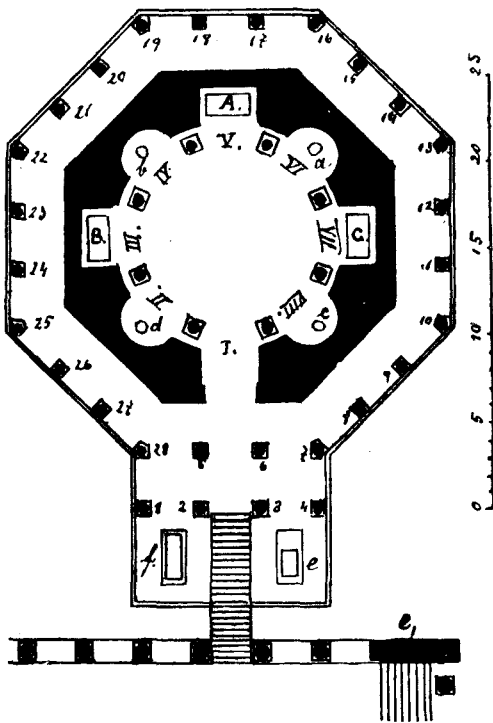

Sl. 4. Spljetska stolna crkva s juga.

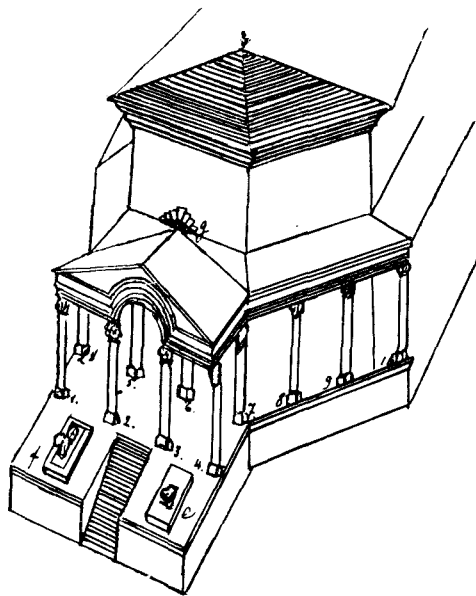
obilato upotrebljeno gradivo ne odolilo vazda zubu vremena, zvonik počeo stradati prije nego li je bio dovršen. Stradavanju zvonika doprinelo je nemalo i udaranje munje. Ovo su povodi tolikim starijim popravcima zvonika, pak napokon najnovijemu korenitomu popravljanju, što se od 1890. god. još izvadja. Mana zvonika je dakle ta, da neki graditelji ne naslijedovaše u čvrstoći zidanja rimske uzorke onako, kako ih svi naslijedovaše u umjetnim oblicima.

Domaći i inostrani pisci obasiplju udivljenjem i zanosom spljetski zvonik;¹ neki su mu strukovnjaci posvetili svoju pažnju,² ali ipak prava umjetna vrijednost toga spomenika nije još bila pobliže označena. I povjest spljetskoga zvonika još je dosta neizvjestna, te vladaju dosta razročna mnijenja o dobi gradjenja. Ovoj neizvjestnosti povodom je s jedne strane zapostavljanje izrazivanja umjetnih oblika i detaljâ na samom zvoniku, a s druge nestašica povjestnih podataka.

Tako n. pr. Eitelberger, iztičući samo veliku razliku, što dieli dalmatinske romanske spomenike u obće a napose spljetski zvonik od talijanskih romanskih gradjevina, veli: „Kakov je sada spomenik, razgovjetno se razabire više razdobljâ;

Sl. 5. Tloris Dioklecijanova mauzoleja.
(Obnova.)

Sl. 6. Uzmeta Dioklecijanova mauzoleja.
(Obnova.)

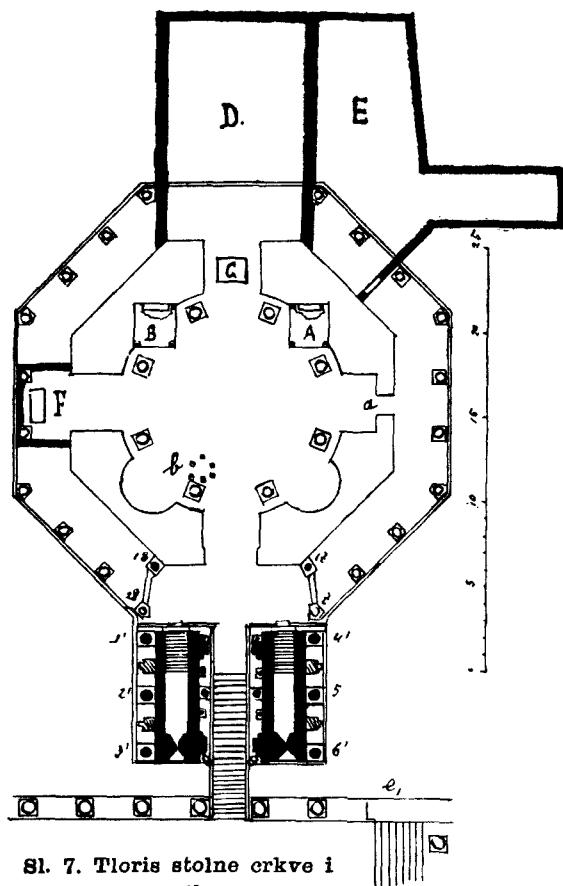
najstarijoj dobi pripadaju bez dvojbe dva prva reda (prizemlje i prvi sprat). Ne imamo izprava o dobi kada bješe sagradjeni, ali je izvjestno da pripadaju roman-

¹ Starija literatura nahodi se kod Farlatija *Illyricum Sacrum* I. (1751.), str. 488 ss. — Adams et Clerisseau *Ruins of the palace of the emperor Diocletian at Spalatro*., 1764. — Cassas *Voyage pittoresque historique de l'Istrie et de Dalmatie*, 1802. — Wilkinson *Dalmatien and Montenegro* I. (1849.), str. 84. — Peter *Dalmatien* II. (1857), str. 57.

² Eitelberger *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale*

Dalmatiens, 1861; drugo izdanje 1884, str. 259. ss. — Hauser *Spljet i rimski spomenici Dalmacije* (prev. Bulić) 1884., str. 25. ss. — Freemann *Lettere archeologiche sulla Dalmazia*, 1886., str. 52. ss. — V. Ranjina u *Hrvatskoj Vili* 1886., str. 91. ss.; gdje se navadja Ljubićevo i Lübkerovo mnenje. — Jackson *Dalmatia the Quarnero and Istria*, II. (1887.), 52. ss.; *Ateneo Veneto*, 1888., str. 22.

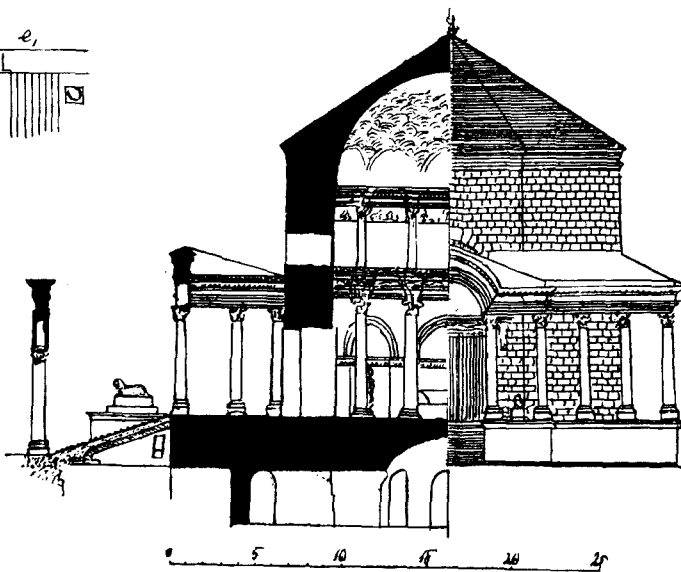

Sl. 7. Tloris stolne crkve i zvonika.

1416. izim oktogonalnoga zadnjega reda“.⁴

Pokupiv 1887. god. do tada poznate vesti o zvoniku i izpitav gradjevinu sa tehničkoga gledišta, ustanovio sam, da je gradjen od XIII. do XVIII. vieka u pet navrataka.⁵ Medjutim razgradjivanje i popravljjanje zvonika od 1886. do 1890. god. iznielo na vidjelo novih podataka, dje-

skoj dobi. Gornji spratovi izim klobuka po svoj prilici su djelo spljetskoga varošanina Tvrdvoja.¹ Dočim prof. Hauser škrbajuć se izjaviti svoga mnenja o dobi zvonika, jednostavno navadja predaju o sagradjenju zvonika za dobe XIII.—XV. vieka,² gosp. Jackson sudi ovako: „Zvonik nije od jednog doba; prof. Eitelberger razlikuje dva donja reda od gornjih, premda ja ne nalazim tolike razlike, što ju on opaža obzirom na pomniju izradbu med obima čestima: zadnji oktogonalni red sa klobukom poznije je dobe od ostale sgrade“.³ Po drugi put baveć se spljetskim zvonikom veli: „Najveće djelo dalmatinskoga graditeljstva za XIV. vieka jest spljetski zvonik... Započet oko g. 1300. bi nastavljen oko g. 1360., te dovršen po narisu graditelja Tvrdvoja godine

Sl. 8. Prosjek Dioklecijanova mauzoleja.

¹ N. dj. str. 267.

² N. dj. str. 25.

³ *Dalmatia*, II., str. 53.

⁴ *Ateneo veneto*, 1888., str. 22.

⁵ *Bull di arch. e st. Dalm.* 1887, str. 158. ss.

lomice već objelodanjenih,¹ a pošlo mi za rukom pronaći opet novih povjestnih bilježaka, koje takodjer djelomice već objelodanih,² te mi uspjelo pružiti u Vodji po Spljetu i Solinu izcrpiviju povjest zvonika.³ Izvršujući obećanje tom prigodom zadano, pokušat ću da popunim još bolje povjest gradjenja zvonika i upozorim na najljepši, najvažniji a najmanje iztraženi najstariji dio, koji smjela romanska fantazija, obuzdana klasičnim uzorima iznaša nedvojbeno originalnim djelom, valjda ponajsavršenijim i najzanimivijim pojavom u romanskom slogu. Istodobno će biti bjeločano, da je spljetski zvonik plod klasične umjetničke ideje, u samom Spljetu usadjene i odgojene, remek-djelo domaćega graditeljstva, što no za srednjega vieka i poznije samoniklo i tradicionalno se razvijalo na iztočnoj obali Jadranskoga mora, a koljevkom mu po svoj prilici bio sam Spljet. Pak da vanjski upliv na spljetskomu zvoniku je samo djelomičan i tako podređen pomjestnoj tradiciji, da na prvi mah i ne odskaače, te da mnenje nekijh, da je pri spljetskom zvoniku glavni činbenik vanjski upliv, bilo iz Italije bilo iz Mađarske, nije no naga neosnovana slutnja! Dočim je izvjestno da su domaći graditelji zamislili osnovu spljetskoga zvonika i izveli ju, nije izvjestno da li je i cigli inostranac graditelj išta samostalna na zvoniku izveo.

II.

Priglavio sam već nazore strukovnjaka o dobi sagradjenja zvonika, pak moje poviestne doprineske k istom predmetu. Nego pomoću novoga povjestnoga gradiva i kronologičkim podatcima, koje nam sam zvonik pruža, još bolje se povjest zvonika popunjava: sada se može opredieliti pet razdobljâ gradjenja, a pet razdobljâ popravljanja.

Prvo razdoblje. — Spljetska predaja, koju nam već nadbiskup Cupilli⁴, pak Farlati⁵ navadjaju, pripisuje početke spljetskoga zvonika Jelisavi Kotromanović bošnjakinji ugarskoj kraljici († 1387.); nekij novijij pisci pak nagadjaju, da početak gradjenja pada 1300. ili 1322. godine novcem Marije, sestre kralja Vladislava, supruge napuljskoga kralja Karla II. Hromoga i majke Karla Martela.⁶ Kako je nastala ta predaja ili nagadjanje, premda sam nastojao, da im udjem u trag, ne mogoh izvjestno doistiniti.

Izvjestno je ipak, da početak zvonika pada u još stariju dobu. Kao što ćemo u opisu prvoga reda zvonika vidjeti, umjetnički oblici odaju nedvojbeno polovinu trinaestoga vieka kao najkašnji rok početku gradjenja. Ali osim toga imamo i drugih podataka, po kojima se početak gradjenja dade još pobliže opredjeliti.

Dragocjena je za dobu postanja zvonika bilježka spljetskoga kanonika Jerolima Bernarda početkom osamnaestoga vieka u rukopisu „*Spalatensia et Sibenicensia*“ v. VII., 96., u Garanjin-Fanfonjinoj knjižnici u Trogiru:

¹ Stratimirović *Bull. dalm.* 1888, str. 21. ss.; 1890., str. 71. ss.

² *Raccolta di documenti relativi ai monumenti artistici di Spalato e Salona.* 1894.

³ str. 114. ss.

⁴ Nadbiskup Cupilli 1713. god.: „Campanile

pulcherrimum, a quadam ut tertur Bosniae regina erectum“.

⁵ *Ill. sacr.* III., 365.

⁶ Eitelberger n. dj. 267.; Ranjina n. dj. 31.; Jackson *Dalmatia II.* 54; *Mon. d'architettura in Dalmazia*, 1888 u *Ateneo Veneto*, 22.

„*Colapiza uxor domini Ioannis Spalatinorum comitis pro anima viri sui iam defuncti in hac opera centum Romanatos exposuit. Anno domini 1257.*“ *Quest' istessa iscrizione si ritrova nel campanil di questo duomo.*

Bilježka na rubu:

„*Etiā hoc: iscrizione nel muro del campanil di s. Doimo dalla parte sinistra sopra un presepio scolpito di pietra, qual il giorno d'oggi si ritrova.*“¹

Položaj nadpisa u začelju pod krunom prvoga reda dokazuje, da je gradnja zvonika počela svakako prije 1257. godine, a da dogradjenje prvoga reda je izvršeno oko iste godine.

Koje je baš godine gradjenje zvonika započelo ne imamo izvjestna podatka. Za cielo gradilo se je na pretrge, te gradnja podgradka i prvog reda, kao što je navadno bilo za srednjega vieka i na samom zvoniku se dogodilo za poznijih doba, bit će preko pedeset godina trajala. I zato nam je još jedan dokaz naporuči.

Uvažiti naime moramo činjenicu, da je kameni sarkofag dviju kćeri Bele IV., 1242. god. preminulih u Klisu, bio položen na vanjski korniš arhitrava glavnih vrata stolne crkve,² te zaklonjen pločom sa nadpisom, koji nam Lučić, pak Farlati prepisaše.³ Položaj sarkofaga, i zaklonjenje nadpisnom pločom, tako da do Farlatove dobe (1751.) nije bio vidiv sarkofag, ni nadpis na njemu,⁴ svjedoči nam, da

¹ Farlati III. 365. priobći ovaj nadpis, ali bez naznake godine, te ga pogrešno pripisa XV. vieku a po njemu i početak gradnje zvonika stavio mnogo poznije. Kolafizin muž Modruški i Vinodolski knez Ivan Frankopan, bio je spljetskim knezom zadnji krat 1242. do 1243. godine. V. Alačević *Serie dei reggitori di Spalato* u *Bull. dalm.* VIII. (1885.) 74.

² Nadpis na sarkofagu glasi: † *Hec est sepultura filiarum domini Belle regis Ungarie MCCXLII. die XIII. martii, huc fugiens(a) facie Tartarorum.* V. Thom. Archid. *Hist. Salon.* c. XL. Sr. Jackson, *Dalmatia*, 71.

³ Nadpis na ploči glasio je:
Catharina inclyta et fulgens Margari > ta
In hoc arcto tumulo jacent absque vi
Belle IIII filie Regis Hungaro
Et Marie Lascari Regine Greco > rum
Ab impiis Tartaris fuerunt fuga
Mortue in Clissio huc Spaletum transla > te
Sub annis Domini mille ducent
Quadragesima duo insuper prebens legen > tis

T. Marnavić, *Discorso del priorato della Wrana*, rukopis u knjižnici Corsini u Rimu, F. Rossi LIII., str. 19. Lucius *De Regno Dalm.* 473.; Farlati, III., 262. Jackson *Dalmatia*, 71. netočno. Nadpis je druge polovine osamnaestoga vieka postradao, kako u sljedećoj opazci.

⁴ Sarkofag je ostao neopažen sve do 1767. god. kad no prigodom popravakâ na portalu (V. *Bull. dalm.* X. (1887.), 175.) odkrilo ga. Čudan

doživljaj je sarkofagu donielo to slučajno odkriće, kako nam pripovieda suvremen putnik u Dalmaciji: „Ma però e stata in essi (Mlečići) una cura più decisa per la Dalmazia di togliere ogni monumento, che attestasse il dominio de're Ungari su questa provincia. Da ogni marmo ne han fatto abradere le insegne e le iscrizioni. Avvegnaché fossero indiretti questi attestati, non furono esenti dalla sollecitudine della publica gelasia. Sopra la porta del Duomo di Spalato v'è un urna con iscrizione a caratteri detti gotici, dov'era mentovato, che riposavano due figliuole del re Bela IV. d'Ungheria, morte in Spalato quando col re loro padre ritiraronsi sul litorale della Dalmazia, invaso o devastato il suo regni dai Tartari. Venne ordine, che si levasse quel profano monumento da un luogo sì sacro; ma l'accortezza di qualche buon patriota seppe eseguire lo spirito dell'ordine supremo senza togliere quel monumento dalla storia del secolo XIII. Vi fù posto a nascondarlo un leone alato, che non si guidicó niente contaminare ha sentitâ del luogo, perché indicava il dominio Veneto.“ Rukopisc. kr. dvorskog arkiva u Beču, Fondo Ragusana No. 573. Fo. 16. Sarkofag ne bi sakrit mletačkim lavom, kao što putopisac veli, već bi prenešen, u izdubinu nad shodom (Stratimirović *Bull. dalm.* XII. (1889), 60.), a na njegovo mjesto dospje lav. Za popravljanja 1887. god. sar-

su za smještanje trebala osobita lazila. Za cijelo nije vjerojatno, da su baš za tu radju bila napravljena lazila, radje se namiče misao, da su 1242. god. lazila za gradnju zvonika već obstojala, te s njih lako bilo na onu visinu staviti sarkofag i udesiti izpred njega nadpisnu ploču. Po tom bi zaključio, da je 1242. god. prvi red bio već u gradnji. Boravak kraljice Marije u Spljetu i spljetskoj okolici 1242. god., odnošaj groba njenih kćeri sa splitskom stolnom crkvom, nagoni na zaključak, da je to ona tradicionalna kraljica, kojoj spljetska predaja pripisuje početke zvonika.

O prvom graditelju spljetskoga zvonika pisani izvori muče. Sravnitbom umjetničkih oblika najstarijega diela zvonika sa dalmatinskim sgradama trinaestoga vieka opaža se, da je prizemlje spljetskoga zvonika djelo iste škole, koja je gradila 1207.—1271. god. trogirsku, a 1203.—85. zadarsku stolnu crkvu. Poznije ćemo vidjeti po nekim potankostima, da se graditelja spljetskoga zvonika mora valjda poistovjetovati s onim zadarske stolne crkve.

Iz izprava, što se odnose na gradjenje zvonika poznijih razdoblja, razabire se, da je već u početku gradjenja bila utemeljena osobita zaklada za gradnju zvonika: *pro fabrica ecclesiae* ili *campanilis*. Ova zaklada sastojala se je iz prihoda godišnje desetine, iz zadužbina i zapisakâ privatnih osobah, iz darovština vladarâ, iz pobiranja gradjevnog drvlja od brodova pristajućih u luku sa drvljem i t. d., pa je imala i posebnu blagajnu. Naročiti financijski odbor, *procuratores fabricae*, sa predsjednikom *magister fabricae* i utjeračem prihoda, *exactor*, *petitor*, upravljaoše zakladom; blagajna imadjaše obično tri ključa, od kojih jedan bijaše u rukama odbora, drugi u gradskoga kneza, a treći u nadbiskupa ili kaptolskoga zastupnika, što skupa imadjahu nadzor računa. Samom gradnjom pak upravljaoše tehnički odbor, *operaria*, *operarii*, sa tehničkim predstojnikom *magister operis*, *suprastans*, *operarius*. Kad i kad su oba ova odbora, *fabrica* i *operaria* stopljena u jedan sami, te nose jedno ili drugo ime ili obadva kao što je slučaj za drugog razdoblja gradjenja.¹ Ne imamo izravna svjedočanstva, kada su baš ti odbori bili ustrojeni za spljetski zvonik, ali darovština tradicionalne kraljice, kojoj izvjestno još za ime ne znamo, Kolafizina zadužbina, te izrječiti naziv u nadpisu 1257. god.: „*in hac opera*“, kao i ugovor 26. lipnja 1416. god., o kojem ću odmah govoriti, svjedoče nam, da je i za prvoga razdoblja po tadašnjem obćenitom običaju obstojao već i tehnički i financijski odbor, a svim pravom smijemo pretpostaviti, da se je njihovo ustrojenje ovršilo još prije početka gradjenja. Ja se nadam, da će nam spljetske izprave trinaestoga vieka, kad budu sve iztražene, i ovu točku bolje razjasniti.

Drugo razdoblje. — Za četrnaestoga vieka prihodi zaklade za gradnju zvonika znatno ponarasi, tako da gradnja prve polovine petnaestoga bi nastavljena. O ovom drugom razdoblju gradjenja sačuvala nam se važna izprava, koja nam

kofag bi prenešen u krstionicu S. Ivana, gdje se i sada nahodi. Madžarski patriote tražili su, da se taj spomenik daruje Ugarskoj; dogovoranja su se sazbila.

¹ Ova sredovječna ustanova bila je obćenita po srednoj Evropi (Sr. Otte „*Hndb. d. Kunst-*

Archaeologie“, II., 494.), te ju, osim kod gradnje spljetskoga zvonika, susretamo i kod gradnje trogirске stolne crkve (Sr. Lucio *Mem. di Traù* 478.) Nuzgredice da spomenem, da sadašnjim popravljanjem stolne crkve i zvonika ravna takodjer mješovit odbor, što nam predstavlja starinsku *fabrica Ecclesiae* i *operaria*.

svjedoči da je gradnjom ravnala domaća ruka. To je ugovor sklopljen medju nadbiskupom Dujmom de Judicibus (1409.—20.) i kaptolom s jedne, a plemićem ser Nicolaus Tverdoj de Spalato s druge, dneva 26. lipnja 1416. kojim se majstor Tvrdoj prima predstojništva tehničkoga i financijskoga odbora („*operarium et supstantem campanili s. Duymi et fabricae eiusdem*“) potpunom vlasti, da priskrbi sve potrebno za gradnju, da njom ravna, da utjerava sve prihode zaklade i podmiriva troškove, a da pak prikaže konačno račune o poslovanju svomu nadbiskupu i kaptolu.¹

Sl. 9. Grb nadbiskupa Dujma de Judicibus.

O graditelju Tvrdoju ne imamo ine viesti; u jednoj izpravi 1431. god. 6. srpnja spominje se Michele de Tverdoj, valjda Nikolin sin, spljetski plemić imajući pravo pristupa u gradsko vijeće;² obitelj Tvrde, Tvrđić još postoji u spljetskom Velom Varošu.

Po grbovima, koje je Tvrdoj dao uzidati u svoje djelo, možemo opredieliti česti sazidane u ovom drugom razdoblju. Pornjaci, kojima Tvrdoj htio pričvrstiti lukove, što no sa južne i sjeverne vanjske strane rese prvi red, nose grbove nadbiskupa Dujma de Judicibus (1409.—1420. Sl. 9.) i gradonačelnika Lovre Ivana de Grisogonis (1418. Sl. 10.), a nadvratnik na vratima na začelju drugoga reda nosi grb nadbiskupa Petra X. (1420.—26. Sl. 11.) Po tom je izvjestno, da je Tvrdoj od 1416. do 1420. radio oko pričvršćenja prvoga reda, a od 1420. do 1426. nastavio gradnjom drugoga reda, te da on nije

započeo graditi zvonik, nego nastavio već započeto djelo.

Treće razdoblje. — Za više od pol vieka gradnja bi pretrgnuta, te nastavljena tek oko 1506. godine. Više izprava nam tumači uzrok, zašto gradnja zapela: loše vladanje sa prihodima zaklade zvonika.

God. 1456. na 10. siečnja nadbiskup spljetski sklopi nagodbu s občinom o pobiranju desetine; občina se obveza izplaćivati godimice na Badnjak 202 dukata u ime desetine, i to 101 nadbiskupu, 50 $\frac{1}{2}$ kaptolu a 50 $\frac{1}{2}$ za-

Sl. 10. Grb načelnika de Ivana de Grisogonis.

¹ Farlati III., 366. Jelić *Raccolta*, str. 4.

² Spljetska zlatna knjiga, rukopis što

se čuva u občinskom domu, fo. 112' b; Jelić *Raccolta*, str. 4, op. 1.

kladi za gradnju zvonika. Bi utanačeno jošter, da se novac za gradnju zvonika sahrani u blagajnu na tri ključa, od kojih jedan da drži knez, drugi član kaptola, a treći tehnički odbor, sa izrječitom klauzulom: „*quod operarii laici non excludant ipsum sacerdotem, et ipsum tenere non permittunt clavem, neque denarios contra consuetum.*”¹ U ovoj nagodbi još bi sporazumno utanačeno, da se povrati u kriepost pobiranje za gradnju zvonika od gradjevnog drvlja, od svakoga broda, koji udje u luku natovaren drvljem: „*Septimo occasione certae regaliae lignaminum, quae solita erat observari, quoniam unusquisque veniens cum navigio in portu onerato lignaminibus dare debebat unum lignum fabricae ecclesiae, quae in presentiarum non observatur. — Super septimo, quod fiat regalia pro fabrica campanilis et ecclesiae de lignaminibus quae veniunt in Spalato iusta statutum.*”² Dukala pak 1461. god. 15. travnja dokida zloporabu, što nitko ne pregledava račune zaklade zvonika, te nalaže da jih nadbiskup ima pregledavati.³ Ali ne prudile te odluke! Novcem se zaklade zvonika razmećali redom i obćina i knez mletački i odbornici, te se nadbiskup ponovno prituživa duždu na te zloporabe. Dužd Andrea Vendramino naloži dukalima 1476., 26. i 29. srpnja, da se razduženi ili neutjerani novac zaklade zvonika — „*cuius reparationi multis iam annis non vacatur, et ob id campanile ipsum in ruinam tendit, tendetque in dies magis, opportune nisi prospiciatur*“ — neodvlačno utjerava po državnoj blagajni u Spljetu, i da blagajna zaklade zvonika bude na tri ključa, od kojih jedan da se povjeri nadbiskupu, drugi knezu spljetskomu, treći državnom blagajniku.⁴

Sl. 11. Grb nadbiskupa Petra X.

Još tri ukaza bave se istim predmetom. Dukala Ivana Moceniga 1479., 22. travnja nalaže spljetskom knezu Marku Bandumeriju, da dozvoli dužnicima zaklade zvonika povoljniji rok za izplatu, a da se dug njegova predšastnika Nikole Michaeli izplati državnom soli.⁵ God. 1483. dne 25. studenoga Jeronim Marcellus „*sindaco e provveditore entro e fuori del Golfo*“ terminacijom danom iz Šibenika zapovijeda spljetskoj obćini, da izplati svoju godišnju isu od 50 dukata za gradnju zvonika državnoj blagajni u Spljetu.⁶ Nego sveisto zaklada zvonika nije u redu upravljana, te dužd Agostin Barbadico 1496. god. 27. kolovoza nalaže knezu spljetskomu Jakovu de Renier, da neodvlačno utjera dugove iz zadužbine, te da ključevi blagajne zvonika budu čuvani jedan u kneza, drugi u kaptolskog svećenika, a treći u graditeljnoga odbora.⁷

Medjutim nadbiskup Bartol II. Averoldi preseli se iz Spljeta u Mletke 1496. god., zanemariv skoro za tri godine svoju nadbiskupiju dogovaraše se sa Brešijanskim biskupom Bernardom Zane o zamjeni stolice. To su Splječani teško

¹ Spljetska zlatna knjiga, fo. 24'. Jelić *Raccolta*, str. 6.

² Zlatna knjiga fol. 24', 25'.

³ N. mj. fo. 36., Jelić, *Raccolta*, str. 6.

⁴ Farlati, n. dj. 401.; Jelić, n. dj. str. 8. sl.

⁵ Noviji prepis sbornika dukala spljetskoga nadbiskupa Bonifacija Albani (1668.—1678.)

kođ gosp. Dr. S. Karamana Br. 24., f. 11. Jelić n. dj. str. 10.

⁶ Spljetska Zl. knj. fo. 42., Jelić n. dj. str. 12.

⁷ N. mj. fo. 46. Farlati III., 408. Jelić n. dj. str. 13.

snosili, te se više puta pritužiše; najskoli paka na zapuštenje i siromaštvo stolne crkve.¹ Tako 1497. god. na 8. travnja prikazaše izvješće knezu spljetskomu med ostalima i o lošem stanju crkve i zvonika s predlogom da se poprave: „*Cose necessarie per la chiesa. Un organo conveniente per la chiesa metropolitana. — Cose necessarie per la fabrica della chiesa. Campanile. — Et primo: a mutar di capitelli delle colonne della chiesa, i quali se non se renova[no] sono per ruinar da breve. — A far i pozoli² intorno la chiesa de drento, sia inferiori et superiori per la comodità del popolo. — Reparar il Campanile qual sta molto male et ha bisogno di molta riparazione come appar manifestamente.*“³ Ovo je izvješće, velevažna izprava za poviest popravljanja stolne crkve i gradnju zvonika, imalo željeni uspjeh, te je urodilo popravkom stolne crkve, prvim što ju počelo nagrdjivati i nastavkom gradjenja zvonika.

Dužd Agostin Barbadico uvaži pritužbe, te dukalom 20. travnja 1498., koreći nadbiskupov nehaj, naredi da kaptol odabere čestita vikara, koji bi svjestno uredio tolike potrebe crkve spljetske.⁴ God. 1500. bi izabran vikarom Thomas de Nigris; njegovim zauzimanjem doista treći put nastavilo se gradnjom zvonika. On je najprije nastojao da uredi blagajnu zvonika. U tom ga sam dužd Leonard Lauredano svojski podupirao, te trima dukalima, 10. studenoga 1501. i 1502. 3. i 5. ožujka, naredi da občina izplati po ugovoru 10. sječnja 1456. svoju godišnju isu od 50¹/₂ dukata za gradnju zvonika, jer: „*illud campanile ruinam minari videtur, volumus quod pecunias illi deputatas expendi faciat pro eius restauratione*“, da sve prihode zvonika smjesta utjerava državni blagajnik Marco Antonio Pasqualigo, da se i same članove graditeljnoga odbora prisili, da predadu „veliku svotu novca pripadajuća gradnji zvonika, što su ju proti svakom pravu prisvojili, te da se uloži u gradnju zvonika i zvonova.“⁵

Treće razdoblje. — Treće razdoblje gradnje pada od 1506. do 1529. godine, kako se razabire iz više izprava, koje nas obavješćuju o osobama, koje su sudjelovale kod gradjenja.

Nadbiskup Bernardo Zane pritužio se duždu Leonardu Lauredanu: „*che le entrate d'una sua decima da ducati 101 sieno scossi — e spesi senza licenza, et consentimento suo, adco che dell' anno 1506 et 1507 vesta aver ducati 120 vel circa, quali li vengono recusati dar con diverse excusationi, che sono stà spesi in fabrica della chiesa parte e parte non siano scossi*“; te dužd naredi, da mu se dug od 101 dukata „*spesi in fabrica, delli denari d' essa fabrica li faciate pagar*“. ⁶ Ponovno se tuži radi istoga zaostatka 1506., 1507. i 1508. godine.⁷ Najprije su izvedeni popravci u stolnoj crkvi, predloženi već 1497. g., na ime restauracija kapitelâ i naprava dviju drvenih galerija; na donjoj galeriji pak bješe smještene nad glavnima vratima orgulje.⁸

¹ Sr. Farlati, III., 409.

² t. j. *pogginoli*, drvene galerije.

³ Spljetska Zl. knj. fo. 75', Jelić n. dj. str. 16.

⁴ Farlati III., 419; Jelić n. dj. str. 16.

⁵ Karamanov sbornik br. 36. f. 18; Carrara *Arch. capit. di Spalato*, 37, n°192., Jelić n. dj. str. 18. ss.

⁶ Dukala 1508, 10. kolovoza, Sbor. Karamanov br. 46, fo. 23; Jelić n. dj. str. 22.

⁷ Dukala 1510., 16. listopada, n. mj. br. 48, fo. 18; Jelić n. dj. str. 23.

⁸ U računima desetine 1528. godine, što se čuvaju u namjestništvnom arhivu u Zadru (v. niže str..) ima i namirnica orguljareva: „*Io ser Carlo organista de San Dojmo necesij ma messer Yeronimo Papalj per nome del mio salario dell organo del mille(simo) 1528 — Vale — Lire 6, 4 soldi, piccoli 12*“ fo penultimo verso.

Nego, kako se je pri popravljanju stolne crkve 1884. god. doistinilo, kapiteli, što no od hrdjanja senova po pucali, ne bješe izmjenjeni novima, već naprosto štukom zakrpljeni; a na nje pak bješe naslonjene drvene galerije. Po dovršenim ovim radnjama među godinama 1497—1506. prešlo se na popravljanje i gradjenje zvonika. Po svemu se da zaključiti, da je gradnja nastavljena tek potla 1506. godine, a povod tomu je med ostalima i tursko provaljivanje na Spljet do 1506. godine.¹ Gradilo se malo godina a ne dovršilo se, te dužd Anton Grimani 16. travnja 1523. zapoviedi knezu Marku Antunu de Canali, da utjerava strogo prihode zvonika, koji su od njegovih predšastnika loše upravljani i ne bili uloženi „*nel continuar essa fabrica. Il che essendone stà da nuovo fatto intender per il nobile nostro Giacomo Corner per nome del reverendo archiepiscopo di quella città e per il fedel nostro Giacomo Giacobich al presente procurator et operario della chiesa sopradetta non esser stà eseguito con quella diligenza, ch'era l'intenzion nostra, et ricerca il debito della giustizia, supplicando per tanto suffragio nostro opportuno, occiò si possa perficere così laudabile opera, quale altramente ruineria non se li rimediando*“.²

I, doista, gradnja bi nastavljena, te dovršena 1529. godine. Tri važne izprave o radnjama na zvoniku 1528. godine su u knjizi računa desetine 1528. godine³, tri namirnice naime. Dvie su namirnice predstojnika tehničkoga odbora Jakova Jakovčića za klak i drvlje:

1529 adi 1 zenaro. — Ricevi io Jacomo Jakomillich operario del campanile di Santo Doimo da messer Hyeronimo Papalis quondam Alwise per presa lire centocinquanta cinque. Vale — Lire 155, soldi —.

1529 adì 9 zugno. Ricevi io Jacomo Jakomillich come operario del campanile de Santo Dojmo de messer Hyeronimo Papalis come es(a)tor in più partide in standij et tavole n°50 — Lire 73 soldi 16 piccoli 1. Vale Lire settanta tre soldi sedici piccoli 1.“

Treća izprava jest Papalićeva bilježka o potrošku za drvlje krova i prsobrana na vrhu zvonika:

Adi 2 augusti 1529. — Delli domini aspettanti al campanil per mano delli operarij furono comperate et pagate role numero novanta una a soldi diesi l una rolie per magistro Antonio Radicich in pini fior . . . per li argini fatti in cima del campanile preditto et per mano a Pietro Lissaz per alcuni traviselli d'ulivi . . . per il ditto campanil Lire 1 soldi 16 piccoli 8 . . . era debitor della decima in . . .

Lire quaranta sette soldi sie piccoli otto. Vale — Lire 47 soldi 6 piccoli 8.⁴

U ovoj bilježci je najzamjeritija uspomena o drvenom prsobranu, kojim je zvonik završivao. U kruni petoga reda opažaju se četverouglaste izdubine, u kojima su morale biti pričvršćene okomite grede, pa jih za prosljedjenja dogradjivanja petoga reda djelomice napunilo zamazom. Očevidno te izdubine stoje u savezu sa prsobranom 1529. godine, što ga napravio drvodjelac majstor Radičić.

¹ Sr. Farlati III, 426.

² Dukala u Karamanovu sborniku br. 49, fo. 24; Jelić n. dj. str. 24.

³ Namjesništveni arhiv u Zadru, spljetski odjel, br. 70, papirnati rukopis 0 32×0 22 pod naslovom: — „*Xa anni MDXXVIII. Eactor huius libri Hieronymus Papalis quondam Aloy-*

sij.“ Utjerač desetine bio je glavom pjesnik Jerko Papalić, Marulićev prijatelj, kako nam Franjo de Natalibus pripovieda u Marulićevom životu, kod Farlata III, 435.

⁴ Sve tri bilješke nahode se na predzadnjem listu rečenoga rukopisa, koji je bez paginacije. Sr. Jelić n. dj. str. 26.

Osim ovoga podatka četvrti red pruža nam još jedan drugi, što nam svjedoči, da je za ovoga trećega razdoblja od 1506.—1529. godine taj red bio već sagradjen ili u gradnji. Na sjeveroistočnom pilovu na južnom licu po sredini uklesan je ovaj nadpis: † IOANNES · MILLITIVS · CANONICVS · SPALatensis Anno Domini M · D · VI. Iztočna strana (začelje) četvrtoga reda bijaše dakle 1506. godine već do polovine dogradjena.

Sl. 12. Grb gradonačelnika Celsi.

Na pročelju trećega reda u sredini pri vrhu uzidan je grb Frana Celsi, spljetskoga kneza 1516.—1520. godine. (Sl. 12.) Po udešaju krša, na kom je grb izklesan, razabire se, da grb nije bio uzidan za same gradnje, nego poznije umetnut. Gradjenje trećega razdoblja započelo je dakle popravkom vrha trećega reda, pak nastavkom gradjenja četvrtoga reda, koji bijaše već prije 1506. godine do polovine po prilici sazidan.

Po navedenim izpravama razabire se, koji su majstori sudjelovali trećem razdoblju gradjenja. Od 1523., a izvjestno i koju godinu prije, predsjednik tehničkoga i financijskoga odbora bijaše majstor Jakov Jakovčić, s kojim je za cijelo ista osoba Jakov „Jacomilich“ na namirnicama 1529. godine. Majstor Ante Radičić je izveo 1529. godine drvo-djelske radnje prsobrana na vrhu četvrtoga reda i valjda privremenoga krova. Izprave nam ne kažu samo jeli majstor Jakovčić i započeo gradjenje 1506. godine. Njeki pisci, koji su se bavili poviešću zvonika, spominju takodjer u ovom razdoblju graditelje Andriju Aleksijeva Dračanina, Nikolu Florentinca i Jurja Orsinija.¹ Svakako, vjerojatno je, da je Andrija Dračanin započeo radnju 1506. godine, jer doista neki oblici četvrtoga reda zvonika za ovog razdoblja sazidanog sudaraju sa onima na sgradama, gdje je Andrija radio.²

Grb grada Spljeta, što predstavlja zidine Dukljanove palače i zvonik, važnom je izpravom za poviest zvonika. Nu najstariji primjerci teško su poblize po dobi opredjeljivi, a uz to ne smije im se pripisivati velike važnosti, što se točnosti tiče.

Ali uvažiti nam je jednu predstavu zvonika na grbu grada Spljeta, što je minijaturom naslikan na 2. listu kronike Tome naddjakona, koja bijaše vlastničtvom,

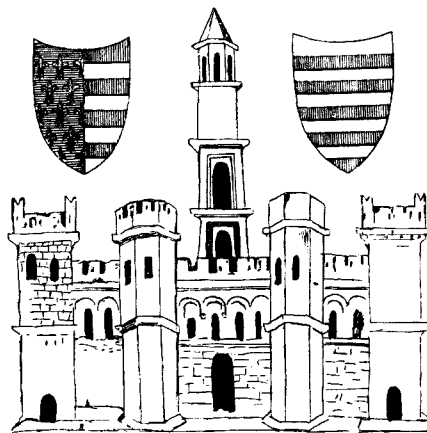
¹ Ljubić *Dizionario biografico*, 1856, str. 151: „Giorgio — nel 1448 — e memoria si trova che avessè egli altresì qualche parte nella costruzione di quel magnifico campanile“ Ranjina n. mj. 91.: „God. 1493. popravio je zvonik graditelj Mihajl Meljanić, g. 1497. slavni Andrija Aleksijev Dračanin sa Nikolom Florentincem. I godine 1472. i 1501. radilo se na tornju.“ Jesu li ove viesti osnovane na izpravama ne znam.

² Andrija Dračanin radio je u Rabu 1451. do 1462. god., a izprave ga spominju od 1462.

spljetskim građjaninom (Srav. Kukuljevićev *Slovník*, Eitelberger n. dj. 80); Andrija je radio još i u Trogiru 1468. god. (Eitelberger u. dj. 223). Da je bio spljetskim građjaninom i plemićem, to nam svjedoči nadgrobni nadpis za života sgotovljen 1503. godine, što se u Spljetu u crkvi sv. Duha još vidi:

ANDREAS ALEXIVS EPIROTA
DIRACHINUS NOBLIS GENERE
CIVIS SPALATINVS OB MERI
TA FACTVS S(ancti) SPIRITUS COL
LEGIARIVS H(oc) SIBI M(onumentum) VIVENS
POSVIT ANNO S(alutis) MDIII.

kako nam bilježka na koricama svjedoči, baš onoga Jerka Papalića, koji je 1528. godine bio utjeračem desetine zvonika i koji je rukopisu dao uvez, što ga još danas ima. Zvonik ima četiri četvrtasta reda (donji radi perspektive prekrit zidinama Dukljanove palače), te završuje oktagonom i šiljastim krovom. (Vidi sliku 13.) Izradba slike svjedoči nam, da je slikar više pazio na ukupni oblik, nego li na potankosti. Zamjerito je pak to, da dočim su dekoracije donjih redova i bojama, i ako naokrupno, naznačene, četvrti red je jednostavno orisan, bez ikakve oznake dekoracije. To bi nam svjedočilo, da kad je slika izradjena, četvrti red ne bijaše još izgradjen, ali da mu oblik bijaše već opredjeljen; nije li sam Jerko Papalić taj naris izradio, da ukrasi svoju knjigu, kada je radnja četvrtog reda bila tek zamišljena ili započimala? ¹ Po već spomenutim računima tek 1529. godine bio je dovršen četvrti red; slika, dakle, pada med 1506.—1529., te valjda je i izradjena bila kao osnovni oris oblika, što ga je zvonik imao dobiti.

Sl. 13. Minijatura u rukopisu kronike Tome arcidjaka.

Prigodimice nam je uz ime Jerka Papalića sjetiti se i glasovitoga pjesnika Marka Marulića, koji se je u svojoj oporuci 1524. godine sjetio zvonika: „*Agellus meus ad S. Andream vretenorum septem, qui fuit olim Avancij Joannis vendatur et expendatur in fabricam Campanilis s. Domnij.*“ ²

Na ikonostasu sv. Marije u Poljudu, što ga 1549. godine naslika Jerko di Santacroce, ³ sv. Dujam drži lievicom sliku grada Spljeta; zvoniku je slikar dao oktagonalni oblik i četiri reda s krovom. Ovoj slici ne smijemo pripisivati ikono-grafične točnosti.

Isti oktagonalni oblik nalazimo na prezanimivoj slici grada Spljeta 1688. godine izradjenoj od Andrije Andreisa (v. sl. 15.) na jednom rukopisu u riznici spljetske stolne crkve; ⁴ Coroneljev naris 1684—7. godine (v. sl. 14.), koji, što se točnosti tiče, zaostaje daleko za Andreisovim, predstavlja zvonik sa 6 četverokutnih redova i klobukom bez oktagona, oblik, koji zvonik nije nigda imao. ⁵

Četvrto razdoblje. — Za treće dobe zvoniku je bio dogradjen četvrti red sa drvenim prsobranom, te završivao privremenim oktagonom i klobukom. Nego

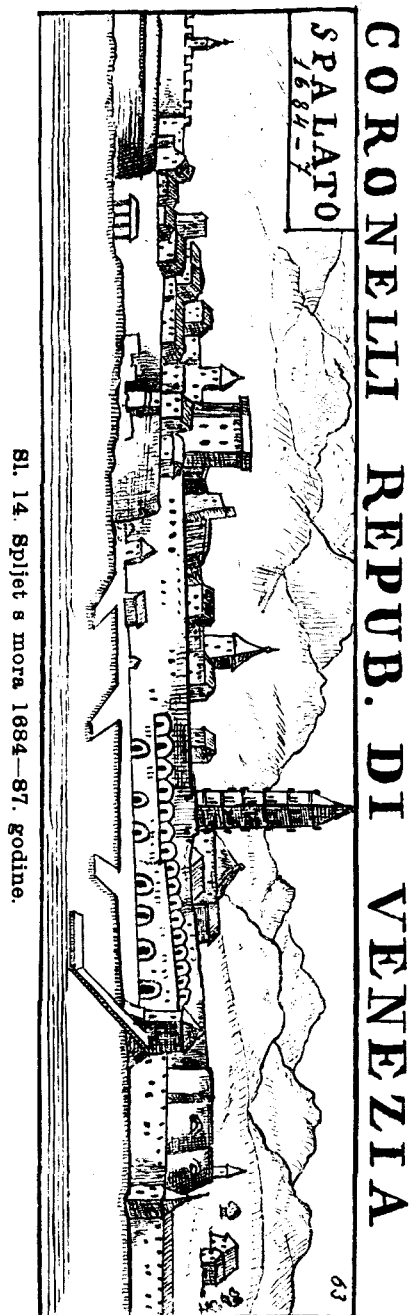
¹ Sam rukopis Tomine kronike izpisan je 1349. do 1412. godine, nu za XV. i prve polovine XVI. vieka dodano mu je bilježaka i minijatura; najpoznija bilježka jest 1445. godine (fol. a). Osim mnogih grbova, razasutih po prvim stranicama (p. 2, 4, b, d, d', e), i koji se odnose na obitelji, u čijem je vlasništvu rukopis bio, ima i predstava Bl djeve Marije sa sv. Dujmom biskupom i sv. Stašem tangarom sa žrvnjem o vratu na fo. 3; predstava ta opetuje se na fo. c'.

² Izvorna oporuka u obitelji Maroli u Spljetu pod naslovom: „*Testamentum Marci Maruli nobilis Spalatensis.*“

³ V. *Bull. dalm.* III (1880), 188.

⁴ Rukopis na pergameni u 4ini pod naslovom: „*Matricola della confraternità di S. Doimo*“, fo. 2; sr. *Ephemeris Spalatensis* 1894, str. 1.

⁵ *Republica di Venezia*, 63.

Sl. 14. Spljet s mora 1684—87. godine.

time nije dovršena bila zasnovana gradnja zvonika, niti zaklada za gradnju bila iscrpljena. Nadbiskup Andrija II. Corner tuži se duždu Andriji Gritti, da mu se prieči nadziranje administracije zvonika, te dužd dukalom 26. svibnja 1535. naredjuje knezu Urbanu Pollano izvršivanje dukale 15. travnja 1461. i strogo utjeravanje prihoda: *accio detto campanile possi esser finito*.¹ Nego občina spljetska zanemaruje sve isto izplaćivanje godišnje ise od 50 $\frac{1}{2}$ dukata, te se opetuju često ukazi izplate, dukali naime 17. veljače 1547. i 1. kolovoza 1548.²

Druge polovine šestnaestoga vjeka i za cieloga sedamaestoga rek bi da se na zvoniku nije više radilo, nego da se je novac zvonika ulagao u popravke i razširivanje crkve. Popravicima 1497.—1506. godine u nutrini stolne crkve nije bila provedena nikakva bitna promjena. Nego one promjene, koje oštetiše sbilja stolnu crkvu, bješe izvedene uslied naloga apostolskoga vizitatora Agostina Valerija, veroneškoga biskupa, koji no odlukom 26. ožujka 1579., vidjev, da je crkva preuzka, jer ju skoro cielu zahvaća kor tako da vjernici imaju mjesta samo na dvijema drvenima galerijama, naredi, da se probije iztočna izdubina, te da se van nje kor sgradi: „*Chorus licet exiguus totam fere ecclesiam occupat, ita ut lignae machinae in altum extractae sint — ordinavit, quod dejecta illa muri parte quae post altare maiusadjacet, capellam ulterius extendat — in ea dumtaxat parte, quae recto discrimine duas speciosae formae columnas comprehendit, altare aliquantulum interius reportetur, novus chorus post altare more romano construat — Lignae machinae destruantur*.”³ Ta osnova bi ostvarena tek za nadbiskupa Mark Antuna de Dominisa godine 1602. do 1616. (Sl. 7., D). Njegov nasljednik Sforza Ponzoni (1616.—41.) sagrađi današnju riznicu (Sl. 7., E), koja bi 1832. popravljena; za njegova biskupovanja zvonik ne bi konačno do-

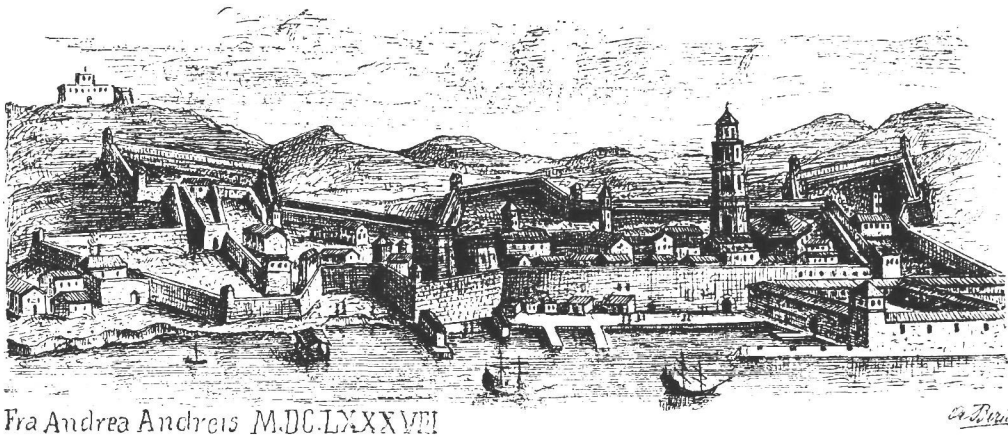
¹ Karamanov sbornik br. 52, fo. 25 i ² Spljetska zl. knj. fo. 68; Jelić n. dj. str. 10; Jelić n. dj. str. 27

³ Spljet. zl. knj. fo. 106; Karamanov sbornik br. 112, fo. 78; Jelić n. dj. str. 33.

vršen, kao što Farlati tvrdi bez naznačenja izvora;¹ moguće da je bio učinjen popravak na starom krovu. U crkvi se je 1653. i 1654. godine kanilo još nješto popravljati, nu koji li su to naumljeni popravci bili, jesu li se ticali zvonika, te jesu li bili izvedeni, ne zna se izvjestno.²

Sgradnjem novoga kora (Sl. 7., D) za nadbiskupa M. A. de Dominisa bješe uklonjena sa svoga mjesta dva stupa peristila (v. Sl. 5., br. 17 i 18), koja su po navedenoj odluci apostolskoga vizitatora Valerija još 1579. godine bila na svom mjestu.

Nije izvjestno, da li je gradnja zvonika za ovog razdoblja išla napried; vele vjerojatno je, da se je sav rad ograničio na najnuždnije popravke.

Sl. 15. Spljet s mora 1688. godine.

Peto razdoblje. — Nadbiskup Bonifacij Albani, koji je razne izprave o pravima i povlasticama spljetske crkve sabrao u sbornik „*Libro delle ducali*“, što nam se djelomice sačuvao u prepisu, u ovom članku češće pod imenom Karamanov sbornik navedenom, već u nastupu svoga vladanja oživi zamisao, da bi se napokon zvonik popravio i dovršio, te se obrati na mletačku vladu, da ga podupre: „*ad oggetto, che accumulata la summa maggiore possi quello restaurarsi, prima di quello che precipiti con danno e total ruina et della chiesa cattedrale, e di buona parte della città.*“ I doista providur Antonio Barbaro izda 17. listopada 1669. god. strogi ukaz dužnicima, utjeračima i upraviteljima zaklade zvonika, da jih sjeti njihovih dužnosti.³ Još vruće se za gradnju nove stolne crkve zauze nadbiskup Stjepan II. Cupilli, kako nam svjedoči njegovo izvješće o stanju nadbiskupije 1713. godine: „*Cum vero ecclesia haec cathedralis ingenti populi numero recipiendo sit omnino*

¹ III, 502: „*Ponzono archiepiscopo, fastigium impositum est celeberrimae turris s. Domni.*“

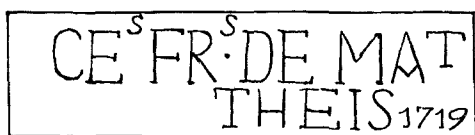
² Knez spljetski Lovro Tiepolo odlukom 28. prosinca 1653. zabranio je naumljene popravke; kaptol prosvjedova proti toj odluci, koja bi

dokinuta terminacijom 10. siječnja 1654. od proveditura Ivana Antona Zena i Lovre Dolfin. Karamanov sbornik br. 170, fo. 109; br. 189 fo. 109; Jelić n. dj. str. 37 ss.

³ Namjestn. arhiv, *Atti del provveditore generale A. Barbaro*, L. I, str. 33; Jelić n. dj. str. 39.

*incapax, — placuit moderno archiepiscopo cum serenissimi Venetiarum principis consensu, illius amplificandae meditationem admittere, templo veteri prorsus intacto. Res sane difficilis, magnique impendii.*¹ On bijaše već izhodio od mletačke vlade dozvolu, da smije na nekome mjestu u starome Solinu vaditi kamenje i mramor za novu crkvu.²

Za razgradjivanja zvonika 1886. godine bi našast uzidan u petom redu

Sl. 16. Nadpis graditelja de Mattheis 1719.

stariji ljudi u Spljetu mi pripovjediše, da je bio Bračanin i pravim imenom Matejević.

Šesto razdoblje. Za razgradjivanja 1886. godine bi našast u zadnjem oktagonalmom redu nadpis graditelja J. Avijana bez oznake godine (Sl. 17.). Po

Sl. 17. Nadpis graditelja Avijana.

obliku pismena sudeći nadpis pripada prvoj polovini XVIII. vieka. Potanjih viesti o graditelju Avijanu i ob ovom zadnjem razdoblju gradjenja ne imamo. Nu Farlatov opis i naris 1751. g.³ predstavljaju nam zvonik podpuno dovršen i u onom obliku, u kojem je bio sve do razgradjivanja 1886. godine i kako ga naša sl. 4.

predstavlja. Po tome je izvjestno, da sgradjenje šestoga reda i klobuka pada u razdoblje 1719.—1751. godine. Kod Farlata se sačuvala nejasna uspomena o razgradjenju dvaju redova, na mjesto kojih nadošao zadnji oktagonalni,⁴ ali to mi se čini tek djelomično vjerojatno, te se ona uspomena odnosi samo na otvorenu galeriju i krov, kojom je završivao njegov četvrti red.

Više putopisaca počam od Spona i Whelera (1676. g.) bavilo se spljetskim spomenicima, kao Adams et Clarissen (1757 g.), Carsas (1782 g.), ali što se zvonika tiče, opisi i narisi su malo pouzdani.

Po navedenim povjestnim bilješkama zaključuje se, da se je zvonik od prve polovine trinaestoga do polovine osamnaestoga vieka na šest pretrga gradio i popravljao; i da je, računajući samo prihode desetine, na gradnju uloženo do 30.000 dukata.

¹ Farlati, III, 546.

² Odluka providura V. Vendramina 12. travnja 1711.; namjestnički arkiv, *Atti del provveditore generale V. Vendramin*, L IV, str. 403'.

³ N. dj. I, str. 491.

⁴ „*Aviunt olim duos praeterea ordines sive con-*

tignationes superstructas fuisse; sed superiori saeculo creunte, ictu fulminis disjectae cum essent, aut certe admodum labefactae satis visum est, quam illas restituere, eoque onere subjectam molem praegravare, nihil superaddere praeter fastigium, quod octogoni — speciem gerit.“ N. mj. I. 491.

Nego popravljanje zvonika, koje je započelo još prije, nego li je bila gradnja dovršena, a pak po dovršenju gradjenja u četiri navratka nastavljano, moralo je kudkamo više novaca zapasti.

Sedmo razdoblje. — Ne minulo ni pol vieka, a zvonik počeo teško stradati, bilo s elementarnih nepogoda, bilo s tehničkih mana.

Zamašna visina ga iznosila munji na lak udarac. Striela ga šinula već izmakom sedamnaestoga vieka:¹ pak opet potla godine 1751. Te elementarne nepogode izazvaše prvi popravak, koji bi 1789 god. povjeren graditelju Ivanu Nikoli Vujnoviću-Nakiću, kako nam njegova molbenica svjedoči: *Nel 1789 passò in Dalmazia (t. j. il tenente ingegnere Gian Nicolò Vujnovich-Nakich). Dalla città di Spalato fu ricercato per assicurare quell' antico campanile minacciante nella cima, per lo scroscio d'un fulmine, sfasciamento e rovina; lavoro che fu da lui eseguito con piena soddisfazione.*² Ali ovaj popravak nije vele pomogao. Stanje zvonika od dana do dana postajalo sve to kritičnijim, te maršal Marmont već pomišljao na ozbiljni popravak, ali ne dospio da ga izvede.³

Osmo razdoblje. Opet grom ošinuo zvonik, te zaprijetila ozbiljna pogibelj. Graditelj Gale ga pregledao te podastrao predlog za popravak. U izvješću 10. ožujka 1817. god. veli: „*Sono salito fino al quarto ordine⁴ del campanile e posso assicurare francamente, che tutti i quattro ordini ad un altro piccolo ordine sottoposto alla cupola, dalla parte settentrionale si trovano in rovina e che tali riparazioni meritano una seria considerazione, e nel tempo stesso una riflessibile spesa.*“⁵ Nu, opetovano udaranje gromova, što je iste dobe sliedile, svjedoči, da je zvonik sbilja tvrdji bio, nego se na oko činilo.⁶ Putovanje carice Karoline Auguste kroz Dalmaciju, gdje ju divni svjedoci davno minule kulture oduševili, urodilo dobrim plodom; ona doprinijela znamenitu svotu, a 1821. g. car doznačio 1858.42 for. za popravak zvonika i namještenje munjovoda; međjutim politička vlast ograničila zvonjenje, „jer je zvonik tako klimav bio, da je za zvonjenja velikoga zvona ošibljivao“!⁷

Napokon došlo do popravka. Majstor Jerko Mazzoni bijaše 1821. godine zato sklopio ugovor sa crkovinarstvom,⁸ nu sliedeće godine uze cielu stvar na se graditelj V. Andrić.⁹ Ovaj drugi popravak bio je samo djelomičan. Andrić snimi željezni križ sa kruglom sa vrška zvonika, te namjesti munjovod, promjeni dva stupa na sjevernoj strani i polu jednoga na zapadnoj strani trećega reda.¹⁰ Prigodom ovoga drugoga popravka bješe zvona prenešena iz petoga i četvrtoga reda u drugi, te mjernik Justenberg 1825. godine načini drvenu napravu za zvona, tako da se ne doticala zvonika.¹¹

Nego sve to više se stala izticati misao posvemašnjega popravka i crkve i zvonika. God. 1826. naročiti odbor izvidi popravke, što su se imali izvesti na

¹ Farlati I, 491.

² *Estratto di un' istanza del tenente ingegnere Vujnović-Nakić del 22 agosto 1797* u namjestničkom arhivu u Zadru

³ Ranjina n. mj. 91.

⁴ t. j. ne uračunav prvog prizemnog reda, dakle, popeo se do petoga reda.

⁵ Arkiv spljet. crkovinarstva. br. 7, 1817. 10/3.

⁶ N. mj. br. 8, 1817. 13/3.

⁷ N. mj. br. 17373, C, 1821. 18/10.

⁸ N. mj. br. 19190, C, 1821. 31/12.

⁹ N. mj. br. 8523, C, 1822. 24/7

¹⁰ Po kazivanju suvremenika g. Tortija, predstojnika crkovinarstva. Križ i krugla sahranjeni su kod crkovinarstva.

¹¹ Arkiv spljet. crkov. br. 821, C, 1825 9/7.

zvoniku i na crkvi, kao i na okolišnim sgradama:¹ ali popravci, učinjeni tek od 1830. do 1836., bijahu neznatni.²

Deveto razdoblje. Medjutim Solin svojim izkopinama, a Spljet svojim spomenicim stali dovabljivati umjetnika i učenjaka; svi složan glas podigli u svojim putopisim, po novinama i specijalističnim radnjama, da se toli važni i zanimivi spomenici potomstvu obezbiede. Velezaslužni muzejalni ravnatelj Franjo Carrara 1845. god. stao o tom živo raditi; našlo se pak odziva kod novoustrojenog c. k. središnjeg povjerenstva za proučavanje i sačuvanje spomenika. Po njegovom nalogu 1848. i 1849. graditelj Andrić, koji je svoj život posvetio († 1866.) proučavanju spljetskih spomenika, i koga prvoga je sva zasluga, što se kadli tadli stalo pristojno popravljati one spomenike, napravi krasne i točne snimke zvonika, kao što je 1852. god. uz pripomoć risara D. Mareochia učinio snimke stolne crkve i ciele Dioklecijanove palače. Andrić, da svoje osnove zagovara, podje glavom u Beč, te središnje povjerenstvo, akademija umjetnosti i ministarstvo njegovu osnovu odobrili, car naredio, da se Andrićeva osnova namah izvrši, i dozvolio 1854. godine godišnju isu od 20.000 for., dok se djelo dovrši. Ličnim neprijateljima Andrićevim pošlo je za rukom stvar odgoditi; Andrićevi predlozi bješe 1855. godine dani na pretres posebnoj komisiji; nepovoljni politički odnošaji snimili osnovu s dnevnoga reda. Za Andrićeva nadziranja popravilo 1849. munjovod, a 1853. god. popravilo samo nutrnji shod među crkvom i prvim prizemnim redom zvonika,³ dočim vanjska sjeverna strana prvoga reda, odakle okružno sudište zahtjevalo, da se odstrani trošno i padajuće kamenje, ostala nepopravljena.⁴ I tako ovaj treći popravak ne postigao svoje konačne svrhe.

Komisija 1855. god. zasnovana nikad na kraj sa svojim izradkom, da ju 1867. sve to veća pogibelj pučanstva, živo zanimanje namjestništva ne sklonulo, da se napokon makne; 1868. god. bilo počelo već podizati lazila oko zvonika, za popraviti ga, kad na jedan mah sve bi porušeno i radnje odgodjene.⁵

Deseto razdoblje. Nego napokon se stalo živo raditi. Crkovinarstvo, najskoli predsjednik knez Antun Pavlović, 1872. godine stadoše zahtjevati prešnost popravljanja zvonika i stolne crkve radi skrajne pogibelji občinstva (za službe božje stalo odpadati kamenje sa zidova) maklo se i namjestništvo, te njegovom inicijativom 1873. god. sastao se mješoviti odbor, koji da ustanovi pogodbe za popravak crkve i zvonika.⁶

Ovaj odbor u glavnom usvojio Andrićevu osnovu i sklonuo ministarstvo, da se ozbiljno stalo misliti za stvar, koja se od toliko godina vukla. Ministarstvo naloži uz to arkeološkoj ekspediciji, što je koncem 1873. g. bila na povratku iz Samothrake, da pregleda spljetske spomenike, te da izjavi svoje mnenje o popravku. Profesori Conze, Hauser i Nieman podastrieše izvješće, koje napokon svede na čistac osnovu o popravljenju stolne crkve i zvonika.

¹ N. mj. 1209, C. 1826 4/10.

² Ranjina n. mj. 92.

³ N. mj. br. 8, 1853 9/3, B. 51, 1853 15/9

⁴ N. mj. br. 3628. Pret. pol. 1853 11/10 upozoruje poglavarstvo: „*esser necessario levare le parti coellanti dal lato di borea sotto il primo*

piano.“ To su bili satrveni zaglavnjaci na lukovima, koje je pornjacima Tvrdoj poduprao, i grbovi na pornjacima.

⁵ Spisi konservatora Andrića u spljetskom muzeju; arkiv spljet. crkov. br. 15, 1872 26/1.

⁶ Muzejalni arkiv. br. 28/C, 1873 19/3.

Andrić je u svojoj osnovi stajao na strogom čistunačkom gledištu: osamiti sasvim mauzolej Dioklecijanov i povratiti ga u izvorno stanje, lišiv ga svih nerimskih prigradaka; i zvonik sam morao je pasti žrtvom Andrićeva purizma. Mjestna komisija god. 1873. ustanovljena, sastojeca se od šest članova (biskup, kotarski poglavar, gradski načelnik, predsjednik crkovernarstva, konservator starina i pokrajinski mjernik). Spomenuti članovi samothračke ekspedicije složiše se u tomu, da se Andrićeva osnova osamljenja i popravljena stolne crkve izvede tom preinakom, da zvonik se popravi i sačuva, i da se koru nadogradi nova sakristija, ostale okolo stojeće zgrade da se poruše, te da se izvedenje ovih radja povjeri graditelju strukovnjaku.¹ Sva je zasluga samothračke ekspedicije, što je ta osnova našla podpuna odziva; strukovnjačke radnje bješe povjerene graditelju prof. Aloisu Hauseru, koji izradi konačnu osnovu, a ministarstvo je odobrilo, te već god. 1874. predumilo zakladu za radnju. Vrhovni nadzor radnje pridrža graditelj prof. Hauser, a izvršba radja povjeri vještom spljetskom majstoru A. Perišiću, koji je savršeno obnovio i nutrinu stolne crkve.

Obnavljanje stolne crkve počelo je 1880. god.,² te bi dogotovljeno 1885. godine; tada je baš red dolazio na zvonik. Nego pogibeljno stanje zvonika izazvalo je pospješjenje. Po nalogu ministarstva³ majstor A. Perišić sagradio 1882. godine oko cieloga zvonika tvrda lazila, tako da ga sa svih strana obuhvaćaju a da se o nj ne upiru; lazila su zapala 50.000 for. Tad se prešlo na izradbu točnoga narisa cieloga zvonika u velikom mjerilu.

Način popravljanja je, doista, remek djelo naimarske vještine, da rečem smjelosti, te je na diku i prof. Hauseru i izvadjaču majstoru Perišiću, a država, koja ga izdašno podupire godišnjim novčanim isama, će se svim pravom podičiti, da je to najmonumentalnije djelo našega vieka u Dalmaciji, te da može stojati o bok uz epohalne gradjevine ciele carevine.

S više uzroka je zvonik postradao. Grom, što ga je više puta šinuo, raztrojio je gornja dva reda, a razklimao i donje. Kako je zvonik dobrim dielom sgradjen vapnencem iz starih rimskih gradjevina, tako nije mogao odoliti uplivu atmosferskom, te se najskoli uslied slane morske pare, što ju južni vjetar donosi, dobrano izsolio. Spojalom zidova bi upotrebljivan klačni zamazak uz gvozdene spone; zamazak nije vazda bio najbolje vrsti, te na mnogim mjestim popustio u čvrstoći; a željezne pijavice uslied rdjanja povećale svoj volum, pa razdrobile kamenje. Osim toga pogreške u razterećivanju tlaka gornjih redova na donji prizemni, osobito nespretno Tvrdojem dodani pornjaci u prvom redu, koji ne bili vezani, nego prislonjeni uz zid, sdrobile zaglavnjake lukova i razciepale stupove, te oslabile mnogo prvi red, koji uzdrži svod, na kojem počiva čitava tjelesina zvonika. Popravljenje dakle moralo je zahvatiti i donje i gornje redove zvonika, a istodobno radi velike važnosti umjetničkih mu oblika sačuvati ga nepromjenjena. Zaista mnogo manje truda i novca bi bilo stajalo porušiti zvonik, te s nova ga graditi, ali zahtjev znanosti i umjetnosti je bio, da se zvonik popravi a ne promjeni.

¹ Izvješće na ministarstvo 1873 31/12; muzejalni arkiv br. 30, C; V. *Bull. dalm.* I, 6–11.

² Hauser, *Beilage zur Wiener Abendpost* 1880

u. 182 (*Bull. dalm.* III. 1880) 117. sl. *Spljet i rimski spomenici Dalmacije* (prev. Bulić 1884)

42. sl.

³ Odluka br. 12135, 1881 5/8.

Šestoga rujna 1886. započe popravljjanje. Najprije bješe razgradjen krov sa oktagonalmim šestim redom, te peti red do krune četvrtoga. (Vidi tablu III. a.). God. 1890. prešlo se na obnovljenje podgradka i prvoga reda. Da se bez pogibelji može raditi, na osobitoj napravi odiglo se gornja tri reda od prvoga. Za smještaj naprave bilo red ukloniti stepenice preddvorja. Vadi se sve trošno gradivo, te se zamienjuje čvrstim bračkim i korčulanskim vapnencem, koji se umeće u velikim kockama od 2—3 kubična metra; zidanje je u suho sa pobroncanim pijavicama. Vanjsko lice novih komada oponaša fugature staroga zida. Sve dekorativne česti s nova umetnute vjerno oponašaju oblikom i izradbom izvorne uzorke. Razciepani stupovi privezuju se broncanim ključevima ili se zamjenjuju novima. U prvom redu, na sjevernoj i južnoj strani, gdje je najviša trošnost, radi prilepljenih pornjaka i sdrobljenih zaglavnaka lukova, zid bi za 0'50 iznešen u vani; i tako novi pornjaci, kao i stupovi ostadoše do polovine uzidani i svezani sa zidom. Već je dovršeno popravljjanje prvoga reda, u kojem su sve česti bile s nova promjenjene.¹ Tekuće godine počeo se popravljati drugi red; tu radnja počima biti lakša, te će se pospješnije izvadjati. Kad budu popravljani treći i četvrti red, uzpostaviti će se peti red u prvobitnom obliku; a šesti oktagonalni s klobukom u skladnijem i više odgovarajućem obliku po narisu prof. Hausera. (v. tab. III. b.). Dosadašnji popravci, uračunav trošak za lazila, zapali su 117.000 for.; za prošlu godinu bilo je doznačeno 30.000 for. —;² daljnje popravljjanje ne će po svoj prilici prekoračiti dosadašnjih troškova, ali će svakako zapasti dosta znatnu svotu.

I ovim četvrtim popravkom spljetski zvonik bit će napokon od neizbježive propasti spašen poviesti i umjetnosti, na diku cijeloj državi, a najskoli Dalmaciji!

III.

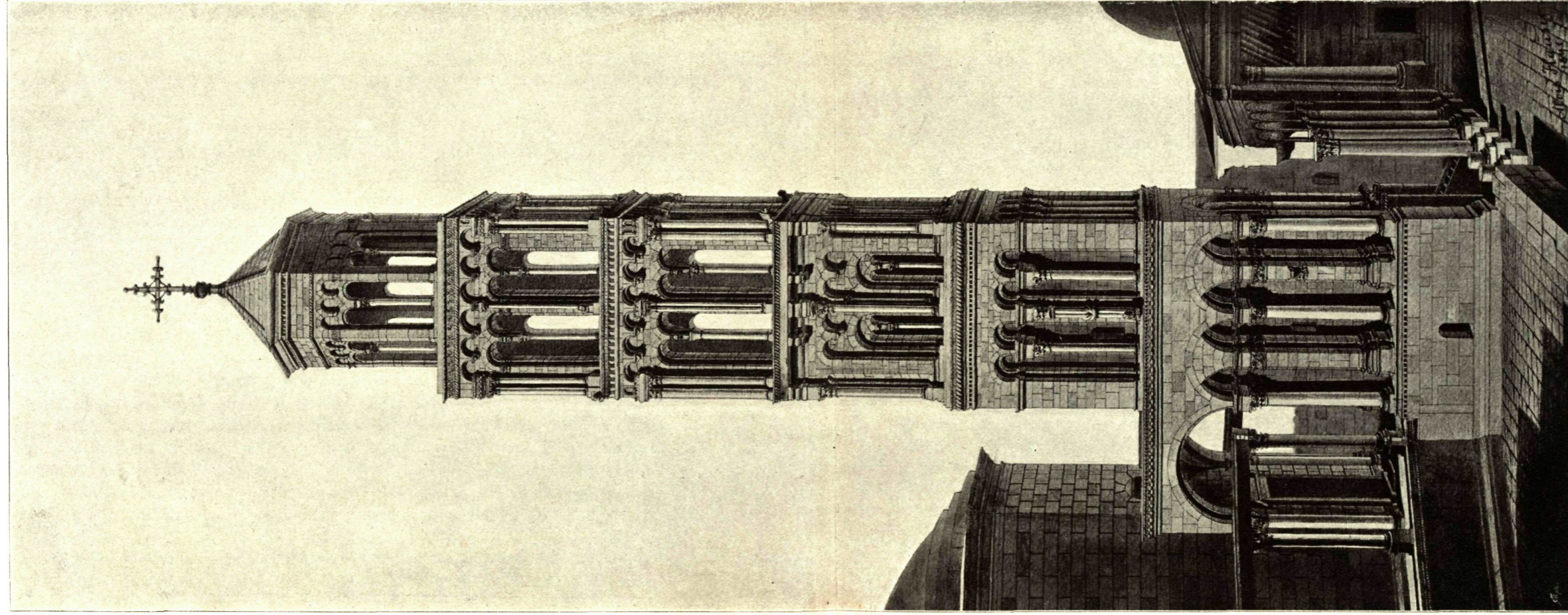
Zvonik je smješten na položaju prostaze Dioklecijanovog mauzoleja (sl. 5). Podnožje prostaze visinom odgovaraše (3.70 m.), današnjem visokom italskom podnožju, što teče izpod peristila hrama, a površina još sačuvanoga podzidja (zonolo) iznosi 10'80 m. × 9'10 m. Uzmet prostaze bijaše na triem sa 8 stupova na dva reda (sl. 5. i 6., br. 1—7, 28), koji završivahu učelkom na zabat sa lukom u sredini (sl. 8.). U zaravanjku izpred triema u sredini bijaše usječena stepenica 3'05 m. široka, dočim dva pobočna osječka nošahu svaki po jednu sfingu. (Slika 5., 6. i 8., e, f.

Podnožje. Da se pripravi jako podnožje zvoniku, uklonilo najprije šest stupova prostaze (br. 1—6), te porušilo čitavi podgradak zaravanjka do podzidja, očito s naumom, da se okuša tvrdina temelja. Obe sfinge bješe prenešene na nove podgradke pod stupovlje peristila; jedna je još na tom mjestu (sl. 20), a druga je iza toliko doživljaja dospjela napokon u arheologični muzej. Tvrđina rimskoga temelja bi našasta dovoljna za teret nove sgrade, i tako zvonik bi podignut na rimskom temelju, koji je doista i odolilo za toliko vjekova ogromnomu teretu. Podgradak zvonika, na rimskom podzidju, bi sazidan po osnovi staroga podgradka, sačuvav na istom mjestu i stepenicu; sazidalo ga rimskim krasnim škvadranim

¹ Sr *Bull. dalm.* XIV. (1891) 128; XV. (1892),   ² V. *Bull. dalm.* XVI. (1893), 184.
200; XVI. (1893), 184.

Tabla III. a.

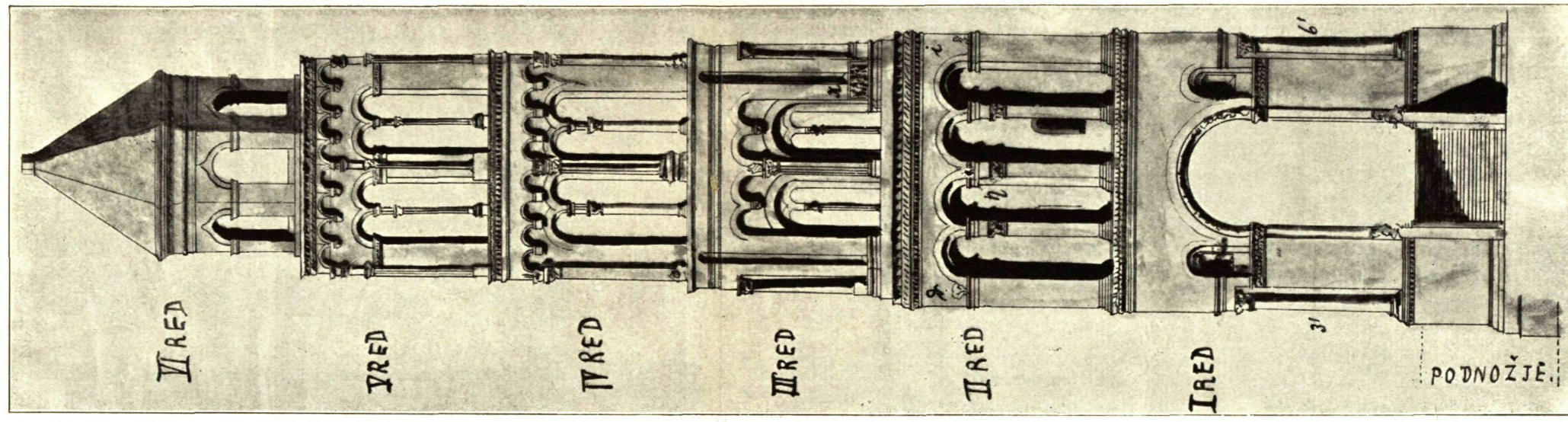

Obnova zvonika spljetske stolne crkve.

(Sjeverna strana.)

Po nacrtu prof. A. Hausera.

Tabla III. b.

Pročelje

zvonika spljetske stolne crkve.

krševima valjda iz prvanjega podgradka. U prvanjem podgradku, kao u celom hramu, ti krševi bijahu spojeni željeznim pijavicama i jakom zamazkom; u podgradku zvonika upotrebilo samu zamazku, te udubine starih pijavica sada gledaju svjetlo. Kao što je gosp. Stratimirović konstatovao,¹ podgradak triema prostaze osta netaknut, izim što mu oba ćoška za 177 m. pregradilo, očito s namjerom, da se novi podgradak priveže uz stari podgradak triema.

Stepenica sačuvala svoj prvobitni položaj i izmjere, promjenilo joj samo oblike stepena i nutarnju osnovu. Ne sazidalo ju na nasipu, kao što je vjerojatno stara stepenica bila, nego na koničnom svodu (sl. 22. A), tako, da se dobilo zamašit pokriven prostor, koji bi upotrijebljen za kosturnicu; onizka vrata (sl. 22. a; Tab. III.) vodjahu sa sjeverne strane u kosturnicu.

Dvama pobočnima osječcima podgradka, spojenima sa podgradkom triema prostaze, bilo dosudjeno, da snose savkoliki teret zvonika. I doista, sva promjena med starim i novim podgradkom bila ta jedino, da dva stara pobočna osječka, sazidana po svoj prilici u obliku nejakoga kiparskoga podnožja, da dovoljna bila za teret sfingâ, zamjenilo jačima i masivnijima za teret zvonika. Novi podgradak kao i stari završuje podvratnikom, urešenim zubcem, po imitaciji podvratnika na obližnjem podgradku hrama, dočim vienac bi pretvoren u podstavak prvoga reda.

Na ovom podgradku bi podignut i prvi prizemni red, a na njem pak čitava tjelesina tornja. Zvonik se sastoji od sedam dielâ: podnožje, pet četverokutnih redova, te šesti oktagonalni red sa klobučastim krovom. Svaki red sadrži po jedan sprat, tako da počimljuć ih brojiti drugim redom ima ih u sve pet.

Ukupna visina zvonika iznosi 51.03 m.; od toga otpada na podnožje 3.69 m. (podzidje 0.645 m. podgradak 2.745 m., a podstavak 0.295 m.); prvi prizemni red najviši je, iznosi 10.10 m., sliedeća četiri reda imaju postepeno smanjivajući se izmjer: drugi 7.79 m., treći 6.83 m., četvrti 6.93 m., peti 6.18 m., šesti oktagonalni red visok je 4.83 m., a piramidalni krov 4.68 m.² Samo četvrti red ne skladuje u postepenom smanjivanju visine, te je za 0.10 m. viši od trećega, nu ta je razlika preneznatna, te bi se dala opravdati graditeljevim naumom, kao što ću niže spomenuti, da četvrtim redom zvonik završi otvorenom galerijom, čime bi nesmanjivajući se izmjer bio pravilan radi perspektive s dola.

Prvi red (prizemlje). Premda je zvonik gradjen za pet punih vjekova, dok se po Evropi izmjenila tri sloga, romanski, gotički i preporodni, ipak je on čitav, izim zadnjega reda, jednog kroja, čistoga romanskoga. Kako kod romanskih zvonika, tako i kod spljetskoga vlada karakteristična rasporedba i ornamentika; svaki red je cjelina za se. Kao što je duhovito već gosp. Stratimirović opazio, kad bi mogli sprat po sprat našega spljetskoga zvonika da poskidamo, imali bi toliko liepih spratova, isto toliko i ubavih paviljona.³ Uzmet svakog sprata je podpuni arhitektonični red sa pravilno udešenim razmjerima podgradka, stupovlja i napusta.

Nego spljetski zvonik odstupa od običnog romanskog tipa baš onim dielom, koji je kod njega najljepši, biva prizemljem. Prizemni dio romanskih zvonika je

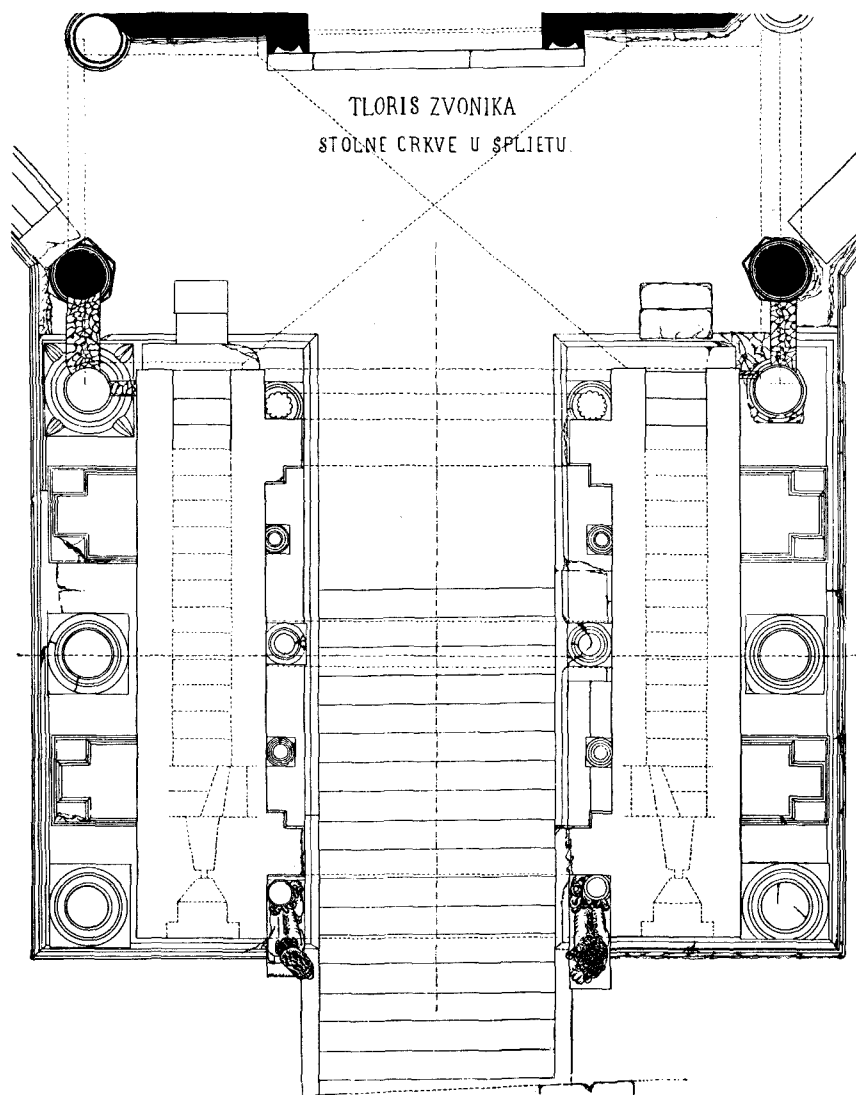
¹ *Bull. dalm.* XI (1888.), str. 71. T. IV.

visinu zvonika 50.30, ne uračunav visine

² Gosp. Stratimirović n. mj. 94, daje ukupnu podzidja.

³ *Bull. dalm.* XI. (1888), str. 22.

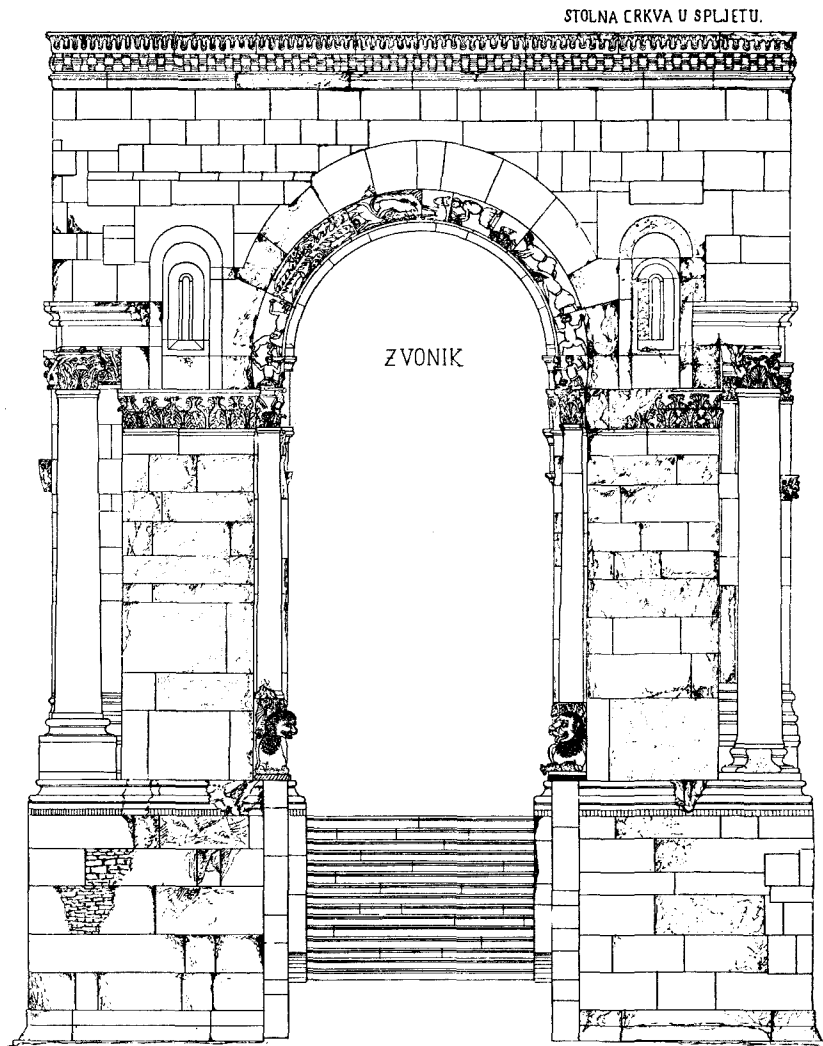
obično glomazna masa bez osobitoga graditeljskoga ustroja i mršave dekoracije, jer mu je dodieljena statična uloga podnožja; a gornji spratovi su tek ukusniji i plemenitiji, kao dio, što predstavlja dekorovani uzmet sgrade. Spljetski zvonik ima i gornje spratove dotjerane sa graditeljskoga i dekorativnoga gledišta; ali na

Sl. 18. Tloris prvoga reda zvonika.

suprot prizemni dio je najukusniji i najplemenitiji. Uzmemo li na oko romanske važnije zvonike Dalmacije, naći ćemo, da spljetski zvonik se od njih razlikuje ukusnošću prizemlja, ali i još mnogo bogatijom i duhovitijom dekoracijom pojedinih spratova. Tako glasoviti zvonik sv. Ivana u Rabu, koji se svim pravom mora

smatrati uzorom dalmatinskih zvonika, sgrađen prije trinaestoga vieka,¹ pak onaj sv. Petra u supetarskoj draži na Rabu,² zadarski sv. Marije³ i ostali predstavljaju nam glomaznu masu, koja u prizemlju i donjim redovima ima samo malo i to jako uzkih otvora, te završuje nješto lagljim redom i klobučastim krovom, što no

Sl. 19. Pročelje prvoga reda zvonika.

bez razmaka stapa se sa uzmetom, ili masu na više spratova, što no postepeno većim brojem prozora laglji postaju, ali nijesu jedan od drugoga sasvim odjeljeni tako, da bi svaki sačinjavao arhitektonski red o sebi.

¹ Sr. Eitelberger n. dj. Tabl. IV., str. 75. Jakson   ² Ob ovoj crkvi bavit ću se obširnije u izvješću o rabskim spomenicima.

³ Jackson n. dj. I, 300.

Prvi red spljetskoga zvonika predstavlja nam najprije sjajno preddvorje, a onda tek podnožje tornja, što se na njemu diže. Tloris prvoga reda (sl. 18.) sastoji se od dva uzporedna pilova, koji stoje jedan od drugoga 3·05 m.; sa svih strana su arhitektonski dekorovani. Prostor među pilovima jest odugi triem, koga sprednji dio zahvaćaju pseudobne stepenice, duboko u podgradak zasječene, te meću na pristupaonicu, što vodi u hram. U cijeloj dužini triem je pokriven bačvastim svodom, što počiva na pilovima; a dva luka ga zatvaraju: pročeljni je luk na zapadnoj strani, a stražnji na istočnoj (Tab. III, sl. 18, 19, 20, 21, 22.). U nutarnjoj šupljini obadvaju pilova su udešene zidane stepenice, koje sa istočne strane, gdje no su i vrata simetrično spram crkve postavljena, vode na sprat. Dva uzka romanska prozorčića na pročelju, razsvjetljuju stepenice (Tab. III, sl. 19). Vanjsko lice obaju pilova, sa sjevera i juga, dekorovano je izvorno sa dvama svodolucima punog luka na stupove; svaki svodoluk pak poznijim dodatkom jednog pornjaka sa polulukovima pretvorilo u dva sa oštrim lukom (v. sl. 23, 31). Ono izvornih šest stupova, što nosi vanjske arkade, jesu šest stupova iz razgradjene prostaze mauzoleja (sl. 5, br. 1—6.), jer gradivom, bazama i kapitelima sudaraju se sa ostalim stupovima peristila oko stolne crkve.¹ Epistilij na stupovlju, slomljen kao u stolnoj crkvi, oponaša oblikom epistilij peristila, s kojim se sudara u visini, te je urešen sa dva reda primogovih palmeta. I tako uzmet vanjske dekoracije prvoga reda slaže se točno sa uzmetom peristila, te istodobno označuje izvanjsku crtu petnjaka bačvastoga svoda.

Nasuprot dekoracija pročelja i začelja prvoga reda ima samostalan uzmet nezavisan od onoga pobočnih strana, te se u visini ne sudara sa ovim, nego sa uzmetom portala stolne crkve (v. sl. 19.). Uzmet dekoracije triema, na pornjake i stupiće sa arkadicama, te rebrenjačom na puni luk po sred svoda, sudara se s uzmetom pobočnih vanjskih strana, jer je podređjena petnjacima svoda (sl. 22). Začudna je na prvi mah ova dvostruka razlika uzmeta, te bi ju se moglo okrstiti nepravilnošću ili hirovitošću graditeljevom, ali pazi li se dobro vidjet je, da se osniva na genijalnoj zamisli. Dvostrukom gradacijom uzmeta prvoga reda, graditelj je postigao dva cilja. Davši isti uzmet sjevernoj i južnoj strani, graditelj je najprije svezao harmonično zvonik sa peristilom stolne crkve, tako da gledajući ga s južne ili sa sjeverne strane, zvonik skladuje sa peristilom i mauzolejem, harmonija orisa je takova, da je prizemlje zvonika doista postalo neobhodnim udom cjeline, što ju kupola crkve sa pripadcima sačinjava (v. sl. 4, Tab. III.). Osim toga, davši

¹ Andrić je prvi (*Illustrazione del tempio di Giove nel Palazzo di Diocleziano*, 1852. str. 28.; rukopis u spljetskom muzeju) stavio nagađjanje, da šest stupova dignutih za gradjenja zvonika, sa prostaze jesu baš oni, što su sada u crkvi na groblju u Sustjepanu, od kojih 4 su od crno-crvenoga granita. To nagađjanje sam i ja u mom članku *B. d. X.* (1887), 156. naveo. Ali, vidim, da nije osnovano Svih šest stupova prostaze uzidano je u prvi red zvo-

nika; pet ih ima stare baze, a sami šesti na sjevero-iztočnom čošku ima romansku bazu s listićem; svi pak imaju stare glavice. Stupovi prostaze su visoki 5·70 m., a oni na Sustjepanu tek do 4·50 m. Ovi su najvjerojatnije pripadali staroj crkvi sv. Stjepana de Pinis, te su tek početkom ovoga vieka dospjeli na današnje im mjesto, gdje je i drugih ruševina rečene crkve uzidano.

pročelju triema isti izmjer portala hrama, iztakao je graditelj pravu ulogu triema, naime crkvenoga preddvorja, te je ovaj podredio visini svoda, a nutrnjom dekoracijom triema, podredjenom bačvastom svodu, okoristio se je u statične svrhe, a i ukusno ukrasio sam triem (sl. 20 i 21). U tom deset metara dugom triemu, pokrivenom smjelim, a na oko lakim bačvastim svodom triezmena romanska fantazija razvila je svoj fini ukus: dosadna ravna površina zidova oživljena je izmjenom lezena, stupova i stupića gladikih ili izžliebanih. Preddvorje je svojim izmjerima ozbiljno, veličanstveno, a svojom dekoracijom raznoliko, veselo, pa te nadahnjiva onom svježom spokojnošću, koja je u velebnoj kući gospodnjoj, kamo te vodi.

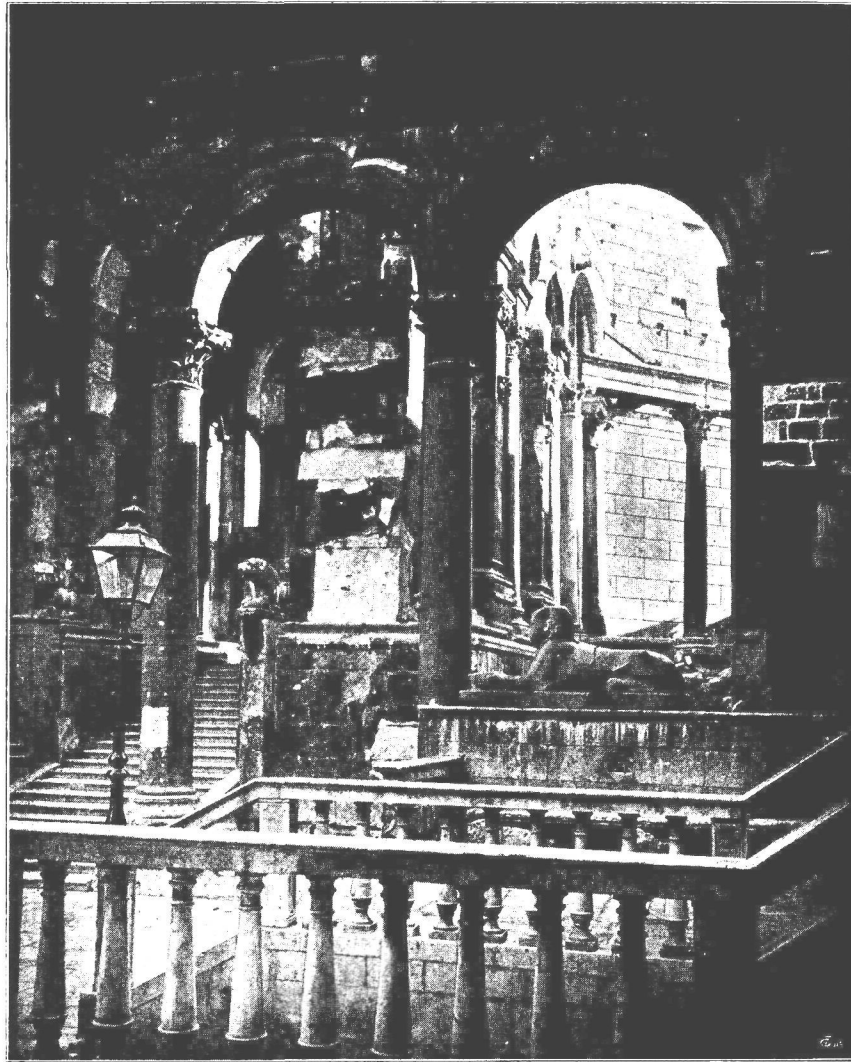
Kruna prvoga reda i istodobno podgradak drugoga sastoji se od tri profilovane i ukusno urešene česti (sl. 19).

Prvi prizemni red nije neposredno prislonjen uz crkvu, jer divni rimski portal zasluživao je, da se cjelovito sačuva; s toga cieli zvonik izvorno morao je stršiti samostalno. Ali, jedinstvo i cjelovitost zvonika sa crkvom postignuto je dometnutim unakrstnim svodom, što veže zvonik sa crkvom (sl. 22γ, 23γ), dakako na štetu portala donjekle. Mislilo se je, unakrstni svod, što spaja zvonik s crkvom (sl. 23γ), nije suvremen gradnji prizemlja, nego poznije dodan, s toga, što gradivo njenih česti ima bolje sačuvano i novije lice. Nego lievi petnjak svoda s južne strane, što počiva na stupu br. 4', sustječe sa petnjakom bližnjega luka zvonika (4'—5'), tako da služi otpornom točkom i pripomaže snošenju tlaka tjelesine zvonika. To isto se opaža i kod suprotnog luka sjeverne strane. Ovomu statičnomu razlogu, koji najbjelodanije jamči za suvremenost svoda i prizemlja, dodati nam je i drugi dokaz, kapitel sa figurama naime, na stupu br. 17', što nosi drugi petnjak svoda. Te figure su iste izradbe kao i ostale vajarije prizemlja, kako ćemo pri opisu plastične dekoracije vidjeti.

Ovakovog graditeljskog pojava zaista mi ne susrećamo u celom romanskom graditeljstvu; zamisao, uz najsajnije preddvorje crkveno, s podpunom harmonijom sa obližnjim rimskim sgradama, podići čvrsto podnožje najsretnije udešeno za nošenje ogromnoga tornja, a na preuzkom i ograničenom prostoru, mogla je izvesti samo vanredna darovitost i vještina pod uplivom pomjestnih odnošaja. Darovitost i vještina, koje graniče sa sliplom smjelošću, jer u dva pilova, kojima bio dosudjen cieli ogromni teret tornja, još izdubli prostor za stepenice, koje vode na prvi sprat zvonika (sl. 18).

O dekoraciji pobočnih vanjskih strana moram napose iztaknuti važnu potankost za dobu gradjenja. Sjeverna i južna strana su izvorno, kako već spomenuh, dekorovane bile dvama svodolucima, počivajućima na trima rimskima stupovima, koji svodoluci nošahu vanjsku oblogu zida, što podrži ovienjaču (v. sl. 7, br. 1'—6', sl. 18, tab. III., sl. 23, br. 4', 5', 6'). Svi stupovi od granita imaju rimske glavice i baze, izim onoga na sjevero-iztočnom ćošku (sl. 7, br. 1'), koji ima bazu sa romanskim ugaonim listićem. Jer se za drugoga razdoblja gradjenja za Tvrdoja graditelja (1416—26) scienilo, da svodoluci neće odoliti teretu, poduprlo ih svakog dvama polulukovima počivajućima na prislonjenima, a ne sa zidom vezanima pornjacima; tako da od svakoga punog luka izpala po dva oštra luka gotička (sl. 23, α, β). Kapiteli pornjakâ su (sl. 24, 25, 26) istoga mletačko-gotičkog narisa i izradbe

kao njeke glavice trećega reda, Tvrdojem sgradjena. Dodani pornjaci su na babcima nosili grbove, od kojih nam se dva sačuvala: onaj nadbiskupa Dujma de

Sl. 20. Prvi red s jugozapadne strane.

Judicibus (1409—1420), (sl. 9),¹ i onaj spljetskoga gradonačelnika Lovre Ivana de Grisogonis (1418; sl. 10);² čija su bila dva postradala grba, nezna se. Ovi grbovi

¹ Isti grb na sarkofagu Dujmove majke 1429. god. u peristilu hrama na sjevernoj strani. (Farlati III, 367). Ovaj sarkofag je izduben u komadu epistila snimljena s prostaze ili peristila.

² Taj grb uzidan je također u starinskoj kući de Grisogonis, što premošćuje Manjakinu ulicu. Za načelnikovanje L. I. de Grisogonis sr. Alačević [Serie dei reggitori di Spalato Bull. dalm. XIII. (1890) 160, 173.

nam daju točnu dobu sazidanja četiriju pornjaka, razdoblje 1418.—1420. godine, a istodobno nam svjedoče, da prizemlje pripada starijoj dobi. Dodanje ovih četiriju pornjaka

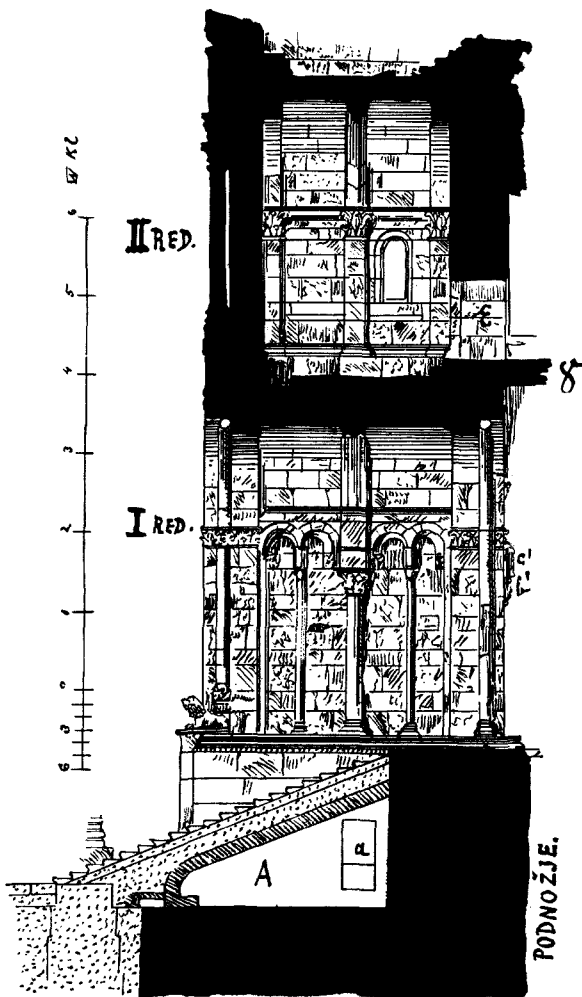
Sl. 21. Pročelje prvoga reda zvonika i portal stolne crkve.

sa statičnog gledišta bijaše golemom pogreškom: težina gornjih redova smrvila zaglavnjake lukova. Graditelj prizemnoga reda bijaše svodolucima dosudio samo dekorativnu ulogu, s očitim naumom, da jednoličnom dekoracijom vanjskom uniformno sveže zvonik sa hramom. Tvrdoj toga nije shvatio, pak jih je loše udešenim pričvršćenjem htio pretvoriti u statične elemente. Ne samo što je obratno postigao, on je jošte i narušio poletnu jednostavnost i krasotu pobočne dekoracije prvoga reda. Dodatak četiriju pornjaka, kako grbovi svjedoče, pripada dobi 1418.—1420.

god., naime drugomu razdoblju gradjenja za graditelja Tvrdvoja, te nam istodobno dokazuje, da je prvi red starije djelo.

Čitava dekoracija nutarnjih strana triema jest romanska; tu ne susretamo ni stupa ni glavice starorimske; sve je suvremeno gradjenju prizemlja.

Spomenuti mi je jednu važnu osobitost u dekoraciji triema. Četiri dvostruke arkadice, što rese gornji kraj uzmeta triema na obe strane, imaju sprednji svo-

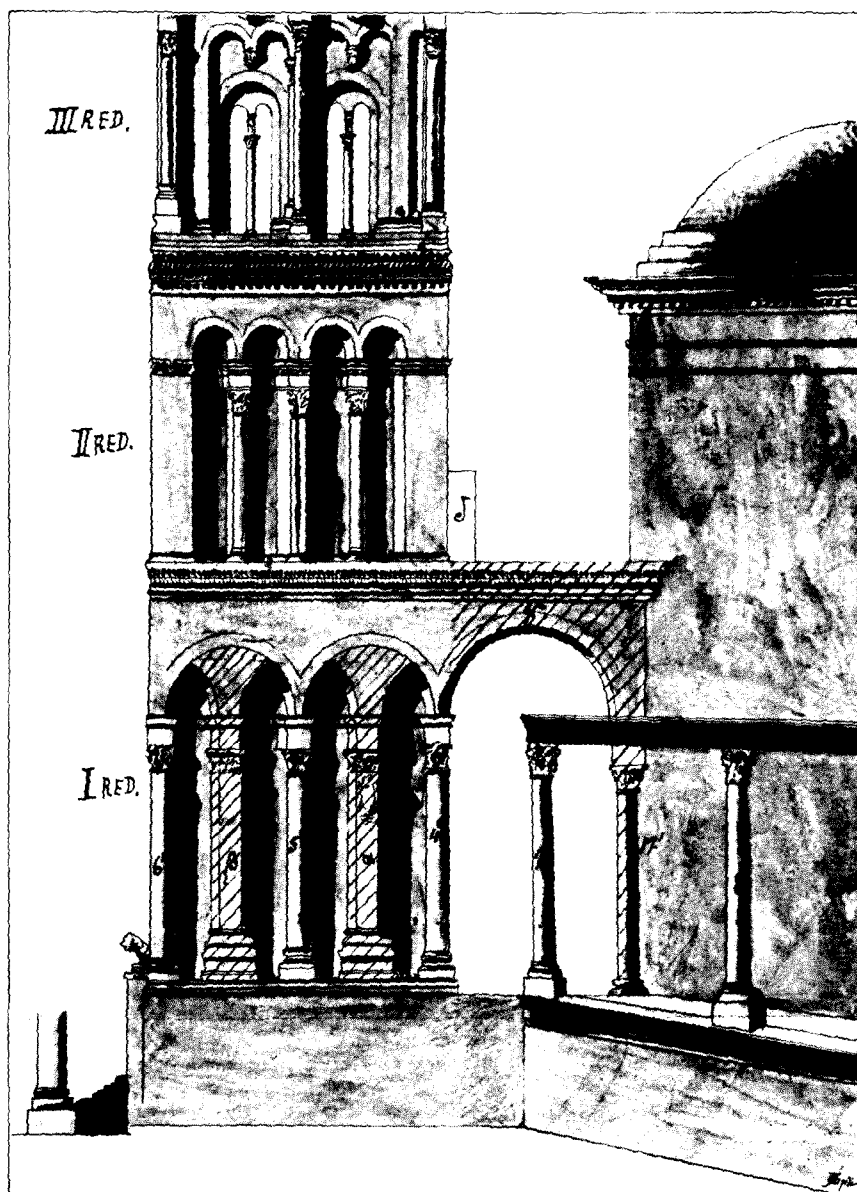
Sl. 22. Prosjek podnožja i donjih dvaju redova zvonika.

Što se gradiva tiče, kako već spomenuh, dekoracija obiluje starorimskim stupovljem i kapitelima, kao i većim krševima oduzetim iz razgradjene prostaze. Golemi komadi, što sačinjavaju lica pilova većinom imaju rimske izmjere, te su iz starih rimskih sgrada. Što se tiče načina zidanja, zamjerito je i karakteristično

doluk sastavljen od pravilno izradjenih komada od bijelog kamena i crvenozagazitog smrdelja, na izmjenu sa bjelima, te tako cijeloj dekoraciji daju sjajan odskok i veselu raznolikost. Ova osobitost odaje nam manijerizam stanoviteškole ili radje graditelja, te ju još susretamo u istom načinu na arkadama empora i pročelja bazilike sv. Stošije u Zadru, gdje je mjesto smrdelja upotrebljen crvenkasti mramor. Taj isti manijerizam u dekoraciji nješto promjenjenom tehnikom tradicionalno se opetuje na drugom redu našega zvonika. Sudaranje u ovoj osobitosti dekoracije medju prizemljem spljetskoga zvonika i zadarske katedralke nije slučajno, te sluti na suvremenost gradjenja. Gradnja sv. Stošije započeta potla 1203., najživahnija je bila 1247.—85. godine.¹ Žalibože imena majstorâ sv. Stošije su nam nepoznata, kao i ona majstorâ prizemlja spljetskoga zvonika. Preostaje samo nagadjanje, koje je podkriepljeno još drugim dokazima, da su isti majstori gradili oba spomenika.

¹ Bianchi Zara cristiana I., 90.

prema ostalima gornjima čestima zvonika počam od vrha drugoga reda unapried, da glomazno kamenje ne oblaže samo lice zida, nego da zalazi duboko u zid. Osim željeznih pijavica rabljena je takodjer zamazka sa pol vapna, a pol osrednje pržine

Sl. 23. Načrt donjih trijuh redova zvonika.

loše spojnosti. Nu škvadrovanje kamenja i vješto udešavanje odaju vrstne zidare. Isto gradivo i način zidanja jest takodjer u donjima dvijema tretinama drugoga reda, po čem i bez inoga zaključujemo na suvremenost sgradjenja.

Plastična dekoracija prvoga reda zvonika ne samo što je karakteristična, nego još najmanje proučena.

Bačvasti svod, što pokriva triem preddvorja, zatvoren je dvama lucima na pročelju i na začelju. Oba luka urešena su oblim okvirom oblučnikom počivajućim na dvama stupovima, te samostalno postavljenim u kvadratni ugao tako, da na oko je sasvim odlučan od zida (Sl. 19.) Začetni oblučnik, kao i dva stupa, na kojima počiva, urešeni su zavojitim žliebom, dočim pročeljni, zapadni oblučnik i

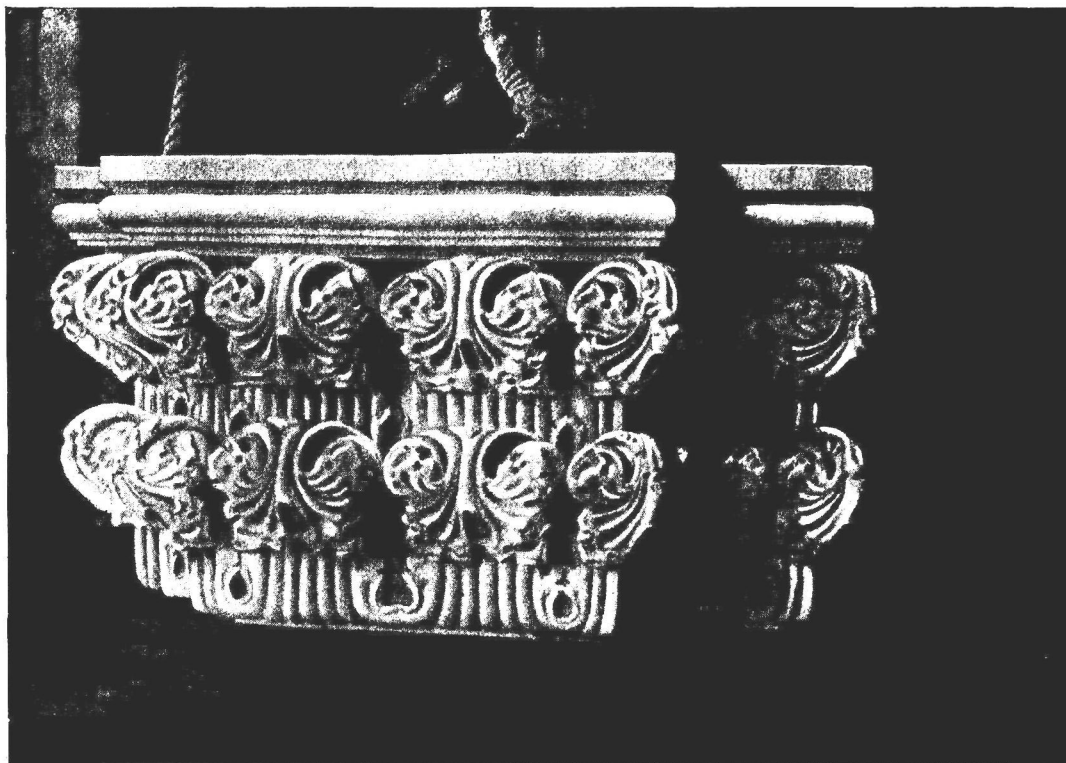
Sl. 24. Kapitel pornjaka u prvom redu zvonika.

stupovi ukrašeni su veličanstvenom vajarijom romanskoga portala, kojom nam se поблиže baviti.

Lavovi i podstupine na pročelju. Na podnožcima stupova leže dva lava ulazna stražara, svaki na samostalnom podložku. Oba su lava napola otvorene čeljusti, glavom su okrenuti spram sredine; lievi, mužkić, šapama zakvačio kozle (sl. 27.), a desni (sl. 29.), valjda lavica, ravno izpred sebe položio prazne šape, koje njegda takodjer držale njeku životinju, kojoj danas više traga nije. Oba su stilizova-

noga tipa, krepka i dobro svedena narisa, dotjerane prokšene izradbe, da nadkriljuju čak i glasovita dva lava trogirskoga portala, te mogu se svim pravom smatrati ponajljepšim uzorcima romanskih lavova.

Na sapima svakoga lava strši stup sa dvostrukom podstupinom. Baza stupa iztesana je u istom komadu kao i lav, te je obavita jednim redom primogova lišća i dospieva oblim ovratnikom, a podstupina je urešena prezanimivom vajarijom u visokom relievu. Stari stupovi od serpentina sa starorimskom glavicom označuju uzmet pročelja, koji je za 0'47 niži od petnjaka bačvastoga svoda. Kapi-

Sl. 25. Kapitel pornjaka u prvom redu zvonika.

telima na dva reda primogova lišća odgovara surazmjerni pojas sa istim motivom na pročelju pilova (Sl. 19).

Predstave na dvijema podstupinama pročelja zaslužuju doista veliku pozornost, ma i koliko bile dosele zanemarene (Sl. 27., 28., 29.).

Opazit je najprije, da njihovo sačuvanje nije najbolje; glave, ruke i noge nekijh likova u starije doba već su postradale, te ih za prvih popravaka ovoga vieka nadomjestilo dopunjeima u štuku, a za najnovijega popravka bielim kamenom. Lieva sadrži dva lika mužka, a desna ženski lik u sredini, a postrance joj dva mužka. Naert likova odaje jako zgodnu i anatomske odgovarajuću dispoziciju; svi likovi,

izim jednoga, oponašaju telamone, koji snose velik teret, bilo u klečećem, bilo u stojećem pognutom položaju kao i na trogirskom portalu. Draperija je pak i muskulatura u obće dobro dotjerana.

Lieva podstupina (Sl. 27.) nosi dva lika u visokom relievu, razstavljena u sredini ploštim, nisko iztaknutim relievom. Lik na lievo predstavlja sučelice prema gledaocu desnim koljenom klečećega muža atletičkog sustava, desnu ruku opire o bok, a lievu o lievo koljeno. Odjeven je oplovitom i bogatom tunikom sa kožnatim pojasom pričvršćenim sa okruglom fibulom, kojega spređnji rep siže pregibom do

Sl. 26. Kapitel pornjaka u prvom redu zvonika.

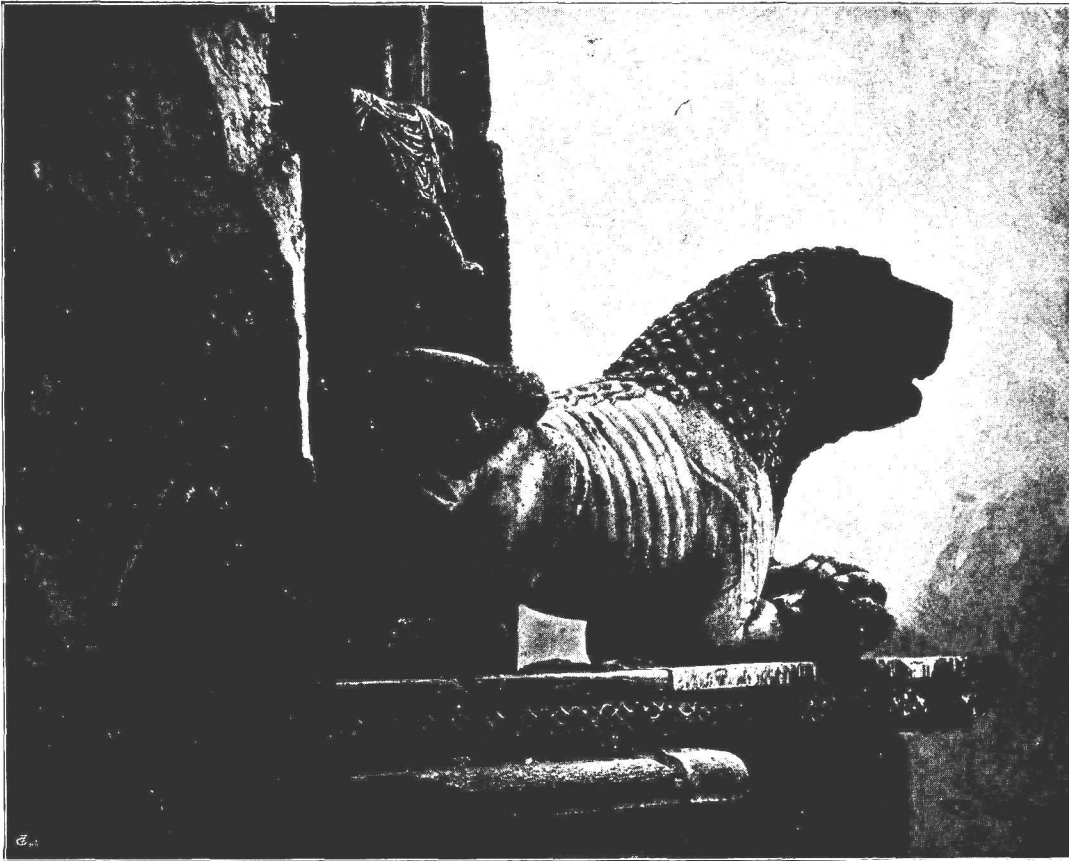
tla, te plaštem takodjer bogato naborima urešenim, pričvršćenim uz desno rame uresnom fibulom na pet članaka; plašt jednim krajem prekriva desno rame, te pada do nogu; drugim krajem prekriva donji dio tiela i podiže se na lievo rame, te na dekorativni način vjesi niz lievu ruku do lakta. Glava fali kao i lieva noga. Na desnoj nozi ima firalu na uši.

Lik na desno predstavlja takodjer lievom nogom klečećega muškića manje bogato odjevena, gdje desnom rukom uzdrži ovratnik podstupine, dočim lievu opire o lievi bok.

Oplovita tunika pritegnuta je uzkim pascem konopcem, o kom vjesi uz lievo bedro povelik obični ključ. Plašt je pričvršćen o lievo rame prostim uzljem, te prekriva gornji dio grudi i vjesi niz pleća. Glava i obe noge fale.

Medju ovim dvama likovima opaža se sada duboka udubina, na kojoj je plitki plosnati relief, predstavljajući jedan maskeron sa krunom i pužalinastima rogovima; nad maskeronom pako stoji petolatična ruža. Izradba i sačuvanje i patina ovog plitkog reliefa ne sudara se sa ostalom radnjom; ovaj je poznije, pred 200 godina najviše, dodan na mjesto srednjeg glavnog lika, koji je naumice bio

Sl. 27. Desni lav na pročelju prvoga reda.

otučen, tako da sada mu nije vidjeti traga. Svakako potezi dlieta odaju mnogo pozniju izradbu maskerona i ruže i još to, da je tima uresima zamienjen bio naumice odstranjeni srednji glavni lik grupe.

Desna podstupina sadrži tri lika (Sl. 28., 29.). Glavni lik u sredini predstavlja mirno stojeću žensku osobu vrlo bogato odjevenu. Duga tunika pokriva joj tielo do nogu; povrh nje nosi do bedra sižuću kotu ili prsluk, od koga vise vezeni okrajci

do koljena; oplovit plašt ogrče celo tielo, ostavljajuć sprednju stranu otvorenu, iz koga proviruje lieva ruka, koja pridržuje k životu krilo plašta. Okrugla spona, što na grudima sapinje krila plašta, nosi liepo urezano pisme *m*. Glava i desna ruka fali; obuća se točno ne razabire. Lieva ruka, što fali, morala je držati neki predmet, koji takodjer fali, ali je bio uzdržan od izkoka, koji se vidi, do lievoga ramena. Cijeli lik odskače sasvim od zadka, te svojim položajem i spokojnim držanjem odaje se glavnim likom predstave.

Muški lik na desno, atletičkoga sustava, u dugoj tunici do nogu, omotan je oplovitim, uz tielo pritegnutim plaštem, u položaju, gdje stojeć drži teret, okrenut spram ženskog lika u sredini. Bosonog je, fali mu glava i desna ruka, a lieva drži ovratnik podstupine. — Lievi lik predstavlja takodjer telamona, odjevena oplovitom tunikom i uzko uz tielo pritegnutim plaštem, ovijenim oko pojasa i prebačenim preko grudiju; na nogama nosi cokule (drveni poplati sa remenjem oko gležna) sa čavličima. Okrenut je spram ženskog lika u sredini; desnom rukom

Sl. 28. Relijef na desnoj podstupini pročelja.

drži ovratnik podstupine, lieva ruka fali, a pod lievim pazuhom opire se o štaku. Glava fali.

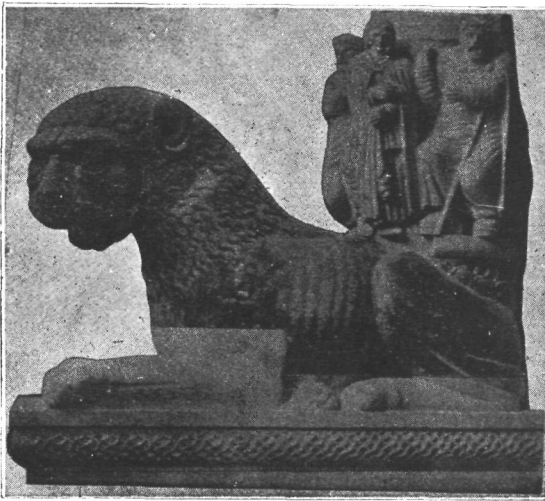
Izradbe što se tiče, desna podstupina lošija je donjekle od izradbe lieve; umjetnik ove slobodniji je, te je draperiju više prema naravi dotjerao, dočim je onaj desne podstupine pridržao konvencionalne uzporedne nabore. Nu obe su podstupine suvremene. Izradba ne samo odaje istu dobu i majstore dvaju basrelieva na iztočnoj strani zvonika, blagoviesti i rodjenja, nego stoji u najtješnjoj srodnosti sa Buvinovim portalom (1214. god.) i starijim vajarijama trogirске katedralke (1213—1242). Na portalu trogirске katedralke susretamo isti motiv telamonâ uz naličnu muskulaturu i postupanje s draperijom.¹ Po izradbi sudeći vajarije su djelo umjetničke pomjestne škole polovine trinaestoga vieka.

O značenju ovih dviju predstava izvjestno se to može reći, da nijesu nabožnoga sadržaja nego povjestnoga. Na desnoj podstupini je grupa cjelovita, dočim

¹ Eitelberger n. dj. str. 205, 274,

na lijevoj je lik protagoniste naumično otučen bio sedamnaestoga ili osamnaestoga vieka. U prvoj grupi protagonistom je ženski lik, što sudeći po odielu, istovjetnom odielu kraljicâ na raci sv. Šimuna u Zadru, predstavlja njeku kraljicu. Pisme M, što joj je na oprsnoj sponi, najprije je inicijala njezinog imena M(aria). To je tradicionalna kraljica, s kojom predaja spljetska prepliče postanje zvonika, naime kraljica ugarska Marija, žena Bele IV., koja je 1242. godine boravila u Spljetu i svoje dvie kćerce pokopala u sarkofagu nad glavnima vratima stolne crkve. I kompozicija same predstave sluti, da je tom kraljicom zasnovan temelj zvoniku.

Po analogiji sudeći lik protagoniste na lijevoj podstupini, sedamnaestoga ili osamnaestoga vieka otučen i zamjenjen maskeronom, najprije je predstavljao

Sl. 29. Desni lav s podstupinom na pročelju zvonika (obnovljen).

muža Marijina Belu IV. Poznato je, kako su Mlečici sustavno uništavali po Dalmaciji sve spomenike, koji su spominjali hrvatsko-ugarske kraljeve, kako su oni u Spljetu i okolici i to baš u spljetskoj stolnoj crkvi uništavali nadpise, spominjuće Belu IV.¹ Vjerojatno, da je lik Bele IV. bio označen nadpisom, pa tako svratio na se pažnju uništavajućega mletačkoga dlieta, koje je kraljev lik zamjenilo maskeronom, dočim kraljičin lik, označen samom inicijalom M, nije se smatrao toliko pogibeljnim, pa mu samo glavu izčušilo; isto tako i pobočnim telamonima na obima podstupinama, koji najprije da su predstavljali suvremene državne dostojanstvenike, ili ine bogate dobroćince zvonika.

Oblučnik na pročelju. Obli oblučnik (Sl. 30.), što na stupovlju počiva, oponaša doista točno polukružni luk svoda, ali jer je, kako već rekoh, uzmet pročelja za 0'47 niži od pete svoda, s toga sam oblučnik je nadignut okomitima dvama podpetnjacima, visokim 0'47, koji počivaju neposredno na kapitelima stupova. Tako biva, da oblučnik nam predstavlja nadignuti luk (surhassé), jedini u cielom zvoniku.

Cieli oblučnik sastoji se od deset valjaka od bielog vapnenca, različite dužine, jednaka promjera 0'40 m.; valjci su međusobno željeznim senovima pričvršćeni.² Predstava je u krupnom polurelievu samo na vanjskoj polovini; stražnja je naprosto ugladjena bez likova. Podpetnjaci pak, na kojima počiva oblučnik, stoje okomito na kapitelima stupova, te su nješto širi i završuju plosnatim ovratnikom.

¹ *Della Dalmazia Veneta*, fo. 15—17, rukopis e. dvorskog arkiva, Ragusana N. 573; Jelić *Raccolta di documenti*, str. 52 ss.

² Prigodom popravljanja 1893. god. bješe mak-

nuti i fotografani razstavljeni, radi česa na našoj slici 30, izmjeri pojedinih komada nješto su preinačeni.

Razporedjaj likova opredjeljuje četiri skupine: dvie na podpetnjacima, a dvie na samom oblučniku.

Na desnom podpetnjaku je predstavljena borba čovjeka s lavom. Čovjek golobrad, samim perizomatom odjeven, lievom je uhvatio spram njega kročećega lava za čeljust, a desnom već zamahnuo okruglim buzdovanom.

Na lievom podpetnjaku čovjek dižući desnom rukom koplje trubi u lovački rog, a pred njim krilati zmaj s repom dovršujućim zmijskom glavom.

Treća grupa od više likova, što počimlje na lievoj strani oblučnika, te dosiže preko zaglavnjaka, predstavlja nam lov u šumi. Prizor otvara kročeći lovac u tunici sa debelim pojasom, desnom podigao u zrak okrugli buzdovan, a za njim poskakiva privezan mu o pojas pas.

Sliede stilizovana stabla sa četiri brsteća ih četveronožčeta i dvie ptice; za tim u šikari svinja dojeća dvojke, za kojima se pseto zaletilo; napokon četveronožče, na koje već lovac u tunici s pojasom napeta luka nišani.

Četvrta grupa zahvaća desnu stranu oblučnika, te sadrži četiri lika. Najdonji lik predstavlja nagoga dječaka podignutih u vis ruku. Nad njime je čovjek u tunici dugih rukava s pojasom i čunjastom kapom, dovršujućom u kvrgu; desnom je već podigao dvozub ravan mač, a lievicom siže za dječakom pod sobom. Ovaj

lik se od svih drugih razlikujem veći izmjerom i osobitošću odijela, te je nedvojbeno glavni lik ciele kompozicije. Treći lik golobrad, duge do polu pleća sižuće

Sl. 30. Oblučnik na pročelju zvonika.

kose, odjeven je tunikom dugih rukava, te podiže živim kretom obe ruke spram letećega orla, koji drži janje u pandjama.

Tri grupe označuju razne prizore lova u šumi, dočim četvrta sadrži glavni čin. Razporedjaj grupâ pak ustanovljuje, da se glavni prizor sbiva u šumi, gdje se lov lovi.

Značenje ove predstave Eitelberger je obćenito označio „lovačkim prizorom“,¹ Jackson o značenju muči, a Dr. Thallóczy s Drom. Hampelom² nazire u toj predstavi nješto „bogumilskoga“! Dajmo čitavoj predstavi naravski voderavni razporedjaj, koji je radi oblika oblučnika donjekle poremećen, te će značenje predstave biti s laka shvatljivo.

Očito je, da su prvi i četvrti prizor samo nuzgredni, a da se glavna akcija razvija u dvama srednjima, i to baš u trećem, jer u njemu i u cijeloj predstavi prednjači već spomenuti lik protagoniste. A ovaj nedvojbeno predstavlja Abrahama u času, gdje već zamahnuo mačem da žrtvuje Isaka, ali ga zaustavlja lik pokazujući janje, što ga leteći orao donosi. Ostale tri skupine bogato označuju, gdje se taj prizor dogadja, u šumi, gdje se lov lovi.

Kompozicija je triezmeno zamišljena i majstorski razporedana, te je i zadovoljena duhovitom maštom, i u tom se daleko odlikuje nad starokršćanskom³ i bizantinskom;⁴ dodatak dolićućega orla odaje romansku fantaziju.

Za čudo tako liepoj kompoziciji opire se okrupna, kako ju obično, ali ne opravdano okrstilo, barbarska izradba. Doista, likovi su naprosto orisani, detalj ne ima nikakova efekta, razmjerja čisto pogrešna. Ali to je zahtjevao položaj vajarije. Ona stoji na 10 m. više od gledaoca, te je suvišna bila izradba detalja, dapače pomnjevija izradba bila bi umanjila razgovjetnost likova. Vajari iste škole, što no izradila dotjerano lavove stražare i primogovo lišće na obližnjoj parti, za cijelo mogaše prokšenije dotjerati i likove na oblučniku; ali oni su u tom nasliedovali naumičnu okrupnu izradbu na nutarnjoj parti mauzoleja, koja je s istoga razloga udaljenosti samo u orisanom reljefu. Što se akcije tiče, predstava odiše krepčinom i živahnošću, kakovu susretamo na trogirskom portalu. Za karakteristiku dobe važno je odielo lovaca; tu su djetići prostije odjeveni od lovaca gospodara, koji nose dugu tuniku s pojasom.

Žrtva Abrahamova je u starokršćanskoj umjetnosti ponajobljubljenija predstava, kako nam to Grgur Nyssenski, sv. Augustin i Ivan Damašćanin povidaju; u raznim inačicama tu predstavu nahodimo na svakovrstnim starokršćanskim spomenicima, u katakombama na slikama, na vezenom odielu, na sarkofagima, donapokon na prstenju. Abraham predstavljase čvrstoću vjere, a Izak žrtvovanoga spasitelja.⁵ Isto tu predstavu često susretamo u bizantinskoj umjetnosti, te je prešla u nasljedstvo i romanskoj umjetnosti.⁶ Naš reljef je zanimiv i radi bogatijega pozorišta i radi inačice u kompoziciji prizora žrtve. Dočim u obće na poznatim

¹ N. dj. 272.

² Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Hercegovina, II. Bd. (1894.) str 493.

³ Sr. Frantz Geschichte der christlichen Malerei I, 45, 144.

⁴ Sr. Schäfer Handbuch der Malerei von Athos, 1855; 114.

⁵ Frantz n. dj. I, 45.

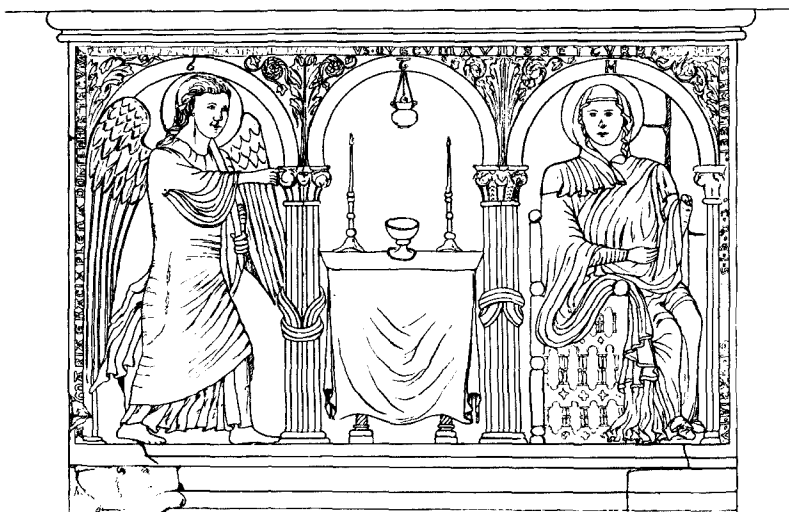
⁶ Schäfer Handbuch der Malerei von Athos 1855, 115.

starijim predstavama Abraham je u času da zakolje Izaka, te se nad njim pojavljuje ruka božja iz oblaka, ili Izak već oslobođen moli, a ovan blizu stoji, ili Izak nosi breme;¹ na našem prizoru imamo duhovitu inačicu: dočim je Abraham u času da zakolje Izaka, orao donosi ovna na koga Sara pokazuje, česa u nijednoj inoj predstavi nije.

Kompozicija i akcija odaje istu dobu, kao vajarije trogirskoga portala, a nedotjerana izradba, kako rekoh, odpada na perspektivu, a ne na nizki stepen umjetnosti.

Vajarije začelja. — Premda je začelje prizemnoga reda, jer samom crkvom zaklonjeno, arhitektoničnom dekoracijom siromašnije, ipak je urešenije vajarijom.

Tri ga vajarije u reljefu rese, koje su za povjest naše umjetnosti velevažne, a dosele malo proučene bile, te se s njima takodjer moramo obširnije baviti.

Sl. 31. Basreljef navješćenja (Naris).

Jedna vajarija stoji na južnom pilovu nad vratašcima, te predstavlja navješćenje bl. djeve Marije; druge dvie na sjevernom pilovu, u istom položaju jedna nad drugom; gornja predstavlja Isukrstovo rodjenje, druga apostolsko poslanje sv. Dujma.

1. Predstava navješćenja je u krasnom visokom, mjestimice skrozimičnom reljefu, izdjelana na ploči od bijeloga grčkoga mramora, visokoj 1'115 m., dugoj 1'735, debeloj 0'20, što stoji nad vratašcima na iztočnoj strani južnoga pilova (Sl. 31 i 32). Ploča svojom dužinom zahvaća svu širinu pilova, uložena je u zid, a nije bila o nj privezana; pod njom je pojas sa dvostrukim redom zubaca pile, a nad njom ovijenjača, kojom se dovršuje uzmet i označuje peta bačvastoga svoda.

Što se sačuvanja tiče, u obće je vajarija zdrava; izim nekoliko oljuština na okviru, i odbivene lieve piesti u lika u desnom razdjelku, nema znatne štete.

¹ Frantz n. mj. i str. 144.

Cielo četverokutno polje liepo je sujato okvirom na tri stranice, četvrtu predstavlja na više članaka profilovano podnožje. Polje je pak simetrično razdijeljeno u tri razdjelka, trima arkadama punoga luka i pilova na stupiće blizance sa sretno udešenim uzljem po sredini. Medjulučja su urešena plitkim reljefom liepo stilizovanim primogovim listom, komu iz bokova udaraju okrugli zavoji sa repićem.

Sama predstava je jednostavna i veličanstvene rasporedbe; sadrži tri lika, u svakoj arkadi stoji po jedan.

U srednjoj arkadi je četverouglasti žrtvenik, prekriven stolnjakom, što usporednim spram sredine svedenim naborima pada do tla. Na sred stola stoji nizki kalež, čaške širokog ruba, a do njega dva goreća sviećnjaka. O kuki posred arkade vjesi na tri lančića sferoidalno kandjelo. Na luku kratica T(em pl um), tumači nam već po sebi dohitljivo pomješće prizora: hram.

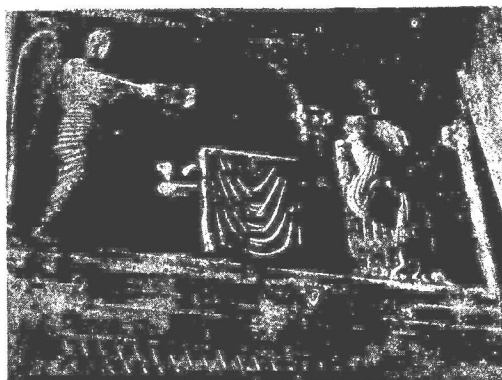
U desnoj arkadi na krasno izrezanom prijestolju okomitog visokog zaledja sjedi dostojanstveno bl. dieva Marija. Prijestolje stoji na lievoj strani arkade, te je okrenuto prema desnoj; bl. dieva donjim dielom tiela u tri četvrta, a gornjim sučelice spram gledaoca, kao iznenada prenuta, okreće se pram sredini; desnu ruku drži uz pojas, a lievu od lakta podigla na govor ili da podrži predmet, što joj je u šaci stajao, te s njom sada postradao (kudjelja?). Odjevena je dugom tunikom uzkih rukava, oplovitim plaštem, što prokšeno obavija pleća i grudi, te pada obilatim naborima na podlaktice, a pak oko držka prijestolja niz noge do pod koljena.

Glava joj je umiljato obavijena koprenom, što pada na desnu grud, rek bi da je okrajak plašta (palla); oko zadka glave joj okrugli svetački vienac. Čitavi položaj i kret odaje začudjenje i iznenadjenje. Kratica M(aria) na sredini luka označuje lik.

U lievoj arkadi u živo kročećem položaju spram sredine golobradi i duge kose krilati angjel, do bosih nogu duge oplovite tunike te oko tiela omotana plašta, kojeg lievo krilo leprša iza bedara. On drži lievom štap, koji se prislanja o rame, a desnom izpruženom uprta kažiprsta pokazuje na bl. Djevu. Kratica G(abriel) na sredini luka označuje lik.

Na dvijema pobočnima i na gornjoj strani okvira teče za nekoliko pismena oštećen nadpis, koji tumači prizor: [Ave M]ARIA GRACIA PLENA DOMINVS TECVM | · BENE-DICTA TV IN MVLIERIBVS · QVE CVM AVDIS[s]ET TVRBA(ta) EST IN | SERMONE EI[us] ET C(ogitabat) Q(ualis) E(sset) I(sta) S(alutatio) [et ait angelus n]E · T(imeas) MARIA I(n)v(enisti) [gratiam apud Deum.....]

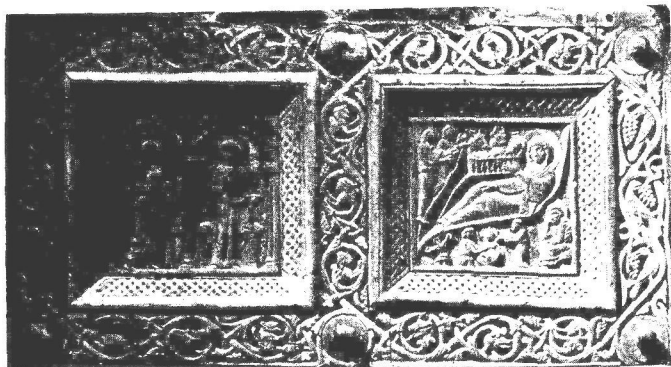
Rieči iz Lukina Evangjelja o navješćenju (I, 28—30). Pismena su gotička prve polovine trinaestoga vieka, propupasto i kičeno izradjena.

Sl. 32. Basreljef navješćenja.

(Po fotografičnom snimku).

Kompozicija je naše predstave mješavina starokršćanske i starije bizantinske, te sadrži sve elemente, koji se susretaju na predstavama XIII. i XIV. vieka.¹ Na našem spomeniku dodan je oltar, označujući, da se prizor sbiva u hramu, dočim u starijim predstavama neima pomjestnoga označenja. S dostojanstvenom i jednostavnom kompozicijom skladuje spokojna ali krepka akcija Gabrielova i Marijina; prevladjuje njeki naton umiljatosti. Izradba je dotjerana, kao kod lavova stražara na pročelju; nabori odjela bl. Marije dišu malko konvencionalnom stilizacijom, dočim u Gabrielovu su realistični. Dekoracija prestolja odaje umjetnika, navikla drvenoj plastici. Po ovim obilježjima i bez oblika pismena nadpisa očevitno je, da spomenik ovaj spada u prvu polovinu trinaestoga vieka, te da je u najtješnoj srodnosti sa reljefima trogirskoga portala 1240. god.; a oblici pismena na učelku mu nanose mnogo na one našega spomenika. Gledajući pak ovaj reliev i Buvinova vrata, čini se takodjer, da su suvremena djela.

Sl. 33. Ulomak iz Buvinova portala. (Navješćenje i rodjenje.)

Prizor navješćenja na Buvinovom portalu (sl. 33.) sadrži u dva odjelka angjela i bl. dievu, dočim srednji odjelak sa oltarom radi uzkoće prostora izvjestno bi izostavljen. Odjelci su baš kao na relievu zvonika, omedjašeni punim arkadama na stupovlje; položaj angjelov je istovjetan, dočim na portalu gospa stoji, a na reljefu zvonika sjedi. Draperija je istim načinom svedena na obima spomenicima. Izradba u obće je u velike srodna na obima spomenicima, dočim je istovjetna s onom na trogirskom portalu, na komu susretamo takodjer dosta naličnu kompoziciju. Prizor navješćenja je predstavljen na dvama podancima prvoga pojasa nad timpanom; na lievom je angjeo istovjetan u sve i posve angjelu na basreljefu zvonika, a na drugom bl. djevica stojeća u kretu govorenja, a do nje pak hramčić na stupove i kupolu.² Po liku angjela sudeći, ista je ruka izradila oba ova prizora, naime majstor Radovan, koji je 1240. godine dovršio trogirski portal.

¹ Sr. Wilpert: Ein Cyclus christologischer Gemälde, 1891, 3, 19, 20. T. I—IV; Kraus R. E. II, 936 sl.; Schäfer n. dj. 171; Reusens n. dj. I, 442; Millet *Quelques représentations byzantines de la Salutation Angé-*

lique u *Bulletin de correspondance hellénique* XVIII (1895), str. 469.

² Po fotografiji, koju imam pred očima; sr. Eitelberger n. dj. Tab. XV, gdje naris nije sasvim točan.

Ova velika srodnost u kompoziciji i istovjetnost u izradbi prizora navješćenja na zvoniku i na trogirskom portalu, kako je izvjestno poznato djelom majstora Radovana, te dosljedno i podpuna suvremenost, jak su nam podatak za dobu sgradjenja prizemlja zvonika.

Oblik ploče, kao i dekoracija oko nje i smještište odaju, da je ona bila izradjena baš za ono mjesto, na kom se nahodi, te je suvremena gradjenju prizemlja zvonika, koje pada dakle u prvu polovinu trinaestoga vieka, potla ili vjerojatnije još prije 1240. godine.

2. Na sjevernom pilovu, nad vratašcima, neposredno stoji krš sa predstavom ss. Dujma, Petra i Staša, tako da zamjenjuje nadvratnik, a nad njime pak ploča sa predstavom Gospodinovoga porođenja (Sl. 34. i 36.).

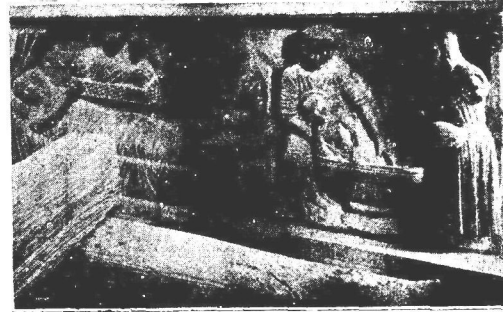
Ova ploča je od bielog grčkoga mramora, duga 1·755, visoka 0·635, a debela 0·20 m. Ploča je četverouglasta, gornji desni čošak radi doticaja sa obližnjim stupom već izvorno odsječen. Sačuvanje je u obće dobro; odbijen je samo gornji rub na lievom gornjem čošku i ruka do lakta prvog ženskog lika s desna i kusić posude, što ova drži.

Čitavo polje počiva na ravnom podnožku, a sam gornji kraj je uokviren ravnim obrubom, što obtače takodjer vrh desnog kraja.

Predstava, što zaokuplja cijelo polje bez razdjelaka, izradjena je u visokom reljefu, te sadrži dva prizora: lievo rođenje, a desno pranje novorodjenoga Spasitelja. Na onizkom bizantinskom krevetu sa pritegnutom privjesom, što stoji u lievom kraju, leži bl. Djeva Marija, pokrivena pomno izradjenim mekim pokrivačem, te pruženom desnicom dohića pletenu koljevku nad krevetom. Nad Marijom u kratici Μ(ήτηρ) Θ(εο)ῦ; nad novorodjenčetom Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστοῦ)ς.

Premda bl. dieva nije osjetila nikakve boli ni stradanja pri radjanju, te je dala na sviet svog božanskog sina kao što cviet radja voćem ili kao što zviezda hita svoju sjajnu zraku u nebesni prostor,¹ ipak su grčki umjetnici, a za srednjega vieka i zapadnjaci, predstavljali bl. dievu u položaju počivanja, koje dolikuje samo majkama, što radjaju po običnim naravnim zakonima, i koje u prizoru rođenja označuje lih materinstvo.

Novorodjeni spasitelj, opran i uredjen, počiva u pleternoj kolievci, ili drvenoj zibci, odakle su do onog dana vočić i oslić, što ga svojim pahom griju,

Sl. 34. Basrelief rođenja gospodinova.

U prozi *Laetabundus* pisao je sv. Bernard XII. vieka:

Sicut sidus radium
Profert Virgo filium

Pari forma.
Neque sidus radio
Neque Virgo filio
Fit corrupta.

zahićali sebi hranu. Povijeno novorodjenče pritegnuto je unakrstnim pašicama, kao što je VI. vieka pjesnik Venantius Fortunatus pjevao.¹

Po dno kreveta, na kockastom sjedalu bez zaledja spram Marije okrenut sjedi bradati sv. Josip, lievicom o pojas podvijenom podpačio lakat desnice, o koju naslonio zamišljenu glavu, stao da duboko promišlja o velikom otajstvu, koje se ostvarava, i koje njega na neki način ne zahvaća. Izpred njegova lica u dvie crte nadpis IO SEB.

Na desnom kraju dvie žene, zabavljene sa pranjem novorodjenčeta u okrugloj kamenici uzkoga podnožka. Ona na lievo zagaljenih rukava, rubca povezana na zatiljak, s obe ruke drži nago diete u kamenici, dočim ona na desno gologlava i vjesećih pletenica izlieva na diete vodu iz hidrije. Ovaj prizor pranja, koji Jakovljevo protoevangjelje prvokrat navadja, najčešće pojavljuje se u predstavi rođenja potla Metaphrastove legende (početkom desetoga vieka): Salome je podvojila o djevičanstvu Marijinu, na što joj iznenada za kaznu ruka usahne, te Marijinom molitvom opet se opomene. Nego toga čuda nema na našoj predstavi. Ove dvie primalje bivaju nazivane obično Rachel i Salome, ili inače Zelomi i Anastasia.

Na gornjem kraju, na rubu okvira, uklesan je donjekle oštećeni nadpis nadignutim gotičkim pismenima prve polovine trinaestoga vieka, koji nam ispravlja čin prizora.

Početak i konac nadpisa manjkaju. Iza 10 cm. prostora za 4—7 pismena !!!!! OSEB TEMET CELITVS HOMINIBVS DATVM · AB INO. Sliedi zatim čist prostor nad glavom Rachele, pak PI VIRGINE PVeRVM. Sliedi za tim čist prostor nad glavom Salome, pak VEL SIC, te na vrhu pobočnog kraja nastavlja i dovršuje RECL. Što se djelomice popunjuje: [✕ Ecce J]oseb tenet celitus hominibus datum ab inopi virgine pu[e]rum vel sic(ut?) recl(usum?)...

Rek bi da su loši stihovi, po običaju trinaestoga vieka.

Kompozicija predstave jest po apokrifnima evangjeljima Matejevom i Jakovljevom, te je u njoj stopljena zapadna i iztočna predaja.² Razvijenija je od starijeg tipa, što ga vidimo na Maksimianovoj katedri u Ravenni,³ te se više približava onoj od desetog do dvanaestog vieka, u menologiju cara Basilija u Vatikanu, u Comarmentovom psaltiru u Lyonu, na mozajiku florentinskoga baptistera, koja se pak trinaestim viekom mienja.⁴ U tiesnoj srodnosti je pak s kompozicijom iste predstave na trogirskom portalu 1240. godine, kao što je već Eitelberger upozorio,⁵ kao i donjekle sa onom na Buvinovom portalu 1214. god. (sl. 33.), gdje je doista uzkoći prostora žrtvovan simetrični rasporedjaj likova, ali gdje su njeki

¹ Himna *Pange, lingua, gloriosi praelium certaminis*:

Vagit infans, inter arcta
Conditus praesepia;
Membra pannis involuta,
Virgo mater alligat;
Et Dei manus pedesque
Stricta cingit fascia.

burt Christi, 1886; Baldoria *L' Italia illustrata*, V. 1888.

² de Fleury *La messe* II, T. 154.

³ Sr. Cahier et Martin *Mél. d' arch.* I, 23; de Fleury *Le sainte Vierge*, 1878; Pieper *Der christl. Bilderkreis*, 1852; *Gli studii in Italia* 1878 (Marucchi); Frantz n. dj. I. 49; Reusens n. dj. I. 517, 200; Schäfer n. dj. 173; Barbier de Montault *Archivio storico dell' arte*, VI; fasc. 4.

⁴ Sr. Schmid *Die Darstellung der Ge-*

⁵ n. dj. str. 200.

likovi istovjetni onima na našem basrelievu. Samo mješanje grčkih i latinskih nadpisa najbolje označuje tradicionalnu porabu ove kompozicije i mješanje iztočnog i zapadnog uzorka.

Izradba je dobra, nježna i s obiljem detalja, te nas napućuje najprije na majstora Radovana, a donjekle i na Buvinu, koji su izradili trogirski i spljetski portal, pročelje našega zvonika i već opisanu predstavu navješćenja.

Položaj i oblik ploče odaju suvremenost ovog spomenika sa gradjenjem prizemlja i sa već opisanim reljefom navješćenja.

3. Treći reljef na arhitravu vratašca (Sl. 36., 37. i 38.), što se izradbe tiče, daleko zaostaje već na prvi pogled za svim već opisanim vajarijama prvoga reda.

Izradjen je na starorimskom škvadranom kršu od beloga bračkoga vapnenca iz Spljetske, 1'052 visokom, 1'755 dugom, a 0'576 debelom.¹ Ovaj krš bio je uložen doista kao nadvratnik u izvorni zid zvonika, ali njegov udešaj odaje već, da to nije njegovo izvorno mjesto, te jer mu desni bok prisizao širinu pilova, od-

Sl. 35. Učelak trogirskog portala.

sjeklo ga pri ulaganju na današnji mu položaj. Gornji kraj završuje arhitektonski profilovanim okvirom, dočim donji dovršuje zdrav bez podnožka okvirena. A to već nagoni na slutnju, da prvobitni izvorni položaj ovog spomenika nije bio na visini, nego na tlu, što pak i sama izradba reljefa potvrđuje, jer su likovi udešeni za gledanje sučelice, a ne odsdola gore.

Sačuvanje ovoga reljefa je mnogo lošije od onoga neposredno nad njim stojećega reljefa rođenja, kao i ostalih vajarija u prvom redu zvonika, a uz to i jača tamna patina jošter svode na zaključak, da je ovaj spomenik stariji od gradjenja zvonika, da je pripadao starijoj sgradi, te da je iz te tek dospio na zvonik. Najviše je pak postradao rub gornjega kraja i nadpis na njemu: još u starije doba od uzidanja u zvonik izpod gornjeg ruba zatjeravalo željezne klince za vješanje sagova, te hrdjom se rub oljuštio i nadpis nastradao.

Predstava je u krupnom polurelievu i sadrži četiri lika u centralnoj kompoziciji.

¹ Za najnovijeg popravka prepiljen na pola, te sada 0'22 debel.

U sredini, sučelice prema gledaocu, sv. Dujam u potpunom nadbiskupskom odijelu, lievom drži pastirski štap, a desnom od lakta ravno uzdignutom blagosivlje na zapadnu. Njemu na lievo o pastirski štap s obe ruke oslonjen kleči djačić u dugoj tunici držeć sferiodalni kadionik. Do njegove glave desno s(a)n(c)t(u)s, a lievo u dvie crte DOM NIVS (Sl. 37. a, b).

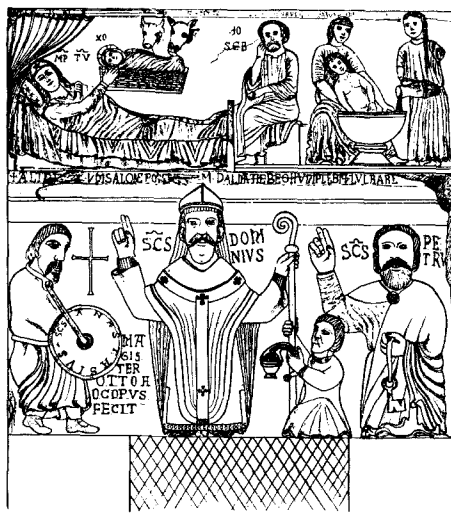
Na desnom kraju stoji s. Petar, gologlav, oplovite tunike i plašta pod vratom okruglom zapinjačom zapeta, gleda sučelice, a podignutom desnom blagosivlje na zapadnu sv. Dujma, a lievicom o pojas položenom drži lanac, o kom vjesi ključ starorimskoga oblika. Do glave mu desno S(a)n)C(tu)S, a lievo PE TRVS.¹ (Sl. 37. c.)

Na lievom kraju u kročećem položaju prema sredini sv. Staš tangar u okračaj tunici s debelim pojasom, viralama obuven, nosi obješen na debelom konopu o vratu žrvanj, na obodu koga S(a)n)C(tu)S ANASTASIVS. (Sl. 37. d.) Izpred njegova lica urezan je dugi križ.

Dva nadpisa jošter nosi naš spomenik. Med Dujmom i Stašem pri dnu u šest crta podpis vajarov: MA GIS TER OTTO H OC OPVS FECIT. (Sl. 37. e.)

Drugi nadpis, koji je urezan na gornjem rubu okvira, te je što od željeznih klinaca, što od odpilenja na desnom kraju postradao,² nu djelomice s laka popunjiv tumači nam čin predstave: † ACCIPEP R[im]VM SALONE PONTIFICATVM · DALMATIE REGNVM PLEBIQ(ue) LVCRARE . . . (Sl. 37. f.)

To su rieči, kojima sv. Petar po starodavnoj predaji šalje sv. Dujma iz Rima u Dalmaciju, da navješta Krstovu vjeru, te ih nalazimo u najstarijem žiću

Sl. 36. Naris relijefa sv. Dujma i rođenja.

sv. Dujma, odakle ih je sastavitelj ove predstave i uzeo.³

Razdioba atributâ kod pojedinih likova ima svoje značenje.

Podpuno nadbiskupsko odielo u Dujma predstavlja nam pojam metropolitanske vlasti, koji cielom predstavom vlada.

Ključ u Petra, jedini atribut, označuje vrhovnu papinsku vlast, izvor preimućva solinske stolice nad ostalima Dalmacije. Stašov atribut, žrvanj, jest oznakom njegova mučenićva. Zamjerito je, da dočim sv. Petar na starokršćanskim spomenicima kao atribut vrhovnog poglavarstva obično nosi štap,⁴ na našem spomeniku

¹ Za nadpis sr. Eitelberger n. dj. 168.

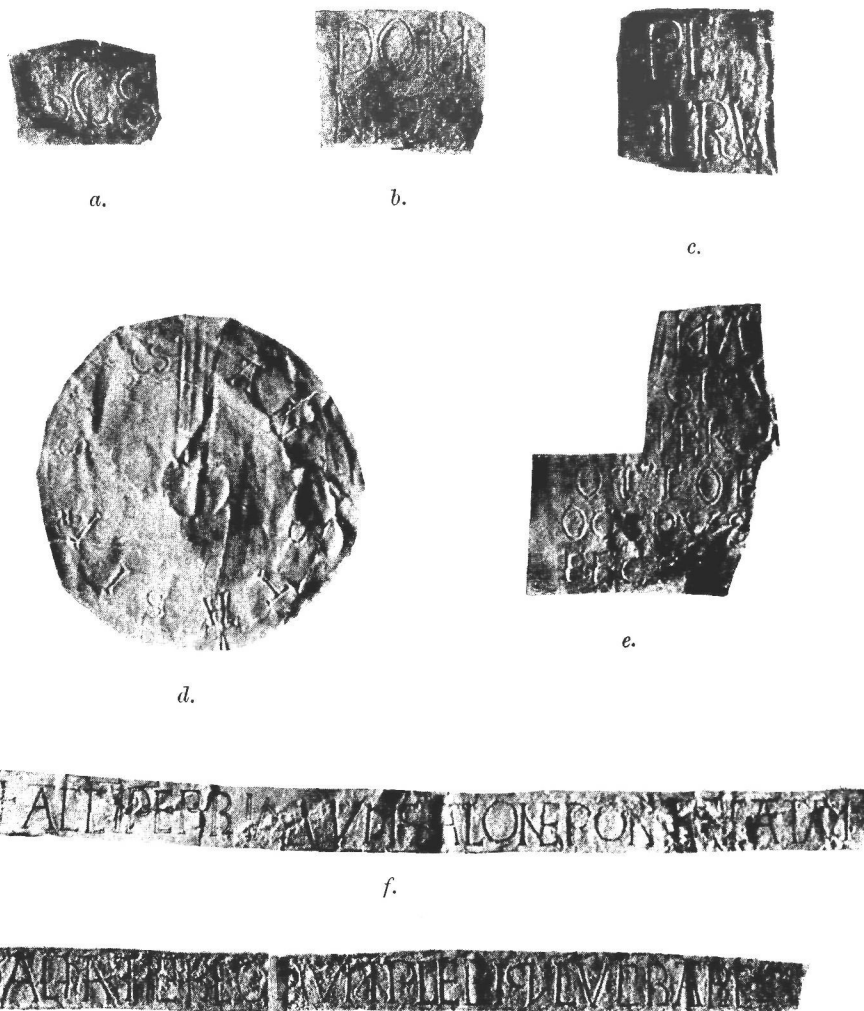
² Za najnovijega popravka trošne česti bješe pokrpane; nu naša fotografija je učinjena prije popravka, te sam takodjer tada snimio nadpis mokrim papirom. Ovaj nadpis neizpravno već kod Eitelbergera n. dj. 271.

³ . . . Ubi (Romae) beatus Petrus — destinavit — Domnium vero, multis coram positus, dixit: *Ecce filii ab infantia mecum ingressus*

et egressus es, omnem doctrinam catholicam didicisti: pete litus maris Adriatici, et recto cursu trans mare contra boream vectus veniens in Dalmatiam, quae per te non post multos annos Christo creditura est. Vade, pax Dei sit tecum Prvo žiće napisano prije VII. vieka, Farlati. I, 405. Isti govor opetuje se skoro doslovno i u poznijim žićima; sr. n. dj. 421.

⁴ Kraus R. E. II, 778.

ima samo ključ, a pastirski štap vidimo samo u Dujmovoj ruci. Ta okolnost slaže se dobro sa sredovječnom predajom, da je sv. Petar svojim učenicima podieljenje apoštolskoga poslanja označio predajom svoga štapa, kako se pripovieda o sv. Hermagori oglajskomu i sv. Euchariju trevirskomu.¹ Umjetnik Otto, koji je iz-

Sl. 37. Nadpisi na reljefu sv. Dujma i Staša.

radio naš spomenik, za cielo je tu predaju znao, te ju i na Dujma uporavio, a to bi dalo slutiti, da je Otto bio iz onih krajeva, Oglaja ili Trevira, gdje je ta predaja za srednjega vieka živjela.

¹ Sr. n. dj. II, str. 780; Duchesne *Origines du culte chrétien*, str. 383; Swoboda *Frühchristliche Reliquiariendes k. k.*

Münz- u. Antiken-Cabinets. (Mitth. der Centr. Commission, XVI., str. 14).

Križ, urezan pred licem sv. Staša, ne ima simboličnoga značenja, nego samo ritualno; takovim su se križem osveštavali oni krševi i ploče, što su prije služile u poganske svrhe, kako to vidimo često na rimskim krševima, upotrebljenim za crkve, kao primjerice u sv. Donata u Zadru. To bi svjedočilo pak, kao što po gradivu opazih, da je krš uzet iz Dukljanova mauzoleja.

Predmet predstave je, dakle, udieljenje poslanstva prvom solinskomu biskupu samim sv. Petrom, to jest apoštolsko postanje solinske crkve i njeno poglavarstvo nad crkvama kraljevine Dalmacije. Za to Dujmov glavni lik zauzimalje sredinu, stasom nadmašuje sve ostale i samoga sv. Petra, te je odjeven svim obilježjima nadbiskupskim, dočim i sam Petar je bez crkvenog odjela i bez svoga štapa. Staš kao supokrovitelj prati Dujma, jer mu je i grobom drug i u stolnoj crkvi do Dujma ima prvo mjesto; on je samo podređeni lik. Zamjerito je pak, da su sva tri lika bez svetačkoga vienca; nu to nije neobično na reljefima sredovječnim, te izostavljanje vienca susretamo takodjer na jednom srodnom i malo poznijem spomeniku spljetskom.¹

Sl. 38. Basreljef sv. Dujma. (Po fotografiji)

Za čudo, majestoznoj kompoziciji i krepkoj akciji našega spomenika opire se okrupna, loša, varvarska izradba. Tipi su varvarski, izmjeri pogrešni, detalj opor i primitivan: sve diše drvenom tehnikom, ili bolje prvim korakom s drvene tehnike na kamen, te nam predstavlja onu fazu sredovječne crkvene umjetnosti, kada se u izradbi zabacuje servilizam u oponašanju starih uzoraka, a primitivnom silom začima se s nova izvadjati; biva razkršće medju starokršćanskom i roman-skom umjetnošću za jedanaestoga i dvanaestoga vieka po prilici.

Nameće nam se dvojako pitanje, kojoj dobi pripada ovaj spomenik, i gdje je prvobitno stojao.

Njekom približnom izvjestnošću možemo odgovoriti na prvo pitanje, jer nam sam spomenik pruža više podataka.

¹ O čem obširnije vidi moj članak *Interessanti scoperte nel Battistero di Spalato* u *Bull. dalm.* XVIII (1895), str. 96 ss.

Oblici nadbiskupskoga odiela, što ga Dujam nosi, zanimivi su po sebi, a prevažni za dobu spomenika. Tunika prekriva i same noge izim sprednjeg diela stope, a rukavi uzki sižuci do zašaćja, obrubljeni su širokim vezenim obtokom. Oplovita dalmatika, dugih a širokih rukava sa probušenim niskim obrubom, pada takodjer do tla, tako da izpod nje jedva proviruje rub tunike, i okrajci štole, koji sižu dalje od ruba same tunike. Oplovita kazula, premda radi nadignutih ruku na nadlaktice u nabore pribrana, siže takodjer skoro do samih nogu. Ove česti odiela napućuju nas na dobu stariju od konca jedanaestoga vieka, kada se oblici pokraćivanjem promienjuju. Veliki palij, kojega sprednji trak siže čak do ruba dalmatike, urešen je sa 3 jednakokračna križića, te takodjer odaje stariju dobu od izmaka jedanaestoga vieka.¹ Šiljasta meka kamilavka na zaobljeni vršak, niskoga obruba, valjda predstavljajućega kovni vienac, što ju Dujam na glavi nosi, devetim viekom uvedena u liturgičnu porabu, predstavlja nam prototip kljunaste biskupske mitre, koja se izmakom jedanaestoga vieka pojavljuje.² Jednostavni oblik pastirskoga štapa, uvedena u porabu najprije desetoga vieka, na prvi pogled odaje stariju dobu od kićenijega romanskoga štapa dvanaestoga vieka;³ a sferoidalno kandilo, što ga djače nosi, starovinskoga je jednostavnoga oblika, što dvanaestim viekom prelazi u bogatiji i kićeniji.⁴ Po odielu, dakle, naš reljef pripada razdoblju od konca devetoga do izmaka jedanaestoga vieka. Opazit je takodjer, da ključ, što sv. Petru o pojasu visi, jest starorinskoga oblika, dočim onaj, što na isti način visi u desnog telamona na lievoj podstupini pročelja, oblika je ključeva, rabljenih trinaestoga vieka, a to nam već samo o sebi pokazuje starije postanje basreljefa od dobe gradjenja zvonika.

Nego nadpisi nam pružaju još boljih podataka za dobu spomenika. Oblici pismena su prve polovine jedanaestoga vieka; početak mješanja naime kvadratne kapitale sa oblim uncijalnim oblicima i kiaroskurom. Nadpis na gornjem rubu: † accipe pr[im]um Salon(a)e pontificatum, Dalmati(a)e regnum plebiq(ue) lucrar[e] . . . , kako već spomenuh, po prvom žiću sv. Dujma sastavljen, mjesto jednostavno „Dalmatia“, ima „Dalmatiae regnum“, a to nam svjedoči, da je izradjen svakako potla 924. godine, kada Tomislav bi okrunjen prvim kraljem Dalmacije i Hrvatske,⁵ one kraljevine Dalmacije od Raše do Bojane, čijim cielim teritorijem protezaše se jurisdikcija solinskoga nadbiskupa,⁶ što sam spomenik kao najpoglavitiju misao iztiče. A baš u spljetskom saboru 924. godine, u prisutnosti samoga novoga kralja Tomislava, prvi zaključak glasi: *Quum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est: constituitur, ut ipsa ecclesia et civitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias provinciae huius primatum habeat nomen super omnes episcopos legitime sortiatur . . .*,⁷ koje rieči doslovce naš spomenik plastično predstavlja. Sa svom izvjestnošću, dakle možemo staviti godinu 924. kao *terminus ante quem non* postanju našega spomenika.

¹ Sr. Reusens n. dj. I, str. 521.

² N. dj. I. 509; Jelić Sbornik jugoslav. umjetnih spomenika I, str. 31.

³ Štap s jednostavnom volutom pojavljuje se samo desetoga i jedanaestoga vieka. Srav. Reusens n. dj. I. 502—3.

⁴ N. dj. I, str. 417, 497.

⁵ Sr. Smičiklas Poviest hrvatska I, 218 sl.

⁶ Sr. Rački Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vieka, str. 40. (Rad jugoslav. akad. LXXIX.)

⁷ Rački Documenta hist. croat., 190.

Ovaj spomenik je gradjen za onog razdoblja od 924. god. do konca jedanaestoga vieka, po prilici kad je Spljet priznavao supremaciju hrvatskoga kralja, dakle ili za samoga Tomislava i njegovog nasljednika (924.—945.), ili za Držislava i Krešimira II. (999.—1035.), ili najkašnje za Petra I. Krešimira (1058—73.). Izradba spomenika, kao i pismeni oblici nadpisa najbolje pristaju drugomu razdoblju, biva početku jedanaestoga vieka, dobi Krešimira II.

Još za desetoga i jedanaestoga vieka i na našim stranama predstavnicima crkvenih umjetnosti su monasi benediktinski. Baš za početka jedanaestoga vieka glasovit umjetnik benediktinski jest Odo;¹ a na nadpisu našega reljefa umjetnik se nazivlje sam „magister Otto“. Bez inog podatka, ne smijemo izvjestno zaključivati na istovjetnost monaha Oda sa magistrum Ottom, ali svakako vjerojatnost ju podpomaže, jer doba se sudara. A nagadjanje ovo postaje tim vjerojatnije, čim kako već opazih, majstor Otto u kompoziciji predstave odaje, da mu je poznata oglajska i trevirska legenda o podieljenju Petrova poslanstva, štapom učenicima, te ju on od sv. Eucharija trevirskoga uporavio i na sv. Dujma spljetskoga.

Preostaje nam još pitanje o prvobitnom opredieljenju basreljefa sv. Dujma. Staša i Petra, te o dobi, kada je bio uzidan na današnje svoje mjesto u zvoniku.

Predstava sama, kao i nadpis na gornjem rubu, iztiču sv. Dujma protagonistom; po tomu sliedi, da je basreljef pripadao izvorno crkvi sv. Dujma. Oblik krša pak i izradba predstave svjedoče nam, da je basreljef mogao pripadati samo žrtveniku sv. Dujma. Jer je pako u debljini iznosio 0,567 m., izvjestno je, da nije mogao stojati kao prsobran u pregradi svetišta izpred žrtvenika, nego jedino u samoj mensi žrtvenika, i to kao pročelni oprsni (antimensale). A već sam opazio, kako je gornji rub s nadpisom postradao od čavličâ, koji su izpod njega zatjerani. O te čavlice su mogli biti vješani samo sagovi, ili biti pričvršćena slikarija na daski ili sagu, kakova se običavala mećati pred žrtvenik, i odatle nazvana antipendij.

Ja sam već izcrpivo izvijestio o žrtvenicima stolne crkve spljetske za srednjega vieka;² taj predmet dosele nije bio proučavan, a vele je zanimiv i za umjetnostne prilike naše, da ću se još o njemu morati napose baviti. Za sada ću se ograničiti samo na onaj dio, koji se poblize tiče našega basreljefa i uzput zasieca neposredno u povjest gornjih redova zvonika.

Kadno sedmoga vieka bješe prenešene iz Solina u Spljet svete moći Dujma i Staša, nadbiskup Ivan Ravenjanac sahranio ih je u jedinom glavnom žrtveniku stolne crkve, koji bi urešen srebrenim ciborijem (Sl. 7., C.). God. 1059. već je obstojao drugi žrtvenik u pobočnoj desnoj absidi (Sl. 7. A), te se u njemu nalazilo tielo sv. Dujma. Prenos tiela sv. Dujma iz glavnog žrtvenika C u pobočni A ne zna se, kad se baš slučio, ali izvjestno prije 1059. godine. God. 1103. bio je žrtvenik sv. Dujma prigodom pregleda sv. moći za nadbiskupa Krešencija popravljen,

¹ Mabillon A. *SS. ord. S. Benedicti*, IX, 345: *Decernunt fratres industrios fratres Theodoricum, ex prioribus unum, Bosonem praeposituræ procuratorem, Laelerium aedituum et Odonem studiosum operis inceptæ fabricæ ordinatorem,*

qui sagaci intentione sepulcra beatorum perquirendo invenirent. Springer A. H. *De artificibus monachis et laicis mediæ ævi*, 1861, 21: *Odo, architecturæ studiosus in Monasterio Micicensi c. a. 1025.*

² *Bull. dalm.* XVIII. (1895), str. 119 ss.

a god. 1210. za obćenitoga popravka nutrine stolne crkve za nadbiskupa Bernarda opet popravljan. Napokon 1427. godine bi ovaj žrtvenik zamjenjen današnjim od vajara Bonina Milanca. Na retabli Boninova žrtvenika pak u basrelijefu predstavljeno je ovo pet likova: u sredini bl. dieva sa sinom na krilu, s desna sv. Dujam pontifikalno odjeven, gdje desnom blagosivlje, te njemu o desno sv. Staš sa žrvnjem o vratu, s druge strane na lievo bl. djevici stoji sv. Marko, a na kraju sv. Petar. Izvadiv dva srednja lika, onaj bl. djevice i sv. Marka, ostaju nam tri lika: sv. Dujam u sredini, njemu o lievo sv. Petar, a na desnu sv. Staš, u istoj razporedbi dakle kao na basrelijefu zvonika. Očevidno je, da je vajar Bonino na retabli žrtvenika sv. Dujma uzeo za osnovu kompoziciju našega basrelijefa, umetnuv u sredinu bl. dievu, jer stolna crkva od svoga prvoga posvećenja nosi njezin naslov; a do nje pak, simetrije radi i s toga što je žrtvenik za mletačkoga gospodstva izradjen, lik sv. Marka. Ovo opetovanje istog motiva na Boninovom žrtveniku i basrelijefu u zvoniku potvrđuje, da je ovaj prije pripadao starijem žrtveniku sv. Dujma.

Po ovom pregledu je izvjestno, da je naš basrelijef iz žrtvenika sv. Dujma izvadjen i u zvonik uzidan svakako prije 1427. godine, i to ili za jednog od starijih popravaka 1103. i 1210. godine, ili najkašnje za Boninove dobe, koju godinu prije 1427., dakle ili za prvoga razdoblja gradjenja zvonika za trinaestoga vieka, ili za drugoga razdoblja 1416—1426., kada je upravljao radnjom magister Tvrdoj.

Obzirom na sadašnji položaj basrelijefa i na radnje, koje su se izvele u spljetskoj stolnoj crkvi za nadbiskupa Bernarda početkom trinaestoga vieka, najvjerojatnije je, da je basrelijef sv. Dujma izvadjen iz žrtvenika i uzidan u zvonik još za trinaestoga vieka.

Krš sa basrelijefom sv. Dujma, Staša i Petra stoji u sjeveroistočnom pilovu, izpod basrelijefa rodjenja, koji je izvjestno trinaestoga vieka (sl. 36.). Nad ovim basrelijefom pak stajao je Kolafizin nadpis (1257.), a to nam svjedoči, da je cijeli pilov bio već tada dogotovljen, i s toga nastaje dvobir: ili je basrelijef sv. Dujma, Staša i Petra bio uzidan na današnje svoje mjesto za trinaestoga vieka, naime suvremeno prvom razdoblju gradjenja, ili pak naknadno umetnut, naime za drugoga razdoblja 1416—1426. Nego ovaj drugi slučaj je sasvim izključen. Pri najnovijem popravku bi konstatovano, da je krš bio uzidan suvremeno u gradnju i čvrsto vezan sa zidom, a ne poznije umetnut. Krš, velik 1·755×1·052 m., a debel 0·567 m., dakle ogromna voluma i težine, uložen kao arhitrav vrata, zahvaća cijelu širinu pilova, sižuću u dubinu zida za preko ½ metra. Da se poznije umetne u već dovršen zid, bilo je nužno oslabiti pilov preko cijele širine, a to je sasvim nevjerojatno, obzirom na veliku pogibelj, koja je odatle prietila cielom zdanju. S toga se može skoro izvjestno zaključiti, da je basrelijef sv. Dujma, Staša i Petra uzidan u zvonik prije godine 1257., te da je prije te godine izvadjen iz svoga prvobitnoga položaja u žrtveniku sv. Dujma.

Koje je godine bio basrelijef izvadjen iz žrtvenika, ne imamo izravne viesti; ali možemo temeljito nagadjati, da se je to slučajilo početkom trinaestoga vieka.

God. 1103. nadbiskup Krešencij je sagradio novi žrtvenik sv. Stašu u drugoj pobočnoj izdubini (Sl. 7., B) i tu prenio tielo njegovo iz glavnoga žrtvenika, i tom prigodom pregledao moći sv. Dujma. Žrtvenik sv. Dujma bio je pred manje 100

godina s nova sgradjen, te očito tako brzo nije mu trebalo popravaka ili korenitih promjena. Nego 1209. godine nadbiskup Bernard poduze popravak nutrine stolne crkve i poljepša žrtvenik sv. Staša; po majstoru Buvini 1214. dade izraditi sjajna nova vrata, a divna propovjedaonica i kamena posuda za krštenu vodu i po predaji i po umjetnim podatcima pripadaju ovoj dobi. Za cielo nadbiskup Bernard, kad se stao, da sasvim preuredi i poljepša nutrinu stolne crkve, najveću pažnju i brigu mora da je posvetio i pokrovitelju sv. Dujmu, te s nova ukrasio i njegov žrtvenik. Najvjerojatnije je, da je on tada stari oprsnik sa basrelijefom izvadio iz mense žrtvenika, te ga zamjenio novim antipendijem na sagu ili na drvu. Toj zamjeni moglo je dati povoda loše stanje gornjega ruba basrelijefa, iztrošena od rdjanja čavlića. I na taj način je basrelijef sv. Dujma, Staša i Petra mogao prije 1257. biti uzidan na današnje svoje mjesto; on je bio izvadjen iz žrtvenika sv. Dujma u razdoblju 1209—1214., ili koju godinu poznije.

Nu ne samo da nam neizravni povjestni podatci svjedoče, da je naš basrelijef oprsnik žrtvenika sv. Dujme jedanaestoga vieka, nego još i ostatci istoga. A pošto sam se dotakao sa povjestnoga gledišta sredovječnih žrtvenika stolne crkve, mimogredce ću još napomenuti i ostatke im, našaste oko stolne crkve ili uzidane u zvoniku, jer odatle se takodjer crpi važnih podataka za opredjeljenje pojedinih razdoblja gradjenja zvonika.

O najstarijem, glavnom žrtveniku stolne crkve, što ga je sedmoga vieka sagradio nadbiskup Ivan Ravenjanac, i u kom su do jedanaestoga vieka bile pokopane moći sv. Dujma i Staša, znamo iz povjesti samo to, da je bio sagradjen, a o poznijoj sudbini mu nije nam poznato ništa.

Žrtvenik sv. Dujma jedanaestoga vieka, te žrtvenik sv. Staša, sgradjen oko 1103. godine, bješe 1209—1214. popravljeni; tada se iz njih izvadilo komadâ. Od ovih komada je jedan uzidan bio u prvi red, a slutit se smije, da su i drugi bili uzidani u najstarijem dielu zvonika. Žrtvenik sv. Dujma bi 1427. izmjenjen novim; ostanke mu, dakle, možemo tražiti u drugom dielu zvonika, gradjenom za Tvrdoja 1416—1426.; a napokon 1448—1450. godine bi zamjenjen žrtvenik sv. Staša novim, te ćemo mu ostatke naći u gradjevinama suvremenim trećem dielu zvonika, gradjenom za majstora Jakovčića prve polovine šestnaestoga vieka. Osim toga ostanci ovih žrtvenika su bili upotrebljeni i u druge sgrade oko stolne crkve.

A. Glavni žrtvenik stolne crkve iz sedmoga vieka. Od njega sam našao dva ostatka, uzidana u kući sv. Filipa na zapadnoj strani, koji na svu sreću nose dobar dio nadpisa pismenima merovinžke kapitale u velike naličnim onima na sarkofagu nadbiskupa Ivana Ravenjanina¹:

[... et D]OMINICVS · MARMYRARIO · QUI · QOBIS · ISTVS · CAUCELLVS ·
FABRICA · CIMVS ·

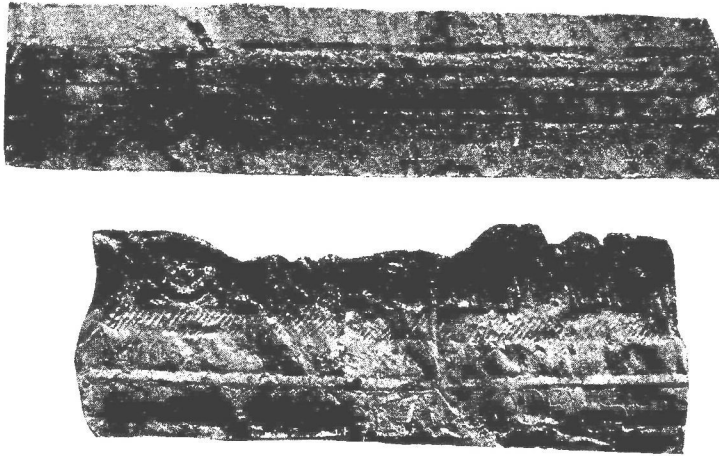
Nadpis je zadnji dio teksta, kojim se vajar Dominicus i još njetko drugi preporučuju svetcima (Duji i Stašu), jer su sagradili pregradu pred žrtvenikom. Onaj riedki napis nesamo da nam je jedini izvjestni ostatak najstarijega žrtvenika, nego jošte nam otkriva i ime najstarijega spljetskoga umjetnika Dominika iz sedmoga vieka.

¹ Ephemenis Bihačensis, 1894., T.: XXVIII., 4.

B. Žrtvenik sv. Duje iz jedanaestoga vieka. Od ovoga žrtvenika, sagradjena prije 1059. godine, već razpoznamo oprsnik sa basrelijefom, a u spljetskom muzeju čuvaju se još tri ulomka pregrade iz svetišta: br. 61 E šiljak trokutnog učelka, te dva ulomka arhitrava sa nadpisom br. 218 E i 1808 A, što ih prinosimo po odtisku na slici 39. Prvi bi našast uz stolnu crkvu s južne strane 1876. god. prigodom izkopina, a drugi pak 1892. god. u kriпти izpod stolne crkve. Na jednom komadu je početak nadpisa, a na drugom konac, sredina fali:

† ASPICE HOC CLAUSTRVM OR[natum]. VENIAM ILLI DA MISERANDO DEVS

Nadpis je u stihovima i istima pismenima, koje vidjesmo u nadpisu na basrelijefu već opisanom sv. Dujma Staša i Petra, njegdašnjem oprsniku žrtvenika (v. sl. 38e), te je izvjestna njihova suvremenost. Sadržaj je nadpisa bio taj, da je spominjao najprije sagradjenje pregrade žrtvenika *claustrum or[natum]*. U sliedećoj česti, koja fali, moralo je biti spomenuto ime darovatelja spomenika ili umjetnika, te se na njega odnosi konac: *veniam da illi miserando, Deus*.

Sl. 39. Ulomci arhitrava žrtvenika sv. Dujma iz XI. vieka. (Po fotografiji.)

C. Žrtvenik sv. Staša iz početka XII. v. Iztraživanjem ljetos poduzetim od društva „Bihaća“ razpoznalo se, da ostatci žrtvenika sv. Staša, sagradjenog oko 1103. godine za nadbiskupa Krešencija, bješe upotrebljeni većim dielom za pregradu krstionice u crkvi sv. Ivana. Ta pregrada je bila dogotovljena za nadbiskupa Andrije Cornelija medju 1527.—1533. godinom, a žrtvenik sv. Staša bio je zamjenjen današnjim od majstora Jurja Orsina potle 1448. godine. Rečene godine bio je sklopljen ugovor za to djelo, ali se ne zna, koje je godine bilo baš izvedeno, svakako medju 1448. i 1527. godinom.

U pregradi krstionice uloženo je 14 mramornih prsobrana, a pět najsti u žrtveniku, sada je u muzeju od tih neki sa vajarijama: prije su sačinjavali mensu žrtvenika i pregradu mu. Najvažnija od svih je polovina pročelnoga oprsnika samog žrtvenika, sadržeća figuralnu predstavu, manjkavu na desnoj strani (sl. 40.). Tu je

predstavljen spasitelj odjeven kazulom, sjedeći na prestolju i blagosivljući darovatelja žrtvenika izpred njega potrbuške prostrta, dočim o desnu spasitelja stojeći

Sl 40. Oprsник žrtvenika sv. Staša god. 1104. u spljetskoj krtijionici.

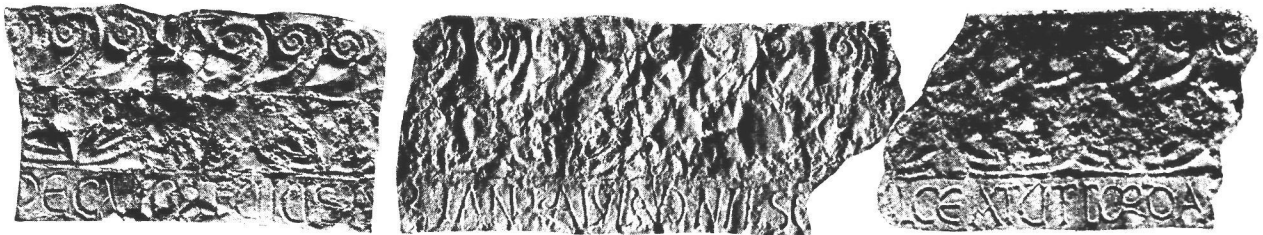
sv. Staš preporučuje prinositelja spasitelju. Na rubu nad predstavom vide se tragovi slabo sačuvanog nadpisa (sl. 41), odnosećeg se na čin predstave: TIT[i]o

(ili ian)]O·E[t] E[v]FEMIE LEGEM [dominu]S DAT. Ob ostalim pločama već se je opetovano razpravljalo.¹

Od ostalih česti ovoga žrtvenika, našao sam još ulomakâ arhitrava pregrade i žrtvenika, ali što je najvažnije, s nadpisima tri ulomka od bielog kamena bješe našasta uzidana u žrtveniku sv. Lucije u kripti pod stolnom crkvom; sada su u spljetskom muzeju br. 217 i 1808, te ih prenašamo na sl. 42. po odtisku, a na slici 43. dva ulomka po narisu, da se uresba u basreljefu bolje predoči. Još sada se nahodi pak kod istog žrtvenika sv. Lucije jedna čitava stranica nebnice žrtvenika sv. Staša; ona je ploča od bielog kamena 1·65 × 1·00 m., sa profilovanim lukom od zdola, a na vrhu urešena nizom slijepih arkadica; na petnjacima se vide još željezni sjeni, kojima je bila pričvršćena u kapitule. Na južnom zidu riznice stolne crkve pod striehom uzidan je komad arhi-

Sl. 41. Nadpis na oprsniku u spljetskoj kriptijonici.

Sl. 42. Ulomci arhitrava žrtvenika sv. Staša (po fotografiji).

trava od bielog kamena, uresom i izmjerima jednak trima već spomenutima, a u prozorčiću jedne kuće u Dosutu nedaleko od stolne crkve, nahodi se jedan peti komad, što odgovara točno gornjima; ovi zadnji komadi imaju takodjer ostatke nadpisa.

Prva četiri komada pripadaju istom tekstu, te se mogu djelomice sastaviti. DECVS ET CUIUS IM[perium?... at] Q(ue) TANTA CV(m) LAVDE NITESC[at... mu]LCEAT UT CORDA[serviant Deo cui sit gloria per saecu?]LA.

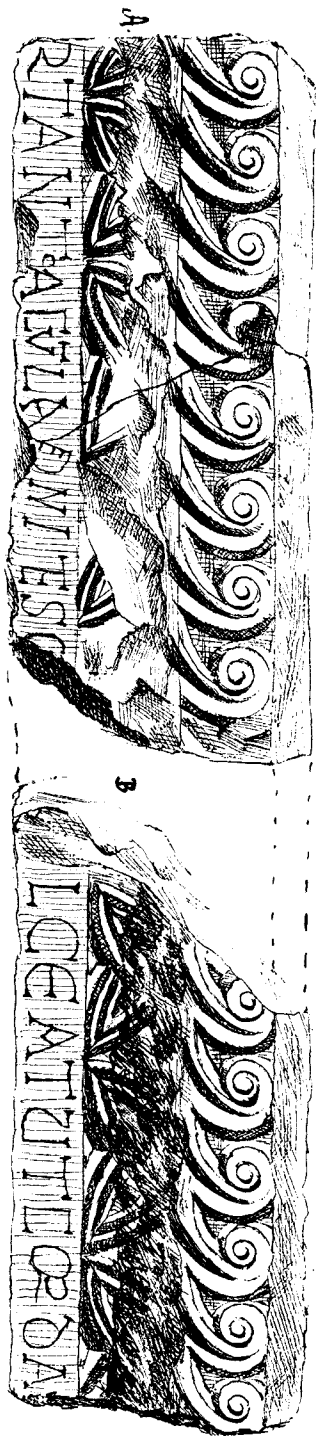
Na petom, u iztrošenom nadpisu u dvie crte čita se:

[bone me] MO[r]IE DIE·PRI(ma)·ME[nsis.... Anno Domini] MCIV.

¹ Sr. Bulić Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici, I. 1888., strana 38—42, Tabla XIV—XVI; Jelić u *Bull. dalm.* XVIII (1895.) str. 81 ss. O značenju opisane predstave na oprsniku od dulje se vremena vodila razpra. Ivan Kukuljević i F. Radić su nazirali u toj predstavi prizor krunisanja ili uspomenu na krunisanje nekog hrvatskog kralja X. vieka,

valjda Tomislava, dočim o tom tumačenju dvojaše Ranjina, a Bulić je dokazao joj neosnovanost. Uz Bulićevo mnjenje pristajao je i Dr. Fr. Rački, a ja sam u navedenoj razpravi dokazao, da je onaj spomenik čisto nabožnoga sadržaja i pozniji od izumrća narodne dinastije.

Sl. 48. Ulomci arhitrava žrtvenika sv. Staša (naris).

Prvi nadpis je u stihovima, po obliku onih, što se čitaju još na sarkofagu nadbiskupa Lovrinca († 1099),¹ i na sada postradalom sarkofagu nadbiskupa Krešencija († 1112).² Što se pako grafičnih oblika tiče, savršen naš nadpis na oprsniku žrtvenika (sl. 41.) sa onim, što ga nadbiskup Krešencij 1109. godine dade urezati na sarkofagu sv. Dujma,³ te sa spomenutim već nadgrobnim nadpisima nadbiskupa Lovrinca i Krešencija po jednom risanom prepisu prošloga vieka u knjižnici knezova Gargagnin - Fanfogna u Trogiru, opaža se, da su po oblicima pismena nadpisi nedvojbeno suvremeni. A godina 1104., koja se čita na petom ulomku, najočividnije potvrđuje suvremenost im. Sudeći po obliku ulomaka čienim, da je prvi nadpis stajao na arhitravu pregrade, a drugi, od koga imamo samo jedan ulomak, na arhitravu nebnice nad žrtvenikom samim. Pošto pak ovaj ulomak nosi i godinu sagradjenja, mora da je spominjao i ime sagraditeljevo prije rieči [bone me]MO[r]IE. A sagraditelj je po svoj prilici nadbiskup Lovre, koji umrie 1099. god.; on je također podigao samostan koludricâ sv. Eufemije (ili sv. Rainerija) 1069. godine.

Proučavajuć prsobrane u pregradi krstionice u crkvi sv. Ivana prošlog proljeća, došao sam bio do zaključka, da su oni izvorno pripadali žrtveniku sv. Staša, a po umjetničkim i povjestnim sudilima sam mu opredielio postanje za nadbiskupa Krešencija oko 1103. godine. Prošloga rujna sam pak našao ulomak, koji je pripadao arhitravu nebnice žrtvenika; on nosi godinu sgradjenja 1104, a to je najbolji pečat mojem prvanjem zaključku.

Još moram spomenuti i njeke neznatnije ulomke, koji sa opisanim spomenicima stoje u savezu.

Učelak od bielog kamena nebnice žrtvenika u pet komada u spljetskom muzeju br. 13 E (314 A), 238 E (1544 A), 284 E, 213 E, od kojih su neki bili izvadjeni iz krune petog reda zvonika 1887. godine. Na nutrnjoj strani luka teče nadpis, a lice je urešeno pleterom u basreljefu.⁴

¹ V. Jackson n. dj., II, 70. ² V. Farlati III, 167. ³ Farlati I, Tab. I, k str. 493. ⁴ Djelomice objelodanio već Bulić Hrvatski spomenici. T. XVII, 50, 58.

U kruni drugoga reda zvonika bilo je uzidano više komada od žrtvenika, koji su ljetos prenešeni u muzej (još ne dobili broja), jedan mramorni prag urešen lozom u reljefu, ulomak mramornog prsobrana,¹ drugi mramorni prag urešen primogovim palmetama, mali kapitel od bielog kamena,² ulomak mramornoga prsobrana sa lozom i ružom u kružnici, koga druga dva ulomka su uzidana u vratima vrta sv. Filipa.

Pri sredini drugoga reda zvonika, u nasipu zida, vidi se uloženo više mramornih ulomaka, osobito na južnoj fasadi, ali nije još bilo konstatovano, da li na nutrašnjim stranama nose uresa ili nadpisa.

U kriпти stolne crkve, osobito u žrtveniku sv. Lucije, pak s južne strane same stolne crkve, gdje je do 1876. stajala crkvice sv. Matije, te u okolišnim zidovima, našlo se i nahodi se jošte više ulomaka, po slogu srodnih opisanima; neki su od njih dospjeli u muzej, a neki su još na svom mjestu: ulomak mramornoga učelka nebnice u muzeju br. 15 E;³ drugi ulomak, mramorni petnjak učelka nebnice sa odgovarajućim kapitelom, oba u muzeju bez broja; ulomak arhitrava pregrade ili žrtvenika sa nadpisom br. 210 E;⁴ treći ulomak sa nadpisom br. 301 E;⁵ dva ulomka bez nadpisa, od kojih jedan već objelodanjen;⁶ tri ulomka praga pregrade izpred žrtvenika od bielog kamena br. 275 E, 11 E, 263 E; ulomak prsobrana od bielog kamena br. 84 E, s jedne strane sa uresom u reljefu, a s druge s nadpisom; ulomak kapitela od bielog kamena br. 229 E; ulomak prsobrana od bielog kamena br. 46 E; četiri komada prsobrana od bielog kamena br. 60 E, 233 E, 43 E, 235 E, od kojih dva već objelodanjena;⁷ dva ulomka arhitrava br. 231 E i 232 E; ulomak praga sa stupićem u jednom komadu od mramora na dvije strane sa uresom u reljefu br. 239 E; dva ulomka kamenog oprsnika br. 237 E i 237bis E; ulomak stupića od mramora na dvije stranice uresom u basreljefu br. 238 E. Osim ovih ima u muzeju još omanjih ulomaka, kojim se izvjestno mjesto našašća ne zna.

Njeki od ovih ulomaka, po gradivu i izradbi sudeć, pripadaju već opisanim trima žrtvenicima stolne crkve, tako da rekonstrukcija istih u izvornom im obliku već je omogućena. Nu o tom ću se drugom prigodom baviti uz predočenje dobrih snimaka.

Sravniv skupa sve ove ostatke triju žrtvenika stolne crkve sa basreljefom sv. Dujma, Staša i Petra, uzidanim u iztočnoj strani prvoga reda zvonika (Sl. 37.), dolazi se do istoga zaključka, do koga već dodjoh sa povjestnim podatcima, da je on naime pripadao žrtveniku sv. Dujma, sagrađenom prije 1059. godine, ali svakako ne starijem od prve polovine jedanaestoga vieka. Paleografični oblici nadpisâ mu se ne sudaraju sa onima najstarijega žrtvenika sedmoga vieka, opisana već pod *A*, nit sa onima žrtvenika sv. Staša god. 1104., opisanim pod *C*, nego jedino sa nadpisom na arhitravu pregrade žrtvenika, čije ostatke opisah pod *B*.

Tim zaključkom dobivamo takodjer i jedan podatak više, da još bolje opredielimo dobu zidanja prvoga reda zvonika.

¹ Bulić Hrvatski spomenici. T. XVIII, 59.

⁴ N. dj. T. XVI, 49.

² N. dj. T. XVII, 55.

⁵ N. dj. T. XVII, 52.

³ N. dj. T. XVII, 56.

⁶ N. dj. T. XVIII, 60.

⁷ N. dj. T. XVII, 54; T. XVIII, 61.

4. Unakrstni svod medju zvonikom i crkvom počiva na četiri stupa; od ovih su dva zapadna izvorna stupa peristila (Sl. 7., br. 7, 28), a dva istočna (17, 18) su postavljena pri gradjenju zvonika, suvremeno gradnji prvoga reda, te nose na sebi obilježja te dobe. Kapitel na sjeveroistočnom stupu (18) je romanski kapitel na tri reda primogova lišća, ima u volutama karakterističnu spojnicu romansku, te se u izradbi i narisu slaže sa partom pročelja. Deblo stupa i baza su pak stare rimske, uzete iz same Dioklecijanove palače. Jugoistočni stup (17') ima takodjer rimsko deblo, romansku bazu sa ugaonim listićem, te mješoviti kapitel, koji zaslužuje, da ga поближе promotrimo.

Oblik sadašnji kapitela nije izvorni, nego pri smještaju na sadašnji položaj preinačen. On je izvorno bio kapitel rimskoga pilastra ili ante, visok 0'74 m., te pocelo izradjen na samo dvijema stranicama, širokima 0'94 m., dočim dvie druge stranice bijahu uzidane i neizdjelane, a pripadao je prostazi Dioklecijanove dvorske

kapele, današnje gradske krstionice, ili uglovima arhikolonata ondje, gdje se opažaju neizvorni kapiteli, što zamjenjuju stare. Pri smještaju na današnje mjesto bi mu odpiljen čošak stranice za 0'18 m., te se dobila mala stranica, urešena primogovim lišćem. Pri vrhu ove male stranice medju lišćem je izradjena u basrelijefu sirena. Treća stranica je takodjer preinačena; za 0'585 m. bi uobličena nalik na ostale stranice, i urešena predstavom u vajariji, o kojoj ćemo se поближе baviti, a ostali joj dio sa četvrtom stranicom odpiljen, da se kapitel može sljubiti sa zidom crkve, uz koji se prislanja.

U velike je zanimiva, ali žalibože od vremena postradala figuralna grupa, predstavljena na južnoj polustranici kapitela. (Sl. 44.)

Sl. 44. Kapitel unakrstnog svoda (Sl. 7. br. 17') sa figuralnom predstavom.

Na desnom kraju vidi se cjeloviti ženski lik 0'76 m. visok, odjeven dugom do nogu tunikom, pak nabranim prslukom do bedara sa vezenom ogrcom, naličnom crkvenoj kuti, izpod koga uz desno bedro vise dva okrajka vrpca ili dva nožića o lancu, a sav je lik zaogrnut oplivitim plaštem, na prsima zakopčanim. Glava je gola, ali nad čelom je kosa podvezana okruglom odebljom ukosnicom u obliku vienca; noge su pokrivene niskima, otvorenima cipelama, koje susretosmo već na predstavama pročelja. Cielu plašt pak, kao i vrpca ukosnica nad čelom i ogrca prsluka obasuti su simetrično razporedjenim sitnim kolobarčićima, koji oponašaju bogato vezivo ili biserje. Dočim je pak kosa na čelu podvezana ukosnicom, desna pletenica spušta se oko uha u zavoje te pada straga niz pleća, a lieva nasuprot sa zatiljka pada sprieda na plašt preko grudi do pojasa. Ova žena stoji okrenuta na pola na lievo, lieva ruka joj je pod plaštem, a desna je pružena iz otvora plašta prama liku njoj na desno. Od ovoga drugoga lika žalibože su sačuvane samo njeke česti, tako da mu se ni cielog orisa izvjestno ne razabire. Od desne gornje polovice tiela ne vidi se ništa, dočim preostaju noge, odjevene otvorenima

cipelama, okrenute spram ženskog lika, srednji dio tiela (koljeno?), prignut u istom pravcu, lijeva ruka pružena u istom pravcu, te ogrca oko vrata urešena kolobarčićima. Akcija ovih dvaju likova rek bi da je ta: lijeva figura pregiba se spram ženske na desno, te ju podupire izpod ruku.

Nije lako odgonetnuti, obzirom na loše sačuvanje, koji čin nam predstavlja ova grupa. Kompozicija bi se donjekle sudarala sa onom u prizorima pohodjenja bl. djevice kod sv. Jelisave, kakovu susretamo na sredovječnim spomenicima, osobito na sarkofagu sv. Frane u Ravenni¹ i na nekim dalmatinskim spomenicima,² ali odielo i odsutnost svetačkoga vienca jamče nam, da ovdje nije predstavljen nabožni, nego povjestni čin, odnoseći se baš na gradnju zvonika, sličan u sve i posve onomu na desnoj pročelnoj podstupini preddvorja, koju već opisasmo.

Ženski lik na kapitelu odjeven je jednako, kao kraljičin lik na podstupini, tunikom, nabranim prslukom i plaštem zakopčanim na prsima. Dapače položaj i akcija ženskog lika na kapitelu istovjetni su onima kraljice na podstupini, a desni oštećeni lik na kapitelu je u istom položaju kao telamoni na podstupini. U obim predstavama dakle sadržan je istovjetan čin.

Da je na kapitelu predstavljena ženska visoka staleža, kneginja ili kraljica, imamo izvjestnih dokaza u odielu. Baš onaki nabran prsluk i plašt, osut vezivom ili biserjem, nosi lik kraljice Jelisave na raki sv. Šimuna 1380. godine,³ a biserjem osuta ukosnica nad čelom, što ju nosi ženska na kapitelu, za cijelo predstavlja kneževsku ili kraljevsku krunu. Takovu krunu je po svoj prilici nosila i kraljica na desnoj podstupini pročelja, ali joj je glava još od davna postradala.

Zamjerito je još i to, da ženski lik na kapitelu ima spuštene pletenice. Spuštena kosa niz ramena u ženskih likova znamenuje tugovanje i žalost, kao na primjer u prizorima pokolja mladenaca,⁴ te u našem slučaju označuje kneginju ili kraljicu, koja je pripomogla gradnji zvonika, a boravila u žalovanju. Po navedenim već povjestnim podatcima misao pada na kraljicu Mariju, ili barem pošto je ta već predstavljena bila na desnoj podstupini preddvorja, na kneginju Kolafizu, udovu kneza Ivana Modruškoga, dobročiniteljicu zvonika 1257. godine.

Na polustranici kapitela predstavljena je u reljefu sirena, gdje obima rukama drži krajeve u vis svedenih repova. Ona nema krune na glavi. Sirena kao fantastična životinja dolazi već za ranijega srednjega vieka na crkvenim spomenicima,⁵ ali za poznije dobe obično se rabi na grbovima. Tako ju susrećamo na kruni zdenca samostana sv. Eufemije u Spljetu, s krunom i bez krune.⁶ Ne znam da li je koja spljetska obitelj imala u grbu sirenu; svakako zaslužuje, da se iztražuje, nije li sirena grb obitelji udovice Kolafize, ili kojega drugoga dobročinitelja zvonika.⁷

¹ Garrucei St. d. a. cr. T. 334³; Reusens I, sl. 529, 569.

² Mitth. d. C. C. 1887, CLXXV; 1890, 219; — Ilg Kunsth. Characterbilder, 66; — Smiric *La collezione di s. Donato in Zara u Ephe-meris Bihacensis*, 1894, br. 2, 15, 28.

³ Jackson n. dj. I. Tab. X. — Dr. G. A. Meyer Szent Simon ezüst koporsója Zarában, 1894. T. VIII. — Gerecze Der silberne Sarg des Propheten Sct. Simon

zu Zara u Ungarische Revue XV. (1895), str. 351, sl. 3; sr. str. 359, sl. 10.

⁴ Sr. Eitelberger n. dj. 135, sl. 27.

⁵ Sr. Reusens n. dj. I, sl. 293.

⁶ Eitelberger n. dj. Sl. 93, str. 295.

⁷ Na kamenoj posudi izpod propovjedaonice u stolnoj crkvi, koja takodjer po izradbi rek bi da je suvremena najstarijem dielu zvonika, na stranama ima ures u reljefu, što po

Naokrupna izradba ovih vajarija slaže se sa onom basrelijefa rođenja i oblučnika na pročelju, s toga što je položaj grupe bio opredjeljen na daleko od gledaočeva oka.

A sad se možemo odvažiti, da opredjelimo dobu sagrađenja prvoga reda zvonika.

Dobu gradjenja prvoga reda zvonika to po povjestnim bilješkama, što smo ih u drugom poglavlju naveli, to po podacima umjetničkim, koje nam sam prvi red pruža, možemo dosta približno opredjeliti.

Dodatak četiriju pornjaka graditelja Tvrdoja 1418—20. godine svjedoči nam već unapriedita, da je prvi red svakako stariji od petnaestoga vieka. Kolafizin nadpis pak dokazuje nam, da je prvi red bio dograđen oko 1257. god. Položaj sarkofaga Belinih kćeri svjedoči nam, da je prvi red 1242. god. bio već u gradnji i doista povisoko. Položaj vajarije sv. Dujma i Staša napokon svjedoči, da je gornja polovina prvoga reda sagrađena potla 1209. godine, po prilici kada pada popravak žrtvenika sv. Duje za nadbiskupa Bernarda. Gradnja unakrstnog svoda medju zvonikom i crkvom, po predstavi na jugoiztočnom kapitelu, odnosećom se na kraljicu Mariju ili na kneginju Kolafizu, pada medju godine 1242—1257. Dekoracija pročelja po predstavama, odnosećima se na Belu IV. i kraljicu Mariju, padala bi potla 1242. godine, naime iza boravka ovih vladarâ u Spljetu. Najvjerojatnije se čini, da je kraljica Marija zadužbinu za gradnju zvonika udielila odmah potla poraza Tatara 1242. godine, kad je boravila još u spljetskoj okolici, i da je tako pripomogla već započetoj gradnji.

Kad je 1257. god. kneginja Kolafiza svojom oporukom učinila zadužbinu za gradnju zvonika,¹ radnja bijaše doprla do vrha prizemlja, jer nadpis je stajao nad reljefom rođenja. Stavimo li pak gradnju podgradka i donjega diela prvoga reda u prvu četvrt trinaestoga vieka, za dobe majstora Buvine, na oblo možemo reći, da je donji dio zvonika do krune prvoga reda sagrađen u razdoblju od 1209. do 1257. godine.

I tako je najstariji dio zvonika spljetskoga suvremen najstarijim čestim trogirskoga (g. 1213—1271.) i zadarske stolne crkve (1203—1287.). Žalibože kao što su nam nepoznati prvi graditelji ovih dviju crkava, tako nam je nepoznat i graditelj spljetskoga zvonika. Ja sam iztakao već jednu osobitost u nutrnjoj dekoraciji triema prvoga reda zvonika, što se sudara sa onom na emporima zadarske stolne crkve; ta potankost slutila bi na istoga graditelja ili na istu školu.

A najvjerojatnije je po sredovječnom običaju, da su isti graditelji istodobno u raznim gradovima radili monumentalne sgrade, te se i naši gradovi na-

glavnim potezima nanosi donjekar na lik sirene. Nu izvjestno je, da je to bilinski motiv, a ne sirena.

¹ Mimogredce mi je spomenuti, da se je grob kneginje Kolafize još za šestnaestoga vieka nahodio u Spljetu, valjda kod stolne crkve, kako nam svjedoči Antonio Proculiano: „Guesta città anchora et le sue Chiese in circoito han dato sepoltura a Rè et a Re-

gine, et a famiglie regali: Come alla Regina Maria moglie del prelibato Rè Bela, et doi figliuole di essi Caterina et Margherita morte in Clissa et sepolte qui a San Donnio, alla Signora Collaphisa contributrice già detta nel Campanile, et alla Regina Helena, et al Re Crisimiro, et alquanti altri Rè, et Regine successe della Crouatia, sepolte nella Chiesa di San Stefano da essa Regina Helena fondata.“ *Oratione, Venetia 1567, fo. 40.*

tjecahu međusobno sa crkvenim sgradama, preotimljuć si umjetnike, a time i tumačimo suvremenost spomenutih spomenika u Spljetu, Trogiru i Zadru.

O vajarima, koji su izklesali dekoracije prvoga reda zvonika, bolje smo sreće. Baš za prve polovine trinaestoga vieka cvao je u Spljetu slikar i vajar Andrija Buvina, koji izradi monumentalna drvena vrata spljetske stolne crkve 1214. (ili 1308.?¹) godine; valjda je Buvina izradio 1210. god. i srebrni kovčezčić sv. Staša. Buvini takodjer neki pisci pripisuju, mislim netočno, i spljetski drveni kor. Vajarsku dekoraciju portala trogirске crkve izradio je majstor Radovan 1240. godine, kojemu žalibože znamo samo za krstno ime.

Opetovano sam već iztakao veliku srodnost medju vajarijama, što ukrasuju prvi red zvonika, i djelima majstora Buvine i Radovana, a najskoli ovoga zadnjega. Eitelberger je već upozorio na tiesnu srodnost Radovanovih vajarija i opisanih predstavâ na podstupinama pročelja, te reljefa rodjenja.² Meni se čini, da doista pripadaju školi majstora Radovana, dočim bih desnu podstupinu pročelja i reljef rodjenja radje dosudio Buvini, a ostale vajarije Radovanu. Svakako mi još i o tom moramo slutiti, da li majstor Radovan nije Buvinin učenik, a još prije brat ili sin, te da li se nije punim imenom valjda zvao Radovan Buvina.

Ovo su skoro sasvim novi podatci za povjest umjetnosti naše za trinaestoga vieka, dosele premalo iztražene; moramo ih izvjestno staviti u savez sa tadašnjim političkim prihkama. Nastupom trinaestoga vieka dalmatinski su gradovi pretrpili strašnih udaraca od mletačke politike, budi dosta spomenuti razorenje Zadra 1202. godine. Oslobodiv se vanjskog pritiska, dalmatinski municipiji sta-

¹ Najstarija je viest sačuvana u biljezci rukopisa Tome arcidjakona fo. 2v, u knjižnici knezova Garagnin-Fanfogna, XIV. v., i u toj biljezci, goticom napisanoj, ime umjetnikovo je **Andrija Buvina**, a ne, kako se obično držalo, **Andrija Guvina**: „Hoc tempore edificate fuerunt ianue maiores cum figuris et istoriis de nativitate et passione Domini nostri Jhiesu Christi ecclesie sancti Dompnij de Spaletto, per magistrum Andream Buuinam pinctorem de Spaletto; et sub eodem tempore depicta fuit ymago et figura sancti Christofori in Plancato sancti Dompnij predicti per predictum A(ndream); sub annis Domini nostri Jhiesu Christi currentibus, MCCXIII mensis aprilis die XXIII exeunte.“ Ova je bilješka bila već priobćena od Farlata, Kukuljevića i Ranjine, ali s kojom pogreškom. Druga pak viest sačuvana je u biljezci na fo. 122 v. izvornoga rukopisa Tome arcidjakona, što se čuva u spljetskom arhivu, ali je poznije dobe od već navedene i glasi: „Anno Domini M(i)l(esimo) III. VIII. in die sancti Georgy q(ua)n(do) incise porte eccle-

sie sancti Dompnij fuerant facte et posite in loco in porta magna de ecclesia et manent usque in hodiernum diem.“ Ova bilješka skladauje sa predjašnjom glede dana, dočim u oznaci godine se razilazi znatno. Treća viest jest novije dobe: „... qual porta è fatta di legno forte da un certo Andrea Buuina da Spalato, l' anno 1214 e posta a di 23 Aprile nel medesimo anno.“ *Descrizione (di Spalato) del Signor Pietro Niccolini Spalatino d' anni 79, l' anno della nostra salute 1701* u rukopisu knjižnice knezova Garagnin-Fanfogna u Trogiru, *Salonitana Spalat.* X, n. 77. — U velike je začudno, da sam Toma arcidjakon († 1268.), za čije dobe su bila izradjena vrata, nije nam ni rieće ostavio u svojoj povjesti, s toga bi se moglo sumnjati, da li najstarija viest ne sadržaje pogrešno godinu 1214 mjesto 1308. Svakako ovo zaslužuje da se bolje iztraži, kao i izpravniji oblik umjetnikova imena, Gujina ili Bujina; ono još dandanas postoji u Solinu, po svoj prilici od rieči „guja“, a ovo od rieči „buha“, u koliko se sjećam, nije običajno, ali je sasvim vjerojatno.

² N. dj. str. 205, 274.

doše se opet slobodno razvijati u upravi i trgovini. Ta samostalnost je poniela i dobrim prilikama za razvoj umjetnosti.

Prva četvrtina trinaestoga vieka za Dalmaciju je doba političkoga i umjetničkoga preporoda, te ju možemo svim pravom nazvati „Domaldovom dobom“. Cetinski knez Domaldo 1202. započe obnavljati Zadar, razrušen od križara, dovedenih lukavom mletačkom politikom. ¹ 1209. godine Domaldo postaje knezom skoro svih primorskih gradova, Nina, Šibenika, Spljeta i Omiša. U Omišu bijaše on već obnovio utvrde i spojio Mirabellu sa gradom ogromnim zidom; ² njegov prijatelj spljetski nadbiskup Bernard za njegova knezovanja u Spljetu 1209—1210. godine daje poljepšati žrtvenik i izraditi srebreni kovčežić sv. Staša; ³ 1214. (?) godine vajar Buvina izradjuje glasoviti spljetski portal takodjer za Domaldova knezovanja, kada pada gradjenje zadarske i trogirске stolne crkve. Sretnoj umjetnoj dobi za Domaldova knezovanja nedvojbeno moramo pripisati i početak gradjenja spljetskoga zvonika.

IV. Gornji redovi zvonika. — Jer mi je poglavitom zadaćom bilo, da razjasnim povjest zvonika u obće, a napose pak najstariju dobu, gradnju naime prvoga reda i donjeg diela drugoga, s toga ne namjeravam za sada svestrano opisivati gornjih redova zvonika, te ću se za sljedeće redove ograničiti samo na opis bitnijih oblika, ostavljajući za drugu prigodu ponasitnije iztraživanje umjetnih im detaljâ.

Floris **drugoga reda** predstavlja skoro pravilnu četvornu dvoranu sa četiri fasade. Na četirima uglovima masivni zidani pilovi završuju fasade, dočim debeli zidovi na sve četiri strane zatvaraju dvoranu. Tri fasade, pobočne sjeverna i južna, te pročelna zapadna, urešene su sa četiri arkade punoga luka na stupove, dočim je začelna iztočna bez vanjske arhitektonične dekoracije; zanemarilo ju, jer je zaklonjena hramom. Zidovi su različite debljine: iztočni, jer je u njemu izdubena stepenica, iznosi 1'50 m., dočim tri druga 1'35 m. (zapadni je porezan u uzmetu, koji je samo 0'50).

Nutrina završuje bačvastim svodom sa jednom rebrenicom, te oponaša po svem bačvasti svod triema (Sl. 22.). Pročelna zapadna fasada ima dva uzka romanska prozorčića, začelna iztočna dvojna vrata, jedna na dnu u sredini (Sl. 22. ε), a druga pri sredini jugo-istočne strane; sjeverna i južna strana imaju takodjer po jedan uzki prozor.

Stepenice, koje vode iz triema kroz oba prizemna pilova na svod prvoga reda, dospjevaju na onizka četvornasta vrata (ε). Ova sada meću na shod na unakrstnom svodu (Sl. 23. γ), što spaja zvonik sa hramom. Sa shoda vanjska zidana stepenica mećala je na gornja vrata, koja vode u nutarnju stepenicu drugoga reda, te na arhitravu nose grb⁴ nadbiskupa Petra X. Diskovića Pažanina (1420.—26.; sl. 11.).

¹ V. Milinović Cetinski knez Domaldo, 1886, str 21..

² N. dj. 35.

³ Thomas Archid. H. S. 25; Farlati III, 238, 368.

⁴ Ovaj je grb naran u rukopisu Garagnin-Fanfongjine knjižnice *Spalatensia Sibenicensia*, vol. VII. fo. 78 uz sljedeću opazku: Questa

è l'arme di Pietro di Pago la quale si trova in più luoghi; cioè primieramente nei due angoli superiori della di lui lapide sepolcrale, che era ai piedi di S. Doimo ed ora è presso li scalini dell' altare maggiore. Di più è sopra l' arco del ciborio che sta sopra l' altare di S. Doimo, da lui edificato; pure la si vede nella fabbrica del campanile.

Popravljanje zvonika jeseni 1895. god. doseglo je do vrha drugoga reda. Pregledav nutarnji nasip zidova konstatovao sam, da ovaj baš pri vrhu kapitela ima dva sloja, razstavljena potezom crvenice 2—3 cm. debelim. Doljni sloj je mnogo stariji, te završuje crvenicom, koja je pri dospjevenoj radnji rabila pomazom, da očuva nutrinu zida od probijanja vode; gornji sloj nad crvenicom je očevidno poznije, te se razlikuje i boljom sastavinom pomazka. Ovaj izvid naknadno potvrđuje navedeni već zaključak, do koga sam bio došao opažanjem umjetničkih oblika, t. j. da prvo razdoblje gradjenja dosiže do kapitela drugoga reda.

Što se tiče gradiva i načina zidanja, sjeverna, zapadna i južna fasada drugoga reda za dvie trećine visine slažu se sa prizemnim redom. Škvadrani rimski krševi od bielog kamena, isti su u spomenutim fasadama drugoga reda, kao u prizemlju; rabljeni su takodjer skoro izključivo rimski stupovi od cipolina sa odgovarajućim rimskim kapitelima.

U sredini sjeverne fasade susretamo stupiće blizance sa uzljem u sredini (Tabl. III.), motiv, koji se već pojavljuje na basreljefu navješćenja (Sl. 31.); a na južnoj fasadi srednji stup je sastavljen od tri manja okrugla stupića bez uzlja. Kapiteli stupova u nacrtu i izradbi slažu se samo donjekle sa romanskim kapitelima prvoga reda. Nego već od kapitela stupova unapried opaža se znatna promjena. (Sr. Tab. III. sl. 15. η). Tri kapitela, koji nijesu starorimski, drugog su nacrtu i izradbe sa značajnima vretenastima volutama i ugaonom sponom. Ova spona se opaža takodjer na kapitelima nutrnjih pornjaka dvorane, česa u prvom redu ne susretamo, nego samo na jednom kapitelu unakrstnog svoda med zvonikom i crkvom (sl. 39.). Srednji kapitel na sjevernoj fasadi dapače istog je mletačko-gotičkoga nacrta i izradbe kao kapiteli četiriju pornjaka, 1418.—20. god., dodanih na pobočnim stranama prvoga reda (Sl. 24.—26.).

Gornji dio uzmeta od arkada do kruništa urešen je obložnim pločama od raznobojnoga mramora, koje su dekorativna čest starijega spomenika. Kruna pak na četiri bogato urešene česti odaje graditelja donjeg diela trećega reda.

U njoj takodjer nahodimo upotrebljeno kao gradivo ulomaka iz starijih spomenika.

Tako je svakolika korniža od komada iz grčkoga mramora sa modrim prujama (prokonezki mramor); od tih, kako već spomenuh, njeke, urešeni vajarijama, iz oltara sv. Duje jedanaestoga vieka. Zubci su pak od bielog kamena, a tondino najviše od cipolino mramora. Iztočna fasada takodjer gradivom i izradbom, ne sudara se sa onima prvoga reda, i donjim dielovima ostalih triju fasada. Grb nadbiskupa Petra X. (g. 1420.—26.), na nadvratniku odaje nam drugo razdoblje gradjenja, koje smo već susreli u popravcima prvoga reda (1418.—20.). Na dvama ugalnima pilovima zapadne pročelne strane, spram petnjakâ arkadâ, uzidana su dva loše sačuvana kipa: jedan predstavlja romansku harpiju (?), a drugi grifa grlećega nagu ženu (Tab. III. A., d, i). Ove vajarije odaju izradbom već drugo razdoblje, te se sudaraju sa onima trećega reda.

U jednu rieč, drugi red do kapitela stupova na tri fasade, pripada prvomu razdoblju gradjenja, polovinom trinaestoga vieka; dočim iztočna fasada i gornji dio ostalih triju već su drugoga razdoblja, suvremeni gradnji trećega reda.

U trećem redu zidovi su zamjenjeni drugom arhitektoničnom rasporedbom (Tab. III., sl. 23.); s toga čitava sgrada je u velike olakoćena. Dekoracija je isto-vjetna na protupoloženima fasadama. Sjeverna i južna fasada oponašaju dekoraciju pobočnih prizemnih fasada, izpod njih stojećih: tri stupa, arhitrav i zubata kor-niža. Lezene pak, noseće arkade, predstavljaju drugi red, a za ovim polukružni prozori blizanci sa stupom u sredini; tako da ciela fasada ima četiri prozorčića. Plastici fasade daju veliki odskok uz ugaone lizene dva valjkasta izdubka, što teku okomito od krune do bazâ. Vienac od krune ima dvostruki pojas na zubove pile.

Značajni elemenat dekoracije trećega reda jesu babci sa likovima sgure-noga čovuljka i glave bika, kao i stilizovani lavovi na podstupinama u sredini južne i sjeverne fasade.

Teknika trećega reda kao i vrh drugoga reda odaje loše zidare; pomazak je čvrsta sastava $\frac{1}{2}$ klaka a $\frac{1}{2}$ debele pržine; ali polaganje kamena je nespretno, i samo površno; krševi su bez repa te ne zahvaćaju duboko u zid; nasip zida je jači od vanjskih lica. Njeki krševi imaju klesarske sigle:

Na stupu sjeverne fasade u sredini uklesan je iznutra nadpis:

NI
RELOVIN 1679.

Vanredno je obilje nakitnoga starorimskoga i sredovječnoga gradiva. Kruna drugoga reda i podnožak sadrži mnogo fragmenata sredovječnih mramornih opr-snika, upotrebljenih kao gradivo. Osim toga nekoliko debla stupova, nesurazmjerno odsječeni, kao i nekoliko podstupina, krša starih stupova uvaljeno je u dekora-ciju bez pravilnosti nacрта, ali ipak s liepim efektom. I jedan važni rimski bas-relijef, razpolovljen u dva komada, koji dosle nije bio po fotografiji reproduciran, uložen je kao dekorativna čest u podnožje pilova. Veći komad nahodi se u jugo-zapadnom pilovu, a drugi manji i gore sačuvan, a dosle neopažen u sjevero-iz-točnom pilovu.

Basrelijef je bio izvorno širi, te i s bokova uokviren, kao što je na gornjoj i donjoj stranici; nego oba boka su mu odpilana.

Na većem komadu (Sl. 45.) što nam preostaje, vidi se shiedeća predstava: U sredini u zadku kod maloga žrtvenika s nadpisom:

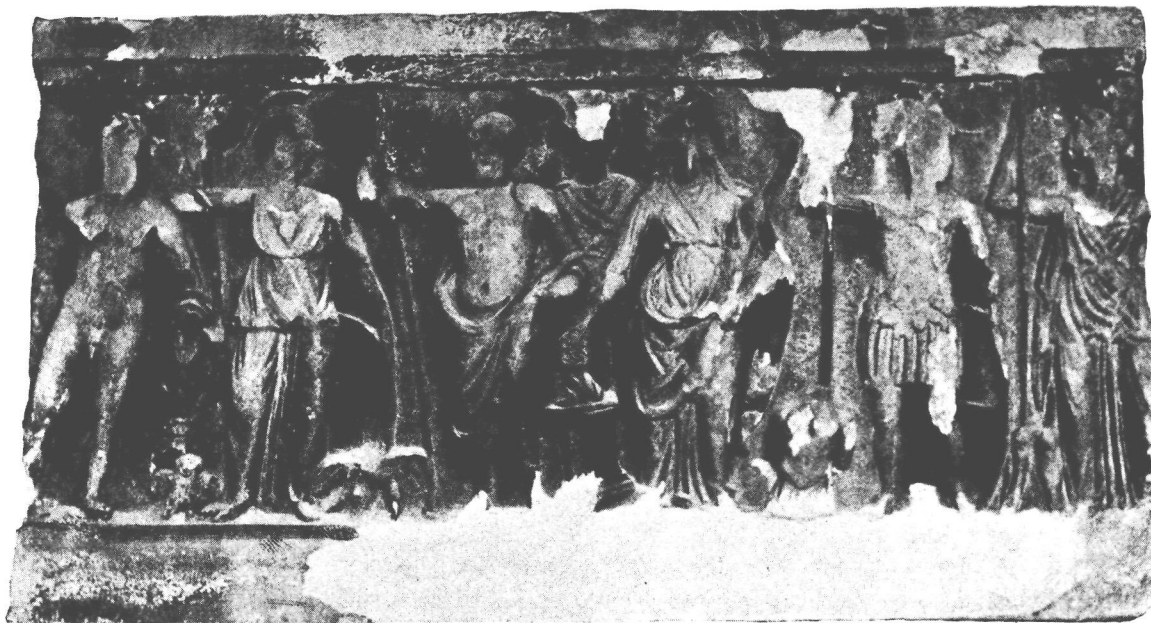
MESia Capta TEMPorum FELICITAS

stoji Merkur, sa strana oltara Jupiter i žrtvujuća Roma sa Junoninim atributima, desno Mars i Cibela, a med njima dvie podkolnjače i oklop, a kao pendant njima na lievoj strani Minerva sa čuvitom i Herakles. Ovaj spomenik se odnosi na

zauzeće pokrajine Moesije, i to ne za Dioklecijana, kako je Lanza cienio, nego 6 godine po Kr., jer slog i izradba relijefa odaju prvi viek carstva¹.

Manji još neobjelodanjeni komad sadrži na desno jedan cieli lik, ali jako oštećen, a na lievo polovinu drugoga okomito odpiljena, te mu fali ciela desna strana; do likovih nogu vidi se prislonjena mužka maska.

Predstava se ne da izvjestno raztumačiti, radi loša sačuvanja. O dekoraciji zapadne fasade to se opaža, da je izradjena potla sgradjenja samih zidova, ili barem popravljena ne vele nakon sgradjenja. Tako grb spljetskoga kneza Frana Celsa 1518 god. medju petama dviju srednjih arkada (Sl. 12.) nije suvremen zidu nego za poznijeg popravka umetnut.

Sl. 45. Rimski basrelief u trećem redu zvonika.

U povjestnom pregledu već navedoh, da drugo doba zidanja zvonika pada u razdoblje od g. 1416. do potla 1426.; te da je glavnim graditeljem bio majstor Nikola Tvrdoj Splječanin, a Celsijev grb svjedoči, da je treći red popravljjen opet 1518 godine. Po ostalim grbovima pako možemo točnije označiti pojedine česti Tvrdojevog djela. Po grbovima na pornjacima prvoga reda sliedi, da je Tvrdojevo gradjenje najprije započelo pričvrščivanjem prizemlja od 1416. do 1420. godine. Gradnja istočne fasade drugoga reda i dovršenje ostalih triju pada od god. 1420. do potla 1426. god. I doista, mramorna oplata gornjeg diela drugoga reda, te ulomci mramornih oprsnika u kruni istoga, potječu iz starog žrtvenika sv. Dujma,

¹ Sr. Lanza *Il palazzo di Diocleziano* T. XII., 2; str. 21.; Schneider Arch.-epigr. Mitt. aus Oesterreich-Ungarn, IX. (1885.),

str. 70.; Jelić, Bulić, Rutar Vodja po Spljetu i Solinu, str. 111.

koji bje razrušen 1420.—1426. god. za nadbiskupa Petra X., te od majstora Bonina zamjenjen novim¹.

Vjerojatno je, da je rečeni majstor izveo i vajarije trećega reda; nijesam još dospio, da sravnim njihovu radnju sa onom žrtvenika sv. Duje, te ne mogu ništa utvrditi.

Graditelju Tvrdoju, komu se obično pripisivao skoro cijeli zvonik, doista ne patri nego iztočni dio i vrh drugoga reda i malosretni popravak prvoga reda. A smijemo nagadjati, da se je treći red počeo graditi još petnaestoga vieka, te konačno dovršio i popravio 1518. god., a da su na njem radili majstori Boninus Milanac i Juraj Orsini. Popravak izveden za kneza Celsija jest onaj, o kom govore već navedene izprave. (Str. 36.).

Četvrti red nam predstavlja ubavi laki paviljon na osam jakih i vitkih pilova tako razredjen, da svaka fasada završuje dvama pilovima, a trećim je po sredini u dvie jednake polovine razdieljena; svaka polovina nosi pak po dva visoka prozora blizanca sa stupom u sredini. Vanjski uzmet urešen je vitkim stupovljem, nosećim liepi krugopas čistog romanskog sloga, nad kojim je kruna, što završuje cijeli red. Na gornjem rubu okvira krune opažaju se četverouglaste 0'07 × 0'15 izdubine, u kojima je bio izvorno pričvršćen prsobran, što ga već navedeni računi 1529. god. spominju. (V. str. 39.).

Naris cieloga četvrtoga reda odaje duhovita graditelja, koji je u izmjerima slikovitu eleganciju postigao, a gradjevina odaje daleko vještijega majstora od Tvrdoja. Dekorativne česti sadrže značajnih potankosti, kojih u donjim čestima ne ima. Sve baze stupova imaju romanski ugaoni listić; kapiteli sa krtolastim zavojkom na uglovima su oštra nacрта i radi velike visine tek na pola dotjerane izradbe; odaju istoga majstora, što je 1481. god. izradio dekoracije sv. Ivana, na ime Andriju Aleksija Dračanina.²

Kao osobiti uresni motiv jest list od krilolika, što se vidi na glavnoj absidi trogirske stolne crkve, koja čest dekoracije pripada valjda popravku Aleksija Dračanina.

Karakteristični su takodjer i stupovi blizanci, koji se pojavljuju već u drugom, pak opetuju u petom redu. Na sjevero-iztočnom pilovu na južnom licu uklesan je nadpis:

✠ IOANNES · MILLITIVS · CANONICVS · SPALatensis A · nno
D · omni M · D · VI.

Taj nadpis osim suvremenosti gradjenja, sluti na bližnji odnošaj kanonika Milića sa zvonikom: graditelj je valjda ovjekovječio uspomenu člana financijalnoga odbora, kaptolskoga zastupnika u odboru za gradnju zvonika.

¹ Cat. Acuthejanus: *Petrus archiepiscopus erecti mentis edotavit* Farlati I. 324, III. 368. Sr. Jelić u *Bul. dalm.*, XVIII. 1895 str. 122.

² Sr. Eitelberger n. dj. T. VI.

Što se tiče načina zidanja opazit je najprije to, da su krševi manji, sa glatkim obrubom 0·02 m. širokim, česa u donjim redovima nije opaziti, te da ne obiluje starorimsko gradivo.

Četvrto razdoblje gradjenja po povjestnim bilješkama već označih, da pada od 1506.—1529. god. po prilici, te su nam i neki majstori poznati. Važno je pripomenuti još i to, da je vienac krune trećega reda (istodobno podnožak četvrtoga) izdjelan od ulomaka znamenitoga milijarnoga spomenika solinskoga iz dobe cara Tiberija, koji bi početkom šestnaestoga vieka prenešen u Spljet, i kojega neki ulomci ostaše kod obitelji Papalića.¹

Ja sam već spomenuo u drugom poglavlju, u kojem je odnošaju Jerko Papalić stajao sa gradnjom zvonika ovoga razdoblja (str. 41.).

Četvrti red najvjerojatnije da je djelo majstora Jakova Jakovčića, a dekorativni dio da je izveo Aleksa Dračanin.

U tom me osvjedočavaju kapiteli i baze stupova sa ugaonim listićem u četvrtom redu, što se sudaraju sa onima sv. Ivana u Rabu 1481., djelom Andrije Dračanina Aleksijeve.² O prisutnosti Andrijinoj u Spljetu za ovoga trećega razdoblja gradjenja već prije rekoh (str. 40.).

Peti red za najnovijega popravka, kako već napomenuh, razgradjen, iste je osnove, rasporedbe i dekorativnih oblika kao četvrti red. Nego je očito to, da je izradjen nasljedovanjem uzoraka četvrtoga reda. Premda povjestne viesti ne imamo o dobi gradjenja, nadpis u prozoru jugozapadnog pilova, prigodom skoršnjega razgradjivanja otkrit, odaje nam dobu dovršenja, 1719. godinu naime i graditelja Caesar Franciscus de Matthaeis (Sl. 16.), kako se mnije, Matijevića, rodom Bračanina, inače nama još malo poznata. Po tom četvrto razdoblje zidanja pada u početak osamnaestoga vieka.

Već rekoh da se smije nagadjati, da je završni **šesti oktagonalni red s krovom** bez osobitoga ukusa, sagrađen med 1719. i 1751. god. (v. str. 44.). Nadpis na kornišu odaje nam graditelja Ivana Avijana (v. sl. 17.), koga samo eto po imenu poznamo. Ovaj red biti će zamjenjen novim oktagonalnim redom po nacrtu prof. Hausera, koji bolje odgovara slogu zvonika.

Napokon dodati mi je još i to, da se u svim redovima opaža tragova prvima popravcima od šestnaestoga do devetnaestoga vieka. Jer ovi popravci s umjetničkoga gledišta ne pružaju ništa zanimiva, izlišno je baviti se s njima.

Da se pak pravo pojmi i s umjetničkoga i s tehničkoga gledišta velika važnost najnovijega popravka, što ga pod Hauserovim nadzorom izvadja majstor Perišić, treba se svakako zamučiti do Spljeta i svojim očima vidjeti to pravo monumentalno djelo, koje je na udivljenje domaćim i inostranim graditeljima, a na duku Spljeta, koji se još ponosi dostojnim nasljednicima Buvine i Jakovčića.

* * *

¹ Sr. C. I. L. III. 3199.; *Suppl.* 10157. i moju ² Eitelberger n. dj. T. VI. br. 2—4. opazku pri dnu.

Spljetski je zvonik baš svoje vrsti spomenik sa povjestno-umjetničkoga gledišta: u njem se zrcali dalmatinsko graditeljstvo za punih šest vijekova. Pet vijekova ga gradilo, a šesti popravljalo, te je po prilici računajući u samu gradnju uloženo najmanje 30.000 dukata.

Domaća umjetnička predaja prevladjuje u svim čestim spomenika; vanjski je upliv neznatan, te se gubi pred pomjestnom predajom. Izmjenjivanje romanškoga, gotičkoga te preporodnoga sloga nije se dojmilo domaće predaje; ona je predobila sve vanjske uplive. Zaista zamjerit umjetnički pojav!

Onaj preporodni duh našega vijeka, koji zdravo shvaća veliku važnost umjetnih spomenika, obuhvatio je Spljet i njegove spomenike; njemu moramo pripisati, što će se ovaj divni spomenik domaće graditeljstva do koju godinu opet osoviti ponosito ljepši i tvrdji nego je igda bio, nad Spljetom gradom, koji će tada postati ono, čemu se već primiče, životnim narodnim središtem.

S ovoga gledišta spljetski zvonik je slikom prošlosti i simbolom budućnosti grada Spljeta.

Slikom prošlosti, jer u zvoniku je utjelovljena kultura i umjetnost narodna počam od konca jedanaestoga vijeka, biva od izumrea domaće dinastije; one su doista osjetile dojam s vana, ali nijesu mu podlegle, nego ga sebi podredile; a i prošlost grada Spljeta predstavlja nam baš križanje domaće življa s inostranim, ali prirodjena žilavost je napokon strani živalj upila, sebi podredila. U gradnji zvonika, graditelji zadarske i trogirске crkve zajedno sa vajarom Radovanom dodaju ruku Splječanima Buvini i Tvrdoju; Dračanin Andrija Aleksić Splječanima Jakovčiću i Radičiću, te Bračaninu Matijeviću, a milanski majstor Bonin i malo poznati nam još Ivan Avijan, pak majstor Otto, zastupnik benediktinskoga reda, jedinoga nositelja starije sredovječne umjetnosti, prestavnici vanjskoga upliva, pripomažu takodjer. I već započeti korjeniti popravak zvonika predstavlja nam isto križanje. Majstor Perišić, dostojni nasljednik Radovana, Buvine, Tvrdoja, Jakovčića i Matijevića, predstavlja nam spljetsku tradiciju, drevne *operarii* zvonika; dočim vrhovni nadstojnik radja *magister operis*, vrli graditelj prof. Hauser odlično zastupa preporodjeni klasični duh bez natruhe pogibeljnoga purizma.

U višekrat navedenima dvama govorima pod naslovom Spljet i rimski spomenici Dalmacije, prof. Hauser je iztakao svoje nazore o popravku stolne crkve i zvonika. Tima nazorima, imenitosti i vrućem zauzimanju prof. Hausera moramo biti zahvalni, da se je popravak stolne crkve i zvonika kadli tadli ostvario mimo strogih čistunjačkih zadjevica, mimo prigovora i zabadanja zvanih i nepozvanih čimbenika uzkoga obzorja.¹

¹ Pokojni Andrić u svom neograničenom zanosu za starorimskim spomenicima bio je odsudio zvonik na porušenje, jer da nagrdjuje rimski hram.

U Vaterlandu 1881. predlagala se gradnja nove stolne crkve, i porušenje zvonika, gradivom kojega bi se zidala nova crkva, a stara pretvorila u muzej. Graditelj Jackson n. dj. II, 52, ne obzirujući se na stanovište prof. Hau-

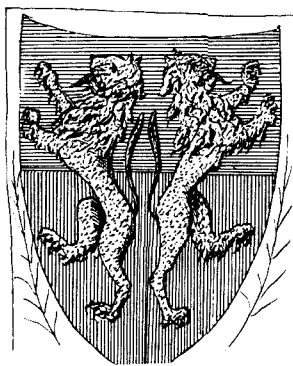
serom o razlozima i načinu popravljanja stolne crkve i zvonika u spomenutoj brošuri navedenim, našao je, da zamjera najnovijemu popravku stolne crkve. Ali njegovo zamjeranje nije nit osnovano nit umjestno, jer tu nije bilo pitanje o sačuvanju kakove starovinske slikovite ruševine, liepe za oko samo, nego o sačuvanju starog spomenika za bogostovje, koje se u njem za dvanaest vijekova obavljalo i baš tako ga spasilo od propasti.

Kako je nutrina stolne crkve već sinula popravljena po čistim umjetničkim i znanstvenim načelima, tako će za cielo i zvonik, kojega donja i za radnju najteža čest već je dogotovljena. I svim pravom se smijemo radovati, da je onaj zdravi, umjetnički i znanstveni duh, što nam ga prof. Hauser dično zastupa, pod svoje okrilje napokon uhvatio i ostale spljetske i solinske spomenike, te su oni zadobili ono uvaženje, što su zasluživali i što ih prvima iznosi u cijeloj državi. A država se eto od više godina stala ozbiljno brinuti, da im to prvenstvo i djelom zajamči.

Premilostivi kralj naš, car Franjo Josip I. izdašnim državnim pripomoćima i svojim privatnim darovima opetovano je pokazao, koliko li on želi, da se što prije dovrši djelo, započeto od kraljice Marije, žene Bele IV., i popravljano već Franjom I., te će izvjestno povjest zabilježiti, da je monumentalni ovaj spomenik u gradnji za šest vjekova napokon sбилja dovršen prejasnim vladarom, koga resi takodjer hrvatsko-ugarska kruna, kojoj i dugujemo postanje spomenika, što u povjesti umjetnosti zauzimalje baš vanredno mjesto.

Kad se obnovljeni spljetski zvonik do koju godinu opet samostalno osovi, da prkosi munji, koja ga je višekrat nemilo pomilovala, onda će svaki rodoljub s ponosom diviti se svomu višestoljetnom spomeniku i s duhovitim putnikom doviknuti Splječanima: „Vaš kampanilizam zahtjeva dalje od obzornika vašega zvonika!“

Dr. L. Jelić.

Sl. 46. Grb na donjoj strani minijature u rukopisu kronike Tome arcidjaka (Isp. str. 41.).¹

¹ Pometnjom cinkografa posebno i u drugom mjerilu izvedeno.

NJEKOLIKO NAŠAŠĆA NOVACA NA SKUPU U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

I. Našašće keltskih novaca u Narti.

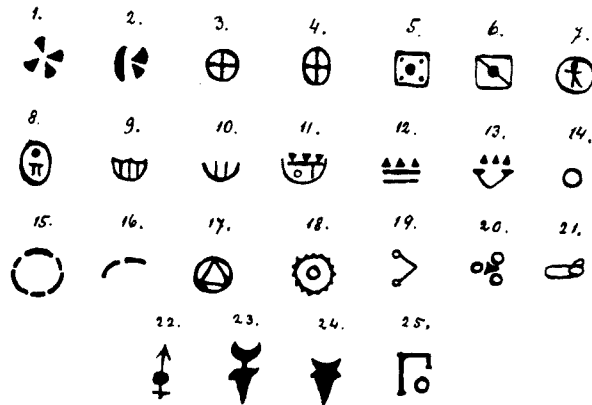
Mjeseca travnja 1894. našla se je u Narti (uprav. občina Ivanska, kotar Belovar) posuda puna velikih srebrnih novaca; lonac se je razlupao, a novci porazgrabili i porazprodavali. Kako to već obično biva u ovakim sgodama, uzprkos svim vladinim odredbama nitko nije niti oblast niti muzej o tomu našašću obavjestio. Trideset je komada ovih novaca dobio belovarski srebrnar Milan Ratajić, koji ih pokaza revnomu muzejskomu povjereniku prof. Gustavu Fleischeru, a posredovanjem ovoga nabavljena je barem ova partija za narodni muzej. Osim ovih muzejskih komada vidio sam još šest drugih, koje mi je jedan zagrebački trgovac donio, da mu ih opredielim. Ovih komada nisam mogao za muzej kupiti, jer mi se je dotični gospodin izpričavao, da nisu njegovi, te da ih mora vratiti. Poblizih podataka o mjestu, gdje je ovaj skup novaca nadjen i koliko ih je svega bilo, nisam mogao doznati.

Cieli skup sastoji izključivo od tetradrahama, koje su i panonski Kelti po uzorku tetradrahama makedonskoga kralja Filipa II. (356—336) kovali. Na prednjoj im je strani Zevsova glava, a na stražnjoj konjanik. Promjer ovih debelih novaca iznosi između 26 i 23 mm., težina između 14.20—12.42 grama. Radnja grčkoga kovničara u najboljem su slučaju samo tri komada (br. 1, 2, 13), svi ostali su što vjernije barbarske kopije, većinom stilistički prilično dotjerane (br. 3—12, 14—22). Mnogo su slabiji br. 23—28, gdje je kovničar htjeo u reverzu biti samostalan, okrenuvši konjanika na lievu stranu i br. 29, gdje je dapače i glavu u aversu okrenuo na lievo. Možda se ta samostalnost ima pripisati slaboj vještini rezbarovoj, koji valjda nije ni znao, da u kalup reže negativni lik.

Barbarski su kovničari nastojali i napis grčkih novaca ΦΙΑΠ-ΠΟΥ što vjernije kopirati. Kako valjda sami nisu poznavali grčkih pismena, te kako im stoga nije mogao biti ni smisao napisa poznat, slabo im je to uspjelo. Vjerno su oponašali i razne biljege i slova, koja označuju valjda makedonske kovnice ili kovničare.

Jedini će originalni dodatci biti kontrmarke, koje su se udarale i na grčke novce i na njihove barbarske imitacije. Tim je znacima valjda htjela koja vlast, koja ili nije sama kovala ili nije imala dosta kovanoga novca, označiti, da dotični novac priznaje svojim i da mu u svojem području daje stalnu zakonom opre-

djeljenu vrijednost. Ovih je znakova i po više na jednomu te istomu novcu. Na našim sam komadima našao sljedeće biljege (kontrmarke):

Sl. 47. Kontrmarke i biljezi na keltskim novcima iz našašća u Narti.

Osim toga ima nekoliko biljega, koji nisu više jasni.

Osobito mora da padne u oči, što je 29 od ovo 30 komada novaca oštrim instrumentom više ili manje jako zasječeno. Obično se misli, da se je takovim zarezima htjeo tkogod osvjedočiti, da li ga neće tko da prevvari novcem od lošije kovine, samo izvana pločicom od bolje kovine prevučenim. Slično zarezanih se je novaca pojedince već i dosele našlo, te i narodni muzej već ima ovo nekoliko komada:

Tetradrahmu Antijoha I., kralja sirskoga (zasječena na glavi).

Tetradrahmu prve makedonske pokrajine (zasječena kraj buzdovana u reverzu).

Tetradrahmu Filipa III. Aridejskoga, kralja makedonskoga (zasječena na glavi).

Tetradrahmu grada Atene (zasječena na glavi).

Barbarsku tetradrahmu drugoga našega tipa, nadjenu u Mitrovici (Muz. kat. tabl. II. br. 20) (zasječena na reverzu).

Kako mi javlja prof. Celestina, kustos gradskoga muzeja u Osieku, i u tamnošnjem muzeju ima jedna tetradrahma tipa A., zasječena u reverzu. Keltsku tetradrahmu, zasječenu triputa u reverzu, vidio sam u sbirci g. Purgera u Rumi, a u sbirci g. Kaisera u Vinkovcima tetradrahmu Filipa Arideja, nadjenu u rimskom nasipu u Bačkoj, dvaputa na glavi zasječenu. Gdje su novci samo po jedanput zasječeni, gore mi se izrečeno mnijenje čini sasvim vjerojatnim, ali u skupu iz Narte jedan je novac (br. 16) petputa, dva (br. 2, 30) po četiri puta, dva (br. 6, 27) po tri puta, osam (br. 3, 7—9, 12, 19, 21, 22) po dvaput, a ostalih 18 po jedanput zasječeno. Dosta je čudno, da onomu, koji se je htjeo osvjedočiti o kakvoći kovine, nije bilo dosta zasjeći unj jedanput sjekirom. Moralo bi se dakle ostale zarezze odbiti ili na barbarsku objest, ili na osobito ne-

povjerenje. Moguće bi još bilo, da je njetko svakoga, koji bi zasječen novac primao, htjeo upozoriti, da isti više nema zakonite težine. Svi su naime novci ovoga skupa dosta izlizani, gdje koji dapače tako, da se jedva poznaju likovi. Razlika između najtežega (br. 7), koji važe 1420 gr. i najlagljega (br. 22) u težini od 1242 gr., iznosi 178 gr., dakle preko 12%. Ni najteži komad ne dosiže zakonite težine, na što se u ostalomu u staromu vieku nije toliko ni pazilo. Kada se je novac porabom izlizao ili ga se je iznova prekovalo ili sprovedilo kontrmarkom, u koja je dva slučaja oblast preuzela garanciju za količinu kovine, koja se je prijašnjom porabom izgubila, ili se je sve stalilo i nov novac zakonite težine kovao. Osakaćen novac, kako su to tetradrahme iz Narte, teško da je bio itko dužan primati pod cieniu, koja je bila zakonom ustanovljena za neozliedjeni, te je tako novac osakaćenjem faktično postao robom, koja se je samo primala po težini na vagi.

Barbarskim narodima podunavskih krajeva i balkanskoga poluotoka u prvi su kraj služili grčki novci, od kojih su se osobito rado primali oni makedonskoga kralja Filipa II. Kako je u njihovim zemljama bilo dosta srebra, što su ga iz rudnika (n. pr. u Daciji) dobivali, već su u IV. vieku stali sami kovati, te su si uzeli za uzorke novce istoga Filipa II., te Aleksandra Velikoga i Lizimaha. Nema sumnje, da su ovi novci kovani u Daciji, Panoniji, Noriku i u sjevernim krajevima balkanskoga poluostrva, pošto se ovuda najčešće na njih nailazi, tako da ih među njima ima, koje možemo smatrati najstarijim u Hrvatskoj kovanim novcem. Obsežnije radnje o keltskim novcima, koje su Eckhel i drugi stariji numizmatici tako slabo cijenili, da su preporučivali, da se svaki komad, čim se nanj naidje, stali, za sada još nema. U takovoj bi se radnji u ostalom imalo svladati dosta velikih poteškoća, da se dodje do povoljna uspjeha. Da se naime što vjerojatnije ustanovi predjel, u kojem je koja vrst kovana, valja najprije ustanoviti mjesta, gdje se na koji novac nailazi. Veoma je vjerojatno, da je domaća ona vrst, koje se u kojemu predjelu mnogo nalazi, dočim je u drugom kraju ili nema, ili se samo po koji komad od nje nadjje.

Za topografiju našašća keltskih novaca u Hrvatskoj i Slavoniji imam za sada veoma malo podataka, akoprem ih se je već sigurno na mnogim mjestima našlo. Žalibože kod velike većine muzejskih komada, izuzev one, koji potiču iz većega skupa, nadjjena g. 1887. u Kloštru kod Gjurgjevca (prvobitno po prilici 400 komada), nije zabilježeno mjesto, gdje su se našli. Vremenom će se tu ipak neki lokaliteti moći konstatovati iz muzejskoga arhiva, kada bude proučen. Za njeke komade, većim dielom novo nadošle, znadem, da potiču iz Mitrovice (tetradrahma muz. kat. br. 21), Petrijevac (didrahma muz. kat. br. 27), Gibarca (poludrahma), Novih Banovaca (tetradrahma, poludrahme i falična tetradrahma od bakra), Starog Slankamena (tetradrahma, drahma, poludrahma i mali bakreni novac), Niemaca (tetradrahma) i Sriema (drahma). Lokaliteti su mi poznati od novaca sбирke Lj. Kaisera u Vinkovcima i moje sбирke, koje obje sastoje većinom od novaca, nadjjenih u Osieku i sriemskoj županiji. Kaiser ima tetradrahma iz Neština, Petrovaradina (dvie), Indjije, Rume i Lačarka, drahmu iz Vrdnika, poludrahme iz Osieka ¹ (dvie), Dalja, Banoštra (dvie), Staroga Slankamena, Surduka (tri), Indjije

¹ Osiek je bio već Katančiću (sr. Dissertatio de columna milliaris. Prvo izdanje, str. 21

i sl.) poznat kao nalazište keltskih tetradrahma.

i rumskih Petrovaca (dvie), obola iz Surduka (dva), bakrenih novaca iz Osieka, Cerne, Šiškovaca i Subotišta. U mojoj je sbirci osim jedne tetradrahme iz kloštarskoga našašća, po jedna tetradrahma iz Starih Mikanovaca (gdje ih se je dosele već više našlo) i Mitrovice (veoma miešano srebro), dvie poludrahme i četiri bakrena novca iz Vinkovaca, a jedan je bakreni nadjen blizu željezničke stražarnice kraj Neudorfa kod Vinkovaca. Gotovo svi su ovi novci dakle nadjeni po sriemskoj i virovitičkoj županiji. Iz ostalih županija znam samo za našašća većih skupova u Kloštru (1887.) i Narti (1894.), te donekle za lokalitet dvajuh komada narodnoga muzeja, od kojih jedan potiče iz Dierichove sbirke — valjda iz Siska —, a drugi iz Ritzove sbirke u Ogulinu — valjda od nekuda iz gornje Krajine. (Ljubić u Vjestniku nar. muz. za god. 1870. p. 55). Po ovoj numizmatičkoj gradnji ne da se reći, za koju bi vrstu tih novaca moglo biti vjerojatno, da je kovano u Hrvatskoj i Slavoniji, ali mi se čini, da bi bilo lahko moguće, da su novci kloštarskoga našašća njegdje u III. ili II. vieku kovani u Hrvatskoj. O ovima iz Narte nasuprot bi držao, da su valjda uvežen novac, kojemu je vlast utisnutim kontrmarkama dala pravo kolanja u ovim krajevima.

U prilogu dajem opis novaca iz našašća u Narti, koji su nabavljeni za narodni muzej, dodavši od nekijh komada i slike.

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
1.	Ar.; 24	14·10	<p style="text-align: center;">A. Konjanik na desno.</p> <p>Zevsova glava, ovjenčana lovorviencem, na desno. Naokolo krug od pikanja.</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p style="text-align: center;">Sl. 48.</p> <p>Liep stil. Prednja je strana novca dobro sačuvana, stražnja dosta izlizana.</p>	<p>ΦΙΛΙΠΠΟΥ Konjanik jaši na desno. Izpod konja orlovo krilo, izpod podignute mu lieve prednje noge znak sl. 47, br. 25, a na prsima kontrmarka, sastavljena od četiri u krst stavljena klina (br. 1). Naokolo krug od pikanja.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
2.	Ar.; 26-25	13·69	<p>Ista glava. Na obrazu mala okrugla kontrmarka sa krstom (br. 3).</p> <p style="text-align: center;">Sl. 49.</p> <p>Stil, kako se čini, liep. Na obje strane, osobito na stražnjoj, veoma izlizan. Osim toga je novac na stražnjoj strani oštrim instrumentom na četiri mjesta duboko usječen.</p>	<p>[ϕ]ΑΗΙ-[πov]. Isti lik. Izpod konja nejasan znak, izpod podignute mu lieve prednje noge čini se, da je znak br. 25, a na ledjima nejasna duguljasta kontrmarka.</p>
3.	Ar.; 24	13·68	<p>Ista glava.</p> <p style="text-align: center;">Sl. 50.</p> <p>Barbarski stil, ali dosta spretan. Novac je s obje strane ponješto izlizan, a na stražnjoj na dva mjesta duboko usječen.</p>	<p>.ΙΑΗΙ-Πov Konjanik jašeći na desno drži u ljevici veliku šibu. Iza njegove je glave debela pikanja, pod konjem velika karika, a pod podignutom lievom prednjom nogom konjevom Π</p>
4.	Ar.; 26-25	14·10	<p>Ista glava. Krug od pikanja.</p> <p>Barbarski stil. S obje strane je novac dosta izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu usječen.</p>	<p>ΑΙΗΗ Isti lik. Znak pod konjem (br. 22), usljed zarezanja nejasan, a onaj pod prednjom mu lievom nogom izlizan.</p>
5.	Ar.; 29-26	13·70	<p>Ista glava.</p> <p>Novac je s obje strane veoma izlizan, a na prednjoj na jednomu mjestu usječen.</p>	<p>ΦΙΑΠ-ο. Lik kao br. 1. Znac pod konjem nejasni. Krug od pikanja.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
6.	Ar.; 24	13.65	<p>Ista glava. Krug od pikanja.</p> 	<p>ΑΠ (?) Lik kao br. 1. Iza konjanika tri debele u trokut stavljene piknje. Izpod konja kontrmarka (br. 9).</p>
<p>Sl. 51.</p> <p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, na prednjoj strani na jednomu, a na stražnjoj na dva mjesta usječen.</p>				
7.	Ar.; 27-26	14.20	<p>Ista glava. Krug od pikanja.</p>	<p>Tragovi posve izlizanih slova. Lik kao br. 1. Znaci do neznatnih tragova izlizani. Na konjevoj glavi kontrmarka, sastavljena od trijuh u trokut oko jednoga klina postavljenih karika. (Br. 20.)</p>
<p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na dva mjesta duboko usječen.</p>				
8.	Ar.; 26	13.92	<p>Ista glava. Krug od pikanja.</p>	<p>Tako izlizan, da se jedva pozna, da je isti lik kao u predjašnjega. Nad konjevom je glavom kontrmarka, sastojeca od dvie uzpo-redne crte, iznad kojih su šiljkom gore okrenuta tri klina (br. 12).</p> <p>Barbarski stil. Novac je osobito na stražnjoj strani, na kojoj je na dva mjesta usječen, veoma izlizan.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
9.	Ar.; 25	13·65	<p>Ista glava. Na zatiljku duguljasta kontrmarka sa krstom (Br. 4), a iza njega druga nejasna ovalna. Krug od pikanja.</p> <p>Barbarski stil. Novac je veoma izlizan, a na stražnoj strani na dva mjesta usječen.</p>	<p>Od napisa vidi se samo konac .... — ! Lik kao br. 1. Znaci posve izlizani.</p>
10.	Ar.; 26	13·21	<p>Ista glava. Krug od pikanja.</p> <div style="text-align: center;"> <p>sl. 52.</p> </div> <p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu usječen.</p>	<p>Tragovi izlizanih slova. Lik kao br. 1. Znaci izlizani. Tri kontrmarke: prva u obliku polumjeseca, nad kojim su tri piknje (br. 13) iza konjanika; druga okrugla sa trokutom (br. 17) na konjevim prsima, a treća četverokutna sa pet u krst stavljenih pikanja (br. 5) pod konjem.</p>
11.	Ar.; 24	13·98	<p>Ista glava.</p> <p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko usječen.</p>	<p>IAII-o. Isti lik. Znak pod konjem zarezom uništen. Na prsima konja ostatak okrugle kontrmarke (br. 16), koja sječa na onu br. 15.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
12.	Ar.; 24-23	13·84	<p>Ista glava.</p> <p>Sl. 53.</p> <p>Barbarski stil, ali dosta spretan. Novac je prilično dobro sačuvan, samo je na stražnjoj strani na dva mjesta usječen.</p>	<p>Napisa i znakova kao da nije bilo. Isti lik. Na konjevu trupu dvie kontrmarke: jedna sastavljena od debele crte i dva u kut stavljena klina (br. 2), a druga duguljastoga oblika sastoji od debele pknje i trijuh crta, smještenih na oblik slova Π (br. 8).</p>
13.	Ar.; 26-25	13·80	<p>Ista glava.</p> <p>Sl. 54.</p> <p>Liep stil. Novac je osobito na stražnjoj strani, gdje je na jednomu mjestu i usječen, veoma izlizan.</p>	<p>Napis i znaci izlizani. Isti lik. Iza konjanika kontrmarka na oblik podkove. (Br. 19.)</p>
14.	Ar.; 25	13·90	<p>Ista glava.</p>	<p>Napisu nema traga. Isti lik. Pod konjem Λ i nejasan znak. Dvie kontrmarke, jedna u obliku karike na konjevoj glavi (br. 14), druga u obliku čovječjega stopala na njegovim leđjima (br. 21).</p> <p>Dosta liep stil. Novac je na obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko usječen.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
15.	Ar.; 26	13·81	Ista glava. Barbarski stil. Novac je na obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu zasječen.	Napis izlizan. Isti lik. Pod konjem kolobar sa piknjom.
16.	Ar.; 26-23	14·01	Ista glava. 	Napisu i znacima nema traga. Isti lik.
Sl. 55.			Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na pet mjesta usječen.	
17.	Ar.; 25-23	13·62	Ista glava. Na obje je strane novac veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu zasječen.	Napis i znaci su izlizani. Obični lik. Na konjevomu zadku kontrmarka u obliku kružnice, sastavljene od po tri izmjenice veće i manje crte (br. 15).
18.	Ar.; 26	13·27	Ista glava, ali veoma barbarskoga stila. Naokolo krug od pikanja.	Napis je izlizan. Obični lik. Konjeva su kopita izražena debelim piknjama. Pred konjem znak nalik na mač sa antenama (br. 23), pod podignutom prednjom desnom nogom kao da je drugi mač (br. 24), a ne-

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
				<p>jasan treći znak između prednjih i stražnjih mu noguh. Tri kontrmarke, od kojih su dvie jednake (br. 2), slične onoj prvoj broja 12, na glavi i na stražnjoj desnoj konjevoj nogi, a treća na oblik krsta (br. 7) na konjanikovim prsima.</p> <p>Barbarski stil. Novac je s obje strane dosta izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu zasječen.</p>
19.	Ar.; 25-24	13·10	Ista glava. Za njom nejasna kontrmarka (polumjesec?)	<p>Napisu i znacima nema traga. Obični lik. Dvie kontrmarke: jedna četverouglasta sadržaje štapićem probušenu kruglju (br. 6), druga je nejasna (br. 11).</p> <p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na dva mjesta zasječen.</p>
20.	Ar.; 26	13·84	Ista glava. Krug od pikanja.	<p>Napisu nema traga. Znaci su pod konjem nejasni. Isti lik.</p> <p>Barbarski stil. Objе su strane novca veoma izlizane, a stražnja na jednomu mjestu zasječena.</p>
21.	Ar.; 25-23	13·96	Ista glava.	<p>Isti lik. Napis i znaci posve izlizani.</p> <p>Novac je s obje strane veoma izlizan, a na prednjoj strani na dva mjesta zasječen.</p>
22.	Ar.; 25	12·42	Ista glava. Krug od pikanja.	<p>Isti lik. Napis i znaci posve izlizani. Krug od pikanja.</p> <p>Novac je na obje, navlastito na stražnjoj strani veoma izlizan, a na prednjoj je na dva mjesta duboko zasječen.</p>

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
23.	Ar.; 25	13·80	<i>B. Konjanik na lievo.</i>	
			Zevsova glava, ovjenčana lovorvencem, na desno. Krug od pikanja.	
			<p>IVIΦ (Napis φιλi obratno smješten). Konjanik, dižući desnicu u vis, jaši na lievo. Pod konjem nejasan znak, a na prsima mu dvie kontrmarke: karika, a nad njom polukružnica sa dvie crtice (br. 10 i 14). Krug od pikanja.</p>	
			Sl. 56.	
			Barbarski stil. Novac je na obje strane dosta izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko zasječen.	
24.	Ar.; 24-23	13·32	Ista glava. Krug od pikanja.	
			Sl. 57.	
			Barbarski stil. Novac je ponješto izlizan, a na stražnjoj strani na jednomu mjestu duboko zasječen.	
25.	Ar.; 25-24	13·97	Ista glava. Krug od pikanja.	
			<p>IIIΔΠ (?). Isti lik. Krug od pikanja.</p>	
26.	Ar.; 24-23	13·12	Barbarski stil. Novac je s obje strane dosta izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko zasječen.	
			Ista glava. Kružna crta.	
			<p>Napis izlizan. Pod konjem Λ. Isti lik. Pred konjanikom okrugla kontrmarka sa krstom (br. 3).</p>	
			Sl. 58.	

Tekući broj	Kovina i veličina u mm.	Težina u gr.	Prednja strana	Stražnja strana
27.	Ar.; 25-24	12.93	<p>Barbarski stil. Novac je s obje strane dosta izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko usječen.</p> <p>Ista glava.</p>	<p>Napis i znaci skoro posvema izlizani. Isti lik. Na konjevu zadku okrugla kontrmarka (br. 14).</p>
28.	Ar.; 24	13.70	<p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na tri mjesta zasječen.</p> <p>Ista glava. Krug od pikanja.</p>	<p>Od napisa, koji je izlizan, vidi se samo slovo A pred konjem. Isti lik.</p>
29.	Ar.; 23	12.67	<p>Barbarski stil. Novac je s obje strane veoma izlizan, a na stražnjoj na jednomu mjestu duboko zasječen.</p> <p style="text-align: center;">C. Glava na lievo.</p> <p style="text-align: center;">Konjanik na lievo.</p> <p>Ovjenčana mužka glava, na lievo. Krug od pikanja.</p>	<p>Od napisa vidi se slovo O pred konjem. Isti lik kao serija B. Iza konjanika kontrmarka: rozeta sa karikom u sredini.</p>
			<p>Sl. 59.</p>	
30.	Ar.; 25-24	13.60	<p>Barbarski stil. Novac je na stražnjoj strani na jednomu mjestu duboko zasječen i veoma izlizan.</p> <p style="text-align: center;">D. Izlizan novac.</p> <p>Glava na desno.</p> <p>Novac je s obje strane na dva mjesta zasječen.</p>	<p>Sasvim izlizan.</p>

Popis našašća

Tek. br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Litera-tura	Gdje se sada nalazi?
1.	Denar	17	3·65	Novci bez moneta-rovoga imena. Ovjenčana glava Apolona Vejova na desno; izpod nje munja. Jupiter sa munjom, na četveroprežnim kolima juri na desno.	Na licu 10 Iznad konja	$\frac{665.-700.}{89.-54. pr. Isusa}$	Babelon Descr des m. c. 1. p. 77 br. 226. (2 fr.)	Sbirka Kaiser
2.	Denar	18	3·73	Isto. Familia Aemilia.	Nema je	"	"	"
3.	Denar		3·61	Opisan u Viestniku VIII. p. 107. br. 1. Familia Appuleia.	U aver- zu	$\frac{700.}{54. pr. Is.}$	I. p. 122 br. 10.	Sbirka Brun- šmid
4.	Denar		3·65 fali ko- madić	Viestnik VIII. p. 107. br. 2. Familia Atilia.	Nema je	$\frac{660.}{94. pr. Is.}$	I. p. 208. br. 1.	"
5.	Denar	18	3·55	Glava Rome sa krilatom kacigom, na desno. Iza glave x· SAR(anus)-ROMA. Viktorija sa bičem u ruci, juri na dvoprežnim kolima na desno.	Nema je	$\frac{560.}{194. pr. Is.}$	I. p. 226 br. 1 (3 fr.)	Sbirka Kaiser
6.	Denar	19	3·68	Familia Caecilia. Q·MEE(IIus). Glava Rome sa krilatom kacigom, na desno. Pred glavom x· ROMA Jupiter sa munjom i palmom u rukama po-lagano se vozi na četveroprežnim kolima na desno.	Sl. 60, br. 1.	$\frac{625.}{129. pr. Is.}$	I. p. 263 br. 21 (1 fr.)	"
7.	Denar	17	3·75	Familia Calpurnia. Ovjenčana glava Apolo-nova na desno. Iza nje trozub i klješće, izpred nje o·				

Tek br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Litera-tura	Gdje se sada nalazi?
8.	Denar		3·82	LPISO FRVGI. Konjanik sa palmom u ruci juri na desno. Iznad njega dugačak znak (trozub?) izpod napisa A. Viestnik VIII. p. 108 br. 3. U averzu iza glave slovo Q i vile.	Nema je U averzu br. 2. u re- verzu C U averzu nejasna marka	$\frac{665.}{89. \text{ pr. Is.}}$ " " $\frac{693.}{61. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 292 br. 11 (6 fr.) " " I. p. 300 br. 24 (3 fr.)	Sbirka Kaiser Sbirka Brun- šmid "
9.	Denar		3·79	Viestnik VIII. p. 108. br. 4.				"
10.	Denar		3·62	Familia Carisia. Viestnik VIII. p. 108. br. 5.	U averzu <	$\frac{703.}{48. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 315. br. 5 (2 fr.)	"
11.	Denar	19	3·91	MONETA. Glava Junone Monete na desno. T. CARISIVS. Ovjenčan kalup za kovanje novca, klješte, nakovanj i čekić. Oko svega lovor-vienac.	Br. 3.		I. p. 314. br. 1 (3 fr.)	Sbirka Kaiser
12.	Denar	19-17	3·53	Isti novac.	Nema je	"	"	"
13.	Denar		3·62	Familia Cipia. Viestnik VIII. p. 108. br. 6.	U averzu Br. 4.	$\frac{660.}{94. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 341. br. 1 (2 fr.)	Sbirka Brun- šmid
14.	Denar		3·57	Familia Claudia. Viestnik VIII. p. 109. br. 7.	U averzu Br. 5.	$\frac{670}{84. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 349. br. 5 (1 fr.)	"
15.	Denar		3·06	Familia Coponia. Viestnik VIII. p. 109. br. 8.	Nema je	$\frac{705.}{49. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 381. br. 1 (3 fr.)	"
16.	Denar		3·79	Familia Cordia. Viestnik VIII. p. 109. br. 9.	Nema je	$\frac{705.}{49. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 383. br. 1 (3 fr.)	"
17.	Kvinar	12 1/2	1·58	Familia Cornelia. Ovjenčana Jupitrova glava na desno.				
18.	Denar	18	3·93	CN·LEN(ulus). Na desno okrenuta Viktorija kruniše tropej. C(enius)·P(opuli)·R(omani) Poprsje genija rimskoga naroda sa dijademom, na desno; na ramenu mu je žezlo.	Nema je Navratu Br. 6.	$\frac{670.}{84. \text{ pr. Is.}}$	I. p. 415 br. 51 (3 fr.)	Sbirka Kaiser

Tek. br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Litera-tura	Gdje se sada nalazi	
19.	Denar	18	3·86	LENT·CVR·X·FL (Lentulus curator denariis flandis); u polju EX·S·C. Zemaljska kruglja između žezla i lovor vienca s jedne a kormila s druge strane. FAVSTVS. Dijanino poprsje sa dijademom i polumjesecem na desno; iza njega augurski lituus (štap). FELIX. Sulla odjeven magistratskom odjećom sjedi na estradi na lievo. Pred njim klečeci Bocchus pruža mu uljičnu grančicu; iza Sulle kleči Jugurtha svezanih na leđjima rukuh.			680. 74. pr. Is.	I. p. 417. br. 55. (2 fr.)	Sbirka Kaiser
				Familia Fonteia.	Nema je	690. 64. pr. Is.	I. p. 421. br. 59. (6 fr.)	"	
20.	Denar		3·56	Viestnik VIII. p. 109. br. 10. Familia Furia.	Br. 7.	666. 88. pr. Is.	I. p. 506. br. 9. (1 fr.)	Sbirka Brunšmid	
21.	Denar		3·71	Viestnik VIII. p. 110. br. 11.	Nema je	700. 54. pr. Is.	I. p. 528. br. 23. (3 fr.)	"	
22.	Denar	19	3·83	Isti novac.	Nema je	"	"	Sbirka Kaiser	
				Familia Hosidia.	Nalica na rubu				
23.	Denar	15	3·67	GETA·III·VIR·Dijanina glava sa dijademom u kosi, a lukom i tulcem na ramenu. C·HOSIDI·C·F. Sulicom ranjena na desno okrenuta kalidonskoga vepra napada pas.	br. 8.	700 54. pr. Is.	I. p. 547. br. 1 (2 fr.)	"	
				Familia Livineia.	Nema je	711.—712. 43.—42. pr. I	II. p. 144. br. 9 (5 fr.)	Sbirka Brunšmid	
24.	Denar		3·79	Viestnik VIII. p. 110. br. 12. Familia Lucretia.					
25.	Denar		3·10 fali komadić	Viestnik VIII. p. 110. br. 13.	Nema je	680. 74. pr. Is.	II. p. 153. br. 2 (3 fr.)	"	

Tek. br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Litera-tura	Gdje se sada nalazi?
26.	Denar		3·78	Familia Marcia. Viestnik VIII. p. 110. br. 14.	U averzu o	$\frac{670.}{84. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 195. br. 42 (1 fr.)	Sbirka Brunšmid
27.	Denar		3·53	Familia Memmia. Viestnik VIII. p. 110. br. 15.	Nema je	$\frac{694.}{60. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 218. br. 9. (3 fr.)	"
28.	Denar		3·62	Familia Naevia. Viestnik VIII. p. 111. br. 16.	Nema je	$\frac{680.}{74. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 248. br. 6. (1 fr.)	"
29.	Denar	17	3·67	Isti novac.	Nema je	"	"	Sbirka Kaiser
30.	Kvinar	14	1·72	Familia Porcia. M·C·X·O Glava Slobode sa dijademom na desno. VICTRIX Krilata na desno sjedeća Viktorija drži pateru i palmu.	Br. 10. d	$\frac{653.}{101. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 371. br. 7. (1 fr.)	"
31.	Denar		3·78	Familia Quinctia. Viestnik VIII. p. 111. br. 17.	Nejasna marka	$\frac{650.}{104. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 394. br. 6. (3 fr.)	Sbirka Brunšmid
32.	Denar	16	3·62	Familia Rubria. DOSSEN Ovjenčana glava Jupitrova na desno sa žezlom na ramenu. L·RVBRI Triumfatorska tensa, u koju su upregnuta četiri konja, na desno. Urešena je znakom munje i letećom Viktorijom, koja drži u podignutoj ruci vienac.	Nema je	$\frac{671.}{83. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 406. br. 1. (2 fr.)	Sbirka Kaiser
33.	Denar	16 $\frac{1}{2}$	3·81	Familia Rutilia. FLAC(cus). Glava Rome na desno sa krilatom kacigom, koja je urešena orlovom glavom. L·RVTIL Viktorija, držeća vienac, juri na dvoprežnim kolima na desno.	Nema je	$\frac{675.}{79. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 413. br. 1. (3 fr.)	"

Tek. br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Litera-tura	Gdje se sada nalazi?
34.	Denar		3.90	Familia Scribonia. Viestnik VIII. p.111. br. 18.	Br. 9.	$\frac{700.}{54. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 427. br. 8. (2 fr.)	Sbirka Brunšmid
35.	Denar		3.62	Familia Sergia. Viestnik VIII. p.112. br. 19.	Nema je	$\frac{650.}{104. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 442. br. 1. (2 fr.)	"
36.	Denar	19	3.72	Familia Thoria. I(un)o · s(is)pes) · M(ater) · R(e)gna). Glava lanuvijske Junone, pokrita jarečom kožom, na desno. L. THORIVS-BALBVS Bjesan bik skače na desno. U polju gore slovo N.	Nema je	$\frac{660.}{94. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 488. br. 1. (1 fr.)	Sbirka Kaiser
37.	Denar	16 $\frac{1}{2}$	3.42	Familia Titia. Lozom ovjenčana Bacchova glava na desno. Q. TITI Na desno leteći Pegaz.		$\frac{664.}{90. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 491. br. 2. (2 fr.)	"
Za ovaj sasma izlizan i izgreden novac, koji se svojim vanjskim obličjem posve razlikuje od ostalih, rekao bi, da neće biti iz ovoga našašća.								
38.	Denar		3.51	Familia Tituria. Viestnik VIII. p.112. br. 20.	U averzu br. 11. U reverzu A	$\frac{675.}{79. \text{ pr. Is.}}$	II. p. 499. br. 6. (1 fr.)	Sbirka Brunšmid
39.	Denar	18	3.72	C. Julius Caesar. COS · TERT-DICT · ITER Klasjem ovjenčana Cererina glava, na desno. AVGV · PONT MAX Simplum, škropijonik, vaza za žrtvovanje i augurski lituus. U polju desno slovo M				
40.	Denar		2.97	Viestnik VIII. p. 112. br. 21.	Nema je	$\frac{708.}{46. \text{ pr. Is.}}$	Cohem m. imp. I ² p. 8. br. 4. (2 fr.)	Sbirka Kaiser
41.	Denar		3.50	Familia Junia: M. Junius Brutus. Viestnik VIII. p.112. br. 22.	Nema je	$\frac{704.}{58. \text{ pr. Is.}}$	Cohem m. imp. I ² p. 9. br. 12. (2 fr.)	Sbirka Brunšmid
42.	Denar		3.35	Viestnik VIII. p. 113. br. 23.	Nema je	$\frac{696.}{53. \text{ pr. Is.}}$	Babelon II. p. 114. br. 31. (3 fr.)	"
						$\frac{711.}{43. \text{ pr. Is.}}$	Babelon II. p. 384. br. 10. (4 fr.)	"

Tek. br.	Kakov je novac?	Promjer u mm.	Težina u gr.	Opis novca	Kontr-marka	Doba kovanja	Literatura	Gdje se sada nalazi?
43.	Denar	16-17	3·40	Familia Antonia: M. Antonius. ANT·AVG·III·VIR·R·P·C Pre- torijska galija sa jedrom.	Br. 12.			
				[le]G-II Legijski orao iz- među dva bojna znaka.	Br. 13.		Babelon I. p. 200. br. 105. (2 fr.)	Sbirka Kaiser
44.	Denar	16	3·30	Isti novac, ali je LEG-V.	Nema je		Babelon I. p. 201. br. 110. (2 fr.)	" Sbirka Brun- šmid
45.	Denar		3·54 fali ko- madić	Viestnik VIII. p. 113. br. 24. LEG-VII.	Nema je		Babelon I. p. 201. br. 113. (2 fr.)	" Sbirka Brun- šmid
46.	Denar	17	3·49	Isti novac, ali je LEG-XIII.	U averzu br. 14. u re- verzu — I		Bab. I. p. 202. br. 122. (6 fr.)	Sbirka Kaiser
47.	Denar	18	3·37	Isti novac, ali je LEG-XIX.	U averzu (— u reverzu I		Bab. I. p. 203. br. 133. (2 fr.)	"
48.	Denar		3·70	Cleopatra. Viestnik VIII. p. 113. br. 25.	Nema je		Coh. m. I. I. p. 57. br. 1. (40 fr.)	Sbirka Brun- šmid
49.	Denar	17½	3·75	Augustus. AVGVSTVS DIVI F Ovjenčana careva glava na desno. C·CAES·AVGVS·F. Caius Caesar juri na konju na desno; za njim dva bojna znaka i legijski orao.	Nema je	752. 2. pr. Is.	Coh. m. I. I. p. 69. br. 40. (6 fr.)	Sbirka Kaiser Sbirka Brun- šmid
50.	Denar		3·72 fali ko- madić	Viestnik VIII. p. 113. br. 28.	Nema je	752. 2. pr. Is.	Ibid. I ² p. 69. br. 43. (6 fr.)	" Sbirka Kaiser
51.	Denar	17-18	3·70	Averz kao br. 49. IMP·X·ACT Apolon u žen- skoj odjeći sa lirom i plektrom u rukama, stoji na lievo.	Na vratu Λ			Sbirka Kaiser
52.	Denar		3·76	Viestnik VIII. p. 113. br. 26.	Nema je	742. 12. pr. Is.	Ibid. I ² p. 84 br. 144. (2 fr.) Ibid. I ² p. 92. br. 243. (3 fr.)	Sbirka Brun- šmid
53.	Denar		3·68	Viestnik VIII. p. 113. br. 27.	Nema je	735. 19. pr. Is.	Ibid. I ² p. 138. br. 513. (10 fr.)	"

III. Našašće novaca XVI. vieka kod sela Crnea.

Uz dopis br. 4311. od 11. srpnja 1893. poslala je kr. kotar. oblast u Petrinji muzejskomu ravnateljstvu jedan zlatni i 39 srebrnih novaca, koje su 18. lipnja iste godine našli pastiri sela Crnea upravne obćine Praćno, na odronjenom briegu nove Save, kada je usljed silnih proljetnih kiša nabujala rieka opala bila. Oružnicima, koji su seljacima Ivanu, Milošu i Luki Jurasoviću novac oduzeli, pripoviedalo se je, da je nadjeno oko 80 zlatnih i 200 komada srebrnoga novca, ali kako je oblast tek drugi dan za to našašće doznala, veći je već dio bio razpačan. Jedna je čest ovoga skupa postala plienom rieke Save. Muzejsko je ravnateljstvo poslalo kotar. oblasti odgovarajuću svotu, da se njom odštete vlasnici konfiskovanoga novca.

Nadjeni skup reprezentuje novac, koji je bio u Hrvatskoj koncem XVI. vieka u prometu. Po najmladjemu novcu, kremničkomu denaru cara Rudolfa II. od godine 1594., dalo bi se zaključivati, da je ovo blago zakopano ili te godine ili skoro iza nje. Sjetimo li se, koli su nesigurne prilike vladale u ovomu dielu Hrvatske kratko vrieme iza sisačke bitke (1593. g.), kada su turske čete bez prestanka uznemirivale i plienile sisačku okolicu, te zadavale straha i mnogo udaljenijim krajevima, nećemo se čuditi, da je vlasnik ovoga blaga došao na tu ideju, da povjeri materi zemlji svoj imetak, da mu ga čuva. I ona ga je zaista sačuvala, ali ne za prvobitnoga vlasnika, već za kasniju generaciju, jer onaj nije više imao prilike koristiti se svojim blagom, bilo s toga što je prije poginuo ili umro, bilo što ga nije više mogao naći ili doći do mjesta, gdje ga je zakopao.

Onaj dio crnačkoga blaga, što je dospio u narodni muzej sastoji od sljedećih novaca:

Turska. Selim II., sin Sulejmana I. $\left(\begin{array}{l} 974.—982. \text{ iza Hedžre} \\ 1566.—1574. \text{ pos. Krsta.} \end{array} \right)$. Funduk (zlatni cekin).

Poljska. Aleksander (1501.—1506.) Polugroš sa krunom. 2 komada.

Poljska. Sigismund I. (1506.—1548.). Trogroška za vojvodinu Prusku od godine 1530.

Ugarska. Ferdinand I. (1517.—1564.) Kremnički denar od g. 1538.

„ „ „ Sličan od god. 1539. 2 komada.

„ „ „ „ „ „ 1541.

„ „ „ „ „ „ 1545.

„ „ „ „ „ „ 1548.

„ „ „ „ „ „ 1550. 2 komada.

„ „ „ „ „ „ 1551. 2 „

„ „ „ „ „ „ 1553. 2 „

„ Maksimilijan II. (1564.—1576.) Kremnički denar od g. 1566. 4 kom.

„ „ „ Sličan od god. 1569.

„ „ „ „ „ „ 1570.

„ „ „ „ „ „ 1571.

„ „ „ „ „ „ 1572.

„ „ „ „ „ „ 1574. 3 komada.

„ „ „ „ „ „ 1578. (sic!)

*

Ugarska.	Rudolf II.	(1576.—1608.)	Kremnički denar	od god.	1580.
"	"	"	Sličan	od god.	1581. 4 komada.
"	"	"	"	"	1583.
"	"	"	"	"	1585. 3 komada.
"	"	"	"	"	1591.
"	"	"	"	"	1592.
"	"	"	"	"	1594.

Denar Maksimilijana II. od god. 1578. dokazuje, da su se još dvie godine iza njegove smrti kovali novci sa njegovim imenom. Valjda su kalupi bili rezani prije njegove smrti, te su kovani s njima novci došli samo pometnjom u promet.

IV. Našašće novaca u Vitojevcima.

Gjuro Micić iz Vitojevaca (kotar rumski, županija sriemska), oručii 22. svibnja godine 1894. svoje polje, izore mali lončić pun srebrnih novaca iz druge polovice XVII. vieka. Na zahtjev oružnika iz Klenka, koji su baš prolazili, izruči im cijelo našašće osim jednoga komada, a ovi ga predadoše kotarskomu sudu u Rumi. Ova ga je oblast poslala ravnateljstvu arheologičkoga muzeja na proučavanje, te je cijelo našašće kupljeno za muzejsku numizmatičku zbirku.

Oružnici su na jedno 30^m udaljeno od onoga mjesta, gdje su se novci našli, vidjeli na zemljištu Miloša Božića, da je njetko izkopao veliku 2^m široku jamu, te naslućuju, da je i tamo njetko kopao i izkopao valjda više lonaca sa blagom, ali nisu mogli doznati, je li zaista što u stvari.

Novci potiču svi iz druge polovice XVII. vieka, te ih je većina (90 kom.) izuzevši 2 francezka polutalira i 4 šestice (1 bečka, 1 pražka, 2 kremničke), pet-najstica. Najmladji je komad jedna XV. bavarskoga vojvode Maksimilijana Emanuela od god. 1702. Prije te godine novci dakle nisu bili zakopani, ali sigurno nisu ni mnogo kašnje. Kako magjarski novci, kojih je onda u Srijemu naravski najviše u prometu bilo, prestaju već godinom 1695., mislim da se ne bi smjelo uzeti povodom, zašto je ovo blago zakopano prvi turski rat cara Karla VI. (1716—1718) već moramo reći, da nam povod, zašto su se ti novci — skoro iza 1702. g. — zakopali, nije poznat.

Novci, u koliko ih je muzejska uprava dobila na proučavanje, ovi su:

Francezka: Ljudevit XIV. (1643—1715).

1. Polutalir od god. 1652. kovan u Toursu. * LVD·XIII·D·G· — FR·ET·NAV·REX· Lovorom ovjenčano poprsje kraljevo sa oklopom na desno.

SIT·NOMEN·DOMINI· — ·BENEDICTVM· 1652. Okrunjen grb sa tri ljiljana: izpod njega E (Znak kovnice u Toursu).

2. Polutalir od g. 1694.(?), kovan valjda u Parizu. Prekovanjem postadoše napisi na obje strane ponješto nejasne. — LVD·XIII·D·G· — FR·ET·NAV·REX· Lovorom ovjenčano poprsje sa oklopom, na desno. Izpod njega nejasan kovnički biljeg.

* SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM· [169]4. Četiri okrunjena dvostruka L (LL) sastavljena u krst; u kutovima krsta po jedan ljiljan, a u sredini u okrugu tri ljiljana.

Rimsko-njemački carevi: Leopold I. (1658—1705).

Dolnja Austrija, kovnica u Beču, kovničar nepoznat:

3. Petnajstica (XV.) od g. 1660. bez kovničarskoga biljega. Na averzu ovoga je i sljedećih novaca carevo poprsje sa imenom, naslovom i oznakom vrijednosti, na reverzu nastavak napisa, godina i okrunjeni dvoglavi orao sa potpunim grbom na prsima. Izpod orlova repa mali štit sa austrijskom i burgundskim prugama.

2 ponješto razno rezana komada.

—, —, kovničar Andrea Cetto (1660—1665):

4. — 5. XV. sa monogramom CA (u spoju) izpod orlova repa. Od g. 1661. (2) i 1662. (1). 3 kom.

6. XV. od g. 1663. sa istim monogramom. Biljega u averzu nad carevom glavom: trolist. 1 kom.

7. XV. od g. 1664. sa monogramom i biljegom (rozeta u obliku urešena krsta). 3 kom.

8. XV. od god. 1664. sa monogramom i biljegom (krst, sastavljen od pet uglastih pikanja). 1 kom.

9. XV. od godine 1664. sa monogramom i biljegom (sedmerolista ruža). 1 kom.

—, —, kovničar Matija Mittermayer Waffenbergški (1679—17. .?):

10. XV. od g. 1684. sa sastavljenim početnim slovima kovničarova imena MM. Na orlovim je prsima štit sa austrijskim prugama. 2 kom.

11. VI. od godine 1686. sa kovničarovim slovima. 1 kom.

12.—14. XV. bez kovničarova biljega od g. 1693. (2), 1695. (1) i 1696. (1). 4 kom.

Štajerska, kovnica u Gradcu, kovničar nije imenovan:

15. XV. od godine 1661. sa potpunim grbom na orlovim prsima i malim štitom, u kojemu je štajerski panter, izpod orla.

Tirolska, kovnica u Hallu, kovničar nije imenovan:

16.—17. XV. sa dva jednom krunom okrunjena štita (austrijska pruga i tirolski orao). Od godina 1691. (1) i 1694. (3). 4 kom.

Češka, kovnica u Pragu, kovničar Janinal (1670.—1687.):

18. 6. od godine 1686., sa češkim naslovom na reverzu, češkim grbom (dvorepi lav) na prsima dvoglava orla i kovničarskim biljegom (slovo I(aninal)) izpod orlova repa. 1 kom.

—, —, kovničar Matija Vaist (1688.—1694.).

19. XV. od godine 1694. sa početnim slovima kovničara u reverzu (M V). 1 kom.

Slezka, kovnica u Vratislavi, kovničar Georg Hübner (1650.—1665.):

20. XV. od godine 1661. sa mnogolikim grbom na orlovim prsima i razdijeljenim početnim slovima kovničara (G—H) sa obje strane orla. 2 kom.

21. XV. od godine 1663. sa austrijskim prugama na prsnomu štitu i G—H. 3 kom.

—, kovnica u Briegu, kovničar Christoph Brettschneider (1669.—1713):

22. i 23. XV. sa austrijskim prsnim štitom i početnim slovima kovničara (C. B) izpod orlova repa; od godina 1693. (1) i 1694. (1). 2 kom.

—, kovnica u Opolju, kovničar Martin Maximilian pl. Wackherle (1685.—99., kovničar u Vratislavi 1694.—1702.):

24. i 25. XV. sa austrijskim prsnim štitom i početnim slovima M·M·W pod orlovim repom; od godina 1693. (1) i 1694. (1). 2 kom.

Ugarska. Leopold I. (1658.—1705.), kovnica u Kremnicu. Na averzu svih ovih novaca ovjenčano je poprsje, ime, naslov i znak vrijednosti. Na reverzu sjedeća je majka božja sa djetetom, napis PATRONA — HVNGARLÆ, godina, mali okrunjeni štit sa ugarskim grbom i oznaka kovnice razdijeljenim u polju slovima K(örmöcz)—B(ánya):

26.—44. XV. od godina 1662. (1), 1664. (2), 1674. (1), 1676 (1), 1677. (1), 1679. (3), 1680. (3), 1682. (1), 1683. (1), 1684. (1), 1686. (3), 1687. (2, kod jedne korigirano iz 1686.), 1689. (1), 1690. (2), 1691. (3), 1692. (2), 1693. (4), 1694. (2), 1695. (1). 35 kom.

45.—46. VI. od godina 1671. (1) i 1673. (1). 2 kom.

—, —, kovnica u Košicama:

47. XV. od godine 1674. Do ugarskoga štita desno (heraldički) je štit, u kojemu je grad sa tri kule, a lievo drugi sa slovima CG u monogramu. 1 kom.

Olomuc. Biskup Leopold Wilhelm, nadvojvoda austrijski (1637—1662.):

48. XV. od godine 1661. sa poprsjem na averzu, a biskupijskim grbom, na kojem je u sredini posebni mali austrijski štit, na reverzu. 1 kom.

Biskup Karlo, grof Liechtensteinski (1664.—1695.):

49.—50. XV. sa poprsjem i biskupijskim grbom, na kojemu se u sredini nalazi na četvero razdijeljeni kućni grb biskupov. Od godina 1691. (1) i 1694. (2).

Bavarska. Max Emanuel (1679.—1726).

51. XV. od godine 1702. Najmladji novac cieloga skupa. 1 kom.

Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Grof Ljudevit Gustav (1685). Na prvi mah čovjek bi rekao, da su to novci cara Leopolda, jer u svemu glava, napis, grb) nose obilježje carevih novaca, a ništa ne sjeća na drugoga kovničkoga vlasnika (Münzherr). Ali tomu nije tako, već tu imamo pred sobom t. zv. Ortsguldne, koje je grof Ljudevit Gustav Hohenlohe kratko vrijeme, ali veoma izdašno kovao na način, kako su se kovale i carske petnajstice¹ u Mainzu, Würzburgu, Neustadtu i Rödelheimu. Dozvolu za tako neobičnu povlast dobio je podmitivši jednoga careva doglavnika. Pošto takovo pa-kovanje (Nachprägung) nije bilo zakonito i pošto je grofu Hohenlohu bilo stalo samo do što veće koristi, radi čega se ni nije držao zakonite smjese i težine kod kovanja novaca, još je iste godine izdana mu povlast ništetnom proglašena, a kolanje novaca, koji su izišli iz njegovih kovnica, zabranjeno.

Kovnica Mainz (*). Kovničar VB—W (Ulrich Burkhard Wildering):

52. LEOPOLDU·S·D·G·R·I — S·A·G·H·B·REX·•• Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa oklopom i plaštom na desno. Pod njim zaokvireno XV.

¹ Izporedi *Jul. i Alb. Erbstein* Die im J. 1685 unter kaiserl. Gepräuge ausgegangenen Fünfzehen- u. Dreikreuzer-Stücke des Grafen Lud- i XIX. p. 305—307.

wig Gustav v. Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Dresden 1880. Wiener Num. Zeitschrift XIII. p. 139—144, XVIII. p. 369—390

ARCHID•AUS• — DuX•B•CO•TYR• 16—85. Okrunjeni dvoglavi carski orao sa žezlom i mačem u kreljutima i austrijskim prsnim štitom. (Burgundski balvani netočno *III*). U polju razdieljeno VB—W, a dole (*). 1 kom.

53. LEOPOLDUS•D•G•R•I•S• — A•A•G•H•B•REX•

ARCHID•AUS• — DuX•B•CO•TYR• 16—85. Ista pogrieška kod burgundskoga grba. 1 kom.

54. LEOPOLDUS•D•G•R•I•S• — A•G•H•B•REX

ARCHID•AUS• — DuX•B•COTYR• 16—85. Bez pogrieške u grbu. 1 kom.

Kovnica Würzburg (a):

55. LEOPOLDVS•DG•R•I — S•A•G•H•B•REX•

ARCHID•AUST: — DuX•B•COM•TYR• 16—85. Kao br. 54 samo što nema kovničarskih slova, i što je mjesto zvijezde pod orlovim repom biljeg (a). 1 kom.

Liegnitz-Brieg, vojvodina u pruskoj Slezkoj: Georg samovladar u Briegu 1639—1664.

56. XV. od godine 1664. 4 kom.

—: Christian, samovladar u Volavi (Wohlau) 1639—72, iza smrti svoje braće vladar u Briegu (1664.) i Liegnitzu (1663.).

57.—59. XV. od godina 1662. (1), 1663. (1) i 1664. (3). 5 kom.

Georg Wilhelm (1672—1675.). Kovničar Christoph Brettschneider (C—B) u Briegu (1669.—1713.).

60. XV. do godine 1675. 1 kom.

Württemberg-Oels, vojvodina u pruskoj Slezkoj. Sylvius Friedrich, vladar u Oelsu (1668.—1697.). Kovničar I•I•T• (1693.—1696.).

61. XV. od godine 1694. 1 kom.

Breslau (Vratislava), biskupija. Franz Ludwig, Pfalzgraf Neuburški (1683.—1732.). Kovnica Neisse, kovničar L(eopold) P(aul) H(aller), 1678.—1701.

62. XV. od godine 1693. (1) i 1694. (1). 2 kom.

Uz ove novce poslan je muzeju još i jedan dubrovački grossetto od godine 1682.(?), za koji dvojim, da potiče iz istoga skupa. Kako je skup išao kroz više rukuh, prije nego je došao u muzej, lahko se je moglo dogoditi, da je slučajno primiešan novac, koji amo ne spada.

Dr. Josip Brunšmid.

PRILOG K HRVATSKOJ SFRAGISTICI.

I.

Pečati, podavajući listinama kao bitne sastavine njihove svojim dokumentalnim svojstvom podpunu autentičnost, nadomještajući dapače kadkada i sam podpis izdavaoca dotične izprave, bili su negda, a navlastito u srednjemu vieku od velike važnosti. To vrijedi dakako i za naše listine.

Tečajem vremena pošlo nam je za rukom sabrati priličan broj naših domaćih, sredovječnih i novovjekih pečata, te ćemo od njih za sada priobćit jedan dio občinskih pečata, koji u svakom pogledu zaslužuju osobitu pažnju ne samo s gledišta sfragistike, već i obzirom na rezbarsku umjetnost. Studij prilika naših plemenskih i gradskih občina veoma je zanimljiv s poviestnoga i pravnoga gledišta, jer je uredba plemenskih občina u Hrvatskoj prastara, te joj nalazimo tragova čak u doba hrvatske samosvojnosti. Ove su svakako daleko važnije od novijih gradskih občina, koje su većim dielom svoju slobodu i samoupravu primile na temelju kraljevskih privilegija.

U svom občinskom djelovanju bijahu plemenske občine u starije doba skroz samostalne i slobodne, stojeći pod upravom plemenskoga sudca („sudac plemena“, „župan“, „rihtar“, „rihtardus“, „iudex generationis“ itd. nazvan), te zbora cieloga plemena, koje se skupljaše u svoje zborove „u klupe“ kod svoje crkve pod hladom stoljetnih lipa. Takav bijaše položaj plemenskih občina, dok niesu tečajem XV. vieka mnoge izgubile svoju slobodu, podpadši gospodstvu feudalnih gospodara. Mnoge su občine na taj način sa sviem izgubile svoju staru obilježbu, tako da su im članovi postali pukim kmetovima, dok su njeke samo znatno ograničene u svojoj samoupravi, priznavajući feudalnoga gospodara svojim zaštitnikom, mnoge su se občine dale u zaštitu hrvatske vlastele radi straha pred Turcima, ne predmievajući, koliko će tiem kasnije trpjeti njihova sloboda, ali i ove su često — upravo redovito — do kmetstva potlačene. Svakako slično se je događjalo s gradskim obćinama, ali ove su laglje održale svoju slobodu, imajući u rukama kraljevska privilegija.

Svaka od ovih plemenskih ili gradskih občina („plemenita bratja“, „bratja“, „pleme“, „generatio“, „purgari“, „purgarija“, „plemenita purgarija“, „oppidum“, „liberum regium oppidum“, „libera regia civitas“, „libera civitas“, „libera villa“, „villa“ itd.) imala je svoj občinski pečat, koji se je rabio kao dokumentalni biljeg autentičnosti javnih izprava, izdanih po dotičnoj obćini.

Forma naših občinskih pečata većim je dielom okrugla, riedje ovalna, dok nam je jedan, i to stariji dubovački poznat, koji imade skroz nepravilan izniman

oblik, gotovo nepoznat stranim sfragistikama. Materija je naših občinskih pečata čisti vosak, tjestina i u novije doba iza XVI. vieka španjolski vosak. Obzirom na tipe imamo slikovitih, portretnih i grbovnih, dok napisnih nema u starije vrijeme, već tek u najnovije. Potonje niesmo našli za vrijedno ovoj seriji dodati.

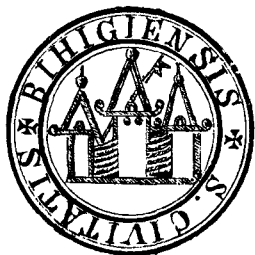
Medju občinskim pečatima ima dosta t. z. govorećih, kao primjerice jastrebarski, orlički, strelački itd. Osobito je zanimljivo, što kod većine naših občinskih pečata nalazimo polumjesec i zvijezdu, koje su figure osobito značajne u hrvatskoj i magjarskoj sfragistici i heraldici. Naši občinski pečati imaju osim toga takovih figura, koje ih ne mogu činiti govorećim, a ne pokazuju ni figura, koje bi na kakav god način dotično mjesto (občinu) obilježivale. Tako su primjerice obilježujuće figure: za utvrđena mjesta kule, crkva za mjesta, u kojima se iztiče crkva, ruka s mačem za plemenite obćine, koje imaju svoje povlastice na temelju kraljevskih donacija itd.

Na našim su občinskim pečatima redovito nadpisi, budi oko ruba, budi u polju. Potonji su onda kratice, sastojęći samo od početnih slova rieči pečatne legende. Nadpisi, koji teku na okolo pečata, redovito su takovi, koji izrično označuju ime obćine, koja rabi taj pečat; riedje nalazimo takove, koji sadržaju kakav citat. Njeki nemaju nadpisa, jer su govoreći, a njeki ga nemaju, premda niesu govoreći. Najstariji su nadpisi lapidarni s prelazom na uncijal, dakle majuskule; minuskule su riedke.

Opisujući u ovoj razpravici jedan dio naših domaćih pečata, kod svakoga ćemo, da bude stvar jasnija, reći koju i o prošlosti dotične obćine, a kod opisivanja ćemo se držati pravila heraldike, koja je tiesno spojena sa sfragistikom. Heraldika opisuje predmete tako, kao da gledaoc stoji iza predmeta, koji se opisuje, dakle uprav protivno od arheologije, koja ih promatra sa stanovišta gledaoca.

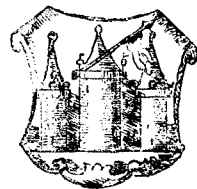
I. Bihać.

Položaj Bišća bijaše kroz viekove odličan u poviesti hrvatskoga naroda. Listine, koje njekoć izdavahu sudac i obćina bihaćka (regia civitas, sudac slobod-

Sl. 61. Pečat grada Bihaća.

noga varoša), sižu, u koliko su nam sačuvane, čak do god. 1271. Na njima nalazimo občinski pečat, a najstariji nam je otisak sačuvan na listini, izdanoj g. 1395. po Stjepanu sudcu bihaćkom, oko kojega stoji nadpis ✠ SIGILLVM COMVNITATIS PIHIGI. Imademo jedan okrugli pečat i iz XIV. vieka, mjereći u promjeru 32 mm. U njem su tri oble kule, od kojih je srednja viša sa zastavom na lievo nagnutom. Na-

Sl. 62. Grb grada Bihaća.

kolo stoji nadpis: ✠ S. CIVITATIS ✠ BIHIGIENSIS.¹ (Sl. 61.)

Grb grada Bihaća nalazimo u Valvasoru „Ehre des Herzogthums Krain“ IX. knjiga, str. 121. (Sl. 62.)

¹ Priobćujemo ga ovdje po opisu pokojnoga Rade Lopašića iz njegove knjige: Bihać i

bihaćka krajina. Izdanje Matice Hrvatske 1890. str. 53—54.

II. Cirkvena. (Obćina sv. Ivan Žabno, kotar Križevci.)

U starije doba bijaše Cirkvena posjedom raznih porodica. God. 1556. bijaše svojina porodice Kerečenja, a god. 1644. Tomaša Mikulića od Brokunjevca. Posljednji član obitelji Aleksander Mikulić, okrivljen veleizdajom i inim drugim griesima, izgubi posjed i grad Cirkvenu, koji iza toga darova i založi kralj Leopold I. za 2000 for. Gvozdanu Vukoviću. Napokon dodje Cirkvena u ruke karlovačkoga generala grofa Ivana Josipa Herbersteina. Oko god. 1670. dozvoli Herberstein, da se občina Cirkvena može odkupiti. To postigne občina plativši Herbersteinu 7000 for., a tiem steče sva prava, skopčana njekoč s gradom Cirkvenom, koji postade obćinom. Obćina upravi sada molbu na kralja, a kralj Leopold I. privilegijem, datovanim u Beču 29. januara 1673., podieli Cirkveni povlastice i slobode kr. i slob. trgovišta, ustanovivši i obćinski pečat, koji smije unapred rabiti.¹ Ovaj pečat opisuje dotična povelja „usum cerae viridis coloris in sigillando, et quavis sigilli eorum authentici: templum nempe unum et turriculam cruce insignitam hacce cum inscriptione: „Sigillum oppidi regii Czirkeno“ repraesentantis impressione . . . concedimus“.

Sl. 63. Pečat občine Cirkvene.

Prema tomu načinjen je obćinski pečat, koji je občina Cirkvena odsele rabila. Mi ovdje priobćujemo mali pečat, jer velikoga niesam do sada vidio. Mislim u ostalom, da će se valjda od maloga razlikovati samo promjerom i što će mjesto rieči „minus“ biti zapisano „majus“. Rečeni je mali pečat okrugao, a mjeri u promjeru 27 mm. Na njemu se vidi crkva sa tri prozora; na desnom kraju toranj sa križem na vrhu, a križ stoji i na stražnjem kraju crkvenoga krova. Vrh crkve lebdi slika majke božje s djetetom, što je svojevolutno pridodano, a naokolo pečata nalazi se nadpis: * SIGILLVS (sic!) * MINVS * OPPIDI * CIRQVENSIS. (Sl. 63.)

God. 1768. 14. septembra otete su obćini Cirkvenoj sve njezine povlastice, te spade pod vojenu upravu, koja je stanovnicima silne nevolje naniela.

III. Desinec. (Obćina Plešivica, kotar Jastrebarsko.)

Stara njekoč plemenska desinečka občina u kotaru jastrebarskom zvala se u staro vrieme Sv. Ivan, po staroj crkvi sv. Ivana krstitelja, koja je ondje stajala god. 1334. (in Gouriena), a tekar polovicom šestnaestoga vieka poče se mjesto kod Sv. Ivana nazivati današnjim imenom. Obćina je rabila za svoja javna pisma, koja izdavaše sudac (rihtar) desinečki, svoj posebni plemenski, obćinski pečat. U tomu se okruglomu pečatu, koji mjeri sa skrajnim jednostavnim kolobarom 19 mm. u promjeru, vidi sa sviem primitivno izrezan lik sv. Ivana Krstitelja (Sl. 64). Akoprem je ovaj pečat bez ikakove sfragističke vrijednosti, to ga ovdje kao proizvod rezbarske vještine ipak priobćujemo. Ovaj pečat nalazimo na izpravama XVI. vieka, a nema dvojbe, da je još i stariji. Tečajem XVI. vieka

Sl. 64. Pečat občine Desinca (sv. Ivan).

¹ Zem. arkiv: Acta congr. a. 1673. Nr. 7.

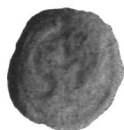
rabe ga i t. z. „sudci ladanjski“ (provinciae Ladanye vocatae“, „superioris provinciae castris Jazka“) gospoštije Jastrebarske.

Koliko nam je poznato pečatnika više nema, jer ga ne nadjesmo kod imovne občine desinečke, gdje se čuvaju občinski privilegiji, podijeljeni od Martina Frankopana (1466), Ivana Korvina (1495) i knezova Erdöda.

IV. Domagović (Občina Cvetković, kotar Jastrebarsko.)

Plemenska občina domagovička kod Jastrebarskoga stavlja svoj zametak na predju si Radimira od Domagovića, kojemu je poveljom kralja Karla Roberta god. 1327. zajamčena sloboda i plemstvo, te potvrđen posjed za njega i njegovo potomstvo. Mi imademo nekoliko starih izprava, izdanih po sudcu domagovičke

občine iz šestnaestoga vieka, nu na njima ne nalazimo posebnoga občinskoga pečata, već privatni sudčev pečat. Tako je na izpravi od g. 1544. pečat sudca Grgura Fabijanića, u kojem se vidi sa sviem jednostavno izrezano ime Isusovo (slikoviti pečat). (Sl. 65.)

Sl. 65. Pečat domagovičkoga sudca.

Tekar na občinskim izpravama XVIII. vieka nalazimo okrugli 32 mm. mjereći pečat. Na njemu se vidi u dnu trovrhi brieg; o srednji najviši vrh upire se laktom na desno okre-

Sl. 66. Pečat domagovičke občine.

nuto odjeveno rame sa sabljom u ruci. Nad njim je kruna, kojoj s desna i lieva stoji po jedna šesterotraka zvijezda; treća se nalazi medju ramenom i sabljom. S nižih vrhova brda (s lieva i desna srednjemu) niče po jedna grančica. Naokolo stoji medju dva jednostavna kolobara nadpis: SIGILLUM NOBILIIUM COMMUNITATIS DE DOMAGOVICH. (Sl. 66.)

Izvorni tučani pečatnik nalazi se kod imovne občine u Domagoviću.

V. Draganić. (Kotar Karlovac.)

Pleme Draganića, živuće na zemljama, na kojima je još i danas razprostranjena občina draganička, veoma se rano spominje. Već u XIII. vieku živjelo je ovo pleme sa sviem slobodno u staroj županiji podgorskoj. Pleme draganičko imalo je vazda svoga sudca.

Doselenjem diela plemena krešćićkoga iz okoliša grada Podzvizda i Vranograča, koje se dogodilo izmedju god. 1571.-1580., dospjeli su i privilegiji toga plemena u Draganić, i od tog vremena počeli su Draganići, stopiv se s doseljenicima u jedno pleme, izvadjati svoje porietlo od slavnoga Raka, koji se je s braćom Kupišem i Kresom god. 1242. junački borio za kralja Belu IV. protiv Tatara u hrvatskom primorju, dobivši god. 1264. posebnim privilegijem kralja Bele IV. plemstvo i zemlje. Na ovoj izpravi, koju još i danas čuva draganička občina u prepisu kralja Ljudevita I., temeljiše unapried Draganićani svoje pravice i plemstvo, dok su susjedni Krašičani tvrdili, da proizlaze od Kresa, a Gornjokupčinci od Kupiše.

Ako i jesu ova privilegija podala obćini draganićkoj njeki osobit pravac života i razvoja, to su ipak prasjedioci Draganića i prije dolazka kresćićkoga plemena vazda smatrani plemićima, što nam svjedoči registar podgorske desetine od god. 1450., koji izrično nazivlje Draganićane oko Lazine plemićima. Već na najstarijim draganićkim glagolskim izpravama, koje izdavaše „župan plemenite bratje Draganić“ u klupama kod crkve sv. Jurja na Šipku, nalazimo obješen plemenski pečat. Najstariji, što nam je do danas u ruke dospio, nalazi se na glagolskoj iz-

Sl. 67. Pečat draganićke obćine.

pravi od god. 1519. u zem. arkivu, ali je prilično lošo uzčuvan. Ipak opažamo, da je figura istovjetna s onom, što se nalazi u potonjim dobro sačuvanim primjercima. Ovaj okrugli, mnogo veći od gore spomenutoga pečata, ima u promjeru 27 mm. (Sl. 67.) Na njemu se vidi uzpravan, sa strane ugnut, u dnu šiljat, a na vrhu sreoliko ugnut štit sa likom sličnim slovu OC (mogao bi biti i li-ljan); iznad njega podoba trokuta ili srca,

podnicom gore okrenutoga. S desna rečenoga liljana stoji šesterotraka zviezda, a s lieva rastući mjesec. Nad štitom su slova N D, što se čita „Nobiles Draganich“. Cijeli je pečat obrubljen jednostavnim kolobarom.

Ovaj pečat redovito nalazimo na izpravama počam od polovice šestnaestoga vieka sve do najnovijega vremena.

Pečat župana, koji često nalazimo pritisnut na izpravama mjesto velikoga plemenskoga pečata, izradjen je u obliku dugoljasta osmerokuta, te prikazuje rame, koje drži tri cvieta.

Izvornik svoga pečatnika čuva još i danas draganićka obćina.

VI. Dubovac.

Izpod staroga razvaljenoga grada Dubovca kod Karlovca pružao se njegov danjši dubovački varoš. Dubovačko je pleme možda i samo taj grad podiglo za svoju sigurnost, nu tečajem je vremena dospio u ruke hrvatskih velmoža.

Sl. 69. Ulomak velikoga pečata dubovačke obćine.

Dubovačko je pleme imalo njekoč svoga sudca, starješine i pristave. U svojim hrvatskim, glagolicom i latinicom pisanim izpravama nazivlju se Dubovčani „plemenita bratja purgari“, a imali su i svoju „navadnu obćinsku pečat“, koju je čuvao obćinski su-

Sl. 70. Mali pečat dubovačke obćine.

dac. Stari taj obćinski pečat prilično je velik, a u njem se vidi utisnuta ruka razširenim prstima, dakle sam pečatnik imadjaše oblik surovo izrezane ruke (Sl. 69).¹ Ovaj

¹ Na glagolskoj listini od g. 1563. u arkivu akademije nalazi se ovaj pečat, ali se je sa-

čuvala samo polovica, na kojoj se vide samo 2 prsta, prstenjak i mezinac.

veliki pečat kasnije je zamijenjen manjim okruglim, mjerećim 17 mm. u promjeru, a zarubljenim dvim kolobarima, vanjskim člankovitim i nutarnjim jednostavnim, koji su tiesno jedan uz drugoga. U sredini je ruka lievica, dlanom okrenuta spram gledaoca, razmaknutim prstima; desno i lievo od nje slovo P., a gore nad prstima slovo D. (P^D P) što znači „pečat dubovačkih purgarov“. Iznad slova P i izpod njih stoji po jedna šesterotraka zvijezda. (Sl. 70.)

Ovaj pečat nalazimo na listinama sedamnaestoga vieka.

VII. Ivanić.

Ivanićko je mjesto veoma staro. Spominje se u listinama već u trinaestomu vieku, a bijaše u vlasti zagrebačkoga biskupa. Već god. 1295. dobi Ivanić (kloštar) od biskupa Ivana I. njeke povlastice, koje propadoše god. 1386., kada je ban Ladislav od Lučenca oplienio Ivanić. God. 1406. dobi nove povlastice od Eberharda Albena, zagrebačkoga biskupa, koje potvrdi kralj Sigismund 1407., a 1438. kralj Albert. Obćina ivanićka imala je rano svoj obćinski pečat, koji je okrugao, a u promjeru ima 29 mm. (Sl. 71.) Na njemu se vidi kula od tesana kamena s otvorenim vratima, stubastim temeljem i tri kru-ništa na vrhu; s desna i lieva niću iz zemlje po tri batva rogoza. Medju vanjskim i nutarnjim zrnatim kolobarima (Perllinie) stoji naokolo lapidaran nadpis s tragovima prelaza na uncijal ☒ ⚡ COMMUNITI ⚡ · DE · IVANICH, koji se ima čitati „sigillum) communi(ta)tis de Ivanich“.

Sl. 71. Pečat ivanićke obćine.

Takav pečat nadjosmo utisnut na listini od god. 1664., te po stilu nema dvojbe, da je puno stariji i da potiče iz petnaestoga vieka.

VIII. Jastrebarsko.

Jastrebarsko veoma je staro mjesto. Spominje se već god. 1249., a g. 1257. dobi od kralja Bele IV. povlasticu slobodnoga i kr. trgovišta. Kako posvuda kod sličnih obćina, stajaše i u Jastrebarskom na čelu obćine sudac, koji je slobodno od obćine biran. Sudac (rihtar, iudex) izdavaše već u najstarije doba javna pisma, na koja je stavljao „plemenitu purgarsku pečat“.

Najstariji nama poznati pečat jastrebarske obćine nadjosmo na izpravama XVI. vieka, a nema sumnje, da potječe iz XV. vieka. Taj je pečat okrugao i mjeri u promjeru 27 mm.

Na njemu se vidi na lievo okrenut jastreb zatvorenih krila, a naokolo je nadpis: ☒ SIGILLVM OPIDI (sic!) IAZTRABAR3CA. (Sl. 72.)

Sl. 72. Stariji pečat jastrebarske obćine.

Sl. 73. Mladji pečat jastrebarske obćine.

Nješto mladji (iz XVI. vieka ¹) drugi je ponješto veći pečat, okrugla oblika sa promjerom od 32 mm. Na njemu je uzpravan, dolje zaokružen štit, u kojemu stoji na desno okrenut jastreb zatvorenih krila. Nad štitom lebdi peterocjepa krana, a naokolo medju vanjskim zrnatim i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji nadpis:

☒ SIGILLVM OPIDI (sic!) IA3TRABAR3CA. (Sl. 73.)

Izvornik je toga pečatnika od željeza, a pločica, u koju je lik urezan, od srebra. Čuva ga jastrebarsko poglavarstvo.

Osim ova dva nalazimo na pismima XVIII. vieka mnogo manji okrugli pečat, koji mjeri u promjeru 18 mm. Na njemu je na štitu jastreb okrenut na desno, iznad štita krana, kao gore, a naokolo nadpis:

☒ SIGILLVM * IAZTROB(ARZCA) ²

IX. Karlovac.

Kada je 6. decembra 1763. uveden u Karlovcu vojnički magistrat, dobio je grad okrugao pečat od 38 mm. u promjeru, na kojemu je austrijski dvoglavi orao noseći na sebi poprieko slova M.T.F. t. j. „Maria Theresia, Franciscus“. Okolo medju vanjskim debelim zrnatim i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji nadpis:

* CARLSTÆDTISCHE . MILITAR . MAGISTRAT . SIGIL . A . 1763

Osim ovoga rabio se je i mali ovalni (25/24 mm.) s istim nadpisom i figurom. ³

God. 1777. 15. decembra proglašen je Karlovac neovisnim od vojenoga zapovjedništva, te predan gradjanskoj Hrvatskoj, a sljedeći dan javljeno je gradskomu poglavarstvu, da je isti od tog dana postao kralj. i slobodnim gradom. Istom g. 1781. 8. oktobra dade kralj Josip II. Karlovcu privilegij kr. i slobodnoga grada, ustanoviv mu takodjer i grb i gradski pečat. ⁴ Prema tomu načinjen je pečat, koji je grad Karlovac odsele rabio. Veliki je pečat okrugao, u promjeru mjeri 46 mm., a na njemu se vidi izvijugani (in figura spherica) štit, koji sa strana drže dvie sirene. (Sl. 74.) Štit je po sredini razdieljen horizontalnom crtom u dva jednaka polja, a gornje je opet vertikalnom u dva manja razciepano. Gornje lievo polje nosi 24 kocke hrvatskoga grba (tessellas antelati regni nostri Croatiae), lievo dva u križ položena sidra.

U donjem je polju slika karlovačke tvrđje s dvima riekama (urbem et propugnaculum Carolostadiense suis cum munimentis aedibusque tum sacris cum profanis, alluentibus illud fluvii Colapi et Corana). Gore desno je sunce, lievo rastući mjesec. U sredini grba stoji mali dolje zaokružen štit (Herzschild) sa slovima

Sl. 74. Pečat karlovačke gradske obćine.

¹ Našao sam ga na listini od god. 1615., ali nema sumnje, da je izvorni pečatnik radnja XVI. vieka.

² Ono u zaporci ne može se čitati na onom otisku, koji mi je došao u ruke.

³ Oba ova pečata čuva karlovački magistrat. Pošto su pako ovakovi pečati vojničkih magistrata svi gotovo slični, s toga ga niesmo našli za nužno u slici priobćiti.

⁴ Izvornik u arhivu grada Karlovca. Lopašić: Karlovac str. XXVII priloga.

I II (Josephus II.). Nad velikim štitom stoji peterocjepa kruna. Naokolo medju vanjskim člankovitim i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji nadpis: · SIGILL. LIBER. ET. REG. CIVITATIS · CAROLOSTADIEN · = Sigillum liberae et regiae civitatis Carolostadiensis.

Mali je pečat takodjer okrugao, u promjeru ima 27 mm., nosi isti grb, nu nema nadpisa ni ruba.

X. Koprivnica.

Koprivnica dobi od kralja Ljudevita I. god. 1356. privilegij kraljevskoga i slobodnoga grada, s pravima sličnim onima grada Zagreba. Koprivnička gradska občina imala je i svoj pečat. Najstariji, za koji znamo, od godine je 1610. Okrugao je, a mjeri u promjeru 34 mm. Na njemu se vidi kula, gradjena od tesanog kamena, bez vrata, prozora i kruništa; s desna i lieva kuli stoji po jedna kamena kocka i po jedan veliki liljan. Na vrh kule stoji na svakom kraju nataknuta glava, a po sriedi na dva prutića uprta trocjepa kruna. Desno od krune broj 16, a lievo 10, dakle godina 1610, valjda kada je pečat izrezan. Naokolo medju dvima zrnatim kolobarima dosta sbijen nadpis:

Sl. 75. Manji pečat grada Koprivnice.

✠ SIGILLVM MINVS CITATIS CAPRONCENSIS
(Sigillum minus ci(vi)tatis Caproncensis). (Sl. 75.)

Drugi je pečat ovalan, mjereći 31/28 mm. (Sl. 76.) Na njemu je sferičan štit, u kojem stoji do polovice tesanim kamenom zidani zid, a pred njim po sriedi diže se obla kula, do polovice se suzujuć, a dalje ravna, sa tri kruništa. Odozdo su

Sl. 76. Pečat grada Koprivnice u XVIII. vijeku.

obla vrata, gore četverouglati prozor. Nad štitom lebdi kruna, s desna i lieva po jedan liljan. Odozdo sa sredine izpod štita uzdiže se sa svake strane po jedna lovor-grana. Nad krunom je nadpis:

CIVIT · CAPRO

= Civit(at)is Capro(ncensis). Cijeli je pečat obrubljen izvana člankovitom, a iznutra crtolikom elipsom. Taj pečat potiče iz konca XVII. ili početka XVIII. vijeka.

Sl. 77. Pečat grada Koprivnice od g. 1804.

Treći pečat od g. 1804. okrugao je a mjeri u promjeru 38 mm. (Sl. 77.) Na njemu je sferičan štit sa istim likom kao na predidućemu, samo što su liljani u štitu lievo i desno od kule; kruna i grančice kao kod prijašnjega. Na okolo medju vanjskim zrnatim i nutarnjim crtolikim kolobarom je nadpis:

SIGILLUM LIBERAE AC REGIAE CIVITATIS CAPRONCZENSIS.

Ovaj pečat gradska občina još čuva, dočim ostalih više nema.

XI. Krapina.

Krapinskoj je občini prava kraljevskoga i slobodnoga trga podielio kralj Ljudevit I. godine 1347. Već i prije toga imala je krapinska občina svojega sudca, a ovaj je vazda čuvao občinski pečat, koji se je stavljao na javne izprave. Pečat taj (Sl. 78.) je okrugao, u promjeru mjeri 35 mm., na njemu se vide tri kule od tesana kamena, od kojih srednja najviša nosi četiri kruništa i dva uzporedna prozora u gornjem spratu; postrane su kule niže, imaju po tri kruništa i visoki krov, koji na svakom kraju sedla nosi po jednu nataknutu kruglju. Sprieda zaštićene su kule zidom, koji imade u sredini četverouglasta vrata, nad kojima se uzdiže mali toranj sa zašiljenim krovom. Na skrajnim dielovima zida namješten je po jedan mali šiljatim krovom nadkrit tornjić, a medju ovim i tornjem nad vratima po dva kruništa. Naokolo medju dva jednostavna kolobara stoji lapidarni nadpis s tragovima prelaza:

Sl. 78. Pečat grada Krapine.

✠ S : CIVIVOS¹ : DE : CRAPPINNA : E

= S(igillum c(i)vium de Crappinna e(st). Taj je pečat podieljen Krapini od kralja Sigismunda, valjda još u XIV. vijeku, što radnja pečata svjedoči. God. 1588. 28. augusta u Pragu datiranom poveljom potvrdi kralj Rudolfo II. isti krapinski pečat, spominjući, da im je podieljen od kralja Sigismunda, ali da se je dotični privilegij za vrieme ob-

sade grada Krapine izgubio. Sam pečatnik opisuje ova listina ovako: „in argento forma rotunda exculptum, continens in scuto turrata moenia e quibus tres turres cum pinnis ac tectis ornate exurgunt, quarum media tamquam speciosa fenestris altis decora, et ceu corona in summitate conspicue ornata altius sese extollens, portam spatiosam cui minor turris incumbit in sui medio cum dependentibus ferreis cratibus continet, in angulis vero duae turres minutulae moenia ipsa exornant“.²

Srebreni ovaj pečatnik, viseći na srebrnom lancu, čuva krapinska občina.

XII. Krašić. (Kotar Jastrebarsko.)

Govoreći o pečatu plemenske draganičke občine, spomenuh, da su i Krašićani tvrdili i izvodili svoje pleme od Kreša, kojemu je godine 1264. zajedno sa braćom njegovom Raku i Kupiši kralj Bela IV. dao zemlje i plemstvo. To su Krašićani tekar pod konac XVI. vieka počeli tvrditi. Ali krašićko se pleme pojavljuje u sačuvanim listinama već godine 1249. Krašićka si je občina prilično održala slobodu sve do polovice šestnaestoga vieka, kadno joj ju znatno okrnji knez Nikola Zrinjski, sigetski junak. Od toga vremena po malo sve to više nestajase občinske slobode krašićkoga plemena, koje do skora podpade pod gospodstvo grada Ozlja.

Sl. 79. Pečat krašićke občine.

Ako i jest krašićka občina spala pod gospodstvo Ozlja, to joj je ipak još uvijek bio na čelu sudac, dakako ovisan o gradu, koji je mogao izdavati javna

¹ Posljednja slova OS pogrešno su rezana   ² Izvornik u arhivu krapinskom. u mjesto uncijalnoga gotskoga slova Ω

pisma, na koja metaše „navadnu pečat poštovane i viteške občine krašičke“. Taj je pečat ovalan, 22 mm. u promjeru, a na njem je sred ovalna vienca od nakita, na kojemu na vrhu stoji kruna, krošnjato stablo, a na vrhu njegovu sjedi na desno okrenuta ptica. Napisa nema. (Sl. 79.)¹ Ovaj pečat nalazimo na listinama XVII. vieka.

XIII. Križevac.

Grad je Križevac dobio svoje slobode i povlastice god. 1252. od bana ciele Slavonije Stjepana (Babonića), te ih je sljedeće god. 1253. kralj Bela IV. posebnim privilegijem potvrdio. Ove povlastice bijahu takove kao i gradjana zagrebačkih, te je i na čelu križevačke občine stajao od gradjana slobodno birani sudac. Križevačka občina u starije doba nije imala svoj posebni občinski pečat, kojim bi se bile pečatile javne njezine izprave, već je na nje sudac stavljao svoj privatni pečat. Kao primjer spominjemo ovdje pečat križevačkoga sudca Matije, sina Blaževa, od god. 1417. (Mattheus, filius Blasii, iudex et iurati ciues veteris ciuitatis Crisiensis.). Taj je pečat okrugao, u njem se u dnu vidi zatvoren šlem, nad njim uncijalno slovo Ω, a iznad ovoga opet manji šlem (?) sa dva roga, koji se u slici okruga sastaju u prostoru medju zrnatim rubovima (Perlinien). Medju ovim zrnatim kolobarima naokolo stoji nadpis: · S · MATTHE · * · (R) · BLASII · = S(igillum) Mathe (filii) Blasii.

Sl. 80. Veliki pečat donjega križevačkoga grada.

Tek na mlađjim listinama, od XVI. vieka ovamo nalazimo posebne občinske pečate, i to posebno za gornji i donji križevački grad. Oba su okrugla. Pečat donjega grada (Sl. 80.) mjeri u promjeru 30 mm., a u njem stoji uzpravni, dolje zaokružen štit, u kojemu se vidi oklopljena (?) na desno okrenuta ruka, držeća uzpravno stojeći dvostruki križ; gore lievo je rastući mjesec, a s desna šestotraka zvijezda. Okolo medju dva stubata kolobara (Stufenlinie) stoji nadpis:

Sl. 81. Pečat gornjega križevačkoga grada.

· SIGILVM (sic!) · VET · REG · INF ·
CITTIS · CRISIEN ·
= Sigillum vet(eris) reg(iae) inf(erioris)
ci(vi)t(at)is Crisien(sis).

Od ovoga je pečata občina rabila i manji primjerak sa istom figurom, obrubljen stubatim kolobarom; gore nad štitom jednostavni je križ (†) u zaporci (krilo), a njemu o desno · S : W :, a s lieva I : C : C.
= S(igillum) v(eteris) i(nferioris) c(ivitatis) C(risiensis). (Sl. 82.)

Pečat gornjega grada (Sl. 81.) imade promjer od 35 mm. Na njemu je uzpravni, dolje zašiljeni, u gornjim uglovima izvinut štit, u kojemu je slična ruka, koja drži

Sl. 82. Mali pečat donjega križevačkoga grada.

¹ Figura ova u pečatu nalik je na onu u pečatu reda pavlinskoga, nu s tom razlikom, da ovdje ne drži ptica u kljunu kruh.

uzpravan jednostavan križ; polumjesec i zvijezda kao u gornjem, dok naokolo medju vanjskim širokim i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji nadpis:

✠ SIGILVM (sic!) † NOVAE † REG † SVP † CITTIS † CRISIEN

= Sigil(l)um novae reg(iae) sup(er)ioris ci(ui)t(a)tis Crisien(sis).

Oba ova pečata potiču iz iste dobe, valjda iz XVI. vieka.

Kad je g. 1752. gornja i dolnja križevačka občina spojena u jednu, dobi i novi pečat,¹ kojega od tog vremena rabi kr. i slob. grad Križevac. Pečat je okrugao (Sl. 83.), a mjeri u promjeru 34 mm. Na njemu je uzpravan, u dnu pupčast štit, kojemu je s desna oklopljeno, a s lieva odjeveno rame, koja drže trostruki križ. U vrhu štita, s lieva i desna križa po jedna je šesterokraka zvijezda. Povrh štita peterocjepa kruna. Medju vanjskim širokim člankovitim i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji nadpis:

† * SIGILLUM LIBERÆ REGLÆ CIVITATIS
CRISIENSIS *

Sl. 83. Pečat grada Križevca od g. 1752.

Ovaj trostruki križ i dvie ruke dodjoše u ovaj novi pečat spojenjem prijašnjih pečata dviju občina. Kako vidimo i to je govoreći pečat, jer znamo, da se Križevac u starim izpravama nazivlje Križem (Cris).

XIV. Orlica. (Kotar karlovački).

Pisama, izdanih pod pečatom plemenske orličke občine, sačuvalo se iz konca XV. vieka. Ova se je plemenska občina prostirala kod današnjega Karlovca od Selca pa sve do Otoka (Mekušja) preko Kupe, a sastajale se u svoje zborove u klupe kod crkve sv. Jakova na Gazi. Tako je i Otok (nobiles de Othok) činio

dio plemenske orličke občine. I braća Otočani izdavaju pisma, nu u ovima se ne spominje sudac, već starješina, koji je stajao uz orličkoga sudca. Braća Otočani, kao i ciela orlička občina izdavaše javna pisma pod zajedničkim plemenskim orličkim pečatom. Na ovom je okruglom, 20 mm. u promjeru mjerećemu pečatu, koji rabe Otočani, razkriljeni glavom na lievo okrenuti orao. (Sl. 84.)

Sl. 84. Pečat plemenske orličke občine.

U pečatu cjelokupne orličke občine, mjerećemu u promjeru 18 mm., vidi se uzpravni štit gore sroljko urezan, a sdola zaokružen sa istom figurom. Cieli je pečat zarubljen jednostavnim kolobarom.²

Orlička je občina propala od turske nevolje oko god. 1577., i od tada nema joj više spomena.

¹ U boji je grb sljedeći: uzpravan, dolje zašiljen štit modre boje; u njemu s desne strane oklopljeno, a s lieve odjeveno rame, u žutu tkaninu, drže zajedno po sried štita stojeći trostruki križ bijele boje. Gore u štitu sa svake je strane križa po jedna zlatna šesterotraka zvijezda. Na štitu počiva plosnata peterocjepa kruna, urešena crvenim i modrim draguljima.

Cieli štit obkoljuju skutii žute boje. (Izvornik u zem. arhivu: sabor. spisi 1752. br. 45, te u arhivu križevačkom.)

² Taj je lik orla na sačuvanom pečatu glagolske listine od g. 1535. (u zemaljskom arhivu) nješto nejasan, ali se vidi, da orao stoji uzpravno. Liepo sačuvan pečat Otočana u arhivu akademije.

XV. Ostrožac.

Ostrožac kod Bihaća veoma je staro mjesto, koje se već koncem XIII. vieka spominje kao vlasništvo knezova Babonića. Ostrožačkoj občini nalazimo

Sl. 85. Pečat občine ostrožačke.

spomen već početkom petnaestoga vieka. God. 1403. stajao je na čelu ostrožačkih purgara sudac Smolac, koji izdavaše javna pisma pod občinskim pečatom. Iz one se je godine sačuvao najstariji otisak pečata ostrožačke občine, nu nema dvojbe, da taj pečat potiče iz četrnaestoga vieka. Pečat je okrugao, u promjeru mjeri 39 mm.; na njemu se vidi kula (četverouglasta), sa strane poduprta niskim stubolikim uporom, zatvorenim šiljatim vratima, a sa dva uzporedna prozora nad vratima, također šiljata oblika (gotski). Na vrhu kule vidi se pet uglatih kruništa; s lijeve strane uz kulu osmerotraka zvijezda, a nad ovom rogovima

k zvijezdi okrenut polumjesec. (Sl. 85.) Što li je bilo s desne strane, ne znamo, jer je taj pečat oštećen; dalo bi se pomisliti na sličnu zvijezdu i polumjesec. Među skrajnim i nutarnjim zrnatim kolobarima stoji nadpis:

✱ S • COMUNITATIS (sic!) OSTROŽER = S(igillum) com(m)unitatis Ostrocen(sis) ¹

XVI. Samobor.

Kraljevsko i slobodno trgovište Samobor temelji svoje pravice na povelji kralja Bele IV. od god. 1242., a veoma si ih je mučno sačuvalo u borbama protiv samoborske gosposštije tečajem šestinaestoga i sedamnaestoga vieka.

Samoborska občina, kojoj na čelu stajao sudac, jamačno je već u najstarije doba imala svoj občinski pečat; na listinama, koje izdavaju občina i samoborski sudac, stoji okrugao pečat u promjeru od 31 mm. (Sl. 86.), na kojemu se vidi kula od tesanoga kamena sa otvorenim vratima i četiri kruništa na vrhu, stojeća na gromadi od pečina, iz koje sa svake strane niče po jedna grana. Na okolo medju dvijema jednostavnim kolobarima stoji lapidarni nadpis s tragovima uncijala:

✱ S COMUNITATIS (sic!) DE SAMOBOR
= S(igillum) com(m)unita(ti)s de Zamobor.

Sl. 86. Stari pečat samoborske občine.

Takav pečat nalazimo na najstarijim samoborskim listinama počam od XVI. vieka, nu sam pečatnik mora da je mnogo stariji, valjda iz XV. vieka. Občina ga još dan danas čuva.

Ovaj pečat potvrdi god. 1525. u Budimu u četvrtak prije blagdana male gospe posebnom izpravom kralj Ljudevit II., dozvoliv rabiti zeleni pečatni vosak „eisdem ciuibus et totae communitati incolarum dicti oppidi Zamobor id annuentes

¹ Ovaj je opis pečata izvadjen iz Lopašičeve knjige: Bihać i bihaćka krajina 1890., str. 236—237.

² To ima biti slovo Z, koje je ovdje položeno.

et concedentes, ut ipsi, ipsorumque successores vniuersi a modo successiuis perpetuis temporibus, semper et sigillo proprio et cera viridis coloris insigillanda literis

Sl. 87. Noviji pečat samoborske občine.

communitatis, ac in omnibus rebus ac expeditionibus negotiorum suorum, inpar liberarum ciuitatum nostrarum, libere vti et gaudere valeant atque possent. .“ To isto potvrdi kasnije god. 1528. u Beču u petak poslije blagdana jedanaest hiljada djevica kralj Ferdinand I.¹

Osim opisanoga najstarijega pečata nalazimo na javnim pismima samoborske občine jedan veći okrugli pečat mjereći 33 mm., na kojemu stoji obla kula sa pet kruništa i dva prozora iznad vrata, poduprta sa strane stupovima, imajući isti nadpis kao i stariji pečat. (Sl. 87.)

Ovaj se pečatnik, koji nije stariji od konca XVIII. vieka, čuva kod samoborske občine.

XVII. Strelče.

Stare plemenske strelačke občine danas više nema; sterala se je na iztoku od Kamenskoga, a na sjeveru od Trebinje, prelazeći pače i Kupu i zapremajući dobar komad na lievoj obali do medja draganičke občine, s kojom je god. 1394 medjašila kod šume Lepova kneja. Strelačko pleme skupljalo se je u svoje klupe kod crkve sv. Tomaša u Strelču ili kod sv. Ivana u Trebinji (Therbyna). U takovim zborovima izdavaše plemenski sudac izprave,² podkriepljene visećim plemenskim pečatom. Sa svojim susjedima plemićima iz Otoka (danas Mekušje) živjelo je strelačko pleme u liepoj slozi, te je često s njima zajedno radilo u svojim klupama o zajedničkom interesu.

Sl. 88. Pečat plemenske strelačke občine.

Pečat plemenske občine strelačke veoma je star, te ga nadjosmo na listini od god. 1462., koju je izdao plemenski sudac Petar sin Tomašev (Tomašić od plemena Mogorića). Promjer okrugla pečata jest 32 mm., a na njemu se nalazi uzpravan dolje zaokružen štit, na kojemu je koso položena strielica, okrenuta šiljkom u gornji desni, a protivnim krajem u donji lievi kut, lievo gore polumjesec, odkrenut rogovima od strielice, a dolje desno šestorotaka zvijezda. Oko štita su izvana poredana tri polukruga, koji se krajevima jedan drugoga dotiču i na taj način štit zatvaraju. (Sl. 88.) Nadpisa nema nikakvoga, a

cieli je pečat obrubljen jednostavnim kolobarom. Pečat dakle spada medju t. z. govoreće, jer se u njem slikovito prikazuje ime same občine. Nalazimo ga na svim potonjim listinama, koje je izdavao plemenski strelački sudac. Plemenska občina strelačka propala je oko god. 1577. od turske sile, zajedno s mnogim prekakupskim plemenskim obćinama.

¹ Izvornik u arhivu samoborske občine. ² Hrvatske, pisane glagolicom i latinicom, te latinske.

XVIII. Trg.

Tržka občina izpod grada Ozlja zvala se je njekoč Ključ (Culch), te je dobila svoje pravice god. 1329. od bana Mikca Prodanića, koji je žitelje ove obćine, izvrgnute do tada kod grada Ozlja napadajima Njemaca, preselio u današnju jim postojbinu otok svih sveti, nazivan bez sumnje po istoimenoj crkvi, koja još danas tamo postoji. Kako svagdje, tako je i tržkoj obćini na čelu stajao sudac, koji je čuvao obćinske „pravice“ i pečat. Ovaj je pečat okrugao sa promjerom od 24 mm., a na njemu se vidi ruka (Sl. 89.), koja drži ključ; naokolo medju dva zrnata kolobara (Perllinie) stoji lapidarni nadpis:

✠ S. COMVRITATIS DC VICO LATIOR 1604.

S(igillum) com(m)unitatis de vico latior 1604.

Kako vidimo, taj pečat potiče iz god. 1604., ali nema sumnje, da je i prije toga slični pečat tržka občina rabila. Spada medju t. z. govoreće pečate.

Još nam je jedan pečat tržke obćine poznat, ovalan sa promjerima od 7×8mm., na kojemu se vide dva uzpravno stojeća lava, koji drže prednjim nogama vienac (?). Nad njihovim glavama vidi se nešto kao snop, s desna i lieva slovo P., a vrh te figure slovo T (P^T P), što se ima čitati: pečat tržkih purgarov; na tlu medju lavovima niče trava. Po svemu sudeći taj će pečat biti noviji od gore spomenutoga, te bi mogao poticati po svoj prilici iz konca XVII. ili iz početka XVIII. vieka.

Prvi pečatnik čuva još i danas tržka občina, dok za drugi ne znamo gdje je. Njegov otisak dobismo od pokojnoga R. Lopasića s naznakom, da je tržke obćine.

XIX. Varaždin.

Kraljevski i slobodni grad Varaždin dobio je svoje povlastice god. 1209. od kralja Andrije II. I prije te godine bijaše Varaždin obćina, imajući svoga sudca (rihtara), te je bez dvojbe imala i svoj obćinski pečat, koji nam nije poznat. Vjerojatno je, da je u glavnom bio sličan onima, koje u potonjim viekovima nalazimo.

Najstariji do sele poznati pečat varaždinske obćine nalazi se na jednoj listini od godine 1424., koja se čuva u c. k. arhivu dvorske komore.¹ Taj je pečat utisnut u zeleni vosak, a okrugao je s promjerom od 45 mm. U njemu se vidi šesterokutni toranj bez vrata i prozora, sa šiljatim krovom, kojemu je na vrhu nasadjena kruglja. S desne strane tornja stoji osmerotraka zviezda, a s lieve rastuću mjesec. Naokolo medju dva zrnata, široko razmaknuta kolobara (Perllinie) stoji lapidarni gotski nadpis:

✠ S CIVITATIS ✠ DE VARASD

Ovaj pečat potiče iz četrnaestoga vieka, a rabio je bez dvojbe sve do god. 1464., kadno je kralj Matija Korvin grbovnicom, izdanom u Budimu 8. januara, podielio Varaždinu grb i prema tomu javni pečat.²

¹ Melly: Beiträge zur Siegelkunde des Mittelalters. Wien 1846, str. 151. — Lind, Blätter für ältere Sphragistik. Wien 1878. Tab. 20 i

str. XV. Mittheilungen der k. k. Centralcom-mission 1871, str. CXCIV, gdje su priobćene slike toga pečata.

² Izvornik u arhivu kr. i slob. grada Varaždina. Vidi str.: 26—28 ove knjige.

Prema tomu grbu izradjen je novi varaždinski pečat, koji se je od toga vremena rabio na izpravama, koje izdavaše varaždinska občina. I ovaj je pečat okrugao, a promjer mu iznosi 60 mm. Na njemu se vidi uzpravan, s dola zaokružen štit, koji s gora drži razkriljeni andjeo. U štitu su u simetričnoj udaljenosti po-

Sl. 90. Veliki pečat grada Varaždina.

redane četiri horizontalne grede, posute sitnim četverotrakim zvjezdicama (u četiri reda), od kojih skrajna zaprema dno štita; od nje se do vrha uzdiže četverokutna kula sa otvorenim oblim vratima s jedne, četverouglatim prozorom s druge strane, a takov se prozor nalazi sa svake strane i u gornjem spratu. Nad svakim prozorom do krova namješten je mali šiljati tornjić, dok se visoki krov kule na sljemenu svršava u dva šiljka. Izpod prve grede odozgo desno stoji padajući mjesec, a s lijeva šestotraka zvijezda. (Sl. 90.) Na okolo među dva stubata kolobara (Stufenlinie) stoji nadpis:

* SIGILLVM † MINVS CIVITATIS † VARASDIENIS

Ovaj krasni veliki, u gotskom slogu radjeni pečat pokazuje liepu radnju petnaestoga vieka. Izvorni se pečatnik čuva kod gradske občine.

Mali pečat varaždinske občine nalazimo na občinskim izpravama istodobno sa velikim. Promjer mu je 32 mm., a razlikuje se u tomu, što je kula na tri sprata i sa više prozora. Kod jednoga, kojega je štit sličan onomu velikoga pečata, manjka sa sviem polumjesec i zvijezda, a kod drugoga, gdje je štit više izvijugan, nalazi se zvijezda i polumjesec izvan štita. Ima još koja varijanta, ali razlika do veličine nije bitna. Na ovim malim pečatima stoji redovito nadpis:

SIGILLVM : MINVS : CIVITATIS : VARASDINENSIS.

XX. Zagreb, gradska občina (Mons graecensis).

God. 1242. dobi kr. i slobodni grad Zagreb od kralja Bele IV. svoje povlastice, na temelju kojih se je kroz viekove razvijao, imajući na čelu svoga sudca, koji je čuvao občinski pečat. Taj pečat gradske občine zagrebačke (civitas Montis-graecensis Zagrabienensis, hrvatski „Gradac“) stavljao sudac na sve javne listine, koje bi on i občina izdavali, a bijaše tečajem XIV. vieka utisnut u zeleni ili čisti pčelinji vosak; u XV. vieku rabi se i crveni vosak. Najstarija nama poznata izprava, na kojoj je visio občinski pečat gradske zagrebačke občine (danas je više nema), jest od godine 1322. Kako li je taj pečat izgledao, nije nam poznato. Tečajem XIV. vieka dva je puta pečat zagrebačke občine neznatno preinačen, i to godine 1384. i 1397.,¹ a od tada ostade u porabi isti u ploču od žute mjedi rezani pečatnik, koji se još i danas čuva kod gradske občine u Zagrebu. Stari je taj

¹ Tkalčić. Mon. Zagrab. I, str. LVII.

pečat gradske zagrebačke občine okrugao, a u promjeru mjeri 38 mm. Na njemu se vide tri kule od tesanoga kamena, stojeće na gromadi spreda zidom zaštićenih pećina, kojemu su u sredini velika šiljata vrata, a sa svake strane po tri zarezana kruništa (Kerbzinnen). Srednja je kula najviša, te straga spojena s postranim, koso gradjenim zidom, koji nosi sa svake strane po dva kruništa. Ova kula nosi šiljati krov sa dva kruništa, sa svake strane po jedno, i jedan prozor povrh šiljatih vrata, dok ostale dvie kule sa strane imadu samo zaobljena vrata i na vrhu po tri urezana kruništa. S lijeve strane do kula stoji rogovima gore okrenut polumjesec, vrh njega tri peterolatične rozete, a izpod njega dvie na sitnoj grančici. S desne strane kule vidi se osmerotraka zviezda, a nad njom i izpod nje po jedna mala rozeta. Izmedju vanjskoga zrnatoga ruba i nutarnjega kolobara stoji lapidarni nadpis:

✱ : S : CIOOVHI : DE MORTH GRACI = S(igillum) com(m)uni(tatis) de monte Graci.¹ To je bio veliki gradski pečat. (Sl. 91.)

Osim velikoga pečata rabila je zagrebačka občina već u XVII. vieku mali pečat, takodjer okrugao, sa promjerom od 29 mm., sa istom figurom, s tom samo razlikom, da kule nose po tri šiljata kruništa, a naokolo medju skrajnim debelim člankovitim rubom i nutarnjim jednostavnim kolobarom stoji nadpis:

✱ SIG * MIN * CIV * MONTIS G††
= Sig(illum) min(us) civ(itatis) montis g(raecensis).

Izvorni pečatnik od žute mjedi čuva gradska občina. Još mi je spomenuti, da na izpravama nalazimo još jedan mali pečat zagrebačke občine, okrugao, 28 mm. širok, sa istim nadpisom i figurom, jedino što su kruništa kule uglata,² (Sl. 92.) a taj je bez dvojbe stariji od gornjega, i potiče iz XVI. vieka.

Sl. 91. Veliki pečat grada Zagreba.

Sl. 92. Mali pečat grada Zagreba.

¹ Taj je pečat pogrešno naran kod Linda: Blätter für ältere Sphragistik. Wien 1878. Tab. XVIII. Melly: cit. d. i Mittheilungen cit. svezak.

² Ovom zgodom priobčujemo najstariji grb grada Zagreba, sačuvan u kamenom reljefu iz konca XV. vieka, koji se čuva u arheoložkom odjelu nar. muzeja. Taj je grb u gotskom slogu izklesan na kamenoj ploči, dugoj 0 96 m. širokoj 0 51 m. a debeloj 0 14 m.; s lijeve strane gore majka ugao, koji je odbijen. Ciela ploha, na kojoj je slika, obrubljena je izklesanim okvirom, kojega su dulji krajevi 0 03 m, a kraći 0 04 m. široki Sam gradski grb stoji u sredini, te je visok 0 43 m., a najveća mu je širina 0 46 m. Štit je grba na dnu zašiljen, a s desnog kraja ugnut.

U tomu štitu, kojega s desna drži uzpravljen lav razciepana repa (cauda biturcata), vide

Sl. 93. Grb grada Zagreba od god. 1499.¹
(U narodnom muzeju).

XXI. Zagreb: kaptolska občina.

Prvi zametak kaptolskoj občini u Zagrebu nalazimo u sedamdesetim godinama petnaestoga vieka, kada je 2. januara god. 1478. kaptol zagrebački, kao zaštitnik nove ove občine odredio propise i zakone, po kojima će se vladati kaptolska občina.¹ Na čelu nove kaptolske občine stajao sudac, koji je čuvao občinski pečat. Taj občinski pečat, što ga ovdje donosimo, nije mlađi od početka šestnaestoga vieka (Sl. 94.). On je okrugao, ima promjer od 30mm., a na njemu se vidi uzpravan dolje zaokružen štit, dvijema gredama, koje se koso dižu od sredine postranih dielova štita, a sastaju sried gornje stranice štita, čineći kut (Spitztheilung), razdieljen u tri polja (Spitzfeld). U velikom donjem polju vidi se kula sa četiri kruništa na vrhu (Zinnen), otvorenim vratima i dva uzporedno, u gornjem užem dielu kule razporedana prozora. U oba gornja trokutna polja stoji po jedna peterotraka zviezda. Medju skrajnim člankovitim i nutarnjim jednostavnim kolobarom stoji na okolo lapidarni nadpis:

Sl. 94. Pečat zagrebačke kaptolske občine.

* SIGIL * CIVIVM * CAPITVLI * ZAGRAB

= Sigil(lum) civium capituli zagrab(iensis).

Izvorni pečatnik od srebra čuva se u hrvatskom zemaljskom arhivu.

Emilij Laszowski.

se u reljefu izklesane tri osmerokutne kule, stojeći na gromadi, koje su od straga zaštićene zidom, što nosi krunište Srednja najviša kula ima do zemlje četverouglasta vrata, a visoko nad njima gotički prozor; sa strana iste kule, ali nješto niže nalazi se još po jedan takav manji prozor. Na vršku kule vidi se 5 kruništa. Ostale dvie kule niže su od srednje, bez vrata, imaju svaka po 3 gotička mala prozora; kruništa su ovih kula odbijena, a bilo jih je na svakoj valjda po četiri. S desna stoji uz postranu kulu rastući mjesec, a uz lievu peterotraka zviezda. Lievo od štita stoji uklesana godina 1499. na sliedeći način: $\frac{1}{9} \frac{\S}{\S} \frac{9}{9}$ Tuj su pojedine brojke jedna od druge razstavljene figurom sličnom znaku § (paragraf), kojega je gornji i dolnji dio spojen dubokom četverokutnom udubljenom tačkom Opisani taj grb stajao njekoč uzidan u crkvu sv. Marka u Zagrebu, od kuda je iza potresa spremljen u arheološki muzej (Sl. 93.).

¹ Tkalčić: Monum. zagrab. II. p. 385. Doc. 309.

CROATIA SUPERIOR ET INFERIOR.

Ivan Tomašić, franjevac u prvoj polovici XVI. stoljeća, spominje više puta u svojem djelu „Chronicon breve regni Croatiae“ dvije Hrvatske naime „superiores“ i „inferiores partes Coruatie.“ Prema tome mogli bi poslutiti, da se je u 15. i 16. stoljeću dijelila Hrvatska na gornju i dolnju.

Najglavnije mjesto u Tomašićevoj kronici je ovo: „Anno Domini 1524. tempore banatus Joannis Karlouich Turci (a) cum innumerabili exercitu in Coruatiam venit, postmodum ingressus tamquam horrida tempestas cuncta vastavit, et ea cum universo regno comprehendit, in superiori parte septem ipsius provincias obtinuit, videlicet: Radigobilie, Cetinam, campo Kossalovo, Likam, Corbaviam, Buxane, Werhovine et Gackam ac CLXXV oppida devastavit, castrum munitissimum Syngh cum humani sanguinis effusione cepit..... in partes inferioris Coruatie dominium Modrussie, ac etiam Drexnik, comitatus Briniensis, ac omne fere inter montes Coruatie, ac multa castella vastavit, que commemorare longum esset.“¹

Partes inferiores i superiores Coruatie spominje Ivan Tomašić još i na drugim mjestima. Tako pripovijeda, da „comes Karlovich Joannes latitabat in superioribus partibus Coruatie, valjda u Lici, kad je knez grada Krupe Mirko Turak stao obsjedati njegov grad Mutnicu. Po tome sudimo, da je Tomašić Krupu i Mutnicu pribrajavao donjim krajevima Hrvatske.² Na jednome mjestu opet kaže, da se pad Kostajnice može smatrati za „causa et origo destructio(nis) inferioris partis Coruatie.“³ Pošto Tomašić smatra Hrvatskom još i sav predjel od Kostajnice do Hrastovice kod Kupe (flumen Colapim sub Hrastouicha), to nema dvojbe, da je on i taj predjel pribrajavao donjim krajevima Hrvatske.

Tomašić zove Hrvatskom svu zemlju od Radobilje⁴ na jugu do Kupe na sjeveru, te dijeli tu Hrvatsku na dvoje: na gornju i dolnju.

Gornja Hrvatska ili „partes superiores Coruatie“ jesu njemu sve župe, županije i oblasti od Radobilje do uključive Gačke, naročito dakle Radobilja, Cetina, Kosovo, Lika, Krbava, Bužani, Vrhovine i Gačka. Dolnja Hrvatska ili „partes inferiores Coruatie“ jesu mu „dominium Modrussie“, zatim župe Drežnička i Brinjska, nadalje sva zemlja od Gvozda (Kapele) na sjever do Kupe i onda Save od utoka Kupe do utoka Une.

¹ Arhiv za jug. povj. IX. p. 26.

² Op. cit. pag. 30.

³ Ibid. p. 31.

⁴ U jednom pismu od g. 1457. čitamo: Quia illustris dux Stephanus . . . hedificari fecit quoddam fortalicium super territorio suo Ro-

dobilie (Radobil, Rodobiglia) prope flumen nostrum Citine Radobil, cum intentione fabricandi unum pontem super ipso flumine. ut habet liberum transitum in vallem Policii... Ljubić, Monumenta Slavorum merid. (Listine) X. p. 109.

Pita se sada, da li je ova Tomašićeva dioba hrvatske zemlje opravdana, ili je to samo njegovo individualno mnijenje? Da se je u 15. stoljeću zaista Hrvatska dijelila na gornju i donju, imademo još jedan dokaz. U jednome pismu od 25. rujna 1469. piše mletačka vlada „ser Joanni Aymo militi, oratori nostro in Hungaria“, dakle svome poslaniku na ugarskome dvoru ovako: „Intelleximus quoque, quantum scribitis, vobis dixisse regiam maiestatem de gentibus tenendis ad illos duos passus, que prohiberent, quod Turci venire non possent in Dalmatiam, Croatiam inferiorem sue maiestatis et Croatiam superiorem serenissimi imperatoris...“¹

Evo Mletčani g. 1469., šest godina nakon pada Bosne razlikuju na zemljištu hrvatskom „Croatiam inferiorem“ i „Croatiam superiorem“, dakle upravo kao što to čini i naš Tomašić u 16. stoljeću. Nedvojbeno je po tome, da je ta geografska razlika u 15. stoljeću zaista i obstojala.

No iz onoga pisma od god. 1469. saznajemo još, da je „Croatia inferior“ tada pripadala ugarsko-hrvatskomu kralju Matiji Korvinu, dočim za „Croatia superior“ kažu Mletčani, da je „serenissimi imperatoris“, naime njemačko-rimskoga cara Fridrika III. Kako dolazi car Fridrik III. g. 1469. do toga, da je gospodar „Croatiae superioris“?

Poznato je obće, da se je car Fridrik III. takmio s Matijom Korvinom za ugarsko i hrvatsko prijestolje. Tek 19. jula 1463. pogodila se oba kralja.² No da li su tom prigodom podijelili medju se vlast u hrvatskom kraljevstvu, kako se to čini po pismu mletačke vlade od g. 1469., ne spominje se u pomenutoj pogodbi ni u ostalim meni dosad poznatim izvorima.

V. Klaić.

¹ Ljubić, Listine X. p. 458.

² Theiner, Monumenta Hungariae II. p 380—391,

Fraknoi dr. Wilhelm, Mathias Corvinus, König von Ungarn, Freiburg, 1891., pag. 95.

HOMEROVA TROJA.

Već stari su se bavili pitanjem, gdje je stajao grad, kojega je podsjedanje podalo gradju Homerovoj Ilijadi. Tradicija ga je smještala na današnjem brežuljku Hisarliku, udaljenom od Helesponta po prilici 5 km., a od Egejskoga mora po prilici 6 km., gdje je i u potonje vrijeme stajao grad Ilion. Na ovaj se brežuljak popeo Kserkses, kad je ono s vojskom išao na Heladu. Tako kaže Herodot VII, 43.: „A kad je Kserkses došao na rijeku Skamandar, popne se na Prijamov grad, jer ga se uželio ogledati. I pošto ga je ogledao i sve čuo, što se ondje dogodilo, prinese Ateni Ilijskoj za žrtvu tisuću goveda, a Mazi izliju herojima žrtve lijevanice“. Isto je učinio i Aleksandar Veliki, koji je odlučio grad povećati i opasati zidom. Ali to je izveo istom Lizimah, koji je g. 301. osvojio prednju Malu Aziju. Lizimah naseli u Iliju stanovnike različitih susjednih mjesta i sagradi oko grada zid, dug 40 stadija (7½ km.). I Rimljani su se veoma zanimali za taj novi Ilion, jer su Eneju, koji se jedini spasao, kad je stari Ilion propao, držali za svoga praoca, a Ilion za svoju pradomovinu. U ratu s Mitridatom razorio je Fimbrija Ilion, ali ga je Cesar iznova sagradio. I Cesar i August namjeravali su pače Ilion učiniti svojom prijestolnicom.

Ali ako se i jest mjesto staroga Ilija općeno tražilo na mjestu novoga Ilija, opet je bilo i ljudi, koji su to poricali. Tako je Demetrije Skepšanin (*ὁ Σκεπῆσιος*, iz Skepse u Troadi), aleksandrinski historik iz 2. vijeka prije Hr., tvrdio, da Homerova Troja nije mogla stajati na mjestu potonjega Ilija, i to s dva razloga: jedno s toga, što je ravnina između potonjega Ilija i Helesponta postala poslije naplavom rijeke Skamandra, dakle je u Homerovo vrijeme bila premalena za bojeve, koje on opisuje; a drugo s toga, što Ahilej ne bi bio mogao Hektora tri puta goniti oko Ilija, kad bi stari Ilion bio stajao na mjestu novoga Ilija, jer novi Ilion ne stoji na osamljenom brežuljku, nego na kraju protegljasta grblja gorskoga. Demetrije traži stari Ilion kod tadašnjega Ilijskoga sela (*Ἰλίων κώμη*) na današnjem mjestu Hanai-tepe, prema kojemu na lijevoj obali Skamandra danas stoji mjesto Bunarbaši. Uz Demetrija pristaje i geograf Strabon.

I u moderno su se vrijeme učeni ljudi razdvojili. U opće se može kazati, da je do najnovijega vremena Demetrije nalazio više pristaša, nego li stara tradicija. Među glasovitim pristašama Demetrijevima spominjem Francuza Lechevaliera s kraja prošloga vijeka i slavnoga njemačkoga generala Moltkea. Ali jedan i drugi pristaju samo uz negativnu stranu Demetrijeve teorije t. j. oni drže, da stari Ilion nije stajao na mjestu potonjega helenističko-rimskoga Ilija, dakle na današnjem Hisarliku; što se tiče pozitivne strane, oni se ne slažu s Demetrijem,

nego traže stari Ilion doduše takodjer blizu današnjega sela Bunarbaši, ali na istoj (lijevoj) strani rijeke Skamandra na brežuljku Balidagu, koji se nalazi 10 km. južnije od Hisarlika.

Što se tiče Demetrijevih razloga protiv identificiranja mjesta staromu i novomu Iliju, oni ne mogu imati nikakve vrijednosti. Geograf Skilaks iz 2. vijeka poslije Hrista, kaže, da je novi Ilion od Helesponta udaljen 25 stadija (5 km.), a toliko je još danas brežuljak Hisarlik udaljen od mora. Ako dakle ravnina između novoga Ilija i Helesponta od Skilakovih vremena do danas nije ništa uzrasla, nije se od Homerovih do Skilakovih vremena mogla ni stvoriti, nego je morala biti otprije. Demetrijevoj se tvrdnji opiru i novija geologička istraživanja. Ali Ahilej ne bi mogao goniti Hektora oko Hisarlika! To je istina, ali treba na um uzeti, da je ovaj moment pjesnik mogao izmisliti bez obzira na topografiju.

Na Balidagu stoje doista i danas razvaline nekakvih utvrda. Ali identificiranju tih razvalina s Homerovom Trojom opire se to, što su predaleko od Helesponta, dok se po Homerovu opisivanju Troja morala nalaziti dosta blizu mora. Osim toga stoje te razvaline za Homerovu Troju previsoko (150^m), dok je Hisarlik visok samo 15—20^m. Pa i same su razvaline tako neznatne, naročito ako se isporrede s onima na Hisarliku, te se mirne duše može kazati, da onako utvrđen grad, kakva je morala biti Homerova Troja, jamačno nije stajao na tom mjestu. A to potvrđuje i čitava okolica, koja se tu ni iz daleka ne slaže toliko s Homerovim crtama, koliko ona kod Hisarlika, koji se nalazi na desnoj obali Skamandra ondje, gdje u nj utječe Simoent.

I glasoviti se H. Schliemann iz Homera uvjerio, da Homerovu Troju valja tražiti na Hisarliku. S toga je i počeo kopati na tom mjestu. A uspjeh njegov nije samo zadivio svijet, nego i pitanje o mjestu Homerove Troje definitivno riješio u prilog Hisarliku. Schliemann je počeo na Hisarliku kopati g. 1870., a kopao je (uz prekidanje) sve do svoje smrti (g. 1890.). A rezultate svoga truda objavljivao je od vremena do vremena u različnim djelima, od kojih su najznatnija ova dva: Ilios 1881.; Troja 1884.

Najprije valja spomenuti, da je Schliemann u razvalinama na Hisarliku konstatirao 9 slojeva; to znači, da se po vremenu na njemu sagradilo 9 gradova, jedan na razvalinama drugoga. Tako su razvaline brežuljak malo po malo ne samo povisile (do 49, 50^m), nego i proširile. Dok je prvi (najniži) grad bio širok samo 46 m., drugi je već imao širinu od 100 m. Najgornji (9.) sloj čine razvaline grčko-rimskoga Ilija. Homerovu Troju valja dakle tražiti u jednom od nižih slojeva. Ali u kojem? Schliemann se odlučio za drugi grad (računajući odozdo), i to poglavito s toga, što je sudeći po razvalinama jedini taj grad bio tako utvrđen, kako valja supponirati za Homerovu Troju, i što ima jasnih tragova, da je upravo taj grad, kao i Homerova Troja, propao od vatre. S toga je Schliemannu bilo najviše do toga stalo, da drugi grad što bolje otkrije. Tako su izišle na vidjelo goleme s juga dobro sačuvane utvrđne zidine debele do 4 m. s kulama i vratima. A u samoj su se tvrdjavi otkrili temeljni zidovi različitih zgrada, od kojih je Schliemann najveću proglasio dvorovima Prijamovima. U utvrđnim zidinama ovoga drugoga grada našao je Schliemann u svibnju g. 1873. i ono veliko blago, koje

danas pripada medju najveće dragocjenosti berlinskoga muzeja. U njemu ima više komada ženskoga nakita od zlata pa zlatnoga, srebrnoga i bakrenoga sudja. Schliemann je to blago prozvao Prijamovim blagom i u njemu nalazio nov dokaz za to, da je doista ovaj drugi grad bio Homerova Troja.

Posljednji je put Schliemann kopao na Hisarliku u proljeću g. 1890., i to u društvu ravnatelja carskoga njem. arh. instituta u Ateni W. Dörpfelda. Najglavniji rezultat bio je taj, da su konstatirali, da u razvalinama samoga drugoga grada valja razlikovati 3 različne periode. Osim toga su učinili jedno znamenito otkriće.

Dotle se ponajviše Schliemannovim nastojanjem kopalo i drugdje, naročito u Mikenima i u Tirinsu. A rezultati toga kopanja bili su preko svakoga očekivanja sjajni. Na jednom i na drugom mjestu otkapala se čitava, u temeljima (osobito u Tirinsu) dobro sačuvana akropola, u Mikenima se osim toga otkrilo više grobova, u kojima se našlo veliko obilje svakakvih zlatnih stvari. Isporedjujući ono, što se našlo na tima mjestima, s onim, što se iskopalo drugdje, naročito u Aticima, pokazalo se, da se sve to u tehnici i ornamentici slaže. Tim se putem došlo do toga, te se mogla konstatirati preznamenita činjenica, da je u staro vrijeme (po prilici od g. 1500. — g. 1000 pr. Hr.) u zemljama oko Egejskoga mora cvala jedinstvena kultura, koja se po najznatnijem nalazištu njezinih ostataka prozvala mikenska kultura. Najkarakterističnije su joj obilježje vaze, kojima služe za ornamente oblici morskoga bilja i morskih životinja pa spirala. A što se mikenska kultura bolje poznavala, to se bolje vidjelo, da se u Homerovim pjesmama ogleda upravo ta kultura, da događaji, koje pjeva Homer, padaju u vrijeme cvjetanja mikenske kulture. Tako Homer opisuje upravo onakove kraljevske dvorove, kakvima temelji još danas stoje u Tirinsu i u Mikenima; Homerovi se junaci bore onakovim oružjem, kakvo prikazuju mikenski spomenici itd. Ako se pak u Homerovim pjesmama ogleda mikenska kultura i ako su najkarakterističnije obilježje mikenske kulture pomenute mikenske vaze, onda bi valjalo, da se mikenske vaze nalaze i u razvalinama drugoga grada na Hisarliku, koji po Schliemannu ima biti Homerova Troja. Ali na veliko čudo svoje Schliemann u razvalinama drugoga grada nije našao ostataka mikenskih vaza. Istom g. 1890. našli su Schliemann i Dörpfeld na Hisarliku ne samo crepove od mikenskih vaza, nego i nekoliko čitavih vaza — ali ne u razvalinama drugoga, nego šestoga grada (brojeći odozdo). To je bilo ono naprijed natuknuto znamenito otkriće njihovo. Nakon toga otkrića stali su slutiti, da Homerova Troja nije bio drugi, nego šesti grad. Ali najprije je valjalo točno pretražiti razvaline šestoga grada. Pa budući da se one godine nije moglo dalje raditi, jer je već bila nastala vrućina, odlučio se Schliemann druge godine vratiti na Hisarlik, da nastavi započeti posao.

Ali tomu neumornomu i požrtvovnomu istraživaču starina bilo je sudjeno konačni rezultat svoga rada na Hisarliku samo naslutiti; doživio ga nije. Iste godine 1890. o Božiću pokosila ga je naprasna smrt u Napulju. Izvješće o kopanju na Hisarliku napisao je jedan dio još Schliemann, a drugi je dio poslije Schliemannove smrti napisao Dörpfeld, koji je čitavo izvješće i izdao u knjigi: Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890., Leipzig 1891.

Razumije se samo po sebi, da je i poslije Schliemannove smrti Dörpfeld živo zelio, da nastavi iskopavanje na Hisarliku. U ime troška dala mu je Schliemannova udovica 3000 for. Ali na to je došla kolera, te je Dörpfeld polazak na Hisarlik morao odgoditi do proljeća g. 1893. Mnogo se ni tada nije moglo učiniti, jer sredstva nijesu bila velika. Ipak se Dörpfeld uvjerio, da je i 6. grad na Hisarliku bio utvrđen jakim zidinama, koje je na nekim mjestima i otkrio. Izvješće o toj campagni izdao je Dörpfeld u knjizi: *Troja 1893. Bericht über die im Jahre 1893. in Troja veranstalteten Ausgrabungen.* Leipzig 1894.

Ovaj je uspjeh potakao sadašnjega njemačkoga cara, te je Dörpfeldu za nastavak iskopavanja na Hisarliku iz svojih privatnih sredstava doznačio 18.000 for. Tako se Dörpfeld mogao u proljeću prošle godine 1894. vratiti na Hisarlik sa sredstvima, s kojima je mogao učiniti sve, što je trebalo učiniti, da bi se razvaline 6. grada posve otkrile. Pa kako su sredstva bila velika, tako je i uspjeh bio sjajan. Otkrio se po prilici 40 metara dalje od zida 2. grada čitav južni, istočni i zapadni utvrđni zid 6. grada u duljini od 300 metara. Sjeverna mu je strana u duljini od po prilici 200 metara, porušena još u starini, jer Strabon kaže (XIII, 599.), da je Mitilenjanin Arheanaks kamenjem staroga trojanskoga zida gradio Sigej. Zid ima dva dijela; donji je debeo 4, 60—5, 00 m., a gornji 1, 80—2, 00 m. Čitav zid čini golem višekut, kojemu su stranice poprijeko po prilici 9 m. duge. Zid je gradjen tako solidno i brižno, te se po jakosti može mjeriti sa zidovima drugih tvrdjava mikenskoga vremena, a što se tehnike tiče, prestiže ih sve. U zidu su se našla troja vrata i jedna vratašca (u sjeverno-istočnoj kuli), od kojih su se jedna (zapadna) zazidala još za vrijeme 6. grada. Istočna su vrata gradjena posve onako, kao i glavna vrata u Mikeni t. j. tako, da se sa strane pred njima nalazi dio zida, te nastaje hodnik. Južna su vrata bila glavna vrata. Njih je štitila velika kula. Druga se kula nalazi na istoku; široka je 10, 90 m., a pred glavni se zid protegla 8, 35 m. Najveća je sjeverno-istočna kula, koja je 18 m. široka, a 9 m. duboka. U njoj se našao velik bunar, koji je kula štitila. Unutrašnja je tvrdjava, kao i u drugim mikenskim gradovima, bila gradjena u terasama. U blizini utvrdnoga zida našlo se i nekoliko zgrada, ali se ne može pouzdano odrediti, čemu je koja služila. Zgrade, koje su bile u sredini tvrdjave, porušene su, kad se planirao teren za novi Ilion. Osim svega toga našlo se opet mnoštvo crepova od mikenskih vaza.

I za poznavanje potonjega Ilija bilo je ovo iskopavanje znamenito, jer se otkrilo čitavo s tri strane trijemovima okruženo svetište Atenino iz vremena grčko-rimskoga Ilija.

Rečeno je, da je Schliemann s toga 2. grad držao za Homerovu Troju, što je jedini taj grad bio tako utvrđen, kako valja supponirati za Homerovu Troju. Otkad se zna, da je i 6. grad bio opasan jakim utvrđnim zidinama, pada taj razlog Schliemannov. K tomu se nalaskom mikenskih vaza u razvalinama 6. grada i još koječim drugim utvrdilo, da upravo 6. grad pada u periodu mikenske kulture, koja se ogleda u Homerovim pjesmama. Po tom ne može više biti sumnje, da je upravo 6. grad na Hisarliku bio Homerova Troja.

Ako je pak 6. grad bio Homerova Troja, onda je 2. grad. morao biti mnogo stariji od mikenske periode. Dörpfeld (Troja 1893., str. 86—87) nagadja, da drugi grad potječe iz vremena od g. 2500. — g. 2000. pr. Hr., a prvi (najniži) grad čak iz vremena od g. 3000. — g. 2500. pr. Hr. Tako su, ne stoljeća, nego tisućljeća gradila sebi spomenike na Hisarliku, na medji između Azije i Evrope, ali ih je sve nadvisila Homerova Troja, jer se samo oko nje obavio bršljan Homerove poezije.

Dr. A. Musić.

PRILOG NUMIZMATIČKOJ TERMINOLOGIJI HRVATSKOJ.

Tko bi htio dotjerati hrvatsku terminologiju za numizmatičku znanost — a potrebu tome već živo osjećamo — njemu bi bilo ponajprije pokupiti narodne riječi te struke, zatim proučiti i može biti ovdje ondje popravljati nazivlje, što su ga dosada stvorili naši učenjaci, a najposlije trebalo bi taj njihov pohvalni rîd sustavno i popuniti.

Narodne riječi za novce nalazimo u živom govoru, i u narodnim pjesmama, pripovijetkama itd., za davnu prošlost u pisanim spomenicima. Iz živoga govora i narodne poezije Vuk je u svoj rječnik uzeo većinu, ako i nije sve¹; iz spomenika velikom je pomnjom Gj. Daničić povadio sve u svoj rječnik starina, a gdješto će se još naći u onim spomenicima, koji su se našli i na svijet izdali poslije Daničićeve knjige. Od stručnjačkih glavni su radovi Janka Šafarika (Glasn. srp.-slov.) i Sime Ljubića, a za dubrovačke novce napose ima lijepa radnja Norberta Dechantia (Wiener Num. Ztschr. II.) i Rešetara (Bull. dalm.).

I ja se bavim tim poslom, koliko već dospijevam. Za sada mislim da ću poslužiti numizmatičkoj struci i s ovim neznatnim prilogom, kojim hoću stručnjacima na skupu da prikažem riječi za novce iz Vukova rječnika. No ne bih se ipak mogao zajemčiti, da mi se nije koja ta riječ otela oku, ako sam i dosta pomnjivo pobirao gradju za ovaj posao.

ãspra f. (u C. g.) vide jaspra.

ãspre f. pl. vide jaspre: Braća kà' i braća, ona sir za aspre.

bãdzáklija f. der Holländer Dukaten (wegen der geharnischten Beine)², aureus hollandicus.

bãpka f. (u Imosk.) starinski novac, alte Münze, antiquus numus.

cãrevica f. t. j. para, eine Art Para, numuli genus.

cèkîn, cekina m. vide rušpa.

ćesârovac, sârôvca m. (u C. g.) vide orlaš.

desètica f. n. p. banka ili karta, ein Zehner (Papiergeldes oder im Kartenspiel), decenarius, valens decem.

dèšnjâk, dešnjâka m. marjaš ili petak, na kojemu Bogorodica drži Hrista na desnoj ruci, ein Siebzehnerstück worauf unsre Liebefrau mit dem Christus Kinde im rechten Arm vorkommt. Solche werden den Kindern um den Hals gebunden, wie die bullae bei den Römern, numus B. V. M.

¹ Tako evâncika ne dolazi medju riečima, a u tekstu se spominje više puta. I pôtura dolazi kod riječi groš, al je nema na mjestu, gdje bi je trebalo bilježiti.

² Bãdzák* m. (slabo se govori) das Bein, der Schenkel, crus. Vuk.

dīnâr m. 1. Art kleine Münze, numi genus; dinar je koliko najveća predjašnja para, ali je u broju od prije bio manji od pare: dinar nije novac Turski; nego nekakav hrišćanski (dubrovački ili mletački, čiji li je) i za to ga je od pare lako bilo raspoznati. Kad su u ženskoga mala lijepa usta, reče se: *kao da su dinarom prorezana*. U vraćanju kažu, da bi dinarom valjalo zaklati zmiju ili drugo što.

Za dva plava ne bi groša dala,

Za mlinara ne bi ni *dinara* —

Za brata bi crne oči dala,

A za dragog ne bi ni *dinara* —

2. (u Risnu) sadašnja austrijska krajcara, der österr. Kreuzer. 3. (Po jugoz. kr.) pl. dinári, das Gold, pecunia, cf. novci, jaspri: nema dinara.

dirèkâč, dirèkáča m. (u Risnu) vide ledenjača.

dirèklija* f. der spanische Thaler, numus hispanus.

dúkat m. (pl. gen. dükâtâ) der Dukaten, numus ducatus, aureus.

dvògrošac, šca m. türkische silberne zwei-Piaster-Münze, nummi genus.

dvògroška f. österreichische kupferne zwei-Groschen-Münze, nummi genus.

dvòpetica f. (u Lici) nekakav novac, numus quidam.

forinta f. vide vorinta.

fràncika (u C. g.) vide cvancika.

gàzeta f. (pl. gen. gâzêtâ) 1. eine kleine kupferne Münze, wovon 3 auf eine Para gehen, numi genus. 2. (u Risnu) po krajcare, österreichisches Halb-Kreuzerstück.

grèšljika f. das Gröschel (der Dreier) numulli genus.

gròš, gròša m. (gen. pl. gróša) der Piaster (von 40 Para), monetæ turcicæ genus. U posljednji Turski i Njemački rat groš i forinta srebrna bili su sve jedno (tako je Turska para bila potura ili krajcara i po); na svršetku XVII. vijeka bio je groš dvije cvancike (dakle para i krajcara sve jedno); po tom Turski novci stanu sve rdjaviji bivati, i malo po malo tako spadnu, da današnji groš ne vriedi više od pet srebrnijih krajcara.

gròšić m. 1. der (deutsche) Groschen, grossus (monetæ germanicæ genus).

2. (u Hrv. u otočk. reg.) pl. gròšići, novci na upletnjaku u djevojaka.

jâspra f. der Asper, numi genus. Tri jaspre idu u jednu paru cf. gazeta.

jâspre, jâsprî f. pl. Aspern, Gold, numi.

kòsa* f. der Beutel als bestimmte Zahl (500 Piaster), crumena, sacculus continens 500 piastros.

kolàina f. (u primorju) vide kolajna:

Ljepa su mi darovali dara:

Svekar bane *kolaine* zlatne —

Ni na grlo zlatna *kolaina* —

kòlâjna f. das Medaillon, grosse Denkmünze, numus memorialis major.

krâjcara f. (gen. pl. krâjcârâ) ein Kreuzer (österreichische Münze), numi genus:

Nije pargal čet'rt *krajcara* —

krilâš, krilâša m. der Adlerthaler, thalerus cum aquila (loco crucis).

krilâščić m. cesarski dukat, ein österreichischer Dukaten, aureus austriacus, cf. mädžarija, krmencija.

kriva f. (u Lici) nekakav novac (čini mi se od 30 krajcara), Art Münze numi genus.

krivâk, **krivâka** m. ein Siebzehnerstück, numus septemdecim cruciferorum.

križâk, **križâka** m. (u Hrv.) vide krstaš 1.

križar, **križára** m. (u Dalm.) vide krstaš (talijer).

krmêncija (krmèncija) f. vide mädžarija.

kîstâš, **krstâša** m. krstaš talijer, der Kronthaler, thalerus.

krstâšica f. der halbe Kronthaler, auch der vierte Theil desselben, thaleri cruciati dimidia, et vel quarta pars.

kvârat, **rta** m. (u Boci) austrijski srebrni novac od pet krajcara, österreichische silberne fünf Kreuzer Münze, numi genus.

ledênjača f. (u Herceg.) španjolski talijer, koji se po drugim mjestima zove *direkač* i *direklja*, ein spanischer Thaler, thalerus hispanicus.

lisičjê öko n. kaže se kao u šali za dukat, scherzhaft für einen Dukaten.

mädžarija f. der Kaiserdukaten, aureus ungaricus, cf. krilašćić, krmencija.

mädžarlija f. vide mädžarija:

Dvije crkve harač predadoše

Uzeže mu dvije *mädžarlije* —

màngura* f. eine Art Münze, numi genus, nema ni *mangure*.

mârjâš m. 1. (u Srbiji kažu *kaurski*) der Siebzehner, numus 17 cruciferorum (Mariae imagine insignis). 2. eine Münze und Rechnungsgeld von 10 Paras, numi turcici genus, n. p. tri groša i marjâš. U groš idu četiri ovaka marjaša.

mêdulja f. (u Sinju) die Medaille, numus in honorem cujus cusus, cf. kolajna.

mjedênjača f. (u Hrv.) eine kupferne Münze, numus cupreus.

mlêčanin m. ein venetianer Dukaten, aureus venetus:

Sve u sitno žuta *Mlečanina* —

nòvac, **nòvca** m. 1. eine Münze moneta; kakav je to *novac*? 2. der fünfte Theil eines Groschen, grossi pars quinta.³ 3. pl. nòvci, das Geld, pecuniae:

Pije vino ko ima *novaca*.

A ko nema sjedi kod lonaca —

nóvčíc m. dim. v. novac.

nòvčine, **nòvčînâ** f. pl. augm. v. novci: taj ima dosta *novčina*.

òrlâš, **òrlâša** m. n. pr. talijer, der (Adler)-Thaler, thalerus duorum florenorum.

pàra* f. (pl. pàre, pàrà) die Münze Para, numi genus. cf. groš.

pènêzi f. pl. (u Ratu niže Dubr.) das Geld, pecunia, cf. novci, dinari.

pêtâk, **petâka** m. ein Stück von fünf Paras (der österr. Siebner), numus quinarius.

pètica f. der Fünfer (Banknote von fünf Gulden), quinque florenorum tessera.

³ Specijalno značenje ove riječi vidi se i u posloviči: „Carevac je carevac, ako ne će imati ni *novac*; a magarac je magarac, ako će imati i zlatan pokrovac.“ V. Vuk pod *carevac*.

pléta f. kaže se za cvanciku: velika pleta, t. j. čitava cvancika, a mala pleta po cvancike.

polùgrošnica f. Münze von einem halben Piaster (groš), monetae genus.

pràncika f. (u Herc.) vide francika.

pùlja f. (u Srbiji i u Bosni) novac ili broj novaca od šeset para, cf. vižlin.

rùšpa f. (gen. pl. rùšpâ) ein venetianischer Dukaten, (zecchino) ducatus

Venetus.

rùšpija f. (gen. pl. rùšpîjâ) vide rušpa.

sèdmâk, sedmâka m. der Siebner (Münze) moneta septenaria.

severîn, severína m. dukat, der Souveraindor, aureus.

sòldîn, soldína m. (u Risnu) četvrt krajcare, das Viertel eines österr.

Kreuzers), quadrans cruciferi.

stòparac, stòpârca m. Turski novac od sto para, Art Münze, numi genus.

šèstâk, šestâka m. der Sechser, senarius (z. B. Pferd, Münze).

škúda f. ein Scudo, numus scutatus.

tàlijer, talijèra m. (juž.) der Thaler, thalerus.

tâlîr, talíra m. vide talijer.

túra* f. auf der Münze die Kopfseite, pars adversa numi.

vàncika f. (u C. g.) vide cvancika.

vižlîn, vižlína m. Turski novac od 60 para, eine türkische Münze von 60 Para, numi turcici genus.

vorínta f. der Gulden, florenus, cf. forinta.

zòlota f. eine Münze, oder auch nur Rechnungsmünze von 30 Paren, numus quidam; išćerao groš *zolutu* (kad se izgubi na kakoj trgovini);

Nema ćara ni šićara,

Dok ne dodje Karo iz Mostara:

Groše daje, a *zolote* prima.

žúćâk, žučâka m. 1. Dantes, lamina lusoria. 2. Dukaten, aureus.

žùtica f. der Dukaten, numus aureus.

Ferdo Ž. Miler.

ARHEOLOŠKE BILJEŠKE IZ DALMACIJE I PANONIJE.

I.

Na svojim sam putovanjima u zadnje dvie godine imao prilike na mnogim mjestima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji viditi starih spomenika grčke i rimske dobe, koji dosele ili nisu bili publikovani ili samo manjkavo. U sljedećim redcima priobćujem jedan dio ovih svjedoka drevne tudje kulture na hrvatskom teritoriju, od kojih se je dobar dio mogao nabaviti i sklonuti u lapidariju narodnoga muzeja. Gdjegod je bilo moguće, priložio sam autotipijsku sliku predmeta po fotografiji od mene načinjenoj, uvjeren, da slika jasnije govori od najljepšega i najtačnijega opisa. Gdje mi se je nuždnim činilo, dodao sam po koji uvod ili po koju rieč tumača, sa namjerom, da ovim bilješkama zainteresujem našu izobraženiju publiku za domaće nam starine, da to bude od koristi i za čuvanje spomenika samih i za napredak narodnoga muzeja, kojemu je zadaća, da ove spomenike pribire i čuva.

Namjeravam publikovanje antiknih spomenika, koji će se tečajem vremena u hrvatskim krajevima naći, nastaviti i u sljedećim tečajevima „Viestnika“, te sa zadovoljstvom iztičem, da materijal za takov posao polagano doduše, ali konstantno pritiče. Hrvatski krajevi s ove strane Velebita istina nisu osobito bogati spomenicima klasične dobe, ali njima ni ne oskudievaju. Koliko li je toga propalo, koliko li otišlo u inozemstvo, gdje mu se je zaboravila provincijencija i izgubio trag. Ne može se s toga inteligentnim slojevima dosta preporučiti, da paze, da starinski predmeti, ako se gdje nadju, s neukosti, praznovierja, zlobe ili drugoga kakova razloga ne stradaju i ne propadnu, kako se to na mnogim mjestima žali-boše još i danas događja. Jedino dostojno mjesto za starinske predmete, nadjene u Hrvatskoj i Slavoniji, arheološki je odjel narodnoga muzeja u Zagrebu. Seljak, a kadkada i po gdjekoji poluizobraženi „gospodin“ veoma rado fantazuju o zakopanom ili skrivenom blagu, o čemu bi znali čudne tragikomične priče pripoviedati mnogi razrovani predhistorički tumuli i zidovi starih razvalina, koji su od takovih smušenjaka podrovani i još gore porušeni, nego što bi ih uništio zub vremena. Sebičnost je išla tako daleko, da su se na mnogim mjestima povadili i sasma uništili i fundamenti starih gradjevina, kao da nam ne valja čuvati tih ruševina, koje trebaju da nas podsjećaju na slavnu prošlost hrvatskoga naroda. Hrvatska je vlada doduše izdala naredbu o čuvanju starih gradjevina, ali uzprkos opreznosti revnih naših oblasti biti će obstanak takovih starih ostanaka tek onda obezbiedjen, kada se budu širi krugovi hrvatskoga rodoljubivoga občinstva zauzeli za njihovo čuvanje.

Upravo tako zlo kao što sredovječne gradine prolaze i antikni kameni spomenici, s kojima ću se u ovim člancima poglavito baviti. Po nje je osobito kobna bezsmisljena a veoma razširena narodna priča o neknoj kamenoj kozi¹, koja da je njegdje izvan sela dugo vremena služila, da se s njom pritisne drljača kod drljanja, dok ju nije stranac (obično je Turčin) odključao i iz nje silno blago povadio. Nikada se to nije dogodilo u onom mjestu, gdje se priča pripovieda, već uvijek u susjednomu². U taj se nesmisao tvrdo vjeruje. Velik se dio debljega tesanoga kamenja, po gotovo, ako je na njemu napis, neznatniji reljef ili udubina za učvršćenje kipa, odmah čim se nadje razbije i uništi. Broj spomenika, na kojima sam mogao ovakovo surovo i bezdušno postupanje konstatovati, veoma je velik. S toga preporučam svim onima, kojima je stalo do toga, da se kamenje, koje tako liepo i riečito znade pripoviedati o davno prošlim vremenima, sačuva, da se zanj zauzmu, te da ga spase i za buduće generacije.

D A L M A T I A.

Hvar (tal. Lesina).

Pošto se namjeravalo za muzej nabaviti na otoku Hvaru sabranu sbirku starina i novaca, koja je njegda bila svojinom g. Girolama Machieda, uputio sam se po nalogu kr. zemaljske vlade početkom mjeseca studenoga godine 1894. u Hvar, da sbirku pregledam i procienim, te vladi eventualno predlog za nabavu podnesem. Sadañji vlasnici sbirke gg. Josip i Lauro Machiedo susretljivo su mi išli na ruku, da sbirku što brže i tačnije mogu proučiti i popisati, ali do kupa nije došlo, jer gg. vlasnici ne pristadoše na onu svotu, koja se je meni činila primjerenom. Iz svojih ondašnjih bilježaka priobćujem sljedeće podatke:

Glavni su dielovi Machiedove sbirke biblioteka, arkiv i numizmatička sbirka. U biblioteci ima velik broj talijanskih djela iz prošloga i početka ovoga stoljeća, zatim mnogo knjiga i brošura, tiućih se Dalmacije i navlastito Hvara. Od rukopisa njeku će vriednost imati samo legalizovani stari priepis knjige „Liber statutorum communis Phariae“ od godine 1331., te dubrovačka historija pod naslovom „Origine della città di Ragusa. Con aggiunta delle cose più memorabili costumate in detta città (po prilici 430 strana u osmini).

Arkiv sastoji od jedno 80—90 fascikula spisa i listina, koje se tiču po najviše Hvara, a ponješto i ostale Dalmacije. Osim toga ima 20 listina na pergamentu iz mletačke dobe.

¹ U vinkovačkoj je okolici lisica.

² Vinkovčani na primjer, koje u ostalom mogu

pohvaliti, da ne lupaju i ne uništavaju starina, pripoviedaju, da je to bilo u susjednom Nuštru.

U numizmatičkoj sbirci najobilnije su zastupani grčki ovi grad Pharos (Starigrad hvarski), Issa (Vis), Herakleia, kovnica ΔΙ . . . i ilirski kralj Ballaios, zatim dalmatinski gradovi u doba, kada su Mletčani Dalmacijom gospodovali (Zadar, Šibenik, Spljet, Hvar, Kotor i Bar, te Dubrovnik). Od riedjih grčko-ilirskih novaca spomenuti mi je srebrni novac pharski i bakreni kralja Genthija, kojih naša muzejska sbirka još ne posjeduje.

Sbirka starina nije obilna, te sastoji od predmeta, nadjenih u gradu Hvaru i njegovoj najbližoj okolici. Pisanih je na kamenu spomenika samo tri, od kojih su dva latinska već publikovana (C. I. L. III. 3091 i 10094). Treći mali je ulomak nadgrobne ploče, koja je jednom, sudeći po biljevnim ornamentima (palmeta, lišće) na naličju kamena, služila kao kapitel pilastra. Napis je grčki rimske carske dobe. Kamen je na desnoj, lievoj i donjoj strani nepodpun.

ΙΤΗCΕΤΩ
 ΑΤΟΝΦΙΛΑΤΑΤΟΝ
 ΙΟΙΧΑΙΩΝΠΟΤΕ
 Γ/ΔΙΠΩΝΔΕΛΦ
 ΞΕΤΩΝΚΑ
 CΑΚΜΑΙCΚΕΜΊ
 ΕΙΠΩΝ

Napis je, kako se čini metrički sastavljen, a govori o mladiću, koji je umro u 21. godini života. U 4. se redku spominju Delphi, koje da je njetko ostavio. Kako je ulomak razmierno malen i kako su još uz to i slova veoma izlizana, ne može o nadopunjavanju biti govora.

Iz jednoga rimskoga groba potiče velika ciglja običnih dimenzija sa pečatom:

SOLONAS

i starokršćanska zemljana lampa, 0.105 duga, a 0.033 visoka, sa ručicom i simetrijski naredjenim dviema grančicama (dva lista datuljne paome?) u reljefu. Na dnu se nalazi udubljen grčki tvornički biljeg:

XIQ
 NHC

Rimskih zemljanih lampa običnoga oblika ima sa pečatima:

a) CRESCE
 S
 b) FORTIS
 corona
 c) i d) VIBIANI

Više je ulomaka ciglje obična oblika sa tvorničkim pečatima, koji potiču iz Hvara i Vrbovske na Hvaru (2 a):

1. a) q. c. { LOB MBROS
 b) { MBROS

Q(uinti) Clodi(i) Ambrosi(i).

2. a) TI·PANSIAA

b) CLAND PANSIAA u dva komada slomljena, (LA u spoju),

c) CLAND PANSIAA

d) PAN SIA na u dva komada slomljena,

e) PANSIANA

f) PANSIANA

3. CIVLIA

= C(aii) Juli(i) A[fricani].

Od terakota spomena su vrijedne: 1. Kanelovana grčka amphora bez slikarija, 0'19^m vis., sa gornjim promjerom od 0'098^m, a donjim od 0'065^m; 2. crno lakovani kanelovani skypnos, 0'115^m vis. sa promjerima od 0'068^m gore, a 0'048^m dole. Oba komada potiču sa Visa; 3. malena 0'705^m visoka amphora hijotskoga (Chios) oblika; 4. liepa rimska lampa starijega oblika, 0'105^m duga, 0'075^m u promjeru, sa krilatim božanstvom u reljefu; 5. starokršćanska lampa, 0'115^m d., 0'075^m u promjeru, sa pticom, sjedećom na stablu, u reljefu i biljevnim ornamentom na obodu, nadjena u moru u hvarskoj luci; 6. i 7. dvie prahistorijske zdjelice, radjene rukom bez porabe lončarskoga kola. Obe su iz gomile u Viru Sokolici.

Od tučanih je predmeta najznatniji komad krasno crno patinovana posudica u obliku crnačke glave sa kudrastom kosom, urešene grivnom oko vrata. Visina je ove veoma liepo izvedene radnje rimske dobe 0'77^m, a najveći promjer 0'055^m. Na tjemenu glave pričvršćene su tri karike, od kojih se je one ostražnje držao sada manjkajući poklopac, dočim je u ostale dvie bilo utaknuto proveslo, koje je sada novim željeznim karikama pričvršćeno. Sudeći po tragovima bila je negda na donjoj strani pričvršćena posebna baza, koje sada više nema.

Od figuralnih predmeta spominjem još:

1. Patinovani tučani 0'10^m visoki kip gologa muškarca, bacajućega koplje podignutom desnicom. Komad desne noge i ruke fali. Preko lieve podlaktice prebačen je nejasan predmet (komad odjeće?). Surova radnja.

2. Liepa glava tučanoga Apollonova kipića, 0'017^m visoka.

3. Liepa tučana glava čavla, 0'033^m visoka, 0'025^m široka, u obliku ženske glave sa dijademom u kosi, okrenute spram gledaoca (de face).

Ostale predmete, medju kojima je više egipatskih, mogu mimoići, pošto su posve neznatni.

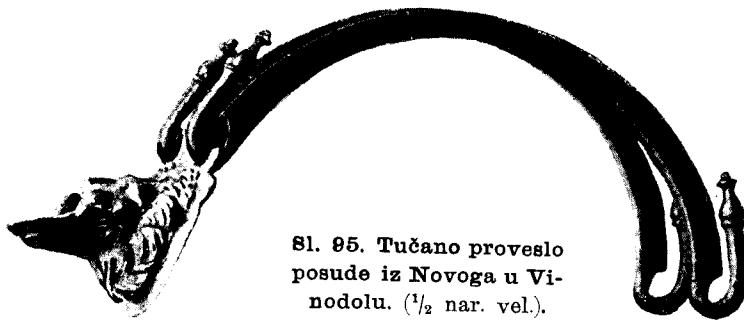
U gradu Hvaru ima i sbirka predhistorijskih starina, a vlasnikom joj je gospodin Dr. Grgur Bucchich. Njegovoj mi je prijaznosti zahvaliti, da sam ju mogao razgledati i da sam doznao za više mjesta na otoku, gdje se je dosele naišlo na tragove prebivanju čovjeka u veoma staro doba. U sbirci gospodina Dra. Bucchicha vidio sam predmeta iz Babinove špilje (ulomci prahistorijskoga posudja, kremeniti noževi, strugači i t. d.), iz Sklacina (čovječeje lubanje, ulomci

posudja), iz Virka ili Grabka kod Jelse (ulomci posudja), iz Markove špilje (čovjeća dolnja čeljust, ulomci posudja, krasna kolekcija kremenitoga orudja, košćanih šila, pregrizanih i mozga radi prelomljenih životinjskih kostiju), iz tumula kod rta Pellegrina (deformovana čovjeća lubanja), iz jednoga vinograda u blizini hvarškoga franjevačkoga samostana (ogromna amphora, u kojoj je bila čovjeća lubanja), iz Danasdolca (0'11^m duga tučana sulica sa luknjom za naticanje (Dülle) čunjasta oblika), iz nepretražene špilje sv. Andrije na Visu (ulomci posudja), iz Knina (0'15^m duga probušena sjekira od melafira), iz Ražanca u zadarskoj okolici (ulomak narukvice od školjke „kopito“)¹.

Gospodin Dr. Bucchich posjeduje i 0'105^m dug i 0'028^m širok poklopac male škrinjice od slonove kosti rimske dobe sa obscenim nacrtom (coitus), koji je nadjen u hvarskom gradu. S obijuh strana ljudskoga para leži po jedno diete, a do noguh mu je sfinga (?), kojoj je glava odlomljena.

Novi u Vinodolu.

Prigodom boravka u vinodolskomu Novomu naišao sam na više jasnih tragova rimske naseobine. Gospodin bilježnik L. P. Potočnjak upozorio me je, da se je u blizini njegova hotela kod kupališta na Lišanju, koje je jedna od najljepših tačaka hrvatske Rivijere, u više puta našlo ulomaka velikih rimskih amfora od terakote, te mi njegovi ljudi pokazашe više takovih ulomaka. U neposrednoj blizini toga mjesta našla se je u moru kod otočića sv. Marina jedna ciela, samo na donjoj strani okrhana, 0'88^m visoka amfora, na koju pristaje poklopac od 0'115^m u promjeru. Zajedno s njom čuva se u novljanskomu občinskomu uredu u

Sl. 95. Tučano proveslo posude iz Novoga u Vinodolu. (1/2 nar. vel.).

gornjemu dielu slomljeno željezno dvozubno sidro, 1'15^m visoko, a 0'065^m debelo, sasma obloženo debelom naslagom hrdje i kamena, koje je takodjer tamo, nasuprot razvaline Lopara, iz mora izvadjeno.

U neposrednoj blizini hotela na Lišanju našao je seljak Antun Čorić, kopajući na svojem zemljištu, bakreni kotlič, koji mu se je, kada ga je vadio, sasma razsuo. Proveslo, sastojeće od dva pomična povraza, na kojima na jednoj strani visi njegda kao antepagmenat na posudi pričvršćena lavja glava, prodao mi je za muzej. Njezin se par na drugoj strani nije našao. (Sl. 95.).

¹ Iz istoga je mjesta veći broj prahistorijskih predmeta, koji su nabavljeni za zagrebački muzej. Vidi „Viestnik“ X. p. 3—5, gdje je

pogrješno rečeno, da je tvar narukvice slonova kost, što je g. Bucchich u pismu na prof. Ljubića (Viestnik XII. p. 107) izpravio.

Kada se je u listopadu i studenom godine 1894. gradila cesta od novljanskoga groblja do kupalištnoga hotela, naišli su radnici na grobove sa spaljivanim mrtvacima, kvadratično sagrađene običnom u Primorju rimskom cigljom od žute zemlje. Na cigli nema tvorničkoga pečata. U grobovima bilo je po više posuda od stakla i terakote, koje su radnici polupali, pepela, kosti, željeznih čavala, tučanih i koštanih predmeta. Ovih sam predmeta nešto mogao pokupiti na licu mjesta i donieti u muzej.

Jedan od najvažnijih spomenika rimske dobe u hrvatskom Primorju nadjen je na skoljiću sv. Marina na suprot razvaline Lopara, kada se je tamo kopala jama za sadjenje drveta. To je mramorna, na gornjoj strani nepodpuna stela sa napisom, 0,90^m visoka, 0,38^m široka, 0,09^m debela. Prenešena najprije u crkvu na novljanskomu groblju, gdje sam slučajno na nju naišao, sada se nalazi kao dar prečastnoga g. Ivana Potočnjaka, kapitularnoga vikara modruške biskupije u narodnom muzeju. (Sl. 96.).

Ovaj spomenik nadopunjujem i čitam ovako:

[?Piissimae ac clementissimae dominae nostrae Helenae Augu]stae. Fl(avius) Jul(ius) Rufinus Sarmentius, v(ir) [c(larissimus)], p(raeses) p(rovinciae) Dalmati[ae], clementiae ei[us] semper dicatiss[i]mus.

Po sačuvanom dielu napisova teksta nema dvojbe, da imamo pred sobom spomenik, podignut od Flavija Julija Rufina Sarmencija, namjestnika provincije Dalmacije, na čast neke ženske ličnosti iz carske obitelji. Kako iz drugih dalmatinskih spomenika (C. I. L. III. 1982, 1983, 2771 i 8710) znademo, da je taj čovjek upravljao Dalmacijom u doba careva Konstansa i Konstancija II., dakle između godina 337. i 350. jedino je moguće, da je ovdje spomenuta gospodja iz Konstantinove kuće. Od ovih se na napisima slavi Helena, mati Konstantinova, a kadkada — ali veoma riedko — i njegova žena Fausta. Kod popunjavanja napisa odlučio sam se za Helenu s toga, što je moguće, da Fausta (ubijena god. 326.) u doba namjestnikovanja Fl. Julija Rufina Sarmencija nije bila više na životu, dočim je Helena tek dvie ili više godina iza nje umrla. Većina je Faustinih spomenika valjda iza njezina smaknuća uništena, što im tumači riedkost. Bila u ostalom jedna ili druga (što će se samo onda moći sigurno ustanoviti, ako se manjkajući ulomak pronadje), iz novljanskoga se napisa može nagadjati, da je Rufinus Sarmentius bio praeses Dalmatiae već koju godinu prije Konstantinove smrti (barem od godine 328.), dočim se je dosele samo znalo, da je upravljao ovom provincijom za njegovih sinova.

U stilizaciji ovaj se napis ponješto razlikuje od spomenuta ostala četiri votivna spomenika namjestnikova, koji je, kako se vidi, carski kultus veoma njegovao.

Sl. 96. Kamen sa napisom sa otoka sv. Marina kod Novoga u Vinodolu.

($\frac{1}{11}$ nar. vel.).

Bakarac. (Općina Kraljevica, kotar Sušak.)

U kući obitelji Crnarića, koja je prva na desnoj strani ceste iz Kraljevice, nalazila su se do nedavna tri obla stupa od vapnenca sa napisima. Dva su veća, sa lošije sačuvanim napisima, držala krov kućnoga triema na južnoj strani, a treći je bio u dvorištu kraj kuće u zemlju usadjen. Sada se sva tri nalaze u narodnom muzeju, nabavljena posredovanjem presvjetloga gospodina Dra. Isidora Kršnjavoga, predstojnika vladina odjela za bogoštovje i nastavu. Po kazivanju izkopana su ova tri miljokaza prije dulje vremena izpod vrha Gubca, koji je na jugozapadnoj strani odmah iza kuće. Nije doduše nevjerovatno, da se je kamenje zaista našlo na jednomu te istomu mjestu, ali moram da istaknem dvojbu, da li je istodobno nadjeno, pošto major Mijo Sabljar, veoma savjestan čovjek, koji je publikovao najlošije sačuvani spomenik (br. 3.), za ostala dva ne zna. Da ih je vidio, sigurno nebi ona druga dva, koje je bilo i laglje pročitati, premućao.

Nema gotovo sumnje, da su sva tri miljokaza prigodom našašća stajala još „in situ“ na onoj cesti, koja je išla iz Bakra¹ uz istočnu stranu bakarskoga zaljeva u Bakarac. Odavle se je penjala uvalom spram Križišća u Malomu Dolu, te dalje tekla Vinodolom preko Triblja u Novi. U svim ovim mjestima osim Križišća, zatim u Cirkvenici, sv. Jakovu, Kostreni sv. Barbari, Dragi i Sv. Kuzmi našlo se je dosele rimskih starina. Pismena predaja iz rimske dobe žalibože je takova, da se o topografiji hrvatskoga Primorja u ono doba ne može gotovo ništa stalna reći, dok kakov sretan slučaj neiznese spomenik, koji bi bio kadar razbistriti ovu tminu. Jedino se čini, da ćemo imati tražiti tačku „Ad Turres“, koja je bila jednako udaljena i od Tharsatike i od Senije — od svake po prilici 30 kilometara — njezdje oko Cirkvenice. Vjerojatnim mi se takodjer čini, da je osim ceste kroz Vinodol išla i druga neposredno kraj mora, te se je sastajala sa onom „vinodolskom“ u Novomu.

Na ovoj se je potonjoj radilo, kako naši napisi svjedoče, više puta u drugoj polovini trećega i na početku četvrtoga vieka. Ali će se morati ove radnje za careva Florijana (276 poslije Krista), Dioklecijana (284—305), te valjda Galerija i Severa, po svoj prilici smatrati samo popravcima. Kada je cesta i od koga sagrađena nije nam poznato, ali je vjerojatno, da je postala već u I. vieku.

Dva su napisa (br. 1. i 3.) već od prije poznata, dočim se treći (br.2.) prvi put priobćuje. Podpunosti radi navodim ovdje sva tri:

1. Mali obli stup od vapnenjaka, 0'77^m visok, mjereći 0'33^m u promjeru na gornjoj strani. Slova su liepa i duboko urezana. Izdao ga je Glavinić po prepisu Giovannija Koblera u dalmatinskom *Bullettinu* II. p. 97. i S. Ljubić u *Viest-*

¹ O rimskim starinama iz Bakra izporedi *Viestnik* IV., p. 1—9, 48—54, 66—77.

² Odavle, a ne iz Grižana, potiču oni kovinski predmeti, dielom rimske dobe, a dielom stariji, u Ljubićevu popisu predhistorijske sbirke p. 71—73, kako me je poučio velečastni g. Ivan

Balaš, župnik u Triblju, koji ih je izkopao i muzeju poslao. Sâm sam vidio u kući Stipana Franića u Triblju, loše sačuvan komad epistylnoga balvana sa metopama, triglifama i regulom kapljica, koji sada rabi kao podstavak brusa.

niku XIV. 62 po prepisu Bakranina Mazića. Odanle je prenešen u C. I. L. III suppl. br. 10.061. Po momemu je prepisu na kamenu urezano:

= Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Annius Florianus p(ius) f(elix) Aug(ustus). — Ono na koncu petoga redka jasno urezano S valjda je samo pometnjom kamenorezca na kamen dospjelo, te neće imati nikakova osobita značenja. — M. Annius Florianus, brat svojega predšastnika Tacita, tek je dva mjeseca carevao, kada ga ubiše u Tarzu vlastiti njegovi vojnici (Vopiscus Tac. et Flor. c. XIV.). Dosele nije bio poznat nijedan miljokaz, koji bi nosio njegovo ime, te se mora naš spomenik smatrati velikom riedkošću.

2. Obli vapnenjački stup, na dvoje slomljen, 1'54^m visok, sa promjerom od 0'35^m na gornjoj strani. Napis je radi hrapave površine kamena i što je kamen nabeljen, teško čitljiv.

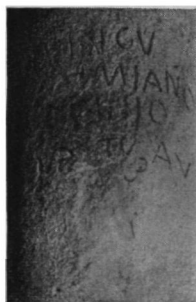
IMP CAES
CAIO VALER
IO DIOCLE
TIANO PIO
F · AVG

= Imp(eratori) Caes(ari) Caio Valerio Diocletiano pio f(eli) Aug(usto). — Napis je urezan dosta lošim slovima između godina 284 i 1/5 305, kada se je Dioklecijan odrekao prijestolja. — Mora da upadne u oči, da CAIO i PIO nije pisano kao obično skraćeno s početnim slovima C i P, dočim nalazimo običnu kraticu F. Analognih primjera u ovo doba u ostalomu ima dosta.

3. Obli vapnenjački stup 1'38^m visok, mjereći gore u promjeru 0'36^m. Na tjemenu se nalazi četverouglasta luknja. Napis je sa istih razloga kao i predjašnji veoma slabo čitljiv. Izdao ga je Sabljar kod Neugebaura (Südslaven p. 131), a odanle je uzet u C. I. L. III. p. 408 br. 3212. Uz fotografiju¹ i moj prepis priobćujem još i Sabljarev, koji dokazuje, da kamen ni prije pol stoljeća, nije bio bolje sačuvan, nego što je sada.

Sabljar:

SICV
MIANO
INIO
SAV

98 Napis sa rimskog miljokaza iz Bakarca.

Sl. 97. Ulomak rimskog miljokaza iz Bakarca. (1/16 n. v.).

Brunšmid:

D D N N C V
M A X I M I A N O
E T F E S E R O
V SAV

¹ Slika prikazuje samo komad kamena, na kojemu je napis.

Moglo bi se čitati: D(ominis) n(ostris) G(alerio) V(alerio) Ma[x]imiano et [f(lavio) Sever]o [in]v[icti]s au[g(ustis)]. Severus je postao g. 305. Caesarom, iza smrti Konstancija Klora (²⁵/₇ 306.) Augustom, a smaknut je g. 307. Napis je dakle zapisan ili u drugoj poli g. 306. ili sljedeće godine.

Perjasisa. (Kotar Vojnički, županija modruško-riečka.)

Dopisom br. 2545. od 30. rujna 1894. priobćilo je poglavarstvo perjasičke občine, da su prije kratkoga vremena težaci tamošnjega načelnika g. Marinkovića na njegovoj livadi u Svojiću, 4 kilometra od Perjasice, krčeći šikaru, koja se je nalazila na ovećoj gromili kamena, naišli u dubljini od dvie stope na dva zidana groba rimske dobe. Na prvomu je grobu ležala povaljena ploča od vapnenca, 1.70 visoka, 0.65 široka, 0.20 debela, sa zadjelanim na donjoj strani 0.18 visokim, a 0.26 širokim člankom, kojim se je mogla okomito učvrstiti. U grobnici, koja je bila kamenom izzidana, našla se je donja čovječja vilica sa zdravim zubima i

99. Nadgrobni spomenik iz Svojića kod Perjasice. (¹/₁₇ nar. vel.).

kost od glave. Nadgrobni kamen gospodin je načelnik Marinković na molbu muzejskoga ravnateljstva veledušno darovao arheološkomu odjelu narodnoga muzeja, gdje se sada i nalazi. Spomenik je veoma surovo izradjen, kao gotovo svi, koji potiču iz njegovdašnje gornje Krajine, iz čega se može zaključivati, da je onaj predjel u rimsko doba stajao na mnogo nižem stepenu kulture od krajeva između Save i Drave. Na oviosoku stylobatu stoje na tročlanim bazama dva debela stupa, omedjujući izdubljeni prostor, na kojemu je urezan napis. Nejasno izraženi kapiteli imali bi valjda biti korintskoga reda. Na epistylnom balvanu stoji nekakav zabat, koji sastoji od pačetvorinastoga komada i nanj postavljena trouglasta nastavka zaobljenih kontura. Cielu bi dakle spomenik imao predstavljati nekakovu dosta nespretno izvedenu aedikulu. U ovalnom izdubku (Nische) postavljena je na epistylni balvan u srednjem reljefu izradjena, napred okrenuta glava mladića, na čijemu je grobu kamen njegovda stajao. Na trouglastom nastavku sa dvie je crte izrezan rogovima gore okrenuti polumjesec.

Napis glasi: D(iis) M(anibus). F. T. et I. C. titulum posueru[nt] filio suo Valerio Saturnino, mil(iti) . . . . . annos vi[x(it)] XXX. — U drugom redku zapisana su imena roditelja, koji sinu postaviše nadgrobni spomenik, samo početnim slovima, kako je to dosta u običaju bilo u

sjevernoj česti rimske provincije Dalmacije, kojoj je predjel oko Perjasice valjda još pripadao. U četvrtomu je redku klesar slova nt nespretno spojio, tako da

izgledaju kao m. Što se skriva u drugomu dielu sedmoga i u osmomu redku neda se ni nagadjati, jer i tamo po svoj prilici ima klesar koju netačnost na duši.

I na drugom je grobu bila nadgrobna ploča, slična predjašnjoj, samo što glava nije bila smještena u izdubku, već se je na ravnoj ploči nalazilo izbočeno izklesano poprsje sa unakrštenim preko prsiju rukama, i što je polumjesec bio izcrtkan (schraffirt), a ne samo sa dvie crte označen. Žalibože su težaci ovu ploču razlupali, uzidali u „japnenu“ (peć za paljenje kreča), te spalili prije, nego što je vlasnik za cijelo našašće mogao doznati. — U blizini spomenutoga nalazišta nadjen je i jedan bakreni ključ obična danas oblika, takodjer od g. Marinkovića muzeju darovan, a opaža se na jednomu mjestu četiri stope dubok podzid i oko njega tragovi zida u okrug, ali se dosele nisu pobliže izraživali.

PANNONIA SUPERIOR.

Topusko.

U Viestniku hrv. arh. društva XIV. str. 65.—68. priobćio je prof. Sime Ljubić nekoliko spomenika, posvećenih bogu Silvanu od vojnika prve, desete i četrnajste legije, koje je g. Andrija Rakić, načelnik u Topuskom, našao na svojoj livadi u močvarnom predjelu Gjonu. Napisi su većim dielom dobro priobćeni, ali se je g. Ljubiću dogodilo, da je jedan te isti napis (br. 1) na istoj str. (pod br. 4.) dvaputa izdao, dočim je drugi pometnjom izostavio. Primivši upravu muzeja, obratio sam se prošle godine na g. Rakića sa molbom, da to kamenje narodnomu muzeju odstupi. Gospodin se je Rakić ovomu pozivu hvale vriednom pripravnnošću na najplemenitiji način odazvao, darovavši spomenike ovomu zavodu, te je dodao još i nedavno nadjen ogroman nadgrobni spomenik Valentinije Feste i žrtvenik, posvećen epihorskim božanstvima Vidasu i Tiani; potonji je darovao na njegovo posredovanje tamošnji g. župnik, u kojega je vrtu god. 1886. izkopan. Na ubavjest g. Rakića, da je jedan komad od spomenika Valentinije Feste ostao u zemlji, zamolila ga je uprava narodnoga muzeja, da i taj kamen (bazu rečenoga spomenika) dade izkopati, što je on u brzo i učiniti dao.

Kako su sada svi spomenici u narodnomu muzeju, pružila se je prilika, ne samo da ih se tačno pročita, već da se takodjer i u likovima priobće u ovomu časopisu.

Nadjenih osam Silvanu posvećenih žrtvenika posvjedočuje, da je na livadi g. Rakića na Gjonu kod Topuskoga negda bilo svetište boga Silvana. Toga ni-pošto ne oprovrgava, što tamo danas nema više nikakvih tragova temeljima kakove sgrade, jer zidana hrama ni nije moralo biti, već su žrtvenici šumskoga boga Silvana mogli stajati i pod vedrim nebom izpod kakova stabla u posvećenu prostoru. — G. Ljubić drži, da spomenici spadaju u drugu polovinu drugoga

vieka, ali se u tomu ne mogu s njime slagati, jer je oblik slova već takav, da nikako ne mogu biti stariji od trećega vieka, a kod nekih bi se dapače smjelo reći, da spadaju u četvrti viek.

Sl. 100. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga.
($\frac{1}{9}$ nar. vel.).

Sl. 101. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga.
($\frac{1}{9}$ nar. vel.).

1 Ara (žrtvenik) od pješčenjaka, 0'65^m visoka, 0'32^m široka, a 0'22^m duboka; oštećena na desnom uglu gore i na gornjoj strani, gdje je bila izdubljena plitica za prinašanje žrtava. Širina polja, na kojemu je napis 0'25^m.

= Silv[ano] sacr(um). Ulp(ius) Taurus, mil(es) leg(ionis) I. ad(iutricis), ex voto. — Priobćio Ljubić n. n. m. str. 66. br. 2. — U 5. redku čini se kao da je kraj broja I još i mnogo manja druga jedinica, ali sigurno to nije, premda bi mogla biti i legio II. adiutrix. (Sl. 100.).

2. Ara od pješčenjaka, 0'61^m visoka, 0'30^m široka, a 0'23^m duboka; polje sa napisom široko je 0'21^m.

= Silvano sacrum). Pap(iri)us Terminalis et Jul(ius) Atlius, mil(ites) leg(ionis) XIII g(eminae), v(otum) s(olve-runt) l(ibentes) l(acti) m(erito).

Priobćio Ljubić n. n. m. str. 67. br. 5. (Sl. 101.).

3. Dolnji dio are od pješčenjaka, 0'21^m visok, 0'18^m širok, a 0'17^m dubok. Bio je skoro sasvim pokrit željeznim kisom, te su slova tek izašla, pošto se je isti oprezno uklonio.

= [Silvano sacrum . . . . .], m(iles) leg(ionis) X g(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Priobćio Ljubić n. n. m. str. 67. br. 7, koji je mogao na otisku pročitati tek jedan dio zadnjega redka, jer je ostalo još pokrivala željezna naslaga. (Sl. 102.).

4. Ara od pješčenjaka, 0'52^m visoka, 0'28^m široka, a 0'21^m duboka; odbijen je lievi gornji ugao kamena. Na gornjoj je strani plitica (patera) sa gukom (umbo) u sredini, opredjeljena za eventualne žrtve. Polju sa napisom širina je 0'215^m.

= Silvano sacrum). Cepasius Secundus, mil(es) leg(ionis) XIII [g(eminae)], v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito). — Priobćio Ljubić n. n. m. str. 66. br. 3. (Sl. 103.).

Sl. 102. Ulomak Silvanu posvećena žrtvenika iz Topuskoga. ($\frac{1}{8}$ nar. vel.).

5. Ara od pješčenjaka, 0'58^m visoka, 0'28^m široka, a 0'205^m duboka. Gore jednostavno uriešena i sprovedjena pliticom. Širina polja sa napisom 0'21^m.

= *Silvano sacrum. Aurelius Doncius v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito), mil(es) leg(ionis) X g(eminae).* — Priobćio Ljubić n. n. m. str. 66., br. 1 i pometnjom na istoj strani pod br. 4. po drugi put, dočim je

Sl. 103. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga. ($\frac{1}{8}$ n. v.).

drugi napis (naš br. 6.) izpustio. — Klesar je stališ dedikanta izpustio bio, te ga je dodao bio na koncu iza obične dedikacije formule.(Sl.104.).

6. Ara od pješčenjaka, ponješto nepravilna oblika, 0'265 m visoka, 0'28 m široka, a 0'205 m duboka; odkrhan joj je levi ugao gore. Širina polja sa napisom 0'215 m .

Silvano sacrum. G(a)ius Jul(ius) Fortis, m(iles) leg(ionis) I. ad(iutricis) p(iae) f(idelis), v(otum) l(ibens) s(olvit) m(erito). (Sl. 105.).

7. Ara od pješčenjaka, 0'66 m visoka, 0'35 m široka, a 0'24 m duboka. Na čelu je urešena listnim ornamentom, a na gornjoj joj je strani izdubljena plitica za žrtve.

Širina polja sa napisom 0'275 m . (Sl. 106.).

= *Silvano. Fla(vius) Albinus, mil(es) leg(ionis) XIII g(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).* — Priobćio Ljubić n. n. m. str. 67, br. 6.

Sl. 105. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga. ($\frac{1}{8}$ nar. vel.).

8. Ara slična oblika od pješčenjaka, 0'58 m visoka, 0'28 m široka, a 0'19 m duboka; širina polja sa napisom 0'22 m . Sasma je pokrita naslagom željeznoga kisa, izpod kojega samo mjestimice proviruje po koje nejasno slovo. Kako je nadjena zajedno sa predjašnjima u svetištu Silvanovom, nema sumnje, da je nosila napis na čast Silvana, ali nisam mogao onoga pročitati, što je Ljubić n. n. m. str. 67, br. 8. priobćio, jer se to na kamenu ne vidi.

9. Ara od pješčenjaka, 0.825 m visoka, 0'47 m široka, a 0'37 m duboka; širina polja sa napisom 0'37 m . Slova dosta izlizana. Nadjena je g. 1886. u župnom vrtu. Sada se nalazi u narodnom muzeju.

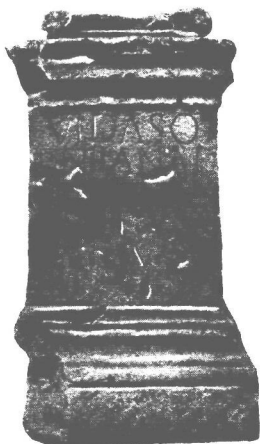

Sl. 104. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga. ($\frac{1}{8}$ nar. vel.).

Sl. 106. Silvanu posvećen žrtvenik iz Topuskoga. ($\frac{1}{10}$ nar. vel.).

= Vidaso et Tianaē [sa]cr(um). Q(uitus) [?Lol]lius Ursus v(otum) s(olvit). — Priobćili Kalinka i Swoboda u Arch. epigr. Mitth. XIII. (1890) str. 16., koji su u 5. r. netačno čitali [F]ulvus mjesto Ursus. Domašewski u C. I. L. III. 10.819 na otisku, što su ga isti donieli, mnogo je manje mogao razpoznati, te sumnja, nije li napis istovjetan sa poznatim već odavno, u C. I. L. 3941 otisnutim. Potonje nije moguće, već je ovo drugi napis iz Topuskoga, posvećen epihorskim božanstvima Vidasu i Tiani. Na gornjoj strani nalaze se dvie veće i jedna manja udubina, u kojima su bili učvršćeni kipovi ovih božanstva. (Sl. 107).

Sl. 107. Žrtvenik, posvećen Vidasu i Tiani, iz Topuskoga. ($\frac{1}{14}$ nar. vel.).

s kojima se slaže, sudeći po obliku slova, i obzirom na dobu. Spomenik se naime ne može datovati iza drugoga vieka. Napis se nalazi u okviru, što ga čine dva vitka polustupa korintškoga reda sa netačno izrađenim glavicama i onizkim bazama. Čita se:

D(iis) m(anibus). Valentiniae Festae, (obit) an(nis) L, post(eris)q(ue) eius. Serena soror et Ingenua et Serenus fili(i). — Na početku prvoga redka opažaju se tragovi pogriješno zabilježena slova. (Sl. 108).

Na donjoj strani je kamen tako zadjelan, da ima nastavak kockasta oblika, 0,23m visok, 0,40m širok, kojim se je spomenik mogao okomito učvrstiti u horizontalno ležeći drugi kamen, koji se je kod ovoga spomenika i našao, te ga je gosp. Rakić naknadno (god. 1895.) dao izkopati i poslao. Velika je to četvorinasto izklesana baza (1,03m × 0,85m × 0,35m) sa pačetvorinastom (0,45m × 0,29m × 0,25m) udubinom u sredini. Izpod nje nadjoše radnici g. Rakića dva komada u četvrt otesana hrastova drveta, koja su se, kada ih se izvadilo, sasma razsula. Uvažili e, da su te platine metnute na svoje mjesto prije više od 1700 godina, neće se tomu nitko čuditi. Kraj spomenute baze nadjeno je i nekoliko komada od lonca, što bi dalo slutiti na spaljena mrtvaca. Kako radnici nisu na ništa pazili, neda se to više ustanoviti.

Sl. 108. Nadgrobnni spomenik Valentinije Feste iz Topuskoga. ($\frac{1}{19}$ nar. vel.).

Vrabče. (Kotar i županija Zagrebačka.)

Posredovanjem vrijednoga našega podpredsjednika, gospodina prebendara Ivana Tkalčića, dobio je narodni muzej od prečastnoga kaptola prvostolne crkve u Zagrebu spomenik na dar, kojemu po surovom načinu radnje u hrvatskom dielu Panonije dosele ne poznajem premca. Mali je to žrtvenik (ara) od pješčenjaka 0·54^m visok, 0·28^m širok, a 0·18^m debeo, koji se je našao u kamenolomu do 2 km. od Gornjega Vrabča, odakle se dobavlja kamen za restaurovanje zagrebačke prvostolne crkve. Nije to u ostalom prvi svjedok, da je kamenolom kod Vrabča već odavna bio u porabi. Već se je drugom prilikom tamo našlo veliko neizgladjeno deblo stupa (Säulenschaft) i više komada starinskoga željeznoga rudarskoga orudja. Stup je dovežen na gradilište prvostolne crkve, gdje se sada još nalazi, dočim se je orudje žalibože zabacilo. Sudeći po našem spomeniku, kamenolom je bio u porabi već u rimsko doba. Poznato je, da su rimski klesari lagljega prenašanja radi kamen već u kamenolomima izradjivali i dali mu u glavnim crtama nuždnj oblik (Bossiren). Tek kasnije bi se tesani kamen na gradilištu ili mjestu, za koje je bio opredieljen, dalje izradjivao i izgadio. Komadi, koji ma s kojega razloga nisu bili za porabu, ostali bi u kamenolomu kao n. pr. spomenuto deblo. Tako se je valjda dogodilo i sa našim Silvanovim žrtvenikom, o kojemu bi skoro podvojio, da se je ikada nalazio u kakovom Silvanovom svetištu. Nevješta ruka radnika, koji teško da je i sâm znao pisati, po uzorku ga je izpisala, ali je ova vježba tako zlo uspjela, da se spomenik nije mogao upotrebiti, te je ostao neupotrijebljen u kamenolomu.

= Silvan(o) sacrum) . . . . . (Sl. 109).

Napis je jasno čitljiv, ali se na dopunjavanje 3. i 4. redka pravo ne može ni pomisliti. Nije nevjerojatno, da se u 3. redku krije gentilno (obiteljsko) ime Veron(ius), ali se za ono „Panun“ u 4. redku ne mogu domisliti vjerojatnomu tumačenju. Očekivao bi na tomu mjestu pridjevnik (cognomen) dedikanta.

Sl. 109. Silvanov žrtvenik iz Vrabča. (1/3 nar. vel.).

PANNONIA INFERIOR.

Mitrovica (Sirmium).

Po nalogu visokoga vladinoga odjela za bogoštovje i nastavu, uputio sam se u svibnju 1894. u Mitrovicu, da obavim pokusno izkapanje na jednomu mjestu, gdje se u više puta našlo veoma zanimivih i vrijednih spomenika, koji su dielom od njegdašnje vojničke uprave poslani u bečki dvorski muzej, a dielom se još nalaze u samoj Mitrovici. Onizka je to greda na istočnoj strani grada, tamo gdje

se od državne ceste u Rumu dieli put u selo Jarak, a poznata je pod imenom r m s k o g a g r o b l j a. Još prije 16 godina vidjeli su se tu temelji malene crkvice, o kojoj postoji lokalna — možda i istinita — tradicija, da je bila posvećena sv. Dimitriji, po kojemu je Mitrovica dobila svoje sadašnje ime. Godine 1878., kada se je gradila spomenuta cesta u Rumu, ovi su temelji dozvolom oblasti od jednoga poduzetnika Talijana povadjeni, a materijal upotrijebljen za gradnju ceste¹. Kako se rupe nisu zasule, mogao sam bar približno izmjeriti dimenzije i načiniti nekakav nacrt zgrade. O kakvoj tačnosti dakako da ne može biti ni govora. Strana, okrenuta od istoka prema zapadu, bila je jedno 17 m., a ona od sjevera prema jugu jedno 19 m. duga.

Nadao sam se, da ću kopajući u okolici ove crkvice polučiti kakav takav povoljni uspjeh. Žalibože, ta me je nada prevarila, jer su cijelo ono zemljište kroz jedno četrdeset godina² mitrovački seljaci tako prerovali i radikalno oplienili, da danas više na njemu nema traga ni cijeloj ciglji, a kamo li kamenim ili olovnim sarkofazima, kojih se je tu veoma mnogo našlo, a nekoliko i sačuvalo (u Beču i Mitrovici). Veći dio dakako da su Mitrovčani razbili, dotično stopili. Što ne učiniše barbari, to učiniše — ti zlosretni mitrovački seljaci.

Četiri sam dana radio na rimskom groblju sa deset kažnjenika, koje mi je ravnatelj mitrovačke kaznijone, gospodin Sadar, uz umjerenu nadnicu stavio na raspolaganje. Prvi sam dan dao izkopati blizu ceste dva 1·20^m široka, a 1·00^m duboka skoro uzporedna jarka u duljini od 40^m i 20^m. Premda sam u tim jarcima dao još i na gusto 0·40^m duboko bušiti, nisam ništa našao osim jednoga siromašnoga groba rimske dobe, koji je bio trokutno sagrađen od obična rimskoga žmurnjaka (Falzziegel), a gore kuburama pokrit. Grob je već bio u gornjemu svom dielu razvaljen, a tielo iznad bedara zajedno sa cigljom povadjeno. Mrtvac je bio odraslo, valjda muško čeljade. Osim kostiju i ciglje nije se u grobu ništa našlo.

Drugi sam dan dao kopati u blizini spomenute crkvice na mjestu, za koje mi se činilo, da još nije dirano. Dao sam prokopati 11 m. dugi jarak u obliku luka, a išlo se je 3 m. duboko, dakle dublje nego je po mojemu uvjerenju i bilo nužno. Učinilo se to stoga, što su neki mitrovački žitelji, koji su tu negda kopali, tvrdili, da se grobovi nalaze tek u toj dubljini. Uspjeh je bio posve negativan, jer se je, osim nekoliko razbacanih cigljica za taracanje, našla samo prosto u zemlju položena muška okostnica, valjda od zločinca, koji je tu u novije doba bio smaknut.

Opazivši, da ne mogu kopanjem na posvema prerovanomu zemljištu polučiti nikakva uspjeha, dao sam si načiniti 3 m. dugu željeznu sondu, kako ju rabe Mitrovčani na svojim ekspedicijama, kada traže kamen i ciglju. Tim se instru-

¹ Ovakovo je vandalsko postupanje sa starinskim spomenicima po vojničkoj Krajini bilo svagdje u običaju, kada je trebalo graditi ceste, crkve i javne sgrade. Najviše se je čuditi, da je u zadnjemu deceniju dapače i od jednoga ravnatelja arheološkoga muzeja dana dozvola jednomu poduzetniku, da smije vaditi materijal za gradnju ceste iz utvrđena rimskoga logora kod Petrovaca blizu Rume

uz pogodbu, koju dakako poduzetnik ne kontrolovan nebi držao bio, da nadjene spomenike mora muzeju predati.

² Kako sam naknadno iz rukopisnih Ilićevih starožitnosti (veoma nekritično djelo puno očitih izmišljotina) uvidio, vadio se je na tomu mjestu kamen već početkom ovoga stoljeća, a možda još i prije.

mentom može u zemlji napipati svaki tvrdi predmet, a po boji, koja ostaje na šiljku sonde, dapače ustanoviti, je li je isti od kamena ili od terakote. U dva sam dana dao na 800—1000 miesta po celomu rimskom groblju, u koliko ga ne obraduju Bugari, tri metra duboko bušiti, ali i opet bezuspješno. Na nekoliko miesta doduše sonda nije posvema doprla u zemlju, ali kada bi se tamo kopalo, našao bi se samo po komad razlupane ciglje, koji je, kod uništavanja grobova slučajno zaboravljen ili zabačen, pri zatrpavanju rupa sa ostalom sedrom opet u zemlju dospio. Bugari, koji sada ono gradsko zemljište obraduju, naišli su nekoliko mjeseći prije mene, kopajući šamac oko njega, podalje od nekadašnje crkvice, na zidan rimski grob bez ikakvih predmeta, te su ciglju povadili.

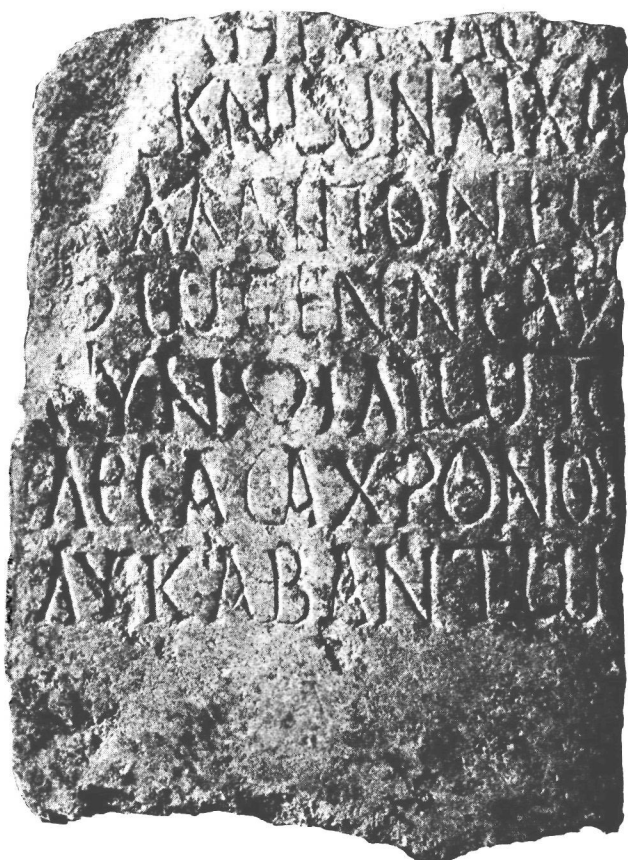
Posvemašnji neuspjeh izkapanja sklonuo me je, da dalnju radnju obustavim, jer sam bio osvjedočen, da ću teško što god naći, što bi radnju izplatilo, pa prekopaoh ja i pedeset jutara toga sasvim prerovanoga zemljišta. Tečajem izkapanja našlo se je što u zemlji, što pobralo na površini od Bugara preorana zemljišta nekoliko predmeta, od kojih spominjem

Sl. 110. Ulomak rimske ciglje sa grafito-napisom sa rimskoga groblja kod Mitrovice. (1/3 nar. vel.).

glaziranu rimsku lampu, oveći odlomak druge takodjer glazirane za jedno osam fitilja, ulomak ciglje sa grafito-napisom (vidi sl. 110.), željezni rimski nož, srebrni prsten, kojemu fali pločica i jedno desetak slabo sačuvanih rimskih novaca trećega i četvrtoga vieka.

Namjeravao sam pokušati sreću na drugomu kojemu mjestu u Mitrovici. Gradsko poglavarstvo, revni muzejski povjerenici opat Pajo Miler i učitelj Jung, te njeka druga gospoda preporučise mi više miesta, ali pregledavši ista, osvjedočio sam se, da bi teško i tu mogao računati na osobiti uspjeh, jer se je svagdje već kopalo i mnogo toga povadilo. S toga sam se ograničio na popisivanje starina, koje se danas još nalaze u Mitrovici, a publikaciju istih sa autotipijskim slikama ostavljam za jedan od sljedećih

Sl. 111. Grčki nadgrobní napis iz Mitrovice. (1/2 n. v.).

svezaka ovoga časopisa. Ovdje ću priobćiti samo njeke dosele ne publikovane spomenike, koje sam za narodni muzej ili sâm podobivao od mitrovačkih žitelja, ili su mi ih darovala već spomenuta dva muzejska povjerenika gg. Miler i Jung

1. Nadgrobna ploča od bijeloga mramora, 0·30^m visoka, 0·22^m široka, a 0·10^m debela; gore i na lievom donjemu uglu nepodpuna. Nadjena je u Kuzminskoj ulici, a sada se nalazi kao dar prečastnoga g. opata Paje Milera u narodnom muzeju. (Sl. 111.).

= . . . x Ἡρακλεί[ας τέ]κνων [δ]ίχζ [Κ]αλλιπύνη φῶς
Ἐννέζ σὺν φίλῳ τελευσάσζ χρόνου λυκαβίντων.

Spomenik potiče iz rimske carske dobe, a po načinu pisanja neće biti stariji od trećega vieka. Napis je sastavljen u dva heksametra, od kojih se prvomu nije prva stopa sačuvala. Možda će prva rieč biti [τῆμ]ζ; za više od tri slova na početku nema mjesta. U 2. redku pogriješno je urezano λίχζ mjesto pravilnoga δίχζ.

Sl. 112. Ulomak grčkoga napisa iz Mitrovice.

(1/7 nar. vel.).

2. Ulomak ploče od bijeloga mramora, 0·14^m visok, 0·15^m širok, a 0·03^m debeo; nadjen na rimskom groblju od seljaka Getzingera (kbr. 4.), koji ga je darovao narodnomu muzeju. Čini se, da je služio kao gradjevni materijal. Napis je grčki iz kasnije rimske carske dobe. (Sl. 112.).

3. Dva ulomka 0·04^m debele nadgrobne ploče od mramora, jedan 0·27^m visok, 0·14^m širok, a drugi 0·165^m visok, a 0·26^m širok. Sada su kao dar učitelja g. Ignjata Junga u lapidariju narodnoga muzeja. Pismo je IV.—V. vieka.

Na koncu drugoga redka čini se, da je klesar pogriješno zapisao. Kako uz to još fali u sredini velik komad ploče, napis se ne da popuniti. U prvomu se redku spominje ime jedne supruge: Do[mitti(a)e? . . .]n(a)e compari. Forma bixit a[nnos] mjesto vixit u 3. i 4. redku običajna je osobito na hispanskim napisima rimske dobe. (Sl. 113.).

Sl. 113. Dva ulomka nadgrobne ploče iz Mitrovice.

(1/6 nar. vel.).

4. Ulomak nadgrobne ploče od bijeloga mramora, 0·20^m visok, 0·46^m širok, a 0·08^m debeo; sada kao dar Adolfa Mandla u narodnom muzeju. Slova su IV.—V. vieka. Služio je kao gradjevni materijal.

= . . . . ulla]e . . . . . ca]-
rissim[ae filiae, in][f]anti inn[ocentissimae . . . .]a se dimise-

[runt . . . . mais IIII d . . . . Na početku bi moglo biti [Paulla]e. (Sl. 114.).

5. Ulomak nadgrobne ploče od bijeloga mramora, 0·21^m visok, 0·16^m širok, 0·063^m debeo; sada kao dar velečastnoga g. opata Paje Milera u narodnomu muzeju.

= . . . . .]re an[nis t]ribus m[ensibus qui]nque d[iebus? . . . ?]
I]otapi[anus . . . . .] (Sl. 115.).

6. Ulomak 0·065^m debele nadgrobne ploče, 0·16^m visok, 0·14^m širok. Nadjen kod groblja; sada kao dar g. Ignjata Junga u narodnom muzeju.

= ..... conc ..... parent[es ..... posue]run[t .....] qu[ae?] vixit ..... (Sl. 116.).

7. Ulomak ploče od biela mramora, 0·09^m visok i širok, 0·04^m debeo. Našao ga je seljak Pivarević (kbr. 1090.), koji ga je darovao narodnomu muzeju. Slova IV.—V. vieka. (Slika 117.).

Sl. 114. Ulomak nadgrobne ploče iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

8. Ulomak ploče od biela mramora, 0·10^m visok, 0·095^m širok, a 0·018^m debeo. Darovao narodnomu muzeju g. opat P. Miler. (Slika 118.).

Sl. 115. Ulomak nadgrobne ploče iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

9. Ulomak ploče od biela mramora, 0·16^m visok, 0·12^m širok, a 0·029^m debeo. Darovao muzeju g. opat P. Miler. (Slika 119.).

10. Ulomak velikoga nadgrobnooga spomenika, 0·42^m visok, 0·47^m širok, a 0·31^m debeo. Nalazi se u hrpi kamenja u dvorištu Živke Šodolca, preko puta od bolnice. Napis, od kojega se je sačuvao samo donji lievi ugao, bio je s obje strane omedjen po jednim stupom. Izpod napisa vide se ostanci listovnoga ornamenta. Slova velika (0·095—0·1), liepa i pravilna pripadaju po prilici II. vieku.

Sl. 116. Ulomak nadgrobne ploče iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

Sl. 117. Ulomak nadgrobne ploče iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

Sl. 118. Ulomak ploče sa napisom iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

columna NVS
B & I
folia

= ..... nus .....
b(ene) m(erenti) [p(osuit) ili p(osuerunt)].

11. Ulomak male are (žrtvenik) od vapnenjaka, 0·07^m visok, 0·12^m širok, 0·095^m debeo. Narodnomu muzeju darovao g. opat Pajo Miler.

= Herculi. Fl(avius) Diogenes. —

Slova su loša, a dopunjenje prvih dvajuh slova drugoga redka nesigurno. (Sl. 120.).

Skulpture su u Mitrovici još mnogo riedje od napisa, ali se je već kadkada našlo i boljih stvari, žalibože velikom većinom samo u ulomcima. Samo da spomenem liepu glavicu Aphrodite od mramora, koja je vierna replika glave glasovite knidijske Aphrodite od Praksitela. Po izvještaju profesora Za-

Sl. 119. Ulomak ploče sa napisom iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

Sl. 120. Ulomak Heraklu posvećena žrtvenika iz Mitrovice. (1/6 nar. vel.).

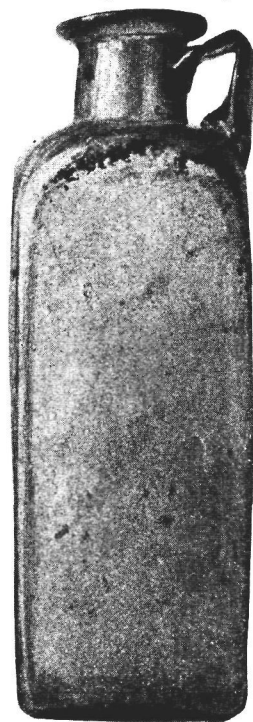
rije Grujića,¹ koji je na početku sedamdesetih godina u Mitrovici obzirom na čuvanje i proučavanje spomenika veoma koristno djelovao, ta je „djevojačka

Sl. 121. Ulomak kipa muze Erato iz Mitrovice. ($\frac{1}{8}$ n. v.)

M[οῦσα]. Kip je bio nješto izpod naravne veličine, a ulomak mu je 0'37 visok. (Sl. 121.).

Veoma je velik broj predmeta, koji se rabe u svakdanjem životu, što se često pojedince i slučajno nadju na mitrovačkom tlu. Mnogo ih je došlo već oštećeno u zemlju ili se je usljed upliva vremena znatno izkvarilo, drugo se je opet oštetilo kod vadjenja, ili još više kod nespretno poduzetog čišćenja, kod kojega, ako su predmeti od kovine, žalibože još uvijek sirće (ocat) veliku ulogu igra. Ovakovi predmeti, po gotovo ako su izlomljeni, nemaju u očima laljika nikakovu vriednost, te se obično pobacaju. Neću stoga da mimoidjem priliku, te da reknem, da je to sasna kriv postupak. Starinski predmeti, ako su i oštećeni, u rukama strukovnjaka dobivaju svoju vriednost. Posude od pečene zemlje i staklenke, razlupane na neznatne komadiće, pod vještīm se rukama opet stvore u svojem prvotnom obliku, samo ne valja zaboraviti, da u tu svrhu valja pokupiti svaki i najneznatniji ulomak takova predmeta i staviti dotičniku na razpolaganje. U narodni je muzej iz Mitrovice dosele razmierno dosta malo predmeta, rabljenih u svakdanjem životu, dospjelo. Ovdje napominjem samo dva komada, od kojih dodajem i slike. Jedno je rimska boca od stakla (Sl. 122.), u obliku četverostrana bridnjaka, 0'259 visoka, 0'085 široka i duboka, sa 0'035 visokim vratom, na koji je naknadno pri-

Sl. 122. Rimska boca iz Mitrovice. (p. pr. $\frac{1}{3}$ n. v.)

¹ Izvještaj od 26. srpnja 1871. među muzejskim spisima.

čvršćena ručka, koja se drugim krajem drži ledja boce. Na kvadratičnom joj dnu pet je koncentričnih krugova u reljefu. Kupljena je posredovanjem g. opata Milera od nadničara Gjura Hellenbarta (g. 1894.). — Drugo je liepo ornamentovana pločica, koja je možda stajala u savezu sa brnjicom (predjicom), te rabila kao ures na kakovu pojasu ili kajišu. (Sl. 123). Predmet koji je nadjen na rimskom groblju, osobito je zanimiv stoga, što se je na njemu u udubinama liepo sačuvao tamnomodri i svjetlo-zeleni antikni emajl. Emajlovani predmeti veoma su riedki, a još rjedji bivaju tim, što se obično emajl nespretnim čišćenjem izgube. Predmet je darovao posredovanjem muzejskoga povjerenika g. Ignjata Junga gosp. odvjetnik dr. Kucelić u Mitrovici.

Sl. 123. Emajlovana tučana pločica iz Mitrovice ($\frac{1}{2}$ n. v.).

Š a š i n c i.

U najbližoj okolici ovoga mjesta našao sam dosta ostanaka rimske kulture, koji svjedoče, da je ovdje negdje u rimsko doba bila naselbina. Tamošnji me je sviet upozorio, da južno od sela na t. zv. Taborišću ima mjesto „Vladisavljevića klin“, gdje se je prije dulje vremena našlo sarkofaga i zidanih grobnica, a blizu Taborišća na predjelu „Crkvice“, koji dielom spada pod šašinački, a dielom pod jarački atar, da se takodjer opažaju jasni tragovi, da je tu negda sviet prebivao. I jedno i drugo mjesto sasvim je prikladno za rimsku naselbinu, ali na kojemu je bila, jesu li bile dvie i nisu li to bila samo groblja, bez autopsije i kopanja se neda reći. Upozorujem, da je „Crkvice“ topografski naziv, na koji kod našega naroda gotovo redovito tamo nailazimo, gdje ima ostanaka rimske kulture, da je u neposrednoj blizini morala prolaziti rimska cesta, kojoj sam tragove vidio od Mitrovice u smjeru spram sela Jarka i da je negdje u blizini morala ležati rimska mutatio Fossis.¹

U samom selu Šašincima naišao sam na više starinskih predmeta. Pred kućom Krste Mitrovića (kbr. 181) leži ugaio sarkofagova poklopca od pješčenjaka, 0.49 m vis., 0.36 m šir., a 0.48 m deb., već davno negdje u polju nadjen. Na jednoj je strani u reljefu izradjeni delfin, kojega ovdašnji sviet zove „hala“ i drži veoma proždrljivom životinjom. Pred dućanom nasuprot crkve stoji 0.44 m vis. a 0.41 m debeli komad okrugla stupa od biela mramora sa rupom i žliebićem za ulievanje olova na gornjoj strani. Sličan ulomak od crvena mramora sa bielim prugama, 0.47 m vis. a 0.31 m deb., sa rupom ali bez žliebića stoji pred kućom Gjoke Hrkajlovića (kbr. 155.). Šašinački me je učitelj g. Popović prigodom mojega boravka od jedno dvie ure vodio po selu i pokazivao još u nekoliko kuća ulomaka od okruglih stupova i tesanoga kamenja, koji potiču iz fundamenata starih sgrada. Kao poklon narodnomu muzeju predao

Sl. 124. Tučani rimski utez iz Šašinaca. (Nar. vel.).

¹ Itinerar. Hierosolymitanum 563, 10.

mi je rimski tučani utez (vidi sl. 124.), 0,0075 *m* debeo, a mjereći 0,04 *m* u promjeru, nadjen prigodom oranja na južnoj strani sela. Na jednoj strani ovoga dobro sačuvanoga predmeta, s kojega je patina čišćenjem dielomice skinuta, ima unutar oširoka oboda urezan napis Γ·Γ sa debelom piknjom izmed oba slova. Utez je težak 80·63 gr. što približno odgovara težini od tri rimske uncije ($\gamma = 3$).

Dobrinci.

Na groblju se nalazi ara od vapnenjaka, na gornjoj strani okrnjena, 0,70 *m* visoka, 0,40 *m* široka, a 0,27 *m* debela. Pripovieda se, da je dovežena sa Ševina brda. Napis je priobćio Ljubić u „Viestniku“ V. str. 66, ali je krivo čitao treći redak. Domaszewski (C. I. L. III. 10.204), koji misli, pošto ga nije mogao naći, da je propao, predlaže za taj redak [A]ur(elii). Na kamenu stoji [U]lp(i). Od slova L preostao je komad dolnje vodoravne crte, a uz slovo P kamen je ozliedjen, što je Ljubića zavelo, da čita R. Iza dvoguba slova I. nalazi se točka. Napis dakle glasi:

S I L V A N O
S A C R
u L P I · N E R A T I V S
E T · N I G R I N V S
D E C · C O L · E T ·
S A B I N V S · E T ·
Q V I N T I O
P O S V E R V N T

= [Sil]van[o] sacr[um]. [U]lp(i) Neratius et Nigrinus dec(uriones) col(oniae) et Sabinus et Quintio posuerunt.

Na drugom je grobu usadjen na tri strane kanelovan četverostran stup od bieloga mramora, 0,27 *m* širok, 0,24 *m* debeo, od kojega je 0,40 *m* visok komad izvan zemlje.

Kraljevci.

Na kraljevačkom se pravoslavnom groblju nalazi gornji dio rimskog nadgrobnog spomenika od vapnenjaka 0,53 *m* visok, 0,86 *m* širok, 0,29 *m* debeo. Na figuralnom gornjem komadu kamena vide se listovni ornamenti, koji mu izpunjuju oba gornja ugla, dočim je nacrt u trokutnom okviru — možda Meduzina glava, od koje se vide na donjoj strani dvie zmijske — uništen, a mjesto njega udubena početna slova IM pokojnika novije dobe. Sa polja sa napisom, koji se je nalazio izmedju dva stupa korintskoga reda, odklesana je na jedno 0,02 skoro ciela površina tako, da su iz njega izdjelana dva krsta u reljefu. Na gornjoj je strani kamena u sredini udubina za akroterij i kanal za ulievanje olova, kojim se je isti učvrstio.

Zemun (Taurunum).

Grad Zemun leži na veoma sgodnu mjestu na ušću Save u Dunav, te je stoga lahko razumljivo, zašto mu je čovjek teritorij (na Gardošu, koji se lahko briniti može) u prastaro doba naselio davno prije došašća Rimljana. U ovom sam ča-

sopisu („Viestnik“ XI. p. 39) imao prilike prije par godina priobćiti nekoliko pečata na cigljama iz cigljana rimskih vojničkih odjela i tvornički biljeg jedne zemljane lampe; znatniji rimski spomenik iz Zemuna dosele nije bio poznat. Ovaj sam put mnogo sretniji, te mogu iz Tauruna priobćiti prilično lep broj antiknih spomenika.

God. 1815. našao se je u dvorištu kuće br. 368 u bežanijskoj ulici, kada se je kopala jama za zahod, osam stopa dug, a po prilici četiri stope širok i visok sarkofag. U njemu da je bilo čovječijih kostiju, a na poklopcu napis, od kojega se prepis nalazi u gradskom arhivu. Sarkofagu danas nema ni traga¹, a napis po onom netačnom prepisu glasi:

M
L A R I O · Z S C V L X
A N N X L V · S E P T I M I
C E N T · C H A R · C O N I V C I

Sigurna restitucija napisa nije moguća, ali se ima valjda čitati:

[D(iis)] m(anibus). [Hi]lario Z[o]s[imo?] [q(ui)] v[i]x(it) ann(os) XLV
Septimi[a]..... coniu[g]i.

U cent. char. četvrtoga redka krije se netačno prepisani cognomen pokojnikove supruge.

U blizini zemunske realke našla se je u parku liepa glava Aphroditina kipa (vidi sl. 125). od žučkastoga mramora, koji se sada nalazi kao dar ravnateljstva zemunske velike realke u sbirci narodnog muzeja. Sačuvana je glava sa vratom 0.26 m visoka; nos, brada i čelo iznad desne obrve su oštećeni, a fali i oveći komad kose iznad lieve sliepočnice. Gusta, na sredini razdieljena kosa, kojoj su rudasti pramovi shematički samo plitkim zarezima označeni, pokriva dio čela i prikriva skoro posvema oba uha; U zatiljku je svezana u debelu kukmu (krobylos). Od tjemena prama zatiljku izdubljen je sredinom glave odulji plitki žliebić, Vjerojatno je, da je u njemu bilo nešto pričvršćeno, ali se nisam mogao dosjetiti, što bi to moglo biti; dijadem nikako. Kip, s kojega je ova glava, mogao je biti po prilici 1.50 m visok, dakle sasna malo izpod naravne veličine, a bio je razmierno dosta dobro izradjen, što se o drugim domaćim spomenicima iz Panonije riedko može reći.

U gradskomu parku nalazi se velik neuriešen sarkofag od vapnenjaka, 2.18 m dug, 1.14 m širok, 0.73 m visok. Nadjen je prije više godina izpod Hunyadova grada. Čini se, da k njemu spada poklopac, koji se nalazi u dvorištu gradske viećnice. — U viećnici se čuva ciglja sa pečatom:

C L · F P

= Cl(assis) F(lavia) P(annonica). Priobćena je u C. I. L. III. 10.675.

Sl. 125. Glava Aphrodite iz Zemuna. (2/3 n. v.).

¹ I. Soppron, Monographie von Semlin und Umgebung p. 566.

Važno je našašće učinio brijač Oberding na zemljištu svoje kuće (br. 498. na uglu račje ulice i ulice trijuh golubova. U dubljini od $2\frac{1}{2}$ metra 1882, kada je kopao bunar, i 1891, kada je kopao podrum, našao je fundamente jedne sgrade, a u njoj velik broj ulomaka od malih reljefa sa slabo radjenim nacrtima, koji se odnose na bakički kult. Nema sumnje, da su te ikone dio inventara hrama Libera i Libere¹, koji je

Sl. 126. Relijef sa likom Herakla, iz Zemuna.
($\frac{2}{5}$ nar. vel.).

na tomu mjestu stajao, te je vječna šteta, što se ono zemljište nije po strukovnjaku sistematski prekopalo. Ulomke, koji su već u Semliner Wochenblattu 1891. br. 28. kratko opisani, kupio sam za umjerenu cieniu za narodni muzej, te od glavnih komada priobćujem autotipije:

1. Ploča od mramora, u kojemu ima primješanih tinjčevih zrnaca, $0.245m$ visok, $0.18m$ širok, po prilici $0.05m$ debeo, podpuna ali na dvoje prelomljena. (Vidi sl. 126.). U okviru, koji se na gornjoj strani zaobljuje, stao je Herakles desnom nogom (Standbein) u anatomski jedva mogućem položaju, dočim je lievu (Spielbein) neprisiljeno stavio nješto na stranu. Odjeven je lavjom kožom tako, da mu glavu pokriva lavja glava, a prednje da mu se lavje noge izpod vrata unakrštavaju. Kožu je prebacio preko ledja, a ciela mu prednja strana tiela ostaje gola osim lievoga ramena i ruke, oko koje je obavio

jednu od lavovih stražnjih nogu. Desnom rukom drži o kamen uprt debeo buzdovan a u lievoj okrugli predmet (jednu hesperidsku jabuku). Iznad desnoga ramena pomalja se luk i tulac sa strielicama. Radnja je veoma surova.

2. Ulomak ploče od sivkastoga krupnozrnoga mramora, $0.207m$ visok, $0.12m$ širok, $0.03m$ debeo. (Vidi sl. 127.). Na desnoj strani fali po prilici jedna trećina nacrt, a na dolnjoj valjda manje. Mladjahnj sasma goli Dionysos (Liber), vidjen s lica, stoji uprt o lievu nogu između dvijuh loza s groždjem, koje se sastaju iznad njegove tenijom urešene glave. Na lijevoj strani nacrt dvie su u mnogo manjem mjerilu izradjene muške osobe: gore na lozi na desno trčeci mladji

¹ Sasvim je krivo mnienje Sopronovo (Monographie von Semlin), koji ove stvari dovodi u savez sa kultom pokojnikâ, te u račjoj ulici nazrieva nekakovu grobljansku ulicu (Grä-

berstrasse. Sopronova knjiga, pisana lakim novinarskim štilom, u koliko radi o klasičnoj dobi, sasvim je konfuzna kompilacija.

Satyr sa lepršecom u vjetru chlamydom, a dole do loze čučeci čelav bradat starac, koji drži ogromnu kupu (skyphos), u koju mu bog iz posude desnicom vino toči.

3. Ulomak mramorne ploče, 0·13^m visok, 0·17^m širok, 0·045^m debeo, podpun na gornjoj i na desnoj strani. (Vidi sl. 128. gornji komad). Na njemu je sačuvan gornji dio tiela božice Libere, odjevene chitonom, koji joj ne prikriva lieve strane grudih. Po jedan pram guste kose pada na oba ramena. Podignutom ljevicom drži o zemlju uprt thyrsos. Do nje na lievo vidi se ruka i komad od thyrsa njezina druga Libera.

4. Ovomu komadu valjda pripada ulomak mramorne ploče (lievi donji ugao), visok 0·10^m, širok 0·105^m, debeo 0·045^m. (Vidi sl. 128. donji komad). Na njemu se sačuvao unutar okvira komad desna stopala Liberovala, koji stoji na povišemu mjestu, a lievo od njega trup i noge manje jedne stojeće figure. Izpod figura u dva je redka napis, koji se čita: *Libero e[st] Liberae sacr(um). Candi[di]anus? v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

5. Ulomak ploče od biela mramora, 0·185^m visok, 0·175^m širok, 0·03^m debeo. (Vidi sl. 129.). Na njemu su sačuvane noge Dionysove, koji je i tu mnogo veći od figura njegove pratnje. Do njega na desno sjedeće su dvie muške figure, od kojih jedna ima kozje noge (Pan) i na desno koracajuća sasma odjevena Menada sa zmijom u ruci. Do lieve Dionysove noge na desno je položena životinja podignute glave (panter), a pod Menadom prednji dio jedne zmijske. Na donjem dijelu ploče u dva redka nepodpun je napis, koji je valjda glasio: *[Libero et Liberae sacr(um)]. C(aius) Marcianus [v(otum) s(olvit) l(ibens)] m(erito)*.

6. Ulomak 0·05^m visoke, a 0·06^m debele mramorne baze, na kojoj je stajala grupa oblo radjenih figura (Rundfiguren). (Vidi sl. 130.). Sačuvane su samo četiri noge Libera i Libere, a na desnoj strani jedan upor, do kojega leži životinja (možda konj), koja je glavu okrenula spram spomenutih glavnih figura. Na bazi je dosta izlizan ulomak napisa u dva redka, kojemu je u drugomu redku nekoliko pogriješaka klesarovih. Čita se: ···· *[Jus]tinianus, sesq(uiuplicarius), ex [v(oto) p(osuit)] lib(ens)] l(aetus) i . . . m(erito)*.

7. Ulomak ploče od sivkastoga mramora, 0·135^m visok, 0·14^m širok, 0·023^m debeo, na svim stranama nepodpun. (Vidi sl. 131.). Nacrtnan je s lica vidjeni torzo muške figure, odjevene himatijem, koji je, pokrivajući desno rame i donji dio tiela, prebačen preko lieve ruke. U ljevici drži osoba, kojoj fali glava, vrat i obje noge nekakav na rame naslonjen štap (thyrsos?), a u desnici nejasan obli predmet (posudu, iz koje toči vino?). Ovaj ulomak, koji je dar ravnateljstva zemunske realke narodnomu muzeju, priobćen je u slici u programu zemunske realke za god. 1885/86, tabla II. fig. 5. i u Sopronovoj Monographie von Semlin, tabla I, br. 1.

Sl. 127. Relijef sa likom Libera, iz Zemuna. (2/5 nar. vel.).

8. Ulomak ploče od biela mramora, 0'10^m visok, 0'085^m širok, 0'023^m debeo, na svim stranama nepodpun. (Vidi sl. 132). Na njemu je glava, vrat i desna ruka

Menade, koja u podignutoj, na tjeme položenoj desnici drži oko ruke obavitu zmiju. S obje strane vrata vidi se po jedna okrugla luknja, te je reljef tu čavlima njegdje bio pričvršćen; treća luknja kraj ruke, u visini desnoga oka, ne prolazi kroz kroz kamen.

9. Ulomak ploče od biela mramora (lievi gornji ugao) 0'11^m visok i širok, 0'025^m debeo. (Vidi sl. 133). Na njemu je na desno stupajuća mala muška figura, koja kosirom (harpa), što ga drži u

desnici, reže grozd.

10. Mali ulomak ploče od sivkastoga mramora 0'077^m vis., 0'074^m šir., 0'016^m debeo. (Vidi sl. 134). Na lievo stojeći krilati Eros, kojemu se glava nije sačuvala, bavi se sa ležećom, valjda spavajućom figurom, od koje se vidi k licu podignuta desna podlaktica i trup. Vjerojatno mi je, da je tu bio nacrtan prizor, kako je Dionysova družba na otoku Naksu naišla na spavajuću Arijadnu, koju Eros razkriva.

Sl. 128. Ulomci reljefa iz Zemuna. (2/5 nar. vel.).

Osim opisanih ulomaka mramornih ikona ima još četrnaest komada manjih, od kojih spominjem ruku oveće figure (Rundfigur) u pol naravne veličine.

Novi Banovci (Burgenae).

Na južnoistočnoj strani sela leži tik uz Dunav briežuljak „Gradina“. Rieka mu svake godine za velike vode ruje na okomitoj bočini, te je kroz stoljeća već velik dio zemljišta, na kojemu se je stari grad nalazio, odniela. Kada voda spadne nailazi se uz obalu ulomaka ciglje, posudja, predmeta od kovine i novaca rimske dobe, ali i predmeta od kremena iz mnogo starije — neolitičke — kulturne perijode. U vinogradima na briežuljku, koje je filoksera gotovo posvema utamanila, nalazilo se

Sl. 129. Ulomak reljefa iz Zemuna. (1/5 nar. vel.).

Sl. 130. Ulomak baze sa napisom iz Zemuna. (1/2 n. v.).

je njegda i zidova, ali su ih žitelji kod obradjivanja zemljišta tečajem vremena povadili i upotriebili u temeljima svojih sgrada. U okolici „Gradine“ nailazilo se je i na zidane grobove rimske dobe, ali se je i tu već tako radikalno „iztraživalo“, da je danas teško više naići na netaknuti grob. Premda su mi išli na ruku velečastni gospodin župnik Ante Reit i umirovljeni nadlugar M. Gallo, upozorujući me na mjesta, gdje se je njegda našlo starih ostanaka, pokusnim sam se kopanjem mogao samo uvjeriti, da je tu njegda bila rimska naselbina (dotično groblje), ali da je danas cijelo zemljište već tako prerovano, da teško ima nade na uspjeh kod izkapanja, te da ovisi samo o riedkomu sretnomu slučaju, hoće li se na što naići ili ne. Iste je sreće bio godine 1888. i g: Dr. Ivan Bojničić, koji je tu nekolicina dana kopao (Viestnik XI. p. 62). Prigodom kratkoga boravka u Novim Banovcima mogao sam sabrati i nakupovati nješto starina sa „Gradine“, a nješto su darovali muzeju istom prigodom i kašnje spomenuti g. župnik Reit i mjestni učitelji Facundini i Vuičić. Velik broj liepih i zanimivih starina, te preko 1000 komada rimskih i magjarskih novaca darovao je muzeju već prije g. Krešimir Tomljenović, duhovnik na bolnici u Zemunu.

O tomu, kako se je rimska naselbina na mjestu današnjih Novih Banovaca zvala, ne može biti priepora, te su Reichard i Ljubić (Viestnik I. p. 100 i XI. p. 62) pravo ovamo smjestili „Burgenis“ (ne „Burgeis“) Peutingerove table, „Burgenas“ Notitiae dignitatum (Böckingovo izdanje II. p. 91 i 92), dotično „Burgenis“ Ravennatskoga geografa (216, 10), dočim ga Kukuljević (Rad XXIII. p. 93, 115 i 154) meće u Stare Banovce. Da je „Burgenis“ ležalo baš na mjestu „Gradine“, dokazuje — što dosele još nije bilo iztaknuto — njegova faktična udaljenost od Zemuna, koja se tačno sudara s udaljenošću, naznačenoj u Peutingerovoj tabli. Na mjestu današnjega Zemuna ležao je grad Taurunum, a tabla bilježi, da je „Burgenis“ od njega udaljeno X rimskih miljah = 14815 km. S tim se brojem podpuno slaže udaljenost „Gradine“ od Dionysovoga svetišta u Zemunu, koju sam na karti generalnoga štopa izmjerio na približno 15 km. Poslednja rieč u pitanju o položaju mjesta Burgene moći će se u ostalom tek onda izreći, ako se u onomu kraju nadje spomenik, koji joj ime spominje.

Što je danas poznato od rimskoga mjesta Burgene veoma je neznatno, ali ipak znamo bar toliko, da je naselbina morala imati njeku važnost, dok se je

Sl. 131. Ulomak reliefa iz Zemuna. (2/5 nar. vel.).

Sl. 132. Ulomak reliefa iz Zemuna. (1/5 nar. vel.)

Sl. 133. Ulomak reliefa iz Zemuna. (2/5 nar. vel.).

u njoj za cara Antonina Pija (138—161) gradila bazilika, od koje se je jedan dio gradjevnoga napisa sačuvao. Kako je mjesto bilo na medji protiv barbara (limes imperii), morao je imati jaču stalnu posudu. U prvim su stoljećima ovdje stajale — možda ne istodobno — cohors I. Thracum civium romanorum i cohors III. Alpinorum, koje su tu imale i svoje cigljane. Po jednomu ulomku ciglje dalo bi se naslućivati, da je kod javnih gradnja u Burgenama sudjelovao i jedan odjel od legio III Flavia felix. U kasnije su doba tu bili štacijonovani Equites Dalmatae, Cuneus equitum Constantianorum i Praefectus legionis quintae Joviae (Not. dign. in part. occ. c. XXXI. §. I. A. 3, B. 10, D. 3).

Sl. 134. Ulomak reliefa iz Zemuna. ($\frac{2}{5}$ nar. vel.).

Osim razlupane Jupitrove are (isp. Viestnik XI. p. 63), koja je danas posve nečitljiva, jer je služila kao kamen za pritiskivanje ukisanoga kupusa, potiču iz Novih Banovaca sljedeći spomenici, nalazeći se većim dielom u sbirkama narodnoga muzeja:

1. Ulomak većega kamena, 0'55^m visok, 0'40^m širok, gore 0'14^m a dole 0'26^m debeo, nadjen od seljaka Hegera na Gradini; posredovanjem velečastnoga g. župnika Mate Babogredca kupljen za narodni muzej, u kojemu se sada nalazi.

Sl. 135. Ulomak gradjevnoga napisa iz Novih Banovaca. ($\frac{2}{13}$ nar. vel.).

= [Imp(erator) Caes(ar) T(itus) Ael]liu[s Hadrianus Antoninus] Aug(ustus) Piu[s]..... ba]ssilicam [.....antoniniana]..... U četvrtom redu u kasnije je (valjda Karakalino) doba iznova zapisan mnogo većim slovima pridjevnik Antoniniana, pošto je prijašnji napis odklesan; 5. redak nije podpuno iznova izpunjen, a ostali izbrisani redci ostadoše prazni. Čini se, da je ovo ulomak epistylnoga balvana basilike, na kojemu se je nalazio gradjevni napis (Bauinschrift). Od prvobitnoga napisa sačuvala se dielomice prva tri redka; izbrisani nastavak napisa sastojao je od pet redaka, u kojima se tragovi nekih slova jasno razpoznaju, ali kako je razura suviše savjestno izvedena, ostaje im smisao nejasan. Vjerojatno, da je tu bilo zabilježeno, tko je basiliku u carevo ime gradio i koji su vojnički odjeli kod toga posla sudjelovali.

— Napis je valjda bio slično stilizovan kao onaj iz Assuana u Egiptu (C. I. L. III. 6025), koji takodjer govori o gradjenju jedne basilike u doba Antonina Pija. Riječ basilica pisana je pogriješno sa dva S.

2. Ulomak are od pješčenjaka, dole i na lijevoj strani nepodpune, 0'135^m

visok, 0'195^m širok, 0'235^m debeo. Na gornjoj joj se strani vide tragovi na desnu stranu okrenutoga ležećega bika, koji je nosio dolichenskoga Jupitra. I ovaj je komad za muzej nabavljen posredovanjem istoga g. župnika Babogredca od seljaka Blaža Spajića, koji ga je našao na Gradini kraj Dunava.

= [I(o)vi o(p)tim(o)] m(ax)im(o) Dolich(eno) ···· — Spomenuo ga je Dr. Bojničić u Viestniku XI. p. 63.

3. Ulomci cigalja iz vojničkih cigljana:

a) Ulomak ravne ciglje sa pečatom, koji sam sâm našao kraj dunavske obale:

[leg(i)o IIII fl(a)via

Sl. 137.

f(elix) p····

b) Ulomak ravne ciglje sa pečatom, koji sam našao na istomu mjestu:

Sl. 138.

= coh(ors) p(rima) [T(hracum) c(ivium) r(omanorum)].

c) Ulomci kubura za pokrivanje krovova, sa pečatom:

Sl. 136. Ulomak žrtvenika, posvećena Jupiteru dolihenskomu, iz N. Banovaca. (2/7 nar. vel.).

(1.) Doneo Dr. Bojničić.

Sl. 139.

(2.) $\left\{ \begin{array}{c} T \\ \cdot \\ C \\ \cdot \\ R \end{array} \right\}$ Darovao župnik A. Reit.

= c(o)h(ors) I. T(hracum) c(ivium) r(omanorum). Ispredi Viestnik XI. p. 63.

d) Ulomci kubura sa pečatom, u kojemu je retrogradni napis:

(1.) Doneo Dr. Bojničić.

Sl. 140.

(2.) $\left\{ \begin{array}{c} T \\ \cdot \\ \Psi \\ \cdot \\ H \\ \cdot \\ O \\ \cdot \\ O \end{array} \right\}$ Darovao župnik A. Reit.

(3.) $\left\{ \begin{array}{c} T \\ \cdot \\ \Psi \\ \cdot \\ H \end{array} \right\}$ Doneo Dr. Brunšmid.

= coh(ors) p(rima) T(hracum). Isp. Viestnik XI. p. 63.

e) Ravna ciglja sa pečatom:

(1.) C III A L P Priobéio gosp. M. Gallo, umirovljeni nadlugar u Novim Banovcima.

(2.) Doneo Dr. Brunšmid.

Sl. 141.

= c(ohors) III. Alp(inorum). Nije mi poznato, je li kod e. 1. ima interpunkcija.

4. Pečati na posudju od terakote.

a) Ulomak amforina grljka sa pečatom oficine. Duljina pečata 0'038 m, širina 0'04 m. Darovao župnik A. Reit.

 = OF FOCLO

Sl. 142.

b) Ulomak oboda mjere za žito, sa pečatom 0'064 m dugim, a 0'013 m širokim. Došlo u muzej 1889. — = Liberalis. (Sl. 143.).

c) Ulomak posudina dna od aretinske zemlje sa ostacima pečata na kraju podpuna:

Λ Μ Ι

Valjda [Mem]mi. Isp. C. I. L. III. 12014, 383. Našao sam ga na „Gradini“.

d) Rimska lampa od sivo spečene terakote, 0'092 m duga, 0'06 m široka, 0'031 m visoka, sa nejasno izraženim pečatom:

F O R T I S

e) Dvie male rimske lampe od crveno spečene terakote, 0'068 m duge, 0'04 m široke, 0'024 m visoke, sa slabo sačuvanim pečatom:

N E R I

Sl. 143. Ulomak
mjere za žito iz
N. Banovaca.
(¹/₄ nar. vel.).

Sva tri su komada došla g. 1889. kao dar gosp. M. Galla u muzej.

Od kamenih skulptura iz Novih Banovaca osim gore spomenute grupe Jupitra Dolichenskoga, od koje se sačuvala samo neznatni ostatci, poznajem jedino još mramorni ulomak, 0'19 m dug, 0'12 m širok, 0'055 m debeo, sa

lievo okrenutom obovom glavom u reljefu, koji se komad nalazi u sbirci Dra. Petra Marjanovića, občinskoga liečnika u Golubincima (sada Šimanovcima).

Sl. 144. Tučani kipić Athene iz
Novih Banovaca. (²/₃ nar. vel.).

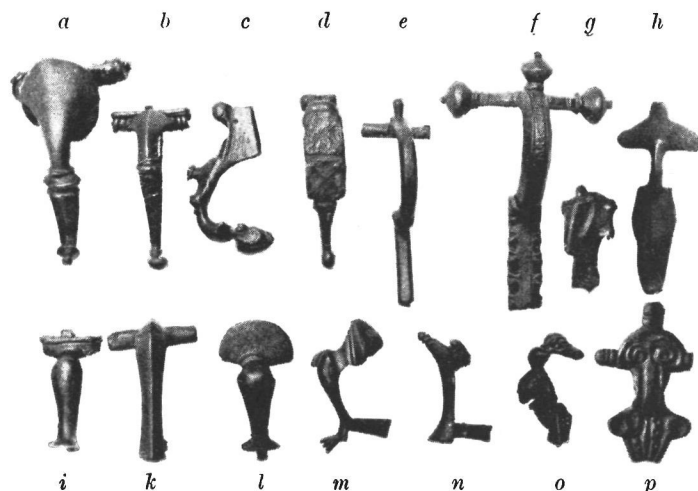
Veoma često nailazi se na „Gradini“ na kovinske predmete, kojih odanle i u narodnomu muzeju ima u prilično velikomu broju, većinom kao dar već spomenutoga gospodina Krešimira Tomljenovića. Veći je dio tih predmeta od tuča; od zlatnih i srebrnih tek po gdjejkoji se put nadju ulomci. Figuralni su komadi u Novim Banovcima veoma riedki. Najljepši dosele tamo nadjeni kipić tučano je poprsje božice Athene (vidi sl. br. 144.), koje se nalazi u sbirci Dra. Adolfa Müllera, zubara u Zagrebu. Jedro božičino poprsje, 0'096 m visoko, ima korintsku kacigu na glavi, na kojoj je gornji dio perjanice (lophos) odkinut. Izpod kacige proviruju gusti uvojci, po četiri sa svake strane, od kojih zadnji par dielomice pokriva oba uha. Božica je odjevena hitonom

sa rukavima, preko kojega je prebačena aegida sa Gorgonejem, što no joj leži nasried prsiju. Poprsje je šuplje i dole zaobljeno. Ostrag na leđjima izpod donjega kraja perjanice nalazi se sada nepravilna rupa, ali je jasno, da je bila okrugla sa promjerom od 0·01^m po prilici. Tu je moralo biti nješto pričvršćeno, što je kasnije izkinuto, valjda mala pločica, kojom se je luknja zatvorila, kada je u šupljinu uljeveno olovo, koje je nekome prigodom (u vatri) opet izcurilo. Poprsje je naime valjda služilo kao jabuka na kantar. Patina je sada većim dielom skinuta.

2. Tučano poprsje Athene, 0·065^m visoko, zelenkasto-smedje patinovano, odjeveno hitonom bez Gorgoneja. Na glavi mu je kaciga sa trouglastim obodom i visokom duplom perjanicom. Obličje je neliepo, a radnja slaba dekorativna. Nalazi se u narodnom muzeju kao dar g. Krešimira Tomljenovića. Šuplji ovaj predmet možda je služio za urešenje kočije. Slični uresi sa rimskih kola iz Kutine naslikani su u Viestniku XIII. tabla I.

3. Tučana crnkasto patinovana lijeva ruka male figure, koja je držala neki predmet, 0·26^m duga. Odkinuta nješto iznad lakta. (Vidi sl. 149. na sredini). Doneo Dr. Bojničić.

Od ovećega broja fibula (igle pribodače za odjeću) priobćujem izbor glavnih u muzeju se nalazećih oblika iz Novih Banovaca (sl. br. 140 u 1/2 naravne veličine), koje su sve dar g. Krešimira Tomljenovića. Fibule *a-f* i *i-n* provinci-

Sl. 146. Fibule iz Novih Banovaca. (1/2 nar. vel.).

jalni su rimski oblici, kako ih se svagdje u obilnomu broju nalazi, ali ipak i tu ima zanimivih primjeraka. Fibuli *d*, 0·046^m d., gornja je strana luka (Bügel) urešena sa dva diagonalama presječena kvadratična okna, u kojima se nalazi svjetlo-zelenkasti antikni emajl. Predmeti sa antiknim emajlom riedki su, a iz većine je žalibože još obično nespretnim čišćenjem emajl izgreden. — Zanimive varijacije dosta običnih oblika vidimo kod

fibula *i-n*. Na fibuli *c*, 0·041^m d., luk je uriešen sjedećom stilizovanom pticom. Kod *m*, 0·034^m d., luk je zamienio delfin, a kod *n*, 0·03^m d., stilizovan phallus. Najzanimivija je fibula *o*. Na dnu luka, koji tamo prelazi u trouglastu naboranu pločicu, leži bikova glava, iznad koje se propinje prednji dio dobro ugojene svinje. Ako još onu guku iza svinje, koja naliči životinjskoj lubanji, smijemo smatrati

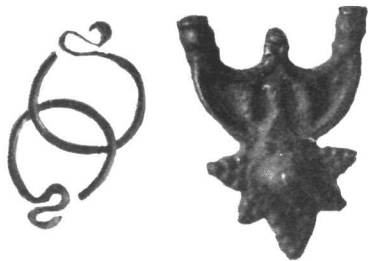

Sl. 145. Tučano poprsje Athene iz Novih Banovaca. (5/6 nar. vel.).

ovnujskom glavom, eto odmah na ovomu malenomu (duljina 0'026^m) uresnomu predmetu prava pravcata „suovetaurilia“. Priznati se mora, da su u ovomu obliku, in effigie, bila svakako jeftinija od onih u naravi.

Fibule *g*, *h* i *p* iz dobe su seobe naroda. Fibula *h*, 0'053^m d., sasvim je jednostavan neuriešen srebrni primjerak. Obilno je ornamentovana fibula *p*, 0'045^m d., koja je od tuča i pozlaćena. Iz većih dviju okruglih udubina izpalo je kamenje ili staklo, što je tamo učvršćeno bilo. Ostale udubine na fibulinoj površini izpunjavao je valjda emajl, kojemu

danas više nema traga. Veoma oštećeni ulomak fibule *g*, 0'03^m d., imao je oblik ptice. Glava joj falj, a iz krila je emajl izgreban.

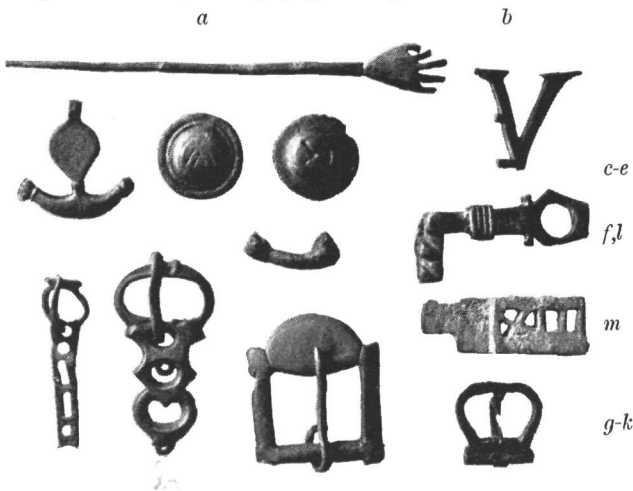
Sl. 147.

Sl. 148.

Starohrvatski nakiti iz Novih Banovaca. (Nar. vel.).

Sl. 147. par je karakterističnih tučanih nakitnih karičica, sa zaporom u obliku slova S, koji se redovito nalaze u starim grobovima onih zemalja, gdje su ili prebivali ili prebivaju Slaveni*. Po tomu, kako su se nalazili na okostnicama, ustanovljeno je, da se je taj nakit nosio na vrpci u visini sljepoočnica (Schläfenringe). Slika 148. predstavlja nam drugu vrst takova nakita, koji posve opravdano možemo nazvati starohrvatskim. Predmet je od tuča, ali

prevučen srebrnom pločicom (plattirt), te nepodpun, jer mu manjka oblučasta žica, koja je na desnoj strani gore od njega odlomljena. I taj predmet morao je služiti u navedenu svrhu ili kao mindjuša. Doba, u kojoj je ovaj nakit kod starih Hrvata u porabi bio, neda se točno ustanoviti, ali je to bilo svakako prije XII. stoljeća. Hrvatski narodni muzej u Zagrebu posjeduje takovih predmeta iz starohrvatskoga groblja na Pieskima kod Gjurjjevca (sepulcrum sredovječne listine), iz Velikoga Bukovca u ludbrežkom kotaru (iz groblja u vrtu grofice Draškovičke, koje je godine 1871. Sime Ljubić prekopao), iz Siska, iz Graduse kod Bednika (dar profesora Glasera u Petrinji), iz Sotina, te iz Garduna u Dalmaciji. Slični predmeti nadjeni su u novije doba u Bielom brdu kod Osjeka (Slavonische Presse 1895, br. 277.).

Sl. 149. Tučani predmeti iz Novih Banovaca.

Slika 149. prikazuje skup tučanih predmeta, koji su služili za svakdanju

* O tomu pitanju ima ciela literatura. Ovdje upozorujem osobito na liepi članak Čeha Dra. Lubora Niederlea (Bemerkungen zu eini-

gen Charakteristiken der altslawischen Gräber) u Mitth. der anthrop. Ges. in Wien XXIV. (1894) p. 194 i sl.

porabu. *a* igla je za kosu, 0'121^m duga, koja završuje otvorenom čovječjom desnicom, *d*, 0'018^m u promjeru, naliči na današnje puce, te je sudeći po pričvršćenom na donjoj strani, probušenomu držku moralo biti u drvetu učvršćeno. Na gornjoj mu je strani urezano dvostruko V (W) u spoju. *e*, 0'014^m u promjeru, predmet je slična oblika, sa oširjom petljom na donjoj strani, kroz koju se je nešto provlačilo. Na gornjoj je strani urezana na lievo trčeca životinja(?). *c*, 0'031^m dug je privjesak nekoga nakita protiv uroka (malocchio), koji na lievoj strani završuje sgrčenom piešću. *l* i *m* dva su razna oblika rimskih ključeva, a *g*, *h*, *i* i *k* četiri razne predjice (brnjice) za kajiše. *b* tučano je, 0'029^m vis. slovo sa tri čavla (jedan odkinut) na naličju, kojima se je na kamenoj kakovoj gredi u uljevenu olovu učvrstiti moglo. Br. 150. slika je jednoga od dva jednaka tučana provesla, koja su donjim krajevima svojih lanaca u drvo učvršćena bila.

Najveći tučani predmet, koji je došle u Novim Banovcima nadjen, tučani je kotlić (sl. br. 151.), 0'184^m visok, 0'284^m u promjeru na gornjoj strani, koji stoji na 0'12^m širokoj okrugloj gužvastoj bazi. Lim, od kojega je sagradjen, jedva je pol milimetra debeo, na jednomu mjestu puknut, a na drugomu izkrhan, te nejednako pokrit zelenkastom hrdjom, izpod koje samo gdjegdje proviruje mrka patina. Gornji, ponješto van izvinuti rub posude, uriešen je neprekinutim nizom ornamenta (Eierstab). Veličini odgovarajuće proveslo ima oblik spletenoga užeta, te završuje na obje strane labudjim glavama. Ovima se drži dvijuh karika na antepagmentima, koje prikazuju u reljefu izradjena, spram gledaoća okrenuta krilata Erosa u ovalnomu gore ravno završujućemu štitu, ležećemu na biljevno urešenu dnu (vinov list).

Novobanovačka „Gradina“ nalazište je i bizantinskih i drugih sredovječnih predmeta. Narodni muzej posjeduje odanle medju ostalim tri bizantska amuleta, od kojih je najljepši dobio kao dar od velečastnoga gospodina Ante Reita, upravitelja tamošnje rimokatoličke župe. To je 0'052^m duga, 0'034^m široka, a jedva 0'002^m debela sa dva nastavka, sprovedjena okrugla tučana pločica (sl. 152.), koja je, sudeći po one dvie luknje na desnoj i lievoj, i po jednoj ušici na gornjoj strani (ostrag), bila na nječemu pričvršćena. Glavni nacrt prikazuje u dvostruku okviru od crtica (Strichelkreis) poprsje majke božje s lica (de face), sa velikom osjenkom oko glave, kako moleći se diže obje ruke. Na prsima je malo poprsje Hristovo sa osjenkom oko glave, slično ruke dižuće. Do bogorodičine glave nalazi se horizontalno postavljene na obje strane razdie-

Sl. 151. Tučani kotao iz Novih Banovaca. (2/9 nar. vel.).

Sl. 150. Tučano proveslo iz Novih Banovaca.

ljeni napis:

$$\begin{array}{c} \sim \quad \sim \quad \sim \quad \sim \\ \text{I C} - \text{X C} - \text{M P} \quad \text{A } \text{X} \text{ (sic!)} \\ = \text{'I}[\eta\sigma\sigma\tilde{\upsilon}]\zeta \quad \text{X}(\alpha\sigma\tau\acute{o})\zeta \quad \cdot \quad \text{M}(\eta\tau\eta)\rho \quad [\theta(\epsilon)]\sigma\tilde{\upsilon}. \end{array}$$

Na gornjoj strani amuleta izbija četverouglasta pločica, na kojoj je bradata svetačka glava sa osjenkom s lica (de face). Na donjoj je strani pričvršćen trouglasti listu sličan uokviren, ali prazan dometak. Nema sumnje, da je i u njemu i izmed ona dva oboda oko glavne grupe bio emajl, koji je ili u vlazi izpao ili izgreden.

Sl. 152. Bizantski amulet iz Novih Banovaca. (Nar. vel.)

Manja dva olovna amuleta našao je Dr. Bojničić u Banovcima: jedan (sl. 153.) je okrugao, 0'013^m u promjeru i pol milimetra debeo, te prikazuje na jednoj strani u kružnici od pikanja (Perlenkreis) na desno stupajuću životinju (psa?), dočim je na drugoj strani napis:

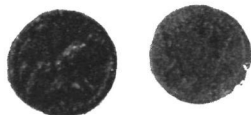
Φ Υ Λ
Α Ζ Ε

Drugi (sl. 154.) je četverouglast, 0'013^m visok, 0'01^m širok i 0'001^m debeo, imao je sada odkinutu ušicu, na kojoj se je valjda oko vrata nosio. Unutar okvira, sastavljena od debelih pikanja, na jednoj je strani napis: ΜΙ

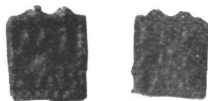
Χ Α Η (Λ)

a na drugoj nastavak toga: Α Ρ Χ

Α Ν Γ
Ε Λ Ο C

Sl. 153. Bizantski amulet iz Novih Banovaca.

Sl. 154. Bizantski amulet iz Novih Banovaca.

Bizantske dobe biti će i jedan tučani prsten, koji na pločici ima udubljeno veliko slovo Ε. Drugi srebrni, valjda sredovječni magjarski ili hrvatski, kakovih iz Sriema njevoliko poznajem, ima na konveksnoj pločici po sriedi patrijarški krst sa dvie prječke i gotski napis ✠ ✠ · DIDIVVΩYD. Rekao bi, da slova imaju samo ornamentalnu svrhu, jer dosele još ni iz jednoga napisa na ovakovu prstenju nisam mogao razabrati kakva smisla, ili da je nepismen rezbar urezao slova po predloženu mu uzorku. U ostalom, ako se napis retrogradno čita, čini se, da je ipak urezano slavensko ime Creveicic. — Spominjem iz Tomljenovičeva dara još i treći jedan noviji tučani prsten sa filigran radnjom, koji je zanimiv s toga, što je u nj ukovan 0'012^m dug, a 0'008^m širok žučkasti antikni intaglio (kamenčić sa udubljeno urezanim likom), na kojemu je urezana dosta loše radjena na lievo okrenuta božica Tyche (Fortuna) sa rogom obilja (cornucopiae) u ljevici, a kormilom u desnici.

Surduk (Rittium).

Tik do dunavske obale nalazi se u neposrednoj blizini sela „Gradina“, slična novobanovačkoj. I na njoj je bila utvrđena rimska vojnička postaja za obranu državne medje protiv barbara, te su tu surdučki seljaci u više puta naišli na starine, medju kojima se osobito iztiče svojom riedkošću zlatni rimski

amulet, nalazeći se sada u narodnomu muzeju kao dar c. kr. glavnoga zapovjedništva, nekadašnje krajiške zemaljske upravne oblasti¹. Iz Surduka je narodni

Sl. 155. Zemljana lampa iz Surduka.

1. Gornja strana lampe od crvene zemlje, 0'095^m duga, koja predstavlja ukusno izradjenu mušku crnačku glavu. Dno i prednji dio sa luknjom za fitilj fale. Iznad čela ima 0'013^m u promjeru mjereća okrugla rupa, kroz koju se je u lampu ulje sipalo, a na tjemenu je pričvršćen obli okruglo probušeni držak. (Sl. 155.).

2. Surovo izradjena šuplja lavja glava od tuča sa otvorenim raljama, 0'04^m vis., crnkasto-smedje patinovana. Ovaj je predmet po svoj prilici bio pričvršćen kao ornamenat na gornjemu rubu kakove tučane posude. (Sl. 156.).

3. Četverouglasta staklena bočica sa dvie posebno radjene i naknadno pričvršćene ručice, 0'097^m vis. U uglovima pačevorinastoga dna nalaze se trouglati izbojci. (Sl. 157.).

U trgovca Petra Kostića vidio sam više neznatnijih predmeta, koje sada posjeduje g. Dr. Marjanović u Šimanovcima, medju kojima spominjem malu 0'015^m dugu, a 0'005^m široku olovnu pločicu sa pečatom:

M A B

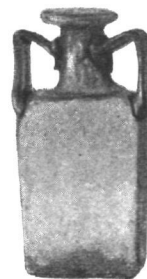
Stari Slankamen (Acumincum).

Na mjestu današnjega Staroga Slankamena u rimsko jedoba stajala vojnička postaja Acumincum, koja je poradi svoga položaja nasuprot ušća Tise u Dunav imala njeku važnost. Mjesto je poznato kao razmierno dosta bogato nalazište keltskih,

muzej već g. 1879. nabavio od tamošnjega učitelja Radivoja Plavšića više neznatnijih rimskih predmeta (Viestnik I. str. 97. i sl.), a lanjske su se godine (1894) kupila od udove paroka Sečanskoga dva žrtvenika sa istovjetnim napisom, koje je M. Aurelije Apollinaris, dekurijon municipija Mursele posvetio dolichenskomu Jupiteru (C. I. L. III. 10.243.). Sudeći po udubinama na gornjoj strani obijuh spomenika, nalazio se je na obima kip boga. Od kćeri paroka Sečanskoga, gospodje poštarice Natoševičke, koja je druge u Viestniku (n. n. m.) spomenute predmete već prije prodala Lanfranconiju u Požunu, kupilo se je nekoliko predmeta, koje je ona u novije doba na Gradini našla. Spomena su vriedni:

Sl. 156. Tučana lavja glava iz Surduka.

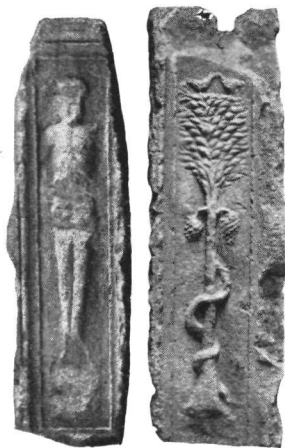

Sl. 157. Staklena bočica iz Surduka.

¹ Izporedi Viestnik I. str. 6. i sl. i na to nastavšu polemiku izmedju Dra. Franje Maixnera n. n. m. str. 85.—88., 109.—118 i Ljubića u

Viestniku II. str. 21.—24., 47.—58., 82.—90., u kojoj je Dr. Maixner pravo stanovište zastupao.

rimskih i sredovječnih novaca, iz kojega je i narodni muzej dobio više stotina komada na dar od gg. učitelja Mateja Pavlovića i A. Poturičića. Dosele su tamo nadjena samo dva vrijednija spomenika sa skulpturama i napisima, oba posvećena dolichenskomu Jupiteru. Jedan (C. I. L. III. 3253) od godine se 1851. nalazi u dvorskomu muzeju u Beču, a drugi (C. I. L. III. 3252, naslikan u Acta nova musei nationalis hungarici od Dr. Florisa Rómera. Budapest 1873. na tabli IV. br. 29.) u narodnomu muzeju u Budimpešti.

Sl. 158. Relijefi na kamenu stupu iz Staroga Slankamena.

Prolazeći u svibnju 1894. kroz Stari Slankamen opazio sam u razvalinama tamošnjega grada despota Brankovića uzidan 1·50^m vis., 0·41^m šir., a 0·385^m dubok gradjevni balvan od vapnenjaka, koji sam dao izvaditi i u narodni muzej odpremiti. Spomenik je na dvije susjedne si strane urešen reljefima, od kojih onaj na široj prikazuje palmu (*Phoenix dactylifera*), sa koje vise dva grozda datulja. Navrh krošnje stoje okrenute jedna drugoj dvije ljubeće se ptičice. One ni ne slute pogibelji, što im prieti od obavite oko stabla velike zmije, koja jim se, promatrajući sigurni plien, potihom primiče. Na užoj strani balvana u okviru se vidi gola muška figura, okrenuta licem spram gledaoca. Lice, trbuh i noge namjerice su oštećene. Rukuh klesar nije podpuno izradio, već ih prije laktova nestaje na rubu okvira. Razlog, zašto je ovaj lik namjerice oštećen, rekao bi, da su bila ona dva jareča rožčića, od kojih se lievi (od gledaoca) iznad čela figure jasno razpoznati može. Po-

božna duša, prepoznavši u liku antiknoga Satyra (možda obješena koža Satyra Marsyje, kojega je Apollon ogulio) tobože vruga, nije mogla trpiti eksistencije tako nečastive slike u pragu kršćanskoga despotovoga grada, te ju je osakatila. -- Na gornjoj strani ovoga balvana vide se dvie udubine, jedna veća i dublja (0·06^m d. i š., 0·08^m duboka) četverouglasta, a druga manja i plića (0·05^m šir., 0·015^m dub.) ovalna, iz kojih idu k rubu kamena žliebovi, kojim se je u izdubine ulievalo olovo, da se tako čvrsto spoji ovaj gradjevni balvan s drugim, koji je na njemu stajao. Slično je bio pričvršćen i na donjoj veoma izrunjenoj strani. Kako je balvan na dvie susjedne si strane urešen reljefima, dočim su ostale dvie samo surovo izgledjane, jasno je, da je bio opredieljen za takovo mjesto, gdje je gledaoc mogao opaziti samo one dvie urešene strane, dočim su ostale dvie bile zaklonjene. Kamen je dakle stajao ili njegdje u kakovu uglu ili je, što mi se vjerojatnijim čini, bio sastavnim dielom okomito stojećega dovratnika (*Thürpfosten*). U tomu slučaju jedna je od neurešenih strana bila u zidu, a druge nije trebalo urešavati, jer su ju i onako vrata, kada su otvorena bila, zaklanjala. Sgrada, na kojoj se je tako urešen dovratnik nalazio, svakako je morala biti odličnija. Pošto su obje skulpture bahičke naravi, smjelo bi se pomisliti, da ovaj gradjevni komad potiče iz kakova Dionysovoga (*Bacchovoga*) hrama.

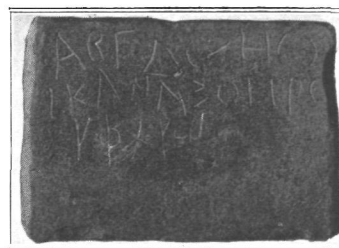
¹ Zmijina je glava doduše razbijena, ali se to po sačuvanim konturama može gotovo sigurno zaključiti.

Banoštor (Bononia).

Zadnjih par godina u Banoštru nisu ništa osobita našli. Par zidanih rimskih grobova i nastavak temelja sjevernoga k Dunavu okrenutoga gradskoga zida bilo je sve. Grad je negda bio opasan jakim zidom, od kojega žitelji sada temelje, sagrađene od netesana nepravilnoga kamenja uz porabu veoma čvrsta, kao cement tvrda maza, odkapaju i vade. Seoski krojač, rušeći takodjer ove zidove, da si razširi podkučnicu i dobije materijala za gradjenje, našao je tom prigodom običnu rimsku ciglju ($0.365m \times 0.26m \times 0.05m$), na kojoj su prije nego je došla u peć urezani karakteri grčkoga alfabeta. (Vidi sl. 159).

Muzejski je povjerenik velečastni gospodin Antun Bogetić, upravitelj župe u Čereviću nastojao, da taj komad uz primjerenu cieniu za muzej nabavi, ali mu je trud ostao uzaludan, ter je ciglja prodajom došla u ruke gosp. Dra. Petra Marjanovića u Golubincima (sada u Šimanovcima). Ja sam bio sretnije ruke. Kada sam gosp. Dra. Marjanovića posjetio, da mu vidim liepu numizmatičku sbirku, zamolio sam ga, da mi taj komad odstupi, a on se je odmah mojoj želji odazvao i ciglju narodnomu muzeju poklonio.

Ovakovi grafito-napisi nisu osobita riedkost te ih i narodni muzej već više komada posjeduje iz Siska, Mitrovice i Topole, a poznati su mi i komadi iz Štrbinaca kod Djakova i Suseka u Sriemu. Za sisačke¹ znamo, da su samo bilješke cigljara o svršenoj radnji, na jednoj mitrovačkoj² je cigljar napisao molitvu za spas grada od avarske obsade (580—582), topolska nije protumačena, a susečka i štrbinačka još nisu publikovane. Kaku li je svrhu mogao imati onaj grčki alfabet na našoj ciglji i onaj dio latinskoga alfabeta uz nekoliko geometrijskih nacрта na jednoj sisačkoj narodnoga muzeja?³ Mogućnost, da su takove ploče od terakote služile u školi u didaktičke svrhe, ne može se dođuše stalno pobiti, ali mi se to radi materijala i oblika objekata čini posve nevjerovatnim. Prije bih rekao, da su to samo kaligrafske vježbe bezposlena cigljara ili drugoga čovjeka, koji je zabilježio u ciglju karaktere alfabeta, s kojima se je možebiti tek prije kratka vremena upoznao.

Sl. 159. Ciglja sa grčkim alfabetom iz Banoštra.

Dr. Josip Brunšmid.

¹ C. I. L. III. 11.378—11.386.

² O njoj sam progovorio u *Eranos Vindobonensis* str. 331—333.

³ Ljubić. *Inscriptiones, quae Zagrabiae in museo nationali asservantur* str. 45, br. 22. — C. I. L. III. 11469.

NOVIJA LITERATURA O ETRUŠČANSKIM POVO- JIMA ZAGREBAČKE MUMIJE.

Egipatsko-etrušćanska mumija narodnog arheološkog muzeja, ili bolje rekavši pisane krpe, kojima je bila mumija omotana, najdragocjeniji je spomenik tog našeg zavoda. Jednako je za to opravdano, ako joj se udari vrijednost sa pò ili jedan i pò milijuna for. ili i više, jer i onako nema svote, koja bi mogla nadoplatiti tu rijetkost, jednostavno za to, što je to pravi „unicum“ svoje vrste.

Poznato je, da je Mihajlo Barić donio ovu mumiju iz Egipta; baštinio ju je brat Ilija, podarcidjakon biskupije djakovačke, koji ju je darovao našem muzeju.

Možemo tvrditi, da narodni muzej pravo opstoji tek od jedne generacije, t. j. da je jedva proteklo doba prve generacije stručnjaka, koji tu rade. Valja nam nadalje utvrditi, da kod našeg muzeja nema toliko stručnjaka, koliko bi trebalo da ih bude, bilo radi napretka znanosti u opće, bilo radi veoma raznolikih struka, koje su tu zastupane, a moraju biti zastupane bilo u arheološkomu bilo u prirodopisnim odjelima. A zašto ih nema? — Prije svega, jer se od malene zemlje ne može tražiti, da uradi sve i onako, kako to mogu veliki i bogatiji narodi. Drugo, jer imade premalo pomladka, tako, da kad bi i bilo sredstava, jedva bi se našlo dovoljno domaćih stručnjaka. Treće . . . . . to ću, ako budem živ, reći drugi put.

To sam sve kazao za to, da ne bi kome bilo čudno, što je ta naša dragocijena mumija bila godine i godine u našem muzeju, a da se pravo nije ni znalo što imademo. Ta tko bi pametan mogao zahtijevati, da bivši prvi ravnatelj bude i egiptologom; a sve da je i bio ne bi nam hasnilo, jer je pismo na mumijinim pvojima etruščansko, te se svi stručnjaci svijeta te struke mogu po svojoj prilici na prstima prebrojiti.

Tako je dakle bilo, i tako je evo došlo, te su glasoviti egiptolog Dr. Brugsch, englezki arheolog R. F. Burton, Dr. L. Krehl, bečki egiptolog Dr. L. Reinisch i dr. upozorili na ne obično pismo na krpama Barićeve mumije.

Dozvolom uprave zavoda i kr. hrvatske vlade povjerene su bile krpe profesoru J. Krallu bečkog universiteta, koji se dao na posao, te je skoro godinu dana radio, dok je odgonetnuo čudnovato pismo. Krall je izradio opširnu radnju, koju je učenom svijetu priopćila bečka akademija znanosti, sa dovoljnim brojem slika. Naslov je ove rasprave „Die etruskischen Mumienbinden des Agramer National-Museums. Wien 1892 (Denkschriften der k. Akad. der Wissenschaften, XII. Bd. S. 1—70).

Za ovo kratko vrijeme, od god. 1892. ovamo, nastala je čitava literatura o toj našoj mumiji, jer je to najveći dosele nadjeni spomenik etruščanskog naroda.

Poznato je, da su Etrusci ostavili veoma mnogo tragova visoke kulture. Poznati su njihovi gradovi, njihove starine, al se o samom jeziku veoma malo znade. Tako malo, te se filolozi nijesu mogli složiti, u koju bi skupinu jezika ubrojili etruščanski. Je li to najme endemički italski narod, ili je narod germanski, koji se sa sjevera k jugu preselio? Ima i danas pristaša potonjeg mnijenja. A kako to? Rekli smo, jedva je jezik poznat. Našlo se istina 6—7 hiljada napisa, ali na veliku žalost, svi su napisi neobično kratki, baš da zdvojiš, a gotovo isključivo im sadržaj puka vlastita imena. Stup, nagjen u Perugiji, ima 130 riječi. Olovna ploča (piombo) iz Magliano-a ima blizu 70 redaka, natpis Laris Pulena-e ima ih jedva 9. Kako da se dakle odgonene smisao riječi? — Zasluga je to naše ženske mumije, koja je progovorila, jer na krpama ima 231 redak i 1200 riječi. Eto to je razlog, da je nastala čitava literatura, od kako ih je Krall priopćio.

Premda to nije moje struke¹, želim ipak upozoriti naše filologe i naše arheologe na neke novije radnje o tom predmetu, koje sam neke primio od odličnog prijatelja, glasovitog astronoma Boškovićem utemeljene zvjezdarne u Milanu Dr. G. Celoria, druge od samog pisca Lattes-a.

Ilija Lattes rodom Mlečanin, pravi je član lombardskog instituta — akademije znanosti — i profesor znanstveno-literarne akademije u Milanu. Njegove su radnje o našoj mumiji u spisih turinske akademije znanosti ove: „Il testo etrusco della mummia di Agram; appunti ermeneutici (Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino. Vol. XXVII. Torino 1891—92, str. 630—650). „La parola **vinum** nell' iscrizione etrusca della Mummia (l. c. Vol. XXVIII, Torino 1892/93, str. 871—880). Nadalje ima notu: „L' ultima colonna del testo etrusco della Mummia (l. c. Vol. XXIX, Torino 1893/94, str. 590—591).

Radnje priopćene u „Rendiconti del R. Istituto Lombardo jesu: „Il nuovo testo etrusco scritto sopra le fascie di una Mummia egiziana del museo di Agram (Vol. XXV, str. 508—510, Milano 1892); Nuovi appunti per l' interpretazione del testo etrusco della Mummia di Agram“ (l. c., str. 1087—1097, Milano 1892); „Metro e ritmo nell' iscrizione etrusca della Mummia e in altre epigrafi“ (l. c. Vol. XXVII, str. 1—10, Milano 1894); „L' iscrizione etrusca della Mummia e il nuovo libro del Pauli intorno alle iscrizioni Tirrene di Lenno“ (l. c., Vol. XXVII, str. 613—662, Milano 1894).

Najveće su radnje pak: „Saggi ed appunti intorno all' iscrizione etrusca della Mummia“ (Memorie dell' Istituto Lombardo di scienze e lettere. Vol. XIX, str. 133—389, Milano 1893, u 4°); zatim: „Studi metrici intorno all' iscrizione etrusca della Mummia“ (l. c. Vol. XX, str. 1—102, Milano 1895, u 4°).

Osobito je zanimiva pak najnovija radnja, koja je namijenjena i širim krugovima: „L' italianità nella lingua etrusca“ (Nuova Antologia, Vol. LVI, str. 2—36, Roma 1895). Ovom radnjom Lattes odlučno brani, osobito proti njekim

¹ Gospodin je pisac spasio prije par godina mumiju od propasti, koja joj je prietila od crvotoči, priobćivši radikalnan lijek proti tomu. Op. ur.

njemačkim učenjacima i dokazuje, da etruščanski jezik nit je samostalni, nit je germanski, nego ako i je posebni jezik, da ipak pripada skupu ostalih italskih jezika, kao što su bili jezici Rimljana, Umbra, Oska itd. Sada napokon Lattes sprema za štampu tumač prvog i drugog stupca napisa.

I tako eto, čudna li slučaja, preko Egipta i preko Hrvatske, Hrvat Barić, spasio možebit od propasti, spomenik od najveće vrijednosti, kojim je talijan-skom učenjaku omogućeno dokazati, da su Etrusci italski narod, da etruščanski jezik pripada broju italskih jezika.

S. Brusina.

SPOMENICA NA BORAVAK NJEGOVOGA VELIČANSTVA U ZAGREBU.

Dani 14., 15. i 16. listopada 1895. ubilježeni su zlatnim pismenima u povijesti glavnoga grada Zagreba, jer je tih dana u njemu boravilo Njegovo Veličanstvo kralj Franjo Josip I., da se osvjedoči o kulturnom napredku hrvatskoga naroda. Za ta tri dana je Njegovo Veličanstvo usrećilo Svojim Visokim posjetom sve znanstvene i kulturne zavode u Zagrebu, a među njima i arheološki odjel narodnoga muzeja. Njegovo Veličanstva je prošlo kroz sve prostorije narodnoga

Sl. 160. Špomenica na boravak Njegovoga Veličanstva u Zagrebu.

muzeja. Njegovo Veličanstvo je prošlo kroz sve prostorije narodnoga muzeja, gdje su presvijetli g. dr. Isidor Kršnjavi, predstojnik odjela za bogoštovje i nastavu, i dr. Josip Brunšmid, upravitelj muzeja, pokazali Njegovom Veličanstvu sve, što je znamenitijega u tomu zavodu: Nugentovu zbirku, egipatsku mumiju i znameniti etruščanski napis na njezinim povojima, najstariji grčki napis sa Korčule, šah Fridrika Velikoga, od domaćih predmeta: Branimirov napis, zastave hrvatskih konjanika iz tridesetgodišnjeg rata, križar i kalpak bana Jelačića, bizovački brončani depot i konačno Lermanovu zbirku sa Konga i t. d. Njegovo Veličanstvo se je kod mnogih predmeta živo zanimalo za dobu, iz koje potječu i za mjesta, gdje su nadjeni, o čem je Njegovo Veličanstvo potanje ubavijestio upravitelj muzeja dr. Josip Brunšmid. Njegovo Veličanstvo je očito zadovoljno nakon pol sata ostavilo muzej. — Na spomen ovoga nezaboravnoga boravka Njegovog Veličanstva

u glavnom gradu Zagrebu, dalo je gradsko poglavarstvo kovati spomenice u Christelbauerovom kovničarskom zavodu u Beču. Dvije spomenice iz suhoga zlata predane su samomu Njegovomu Veličanstvu, dvanaest pozlaćenih srebrenih razdijeljeno je visokim dostojanstvenicima, a velika množina pozlaćenih broncanih razdijeljena je među razne zavode i one, koji su bud kako sudjelovali kod dočeka Njegovog Veličanstva. Medalja, kojoj ovdje donosimo sliku po pozlaćenom srebrnom primjerku, što ga je arheološkom odjelu narodnog muzeja darovao pre-svijetli g. dr. Isidor Kršnjavi, ima u promjeru $54mm$, a srebreni primjerak važe $51.60gr$. Na predku je: Kraljevo poprsje u maršalskoj uniformi, zaogruto kabanicom, na desno: na okolo kolobar, u kojem se izmjenice redaju crtice i po dvije točke; na povišenom zarubljenom rubu napis: FRANJO JOSIP I. CESAR AUSTR. I T. D. APOŠT. KRALJ UGARSKI, HRVATSKI, SLAVONSKI i DALMATINSKI. * Na naličju: Urešen grb glavnoga grada Zagreba; pod njim lijevo: CHRISTELBAUER, desno: WIEN; na okolo niz bisera, a na povišenom zarubljenom rubu napis: USPOMENA NA BORAVAK NJEG. VELIČANSTVA KRALJA U GLAV. GRADU ZAGREBU * 1895 * — Kraljevo poprsje je rezano po modelu profesora J. Tautenhayna.

Josip Purić.

PAVLINSKI SAMOSTAN U DUBICI.

U evropskoj sredovječnoj kulturnoj povjesti vrlo znatno mjesto zauzimalju crkveni redovi, a pošto ih u tom historijskom razdobju nalazimo vrlo rano i u Hrvatskoj, dokaz nam je, da nije zaostala ni ona na prosvjetnom polju, na kojemu su tada u nas uspješno nastojali redovi: benediktinski, božjački ili templarski, cistercijski, hospitalaca sv. Ivana, dominikanski, franjevački i pavlinski. Nekoji su doduše davno jur utrnuili, dočim nekoji obstoje jošte i danas.

Nije mi zadaća, da u ovom članku opišem spasonosno njihovo djelovanje, niti da ocertam cielu njihovu prošlost, to bo spada u obću domaću kulturnu i crkvenu historiju, već ću se ograničiti samo na to, da na povjestnih vrelih iznesem na svjetlo prošlost jednoga samo njihova samostana, i to pavlinskoga samostana u Dubici, o kojem neima danas ni traga ni spomena.

Prije svega scienim, da je od potrebe spomenuti mi u kratko o osnutku pavlinskoga reda, naime: da je početkom XIII. vieka, za dobe križarskih vojna živilo oko Pečuha nekoliko pustinjaka na način sv. Pavla prvoga pustinjaka, te ovim da se udruže da je god. 1215. pečujski biskup Bartol poklonio kuću kod sv. Jakoba u Pataku i propisao im regule sv. Augustina.

Način i pravila takova samostanska života u brzo bila su poznata i u Hrvatskoj, te se i ovdje našlo ljudi, kojim je omilio takov život, a prve im tragove nalazimo u Dubici i to za vojvode Kolomana, sina kralja Andrije II. Ovaj bo mladi i umni vojvoda, kada je g. 1226. preuzeo upravu kraljevine Hrvatske, dao se osobito na to, da se ovdje uredi crkveni odnošaji, a zavojevavši g. 1237. na bosanskoga bana Ninoslava i stavivši Bosnu pod svoju vlast, uznastoja svimi silami, da se u njoj uguši cvatuće bogomilstvo, koje se je odanle uvlačivalo i u Hrvatsku, pa toga radi rečenoj križarskoj vojni, koju je vodio na bosanske bogomile, stavljao uz bok i duševnu silu t. j. crkvene redove¹, a naročito redovnike Dominikane, ovim bo bijaše naročita zadaća propoviedati protiv bogomilstva, a uz Dominikane, kojim sagradi samostan na desnoj obali Une u današnoj tako zvanj bosanskoj Dubici, nalazimo nekoliko članova pavlinskoga reda.

Ovu je Dubicu naselio i sloboštinama obdario vojvoda Koloman, zahtjevavši od nje, da redovnikom Pavlinom, (koji se jur ondje desili i obavljali svoju pobožnost u crkvi sv. Dominika), ustupi toliko zemljišta, na kojem bi si sagradili vlastiti samostan sa crkvom i koje bi im dostatno bilo, da se obradjivajući ga, prehrane.

Ovaj Kolomanov nalog bio je izvršen istom treće godine nakon njegove smrti, naime g. 1244., kada je gradsko zastupstvo t. j. sudac Jernej i prisežnici

---

¹ Theimer. Mon. Hungar. I. Doc. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 312.

Friderik, Marcel i Lastiša poklonilo tamošnjim Pavlinom znatan zemljištni posjed oko potoka Bihče, Dubici na iztoku.¹

Na tom indi zemljištu sagradili si Pavlini samostan sa crkvom b. d. Marije. Od osnutka toga pavlinskoga samostana četvrt je vieka proteklo, kada se al sbila znatna promjena, važna i po Dubicu i po pavlinski samostan. Kralj naime Bela IV. da nagradi krčke i modruške knezove za izvanredne žrtve, koje doprinesoše u borbi proti Tatarom, darovao im grad Senj i županiju gadsku, uzprkos tomu, što je to bilo vlasništvo hrvatskih Templara, koji tim povriedjeni pritužili se rimskoj stolici. Dugo je vremena trajao spor medju kraljem i Templari, a svršio se istom g. 1269., kada je vojvodi Beli, mladjemu sinu kraljevu pošlo za rukom nagoditi se sa Templari tako, da su za izgubljeni Senj i županiju gadsku dobili grad Dubicu na jednoj i drugoj obali Une sa cielom dubičkom županijom, njezinom upravom, daćami i pravi, a ovu je zamjenu potvrdila i rimska stolica².

Četrdeset podpunih godina Templari su upravljali Dubicom i istoimenom županijom, kada al god. 1312. taj red bje ukinut, a njegove hrvatske posjede dobiše Hospitalci ili vitezi sv. Ivana, a medju njimi i Dubicu sa njezinom županijom, i od to je doba upravljao njom kao župan njihov prior, koj se kao takov

¹ Važna listina dubičkoga poglavarstva, koja nam potanko sve to pripovieda, glasi: Nos Erney villicus, Fridericus, Marcellus, Lastisa ac omnes hospites libere ville de Dobycha. Memorie commendantes significamus quibus expedit universis presencium per tenorem, quod cum ex omni favore et diligencia multiplici Colomani, dei gracia ducis tocius Sclauonie, Croacie et Dalmacie ad terram Dobicensem, quam robore sui privilegii nobis et nostris heredibus inrevocabilem stabilivit, liberaliter fuissemus congregati, idem dominus noster dux Colomanus, ductus misericordia spirituali, quoniam piarum mencium pietas piis affluit et arridet, nos rogavit qua parte libertas terre nostre data ab eodem appetebat et precepit, prout ad suos subditos est precipere dominorum, ut Heremitis, viris religionis, locum in terris nostris concederemus congregandi seu residendi. Unde ad instanciam et preceptum domini nostri ducis Colomani, ipsi Heremitis, congregatis seu congregandis, quandam particulam in terra nostra contulimus assignantes, ubi vivere valeant fructus laborum suorum exponendo. Cuius particule terre cursus talis est: Primo ab oriente incipit super ponte Bychcha in via magna et per eandem viam ascendendo iuxta silvam circuit ecclesiam sancti Dominici, in qua suas oraciones solvere deo consveverunt, abhinc super monte, ubi finitur dicta silva, per eandem vadit viam versus occidentem ad

longitudinem ligature viginti et quatuor unarum, ibi declinat versus partes aquilonis ad caput cuiusdam aque erumpentis, dehinc per cursum dicte aque currentis in fossato, venit usque nemus quoddam, quod chereth vulgariter appellatur, dehinc iuxta dictum nemus adrecurrat ad pontem Bychcha superius nominatum. Ut igitur nostra donacio ne per labilitatem temporis oblivioni possit demandari, per nos vel heredes nostros in posterum valeat retractari, ad stabilitatem perpetuam in robur firmitatis eisdem presentes literas sub sigillo communitatis nostre concessimus roboratas. Datum anno domini MCCXL quarto. — Act. monast. Dubicensis. Doc. I. — Ovu darovnicu na molbu dubičkih Pavlina potvrdio im kralj Stjepan V. godine 1270. (Act. mon. Dubic. Doc. 1). — Istu darovnicu na prošnju dubičkoga pavlinskoga priora Stjepana potvrdio je u Zagrebu dne 22. maja g. 1354. i vojvoda Stjepan. (Act. mon. Dub. Doc. 2). — Napokon na molbu fratra Emerika istu je darovnicu potvrdio kralj Ljudevit na 21. marta g. 1363. (Act. mon. Dub. Doc. 4).

Spisi dubičkoga pavlinskoga samostana, po kojih je i ova razprava izradjena, nalazili se u našem zemaljskom arhivu u Zagrebu, a ban grof Khuen-Hedervary dao ih odnesti u peštanski arhiv.

² Theiner. Mon. Hung. I. Doc. 536.

nazivao „sacrae domus hospitalis s. Johannis Jerosolimitani per Hungariam et Sclavoniam prior humilis et comes Dubyche“ ili njegov zamjenik prozvan „praeceptor de Dubyche“.

Za dobe svih ovih promjena, ne nalazimo o dubičkom pavlinskom samostanu nikakvih viesti, sve do god. 1354., ove bo godine na 13. oktobra pred dubičkim preceptorom fr. Ilijom i knezom Filipom sinom Markovim izjavili su plemići Nikola i Stjepan, sinovi pokojnoga Odolena, kneza Kosučkoga, da sljedeće stope bogoljubnih svojih predja, a privolom svoga roda, susjeda i medjašnika za spas duša i svojih i predja poklanjaju dubičkomu pavlinskomu samostanu jedan dio svoje djedovine, posjed Otok, ležeći medju potoci Kosučom i Olmom, sa šumom, livadami, mliništi i svimi užitci, te se odriču svakoga prava i za sebe i za potomčad¹.

Posjed Otok bijaše kmetovi naseljen, koji su dužni bili davati dubičkomu županu t. j. redu Hospitalacah tako zvanu zalazinu, sastojeću u kunovini i drugih nekih pristojba, što bijaše pavlinskomu samostanu na znatnu štetu, pa toga radi, kada je na 12. februara 1365. odsio u Dubici prior i ujedno dubički župan Bandun Kornuti, došavši predanj pavlinski nadstojnik fra Matija, zamolio ga, da rečenu kunovinu i ostale daće Otočkih kmetova odпусти njegovu samostanu. Posavjetovavši se Kornuti sa prisutnimi članovi svoga reda i nekojimi plemići, spomenute kmetske daće i pristojbe pokloni za vječna vremena pavlinskomu samostanu².

Osim Odolenovih sinova, sjetio se milodarom toga samostana dubički gradjan i sudac Tomo Perušin, koj mu g. 1377. na samrtnom času oporučio znatan svoj imutak, naloživ ovršiteljem svoje oporuke: Šimunu, bivšem, a Radenu onogodišnjem dubičkom sudcu, te gradjanom Stavlenu i Ivku, da mu ga savjestno predadu.

Iza Perušinove smrti ostala je udovom žena mu Ana, koja nagovorena od svoje braće Grge i Tome, premda od ovršitelja oporuke često opomenuta, nije ipak htjela izručiti pavlinskomu samostanu zapis svoga pokojnoga muža, te su

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 3. — Posjedu Otoku prva medja počimala je „in quodam portu antiquo in fluvio Kosucha“, a odatve skrenula na zapad do medje, koja stojala „ex opposito ecclesie s. Georgii et cadit in fluvium Olma“, iduće uz ovaj potok dolazila do posjeda „dominorum Cruciferorum s. Johannis Jerosolimitani“, a odatve išla preko brda na iztok „ad metas terre libere ville Dubychensis usque ad fontem dictum Radomer“, zatim skrenula na jug „ad quandam foveam vulgo Wertacha nuncupatam prope viam publicam“, a odatve na prvu medju. — Ovu je darovnicu na prošnju fratra Petra, priora dubičkih Pavlina, kaptol zagrebački na 1. maja g. 1358. izdao u ovjerovljenom priepisu; a na molbu dubičkoga Pavlina Emerika potvrdi ju kralj Ljudevit na 21. marta god. 1363. (Doc. 3, 5). — Godine opet 1380.

na molbu remetskoga Pavlina Blaža izdade na 19. jula kaptol zagrebački opet novi ovjerovljeni priepis rečene darovnice. (Doc. 3).
² Act. monast. Dubic. Doc. 6. U listini, pisanoj „in comitatu Dubicensi, feria quarta proxima ante festum b. Valentini martiris“, veli „Frater Bandonus Cornuti, sacre domus hospitalis s. Johannis Jerosolimitani per Hungariam et Sclavoniam prior humilis et comes Dubyche“, da uvaživši molbu priora pavlinskoga Matije „cum consilio et consensu fratrum et procerum nostrorum nobiscum existencium in hac parte, universas marturinas, submarturinas et alios proventus, quas et quos de iobagionibus seu colonis super quadam particula terre in possessione Otok vocata, in dicto nostro comitatu existente“ poklanja dubičkim Pavlinom.

ju zato rečeni ovršitelji, potaknuti samostanskim priorom fr. Ivanom, tužili dva puta gradskomu sudu; a kad je svaki poziv odlučno odbila, gradski sud odredi, da se na trećem ili odrješitom ročištu, za koje označi osminu svetka Mihalja, tužitelji i optužena stave na sud u Zagreb pred Ivana arcidjakona dubičkoga. U ovo doba sve važnije parnice, tičuće se crkve ili svećenstva pojedinih arcidjkonata razpravljahu dotični arcidjakoni.

Na ovo odrješito ročište t. j. na drugi dan osmine sv. Mihalja ili 7. oktobra 1377. prispjeli su u Zagreb: pavlinski prior Ivan i ovršitelji Perušinove oporuke: Raden i Šimun, dočim su ostala dva ovršitelja Stavlen i Ivek punomoćnicom ovlasila kaptolskoga notara kanonika Nikolu, da ih zastupa, ali Perušinka nije došla.

Sudu predsjedao je dubički arcidjakon Ivan, a prisjednici uz druge različne ljude bili su: Ivan, kanonik lektor; Ivan Krispo, arcidjakon kalnički i kanonik magister Ivan Brišlin. Pred ovim su sudom ovršitelji Perušinove oporuke točno izpriповjedili o njegovu zapisu, i kako su mu udovu Anu opominjali a napokon i tužili pred domaćim sudom da izruči pavlinskomu samostanu imovinu pokojnikovu, i kako je ista udovica prkosila i pozivom domaćega suda a nehaje ni za ovaj odrješiti poziv, to arcidjakon dubički Ivan suglasno sa prisjednici izreče osudu: da udovica Ana Perušinka za petnaest dana predade pavlinskomu samostanu ne samo točan račun o svem kolikom oporučnom zapisu, već i podpunu oporučnu imovinu; ako li bi imala što prigovoriti proti oporuci, da u istom roku podnese svoje prigovore sudu, koj će se držati tada opet u Zagrebu.

Nakon petnaest dana t. j. na 21. oktobra došla je pred sud u Zagreb Perušinka i dva joj brata Grga i Tomo, te tužitelji: pavlinski prior Ivan i ovršitelj oporuke dubički sudac Šimun, dočim je ostale ovršitelje zastupao kaptolski notar kanonik Nikola. Izpriповjedivši tužitelji opetovano o Perušinovu zapisu i o nehaju njegove udovice, zamoliše sudca dubičkoga arcidjakona, da izreče konačnu osudu, no on i prisjednici počmu nagovarati obje stranke, da se nagode i izmire, a to im i pošlo za rukom, jer su istoga dana i pred kaptolom zagrebačkim, kao vjerodostojnim mjestom, utanačile ovakovu nagodbu: da će prior pavlinski i ovršitelji oporuke Perušinove odpuštiti njegovoj udovi jedno prazno kućno zemljište, koje je tik do njezine kuće, zatim trsje Skočak zvano, dvie česti oranice iza dominikanskoga samostana sv. Nikole, prozване Njive, a povrh toga dati joj četiri marke dinara, jedan srebren vrč i polovinu onogodišnjega vinskoga i žitnoga prirasta i polovinu pokućstva; s druge pako strane obvezala se Perušinka, da će pavlinskomu samostanu i ovršiteljem oporuke izdati namiru, da je podpuno namirena. Obje se jošte stranke obvezale, da o rečenom oporučnom zapisu neće više dizati nikakve parnice, a koja bi ju stranka potakla, da plati globu sto maraka dinara i da nosi sudbene troškove; napokon proglasiše ništetnimi sve izjave, koje bi se u buduće za novu parnicu rabiti mogle¹.

Da se preprieče slične parnice, koje bi u buduće nastati mogle glede oporučnih zapisa rečenomu samostanu, dubički se Pavlini utekli kruni, moleći ju, da ih u tom ona primi pod svoje okrilje. Prema njihovoj molbi naloži kraljica Jeli-

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 7. 8.

sava na 20. jula 1379. dubičkomu magistratu i svim gradjanom, da sve one, koji bi se protivili ili nebi htjeli pavlinskomu samostanu podpuno predati namienjene mu oporučne zapise, svimi sredstvi na to prisili¹.

Kada je po smrti kralja Ljudevita I. (11. sept. 1382.) u Hrvatskoj nastao pokret proti vladavini kraljica Jelisave i Marije, kojemu se na čelo stavili Pavao Horvat, biskup zagrebački i brat mu Ivan, te Ivan Paližna, prior vranski, ovaj potonji, kao prior vranski, zaposjednuvši županiju dubičku, ote na pavlinskom posjedu Otoku medju potoci Kosucom i Olmom znatan diel zemljišta. Oštećeni tim Pavlini pritužili se na 25. novembra 1383. kraljici Jelisavi, koja se tada bavila u Zagrebu. Kraljica, videći opravdanu njihovu tužbu, naloži zagrebačkomu biskupu Pavlu Horvatu, da ili on ili njegov namjestnik stvar iztraže, a pronadju li, da je samostanu u istinu što oteto, da mu se povrati².

Pošto bijaše medjutim biskup Ivan Horvat odsutan, a Ivan Paližna proglašen buntovnikom i tim lišen svih častih, dubičku si županiju posvojili „Johannes et Iwan, filii Iwan, occupatores comitatus de Dubicha“, te je više rečeni kraljičin nalog izručen ovoj dvojici župana, a priložen mu i ovjerovljeni priepis darovnice posjeda Otoka, koji dadoše samostanu sinovi Odolenovi u ime zadušbine. Dubički župani Janko i Ivan, te knez Nikola, sin Hektorov, odrediše plemiće Petra Strelca i Ivana, sina Ivanova sa Ilove, da stvar iztraže, a oni, došavši u četvrtak poslie Lucijina, t. j. na 17. decembra na lice mjesta, te izpitavši susjede i medjašnike doznadoše, da je rečeno zemljište doista pavlinsko i da ga je Ivan Paližna silomice oteo. Izvjestivši o tom svoje župane, ovi ga pismom, izdanim u ponedjelak poslie bogojavljenja, t. j. na 11. januara 1384. povratili opet pavlinskomu samostanu³.

U isto je doba i neka Kata udova Aleksandrova pred svjedoci: Fabijanom, podarcidjakonom dubičkim, Tomom, sinom Markovim, Gjurom, sinom Posikovim, te bivšimi dubičkimi sudci Dragešom i Stjepanom, (koju je dvojicu imenovala ujedno za ovršitelje oporuke), zapisala pavlinskomu samostanu svoju kuću i pripadajuće sgrade. Za života Katina Pavlini su tu kuću mirno posjedovali, ali odmah iza njezine smrti, na sam dan njezina pogreba t. j. u sriedu 17. februara 1384., kada je sprovodu izašao u susret pavlinski prior Petar sa križem i redovnici, nasrnu na njih Tomo, sin Vukšin, gradjanin dubički. Uplašeni redovnici pospješe u samostan, ali za njimi poteče golom sabljom i Tomo, te bi bio u samostanskom hodniku priora i sasjekao, da mu nije sretno umaknuo. Na to opsovavši i obruživši i priora i redovnike i smrću im se zaprietivši sav razjaren ostavi samostan.

Za tjedan dana kasnije, u četvrtak na 25. februara, dubički sudac Petar, susretnuvši na ulici pavlinskoga redovnika Blaža, javno ga i ružno opsova i smrću mu se zagrozi.

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 9. Elisabeth . . . Vobis fidelibus nostris, judici, juratis, villico et universis populis nostris de Dubicha, firmis damus in mandatis, quatenus ex parte omnium illorum, qui in facto testamentariorum legacionum in medio vestri commorantes, religiosi vivis fratribus Heremitis claustris b. virginis in prefata Dubicha habitis rebelles et contu-

maces casualiter forent et existerent, eisdem fratribus Heremitis debite satisfaccionis semper exhibere debeatis complementum, ipsosque rebellantes in huiusmodi testamentariis legacionibus ad eandem satisfaccionem ipsius Heremitis debendam compellendo.

² Act. monast. Dubic. Doc. 10

³ Ibid.

I jedno i drugo nasilje prijavi redovnik Blaž Fabijanu dubičkomu podarcidjaku, moleći ga, da o tom povede izragu, a ovaj naloži Valentinu, župniku b. d. Marije na Jakšoj gori i Petru, župniku sv. Jakoba u Stregombi, koji izražujuć stvar doznadoše, da su oba nasilja u istinu teška i uvriedljiva bila, te o tom na 3. ožujka izvjestiše i svoga podarcidjaka¹.

Ali kuću, koju je Kata udova Aleksandrova ostavila pavlinskomu samostanu, isti nije mogao zaposjest, jer si ju tobožnjim pravom susjedstva posvojila dva dubička gradjana: Bartol, sin Vukov i Stjepan Vur.

Ovu otimačinu dojavio pavlinski prior Valentin dubičkomu podarcidjaku Fabijanu moleći ga, da oba silnika pozove preda se na sud.

Dva puta je pozivao podarcidjakon oba krivca preda se da se opravdaju i da mu podastru dokaze na kakovoj li podlozi posvojiše si rečenu kuću, a kada na oba poziva došli nisu, to im odredi treće ili odrješito ročište u Zagrebu početkom mjeseca novembra.

Na 2. novembra 1384. pred odabrani u to ime sud, kojemu je predsjedao Andrija, arcidjakon komarnički, a prisustvovali kanonici: Nikola kantor i arcidjakoni: Ivan Krispo kalnički, Benko dubički, Grga čazmanski i Šimun vaškanski, te kanonici magistri: Pavao Moravčanin i Nikola, sin Pavlov; zatim dva prebendara stolne crkve: Antun, sin Tomin i Blaž, sin Ivanov; napokon Petar, sin Pavlov, svećenik biskupije zagrebačke, došao je kao tužitelj pavlinski prior, dočim su krivci odaslali mjesto sebe svoga punomoćnika.

Tužitelj je podastro sudu izpravu Kate udove Aleksandrove, kojom ona pred svjedoci svoju kuću oporučuje pavlinskomu samostanu; pošto mu nije punomoćnik utuženih nikakovim dokazom mogao pobiti prava, već samo tvrdio da ta kuća po pravu susjedstva, (kako Kata niti je ostavila djece, niti ima rodbine), mora pripasti njezinim susjedom Bartolu, sinu Vukovom i Stjepanu Vuru. Takove tvrdnje, jerbo je Kata za svoga života i pred svjedoci svoju kuću ostavila samostanu, sud nije mogao uvažiti, te je izrekao osudu: da Bartol, sin Vukov i Stjepan Vur za šest dana predadu kuću samostanu, a u ime sudbenoga troška da plate četiri marke dinara, koje imaju pripasti samostanu; ako li za šest dana toga učinili nebi, sud ovlašćuje župnike arcidjakonata dubičkoga: župnika Antuna u Kostajnici, Fabijana podarcidjaka i župnika u dolnjoj Dubici, Mihalja, župnika u gornjoj Dubici, Petra u Kosući, Vrbana u sv. Križu kod Kostajnice i fratara Gašpara, dominikanca samostana sv. Nikole u Dubici, da ih javno u svojih crkvah izobće².

Ako i ne imamo izričnih viesti jesu li se ili nisu osudjeni Bartol i Stjepan pokorili osudi i otetu kuću samostanu povratili, to bismo na podlozi sljedećih događaja mogli utvrditi, da nisu, jer već na 6. januara g. 1385. nalažu bani Stjepan i Nikola Lendavci dubičkomu županu Nikoli, sinu Dujma, kneza Blagajskog i ostalim plemićem ove županije, da štite dubičke Pavline u svih njihovih posjedovnih pravih i brane njihove kmetove protiv svakoga, koj bi ih proganjao, a naročito protiv dubičkih gradjana³; a kraljica Jelisava, koja je rečene godine vazmene svetkovine sproveda u Dubici, na sam vazam (2. aprila) izdade pismen

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 11. ² Act. monast. Dubic. Doc. 12. ³ Act. monast. Dubicens. Doc. 13.

nalog fratra Luki „preceptori de Dubycha“, da ondješnje Pavline uzme u svoju zaštitu i da ih brani proti svakomu, a naročito proti dubičkim gradjanom i njihovim ljudem¹. — Na 17. pako aprila pred rečenim dubičkim preceptorom fra Lukóm i knezom Nikolom, sinom Hektorovim, pavlinski prior Valentin u ime svoga samostana prosvjedova proti dubičkomu sudcu, prisežnikom i gradjanom, što su uzprkos jasnim dokazom posvojili si neke samostanske posjede i trsja i da ih jošte i sada drže na veliku štetu istoga kloštra. Toga radi fra Luka i knez Nikola strogo naložiše prisutnim zastupnikom dubičke občine: Pavlu Svetcu, Pavlu ključaru i Tomi, sinu Vukšinu, da gradskomu poglavarstvu u njihovo ime zabrane, da u buduće samostanu išto otmu, a što su oteli, da povrate². -- Napokon na 21. aprila pismom pisanim u Požegi, zapovjeda kraljica Jelisava „venerabili Johanni de Hedrehwara, priori de Aurana, necnon Luce preceptori dubicensi ord. s. Joannis Jerosolimitani“, pošto je dubičke Pavline primila pod možno svoje okrilje, da i oni zaštite i nje i njihove posjede proti svakomu napadaču i otimaču³.

U tom nesnosnom stanju, u kojem se tada nalazili dubički Pavlini, sinuo im, ako i riedko, ipak koji tračak bolje nade, a to dokazuje, što su na 3. novembra god. 1388. pred gradskim sudcem Bartolom, sinom Vukovim i gradskim zastupstvom izjavili: udova Stjepana Vura i njegovi oporučni ovršitelji Gjuro, nećak Stavlenov, Nikola Vuzdar i Marko Čehko, da je pokojni Stjepan Vur na samrtnom času za pokoj duše i svoje i svojih predja, te da nadoknadi uvriede nanešene pavlinskomu samostanu, istomu oporučio polovinu svoga trsja u Vinom-potoku⁴.

Nakon toga deset godina neima o dubičkom samostanu nikakovih viesti do 17. augusta g. 1398., kada kralj Sigismund iz zaselka Grede, (gdje se utaborio ratujuć proti pokretačem na slavenskom jugu), javlja fra Emeriku Bubeku, vranskomu prioru i županu dubičkomu i njegovim podžupanom, da su mu kazivali dubički Pavlini kako su im u prvanja vremena darovali i zapisivali gradjani i stanovnici dubički u ime zadušbine neka zemljišta i posjede u dubičkom kotaru, a da su te darove i zapise potvrdjivali i ugarski kraljevi. Toga radi i on, sljedeć stope svojih predšastnika, potvrdjuje im rečene zadušbine uz želju, da ih ti redovnici mirno uživaju, nalaže Bubeku da prouči ove bogoljubne zapise, obadje im sve medje, te nadje li, da je što oteto, da to samostanu povrati, a povrh toga, da Pavline štiti proti svakomu, a naročito proti Dubičanom⁵.

Ovaj kraljev nalog izvršio je Emerik Bubek istom god. 1402., a zašto tako kasno, i sam se izpričaje kralju poručujuć mu, da je dobivši njegovo pismo (koje je, vraćajuć se iz grada Vrbasa, pisao mu iz tabora u Gredi), žudio odmah i provesti njegov nalog, ali pošto je nakon toga kralj brzo sa vojskom otišao iz Grede, to da je odmah izdajnik vojvoda Hrvoja sa svojimi Bošnjaci („prodicionis filius Herwoya wayvoda cum ceteris sibi adherentibus Boznensibus“) provalio u dubičku županiju i osvojivši ju držao do nedavna. Istom kada mu je pomoću bana i biskupa zagrebačkoga Eberharda i drugih vjernih velikaša i plemića pošlo

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 14.

² Act. monast. Dubic. Doc. 16.

³ Act. monast. Dubic. Doc. 15.

⁴ Act. monast. Dubic. Doc. 17.

⁵ Act. monast. Dubic. Doc. 18.

za rukom ovu županiju opet zaposjesti, tada stoprv da ga je došavši pred njega pavlinski prior Toma opomenuo da pomenuti kraljev nalog provede. Jerbo su opet nužдне okolnosti zahtjevale, da se je morao utaboriti u Gredi, to je onda odaslao mjesto sebe plemića i literata Petra „de Sthoyewech-pucur“, župana križevačkoga i dubičkoga, a taj da je u subotu pred Margaretinjem, t. j. na 8. jula 1402. uzevši sobom plemenite i čestite pristave, proučivši naročito darovnicu dubičkoga gradskog poglavarstva, kojom utemeljujuć pavlinski samostan (1244.) darovao mu posjed oko potoka Bihče, razvidio medje i uveo Pavline u zakonito uživanje¹.

Ovim razvidom i uspostavom medja ne bijaše uklonjen onaj kamen smutnje o koji se tako rado i tako često spoticahu Dubičani. Odmah već sljedeće godine (1403.) oteše Pavlinom silom neke oranice, sjenokoše, livade i trsja, te su ovi na 10. septembra pred plemići: Dominikom, sinom Tominim, Stjepanom Moravčaninom, županom dubičkim i Stjepanom, sinom Stjepanovim, knezom Kosučkim, uloživši prosvjed proti toj otimačini zahtjevali da se krivci pozovu na sud. Taj je sud prema tomu i odredio ročište za obje stranke².

Ne dugo za tim, t. j. 1. oktobra tužio je opet pavlinski prior Tomo pred više rečenim sudom, da su dubički gradjani silomice oteli i odvezli vapno iz samostanske vapnenice, te zamolio da se o tom povede iztraga. Za iztražitelje bijahu određeni i izaslani plemići: Adam, sin Jurjev i Kvirin Predivorezac, koji vrativši se s iztrage izvjestiše sud, da su dubički sudac i gradjani u istinu sve vapno odvezli³.

Spomenuh netom da je Dubičanom glede otetih nekih zemalja, livada i trsja određeno bilo ročište, ali oni na to niti dodjoše niti podastriše sudu ikakvih dokaza na podlogi kojih bi mogli bili dokazati svoje pravo na rečena zemljišta. Toga radi određeno im bilo drugo ročište, a kada ni na ovo nisu došli, bijaše im napokon ustanovljeno i treće ili odrješito ročište. Kada se i tada oglušili, to odabrani za to ročište sudci, naime: Ivan i Dragić, kastelani Vrbaški i župani dubički, te knez Ivan s Ilove na 6. oktobra 1403. dosudiše rečene posjede pavlinskomu samostanu zapovjedivši sudcu i gradjanom, da vrate što su oteli i da u buduće ne uznemiruju Pavline⁴.

Nije dugo postojalo vrijeme, kad su al Dubičani mjeseca maja i juna g. 1405. nagonili svoju marvu na samostanske pašnjake na pašu. Redovnici su to dojavili županijskoj vlasti, a ona im dala svoga pristava, koji je na samostanskoj livadi zaplienio osam gradjanskih volova. S ovoga postupka tužili su gradjani Pavline pred Jakobom, Benkom i Mihaljem, župani dubičkimi i pred knezom Ivanom sa Ilove, koji jednoj i drugoj stranci odrediše ročište na 15. juna, da na njemu jedni i drugi podnesu pismene dokaze, da se iz njih dozna čiji li su pašnjaci. — Na određenom ročištu pavlinski prior Mihalj podastre sudu zakladnicu dubičke gradske občine od g. 1244., u kojoj su točno označene bile one zemlje, koje je občina darovala samostanu. Uz tu zakladnicu priloži i listine, kojimi se ista potvrđuje, naime listinu kralja Stjepana V. od god. 1270. i

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 19.

² Act. monast. Dubic. Doc. 20.

³ Act. monast. Dubic. Doc. 21.

⁴ Act. monast. Dubic. Doc. 22.

Ludovika I. od g. 1373., te bana Emerika Bubeka, koji je po nalogu kralja Sigismunda god. 1402. obašao rečeni posjed i točno mu označio prvobitne medje. Dubički gradjani nisu podastrli za svoje pravo nikakova valjana dokaza. Da svaki priepor u buduće prestane rečeni sudci odrediše: da pavlinski prior prisegne, da su spomenute sjenokoše u istinu samostanske i da je volove na njegovu molbu zaplienio županijski pristav. — Pred odredjenimi za to plemići: Ivanom sa Čubine, Nikolom, sinom Marijaševim sa Bročine, Andrijom sa Baćina, Dionizem, sinom Petehovim sa Grabrovnika, Grgom, sinom Ivanovim sa Trnovca i Stjepanom vesnikom, sinom Odolenovim na 17. juna prior Mihalj položi propisanu mu prisegu, sud ju prihvati i prieporne pašnjake dopita samostanu¹.

Četiri su godine nekako mirno prošle po pavlinski samostan, kad al na 19. augusta 1409. pred dubičkim županom Dionizem, sinom Petehovim sa Grabrovnika i knezom Bartolom, sinom Petrovim sa Predimjerka obtuži pavlinski prior dubičke gradjane, a naročito Grgu Čuškovića, da su silomice oteli samostanu jedno kućno zemljište², a povrh toga da su, taštom svojom ohološću zavedeni, zapalili jednu samostansku kuću; njega samoga da su nekriva i nedužna lukavo uhvatili i silomice zatvorili, a njegova dva čovjeka teško izsjekli; zatim da nagone marvu danju na samostanske livade, a noćju da ju po usjevih pasu i usjeve uništaju. Tom da su sgodom ubili samostansku magaricu. Na tu tešku tužbu odrede oba sudca iztragu odredivši za nju Grgu, sina Ivanova sa Trnovca, Bartola, sina Petrova sa Predimjerka i Jurka sa Zdeničnika; koji iztražujuć doznađe, da je tužba priorova skroz istinita, a to na 19. augusta priobčiše županjskomu sudu³.

Slična se nasilja nastavila i sljedeće godine 1410., kada je opet već na 21. januara pred dubičkim županom Pavlom Bahtorjanom i plemićem Bartolom, sinom Petrovim sa Predimjerka pavlinski prior tužio dubičkoga sudca i cielu obćinu, da je preorala samostanske zemlje, usjeve dala popasti i prirod nepravedno pobrala. I na ovu tužbu odaslali su rečeni sudci kao iztražitelje: Grgu, sina Ivanova i brata mu Luku sa Trnovca, te Filipa i Jakoba, sinove Andrijine sa Baćina, koji iztraživši pronadjoše, da se obćina ogriješila na samostanskoj imovini; te tako izvještise sudce⁴.

U tom neprestanom prieporu sa dubičkom obćinom utekoše se napokon Pavlini pod zaštitu krune, pa na njihovu molbu na 26. oktobra kraljica Barbara naloži Vojslavu Sekelju dubičkomu županu i njegovim podžupanom, pošto je uzela pod svoju zaštitu dubičke Pavline, njihov samostan i crkvu, da ih i oni štite i brane⁵.

Godinu 1411. ne samo da su Pavlini mirno proživjeli, već se i dostali liepa zapisa, kada no dubički gradjanin Lovro, sin Petrov, ležeći na samrti u Zagrebu pred župnici sv. Marka: Šimunom, Blažem i Ivanom i ostalimi pozvanici načinio sljedeću oporuku: Dug, koj mi duguje Živan, sin Kvirinov, naime četiri i pol for. u zlatu, koji novac uzajmih njegovoj ženi, da ga njim izkupi iz robije, ostavljam

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 23.

² Act. monast. Dubic. Doc. 24.

³ Act. monast. Dubic. Doc. 25.

⁴ Act. monast. Dubic. Doc. 26. 27.

⁵ Act. monast. Dubic. Doc. 28.

samostanskoj crkvi b. d. Marije. — Sudac Vukčín u Subotici duguje mi četiri for. u zlatu za česko sukno, i taj novac ostavljam samostanskoj crkvi. — Kada sam putovao po trgovini sa Vukčínovim sinom Petrom u Split, na povratku učinismo račun za jednoga konja i stár soli, te mi tada isti Petar ostao dužan dva forinta, koje ostavljam samostanskoj crkvi. — Isti Petar, sin Vukčínov, stavio se kao jamac za Budića za jedan for., i taj ostavljam samostanskoj crkvi. — Kada učinismo obračun, naime ja sa sudcem Vukčínom i Filipom Črnčevićem, tada je Vukčín ostao dužan Filipu sedam for. u zlatu, a ja sam taj dug mjesto njega izplatio, pa i taj novac neka on plati samostanskoj crkvi. — Kada sam se pred sudcem Ladislavom Gojkovićem pravdao sa Vukčínom za jednoga konja, bijaše Vukčínu ponudjena prisega, a u odredjeni dan, jer ne prisegnu ni on ni njegov sin, dosudiše, da su mi Vukčín i njegov sin dužni pet for., što posvjedočiti mogu i Filip Crnčeković i Mate Jalčeković, a taj novac neka dadu samostanskoj crkvi. — Kada smo trgovinom polazili iz Splita, ja Lovro, te Ivan i Petar, susretosmo Turke gdje vode kršćansko roblje; tada sam ja svojim novcem izplatio dvanaest for. kao odkupninu za tri čovjeka, a od svoje zarobljenika vraćeno nam bilo edanaest for. u zlatu; pošto od svote dvanaest for., koje sam svojim novcem izplatio, pripada meni polovina, t. j. šest for., neka ju oni izplate samostanskoj crkvi. — I svu ostalu moju imovinu ostavljam više rečenomu samostanu, da ju preuzme i njom raspolaže kao vlastitom svojinom¹.

Spomenih jurve, da su god. 1409. i 1410. na tužbu pavlinskoga priora povedene bile iztrage o nasilju i otimačini dubičkih gradjana, i da se iztragom doznalo, da je sve istinito za što su tuženi bili. Sud nije stvari odmah uzeo u pretres, a da se samostancem dade zadovoljština a krivci kazne, toga radi na 7. marta 1412. prior pavlinski Grga pred dubičkim županom Pavlom Bahtorjanom i plemićem Grgom, sinom Ivanovim, spomenuvši više spomenutu iztragu, utuži iznovice gradjane i gradsku občinu poradi svojatanja samostanskih posjeda². — Na 22. maja i. g. pred banom Pavlom Čuporom Pavlin Petar u ime svoga priora Grge i cieloga samostana iznovice je tužio Dubičane, kako su sažegli samostansku kuću, priora uhvatili i utamničili, dva njegova čovjeka na mrtvo izsjekli, da su svojom marvom njihove sjenokoše i usjeve popasli, prirod odvezli, zemlje preorali, vapno iz samostanske vapnenice izvezli i neka si zemljišta posvojili³. — Dva dana kasnije, t. j. na 24. maja isti fra Petar tako je isto javio i kaptolu čazmanskomu, moleći ga, da mu kao vjerodostojno mjesto o tom izdade službeni spis⁴.

Ne ima sumnje, da su dubički Pavlini sve uvriede i sva nasilja dojavili i kruni kao svojoj zaštitnici moleći njezinu pomoć, jer imamo nalog kralja Sigismunda, pisan u Budimu na 9. jula, kojim javlja dubičkim županom i njihovim podžupanom, da je njihov pavlinski samostan uzeo pod svoje okrilje, te im zapovjeda, da ga i oni štite i brane proti svakomu napadaču ili osvojaču⁵.

Ali u to doba, kada je za zlokobne vlade Sigismundove pao sjaj kraljevski, a tim se ujedno izgubio i ugled svake vlasti, sva nastojanja dubičkih Pavlina bijahu uzaludna, dapače su se nove otimačine počinile. Mjeseca naime de-

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 29.

⁴ Act. monast. Dubic. Doc. 33. 34.

² Act. monast. Dubic. Doc. 31.

⁵ Act. monast. Dubic. Doc. 35.

³ Act. monast. Dubic. Doc. 32.

cembra 1412. provališe plemići Nikola i Petar Hlevčević sa svojim ljudmi u pavlinske šume, gdje su se žirile samostanske svinje, te su na siloviti način (jer u njihovih šuma one godine nije bilo žira) pobrati i odnesti dali savkoliki žir. Proti ovomu se nasilju pritužio pavlinski prior dubičkomu županu Pavlu Bahtorjanu i podžupanu Jakobu, sinu Andrijinu sa Baćina; a ovi poslaše na iztragu plemiće Antuna, sina Jakobova sa Orešja i Ladislava, sina Nikolina sa Rovišća, koji na 19. decembra pregledavši šume procjeniše, da je samostanu nanešena šteta od trideset i dva for., o čemu izvjestiše i župana i podžupana¹.

U to se upravo doba kralj Sigismund, vodeći vojsku na Mletčane, utaborio u Zagrebu. Ovu su sgodu upotriebili dubički Pavlini i odaslaše onamo svoje zastupnike, koji su kralju izpripovjedili kolike li nepravde i kakove li progone trpe dan na dan, a najviše za to, što im sudovi njihovih tužba ne rješavaju, a zastarom parnica im se nanosi velika šteta, dapače boje se, da bi takovima zastarama mogli i svoja prava izgubiti. Saslušavši kralj pravednu njihovu tužbu, izdade na 6. februara 1413. o tom tri naloga, jedan zagrebačkomu velikomu županu, podžupanom i plemićkim sudcem ove županije; drugi kaptolu zagrebačkomu, a treći kaptolu čazmanskomu.

Ova sva tri naloga bijahu slična, a glavni im sadržaj jest taj: pošto tužbe, koje se tiču crkvnih stvari, radi toga, što se odgadja i zavlači poziv krivaca na sud, gube svoju sudbenu vriednost, to se ovim zapovjeda, da kada godj dubički Pavlini ili njihovi činovnici ili punomoćnici zatraže bilo u županije zagrebačke, bilo u kaptola zagrebačkoga ili čazmanskoga da njihove krivce ili pozovu na sud preda se, ili da povedu iztragu, ili da prime i saslušaju pavlinski prosvjed ili izdadu vjerodostojne izprave, da su dužni: pozivati krivce na sud, a jednoga ili dva člana iz svoje sredine sa kraljevim pristavom šiljati na iztragu, te saslušati svaki pavlinski prosvjed i izdavati im pod svoju pečat vjerodostojna pisma, a o tom svemu u što kraćem roku obavijestiti ili kralja ili bana. Za kraljeve pristaše, kojim bi kaptol zagrebački il čazmanski morao pridružiti jednoga ili dva svoja člana, označio je kralj ove plemenite ljude: Dioniza, sina Petehova sa Grabrovnika, Jakoba ili Andriju, sinove Andrijine sa Baćina, Grgu, Petra ili Luku, sinove Ivanove sa Gorice, Bartola, sina Petrova sa Predmerjaka, Mihalja, sina Psetićeva sa Grede, Ivana sa Grede, Ivana sa Kozonolca, Ladislava, sina Ivanova sa Ilove, Dimitriju sa Trnovca, Filipa i Dioniza, sinove Helićeve, Gjuru, sina Stjepanova sa Sredne, Antuna, literata sa Pribina, Pavla ili Klementa sa Takovića, Stjepana ili Martina, sinove Meliševe sa Pongračevca, Ladislava, sina Vladimirova sa Belovara i Ivana ili Nikolu, sinove Ivanove sa Brezovice².

Osim borba, koje su dubički Pavlini imali sa svjetovnjaci i u samom njihovom samostanu našlo se ljudi, koji su im zadavali i jada i štete. U ljetu g. 1413. pavlinski su nesvećenici, tako zvani laici, sbacivši redovničku bielu mantiju, noću utekli iz samostana i odnieli sa sobom neke stvari, a naročito dvadeset i četiri rifa bieloga sukna. Ove bjegunce svrzimantije uhvatio je u Krešćićih tamošnji plemić Tomo, sin Farkašev i uzeo im stvari i sukno. Kada su Pavlini doznali za to, zahtjevahu od Tome, da im povrati ukradjene stvari i sukno, ali on pod-

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 36. ² Act. monast. Dubic. Doc. 37.

nipošto ne htjede. Toga radi tužili su ga Pavlini tadanjemu banu Pavlu Čuporu, (koji je tada bio na svojem plemićkom posjedu Moslavini), te ovaj na 15. jula odasla Tomi, sinu Farkaševu, strogi nalog, koreći ga, što si je razbojnički pridržao tudju imovinu, što je grieh proti svakomu pravu, proti bogu i bl. d. Mariji, te mu u ime kraljevo zapovjedi, da odmah vrati samostanu ukradjene stvari i sukno a ne učini li toga, da će naložiti podžupanom zagrebačke županije i kastelanom u Krupi, da ga svimi mogućimi sredstvi na to prisile¹.

U isto doba otelo je Pavlinom i domaće gradsko poglavarstvo jednu čest njihova posjeda, koja je bila tik pod samostanom. Radi ove nove otimačine prior je pavlinski Grga na 16. jula dubičkim županom: Ladislavu sa Rvenice i Petru Brusu, te podžupanu Jakobu, sinu Andrijinom sa Baćina, tužio gradskoga sudca, prisežnike i cielu obćinu. Raznimi ročišti odgadjana parnica istom se na 6. novembra razpravljala na županijskom sudu, gdje je ovako utanačeno bilo: da do budućega svetka presv. trojstva Pavlini uživaju onaj brežuljak nad samostanom i pod njim ono zemljište do potoka Kosuće, a gradjani pomenutu čest prieporna zemljišta, poslie toga svetka pako, da se imaju onoga držati, što će o tom odrediti pavlinski general, a dotle da miruje i jedna i druga stranka, te da ona, koja bi u tom razdobju ili podigla novu parnicu ili drugu stranku smetala u posjedu, da plati stranci, koja se o to neogrieši 25 maraka dinara globe, neracunajuć u tu svotu onu pristojbu, koja pripada sudcu. Ovu je osudu potvrdio i ban Papao Čupor na 30. novembra².

Pol vieka nakon toga nema o dubičkom pavlinskom samostanu nikakovih viestih, osim što iz listine Pavla Sekelja, priora vranskoga i župana dubičkoga, pisane na 7. maja god. 1461. doznajemo, da su im davno i crkva i samostan po bjesnih Turcih razoreni bili. Pred provalami turskim zaklonili se dubički Pavlini i ponesli sa sobom svoju pokretnu imovinu u druge pavlinske samostane, naročito u garički i remetski nad Zagrebom, izčekivajuć bolje doba, kada bi se opet mogli povratiti u Dubicu. Ta im se nada izpunila istom godine 1461., ali i to samo za kratko vrijeme.

Po svoj prilici godine 1460., a bez dvojbe na poziv Tome Sekelja, tadanjega priora vranskoga i župana dubičkoga, ode nekoliko Pavlina, vjerojatno iz garičkoga samostana na svoje dubičko garište, koje na podlozi starih izprava zaposjedoše i pridignu. Prva skrb tadanjega njihova priora Andrije bila je, da si pribere ljudskih sila za obradivanje samostanskih zemalja i da za samostan izprosi novih povlastica i slobostina. I jedno i drugo pošlo mu za rukom, jer već početkom januara g. 1461. privolom generala svoga reda, a dozvolom više rečenoga priora vranskoga i župana dubičkoga proglasi: da svi slobodni ljudi, koji bi voljni bili naseliti se na samostanskom posjedu Remetincu nad trgovištem Baćinom, mogu se ondje tečajem jedanaest godina naseljivati, a ako im se za to doba nebi svidjelo ondje ostati, da se bez ikakove zaprieke mogu doseliti; oni pako, koji se ondje za stalno nastane, dužni će biti rabotati samostanu dvanaest dana u godini i davati mu godimice tri obična dara. Od trsja, koja će ondje nasaditi, da će svaki deseti kabal pripadati samostanu. Poslie izminuća rečenih

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 38. ² Act. monast. Dubic. Doc. 39. 40.

jedanaest godina morati će Remetinci onako rabotati, kako će im odrediti general pavlinskoga reda¹. U dotičnom proglasu ne spominju se poimence, kako li će rabotati i kakova tri obična godišnja dara moraju davati. Ali to možemo popuniti iz urbara pavlinskoga samostana u Streži, u kojem se u rabote ubraja: oranje samostanskih zemalja, žetva usjeva, košnja livada, sušenje siena i obradjivanje i berba vinograda. Tri pako obična godišnja dara davali su: o božiću tri hljeba, „bez mane“, jednoga kopuna i lopaticu; o vazmu tri dobra hljeba, dvanaest jaja ili jedan sir; napokon o uznesenju bl. d. Marije jedno pile i tri dobra hljeba.

Što se povlastica ili slobostina tiče, to Pavlinom na 7. maja 1461. njihov dobrotvor, spomenuti Toma Sekelj, kao prior vranski a župan dubički, izdade sljedeću izpravu², u kojoj veli: da poradi onoga štovanja, koje goji prema bl. d. Mariji njoj posvećenoj crkvi u Dubici, u kojoj od kada je od bjesnih Turaka razorena, davno je i služba božja jenjala, na naročitu prošnju fra Valentina, vikara garičkoga, fra Andrije, priora dubičkoga i fra Gala, koji su ga zamolili, da im udieli neke povlastice, toli glede broda na Uni i njezinih brodara, koli glede kmetskih naselbina i ostalih pavlinskih posjeda ovako određuje i uzakonjuje: da se svaki plemićki kmet dubičke županije, ako zaželi, može kao takav naseliti na kojem mu drago pavlinskom zapuštenom zemljištu, a ako bi mu to tadanji njegov vlastelin priečio, da je svaki dubički župan vlastan na trošak vlastelinov od tri marke preseliti ga onamo. Zatim da je svaki dubički gradjanin, svaki plemić i neplemić vlastan oporučiti samostanu za spas svoje duše od vlastite imovine koliko i kako mu drago. — Ustanovljuje jošte i to: da pavlinski kmetovi na dubičkom tjednom sajmu od svoje trgovine ne plaćaju nikakove pijacovine i da smiju na Uni slobodno ribu loviti. Da svaki čovjek, bio on plemenit il ne, koji bi preko Une htio ići u samostan ili radi zavjeta ili da mu odnese kakov dar, kod polazka ne plaća brodarine, već samo na povratku, a maltarine da ne plaća nikada, osim ako bi išao onamo, kada je ondje sajam. — Zakupnik unskoga broda, da od Pavlina nikada ne bere brodarine, kao niti od onih ljudi ili njihovih kola, koji pavlinsko žito u samostan ili nose ili voze. — Da se svinje pavlinske i njihovih kmetova bez ikakove plaće slobodno žire u šumah vranskoga prijorata, a njihova marva slobodno da pase na prijoratskih livada, a župani dubički da to pravo štite i Pavline brane. Za bolju obskrbu samih redovnika ustanovljuje, da od velikih sajmov, a naročito od onih, koji se drže na veliku i malu gospu, (većinom na pavlinskom zemljištu), da trećina pijacovine pripadne samostanu, a dvie trećine dubičkomu županu, ali za to, da je županu bditi nad tim. — Od samostanskih trsja, kao i od trsja njihovih kmetova, koja su u dubičkoj županiji, da nikomu ne moraju gornice plaćati a kunovine i ostale

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 41.

² Njegova povelja počima ovako: Nos Thomas de Zenthgerg, prior Aurane et dubicensis comes perpetuus . . . . Inter alias reipublice curas de alto nobis commissas, que nobis non pauce sed plurime occurrunt, sincera nos provocante devocione, quam ad ipsam gloriosissimam virginem Mariam gerimus, cuius precibus nedum in terris verum

eciam in celesti patria speramus pie confoveri, ecclesiam sub honore gloriosissime et intemerate virginis Marie, iuxta oppidum nostrum Dubicza constructam, alicuius nostre dignitatis remunerationis prerogativa decorari, que a multis temporibus per sevissimos Turcos, crucis Christi inimicos desolata et a divino cultu cessari videbatur . . . Act. monast. Dubic. Doc. 43.

daće, koje bi pavlinski kmetovi morali davati prioru vranskomu ili županu dubičkomu, da pripadnu samostanu, kako mu ih davno već doznačio prior vranski Bandun Kornuti. Napokon rješava od plaćanja svake brodarine Pavline i njihove kmetove, kada bi se na vlastitih čamcih ili ladjah prevozili preko Une.

Ali tih su se liepih povlastica dubički Pavlini samo kratko vrijeme nauživali, jer iza pada bosanskoga kraljevstva (g. 1463.) tiskao se Turčin od Vrbasa k Uni. Posljednji put se Pavlini u Dubici spominju mjeseca jula g. 1465. u izpravi pisanoj u Gariću, (kojom pavlinski general Andrija, pošto se pred njim nagodiše dubički Pavlini sa izaslanici obćine), točnije označuje medje onoga posjeda, koji je dubičko zastupstvo god. 1244. darovalo dubičkim Pavlinom, da si na njemu sagrađe samostan sa crkvom¹.

Poslie ove viesti ne ima Pavlinom više spomena u Dubici, jer su ili 1465. ili najkašnje 1466. ostavili za uvijek od straha pred Turčinom ono mjesto, na kojem je njihov red dvie stotine godina djelovao uz razne sretne i nesretne okolnosti, te se preseliše u druge hrvatske od Turčina netaknute samostane, naročito u garićki.

Osim ovih povjestnih podataka² od dubičkoga samostana i crkve do danas ne preosta nam ni toliko, da bi mogli bar njihov tloris ovoj razpravi pridodati.

Ivan Tkalčić.

¹ Act. monast. Dubic. Doc. 44.

² Osim povjestnih podataka, iz kojih je napisana ova razprava, od popisa imovine dubičkoga samostana sačuvao nam se:

Registrum de et super rebus ecclesie de Dubicha in Garig repositis:

Primo calices II.

Item missalia II.

Item breviaria II.

Item casule VI.

Item due albe vel rise.

Item velum de tela factum, unum.

Item duo mantergia, et terciun vile.

Item duo humeralia.

Item instrumenta litalia in quatuor pixidibus.

Hec supradicta in Garig sunt reposita.

Registrum de et super rebus ecclesie de Dubicha in claustro supra Zagrabiam repositis.

Primo dicitur quod frater Valentinus condam vicarius de Zagrabia tempore combustionis claustris prenotati unum calicem de Dubicha vendidit pro decem marcis quibus tenetur ecclesie de Dubicha prenotate.

Item in eadem Zagrabia mansit unum thapete, novum septem ducatis comparatum.

Item duo leccionalia simul cum antiphonis et responsionis conscripta secundum antiquos.

Item unum breviarum.

Hec in ecclesia supra Zagrabiam dicuntur fore reposita. — Act. monast. Dubic. Doc. 45.

IZVJEŠTAJI I IZVADCI IZ DOPISA MUZEJSKIH POVJERENIKA.

1. **Izvještaj o iztraživanju u Kloštar-skoj okolini.** Dopisom svojim od 6. srpnja 1890. br. 142. pozove me slavno ravnateljstvo, da nastavim izkapanje starina u Podravini.

Dopisom od 10. srpnja 1890. br. 151., pribiće isto ravnateljstvo kr. županijskoj oblasti u Bjelovaru, da ću u Podravini starine kopati, na što mi ista oblast izdade „otvoreno pismo time, da se kotarske oblasti, občinska poglavarstva i empiričko osoblje pozivaju, da (mi) na ovom znanstvenom putovanju i iztraživanju sa svom pripravnošću na ruku ići imadu. Za ovo otvoreno pismo, koje mi je vrlo od koristi bilo, neka je veleslavnoj županijskoj oblasti izrečena hvala.

24. lipnja 1887. zamolilo je belovarsko povjereništvo narod. zemalj. arkeol. muzeja u Zagrebu novčanu podporu od slavne gjurjjevačke imovne občine. 24. studenoga 1887. javi ista imovna občina, da je po predlogu gospodarstvenoga odbora visoka vlada dozvolila, da se kod izkapanja starina u Podravini mogu upotriebiti „šumski kvarnici, koji imovnoj občini duguju šumske odštete u iznosu od 200 for.“

Ovo povjereništvo poslužilo se je ovaj puta ovimi težaci, za koje se ovim putem ponovno zahvaljuje. Jedina je šteta, što se težaci za vrijeme velikih školskih praznika teško dobiti mogu, pa za to radnje nisu onako tekle, kako si je to ovo povjereništvo želilo.

26. srpnja 1890. uputil se u Pitomaču, jer mi slavno ravnateljstvo u dopisu od 10. srpnja 1890. br. 151. naročito preporuča, da točno izpitam pućanstvo kloštranskoga okoliša, ne bi li tako saznao trag onoj rimskoj državnoj cesti, koja je niz celu Podravinu tekla od Optuja do Osieka, i jer sam dočuo, da se u Pitomači takav trag spominje. Tu sam čuo, da se na mnogim mjestima nalazi poprudjen sasvim ravan trag druma, o kojem u narodu nema nikakove predaje, koja bi odala postanak te ceste.

Takovih tragova da ima u velikoj Črešnjevici na Špoljarićevo gumnu, u Prugovcu, kraj Kloštra u Seči, u Kozarevačkim livadama a nato u Kamenitom jarku izpod male Črešnjevici nedaleko od vrela, koje se zove Arsenik. Prudj, koji se na tim mjestima nalazi, nije debelo nasut; pod njim je, kao u cijeloj Podravini, sipak žut piesak. O miljarnim stupovima ili bud o kakovom djelanom kamenu nema nigdje spomena. Nitko se ne sjeća, da je ikada kakova kamenita stvar nadjena. U Prugovcu nalazi se takav poprudjen trag nedaleko t. z. „žednog pieska“; to su goli brežuljci samoga puhova, u kojem se nalaze komadići zemljenih posuda, kakovih ima na svim podravskim pjeskima ili pjeskulačama. Nekoliko stotina korčaja od toga poprudjenoga traga, našao se je prije nekoliko godina lončić, pun rimskoga novca, koji je slavnomu ravnateljstvu pripisan. Pošto mi je to bio sjeguran rimski trag, odlučih se poći i u Prugovac te i tamo propitkivati, ne bi li tu našao spomena miljarnim stupovima; ali sve badava. Što sam u Prugovcu našao, spomenut ću kasnije, jer se želim držati onoga reda, kojim su poslovi tekli.

Osvjedočivši se, da nedvojbenom rimskom drumu ovdje u trag ući ne ću, povratih se u Kloštar, da tu ponovno pokušam sreću svoju, ne bi li našao ono mjesto, onu varoš, što li je bilo, iz koje zakapaše one mrtvace, koje izkopah prije 3 godine i za koje drži slavno ravnateljstvo, da su ili Obri ili prvi ovamo doseljeni Slaveni. Ovo potonje mnijenje zastupaju po izjavi slavnoga ravnateljstva i drugi arkeolozi, koji su te stvari, koje sam u ono doba pripisao, vidjeli. Još me je čekala i ta zadaća, da prekopam t. z. „bogčev grob“. To je golo mjesto usred mlade vrlo guste šume, koja se zove „črni jarki“ ili „crni bereg“. Narod veli, da je ovdje staklen lies i veliko blago zakopano, a neki opet pričaju, da je u ovom kraju živio

pustinjak, kojega ovdje zakopaše. Ova čistina, na kojoj nema ni trave, duga je jedno 4 m., a široka 3. Našlo se nije ništa nego $\frac{1}{2}$ m. izpod površine podosta ugljena. Kopalo se je do zdrave zemlje i u neposrednoj blizini toga mjesta, ali bez uspjeha.

Dočuo sam od nekih pastira, da se u blizini onoga mjesta kloštranskoga Piesja, na kojem sam već jednom kopao, nalaze u piesku žare, kojima ovdje vele „pûtre“. To su po opisu onih, koji su takovu putru našli, oveće, dosta debele i sasvim crne zemljene posude sasvim uzkoga guta. Neki Joco Ciribaša, koji je prije nekoliko mjeseci putem kotarske oblasti gjurgjevačke muzeju poslao stvari, koje je vjetar na piesju razkrio, pokaže mi ono mjesto, na kojem je on i drugi neki seljak našao takovu putru. Obje bijahu dosta na blizu, ovelike, crne, pune kosti i ugljena; piesak oko njih bijaše takodjer crn. Na objema bio je poklopac. Kako su opazili, da je u loncu ugljena, mišljahu, da im se je novac, koji da je bio u pûtri, poradi pohlepe njihove pretvorio u ugljen, te su u jaroosti svojoj na sitne komadiće razbili sve, što su našli. Ugljen pako pokušашe molitvom, gatanjem i čaranjem posvrnuti u novac, ali badova. Za to baciše i ugljen.

Pošto su obje putre na blizu nadjene i pošto je to dovoljno bilo, da sam naslutio grobje od žara, odlučih se na kopanje. U promjeru od 40 m. oko onoga mjesta, na kojem su nadjene te pûtre, prerovasmo cijeli brežuljak — ali bez uspjeha. Komadića zemljenih posuda dosta, ali ciele pûtre ni gdje.

Pri onom mjestu, na kojem razkopah 1887. mnoge grobove, sagradio si je taj isti Ciribaša kuću, te pazi na sve, što bi vjetar odkrio. Tako je do sada našao željezni nož 33 cm. dug, 12 cm. dug brončani šiljak jedne sulice i omašnu podkovu. Sve te stvari priložene su ovomu dopisu.

Na tom mjestu dao sam takodjer kopati. To je goli piesak puhov, na kojem gotovo ništa ne raste. Brežuljci, koje vjetar stvara, na južnoj su strani obično sasvim aznešeni. Našao sam tamo dva groba. Nu pošto su isti, kao i oni, koje razkopah 1887., prekinuh izkapanje. Stvari, koje sam u njima našao jesu u jednom zamotu. U jednom bijaše par mindjuša, jedan križić i nešto kralježa. Sve drugo bilo je u drugom grobu. Lubanje se ne mogahu ni naći. Od kosti bilo je samo nešto tragova. Prsten, koji je vrlo liepo radjen, i u kojem je možda i kamen bio, sadržavao je tamo, gdje bi trebao biti kamen, nekoliko zlatnih listića u neakovoj

mazavoj tvari. Ti listići su u malom zamotku uz prsten. Isti su takovi listići već prije nadjeni, a i ovaj puta, u nekim čudnim, orahu nalikim, kao željeznim uresima, koje nadjoh pod vratom, tamo, gdje bijahu u piesku naredani kralježi (biseri).

Pošto mi je slavno ravnateljstvo u cienjenom pozivu naglasilo, da muzej ne može trošiti na traženje, nego samo na kopanje starina, to se potrudih da nadjem što sigurniji trag budi kakovim starinama. U tom propitkivanju saznao sam od suho-katalenskoga učitelja, da je u Suhoj Kataleni nedavno nadjeno nekoliko komada rimskoga novca. Ljudi da su to izorali na t. z. „skvesu“ i na t. z. „prugovačkom polju“ a nešto da je nadjeno i u „Seči“, osobito u „Borićecu“. Djeca da su se tim novcem u školi igrala, a on da im ga je uzeo. Ja se odputih u Suhu Katalenu, a gosp. učitelj mi dađe 7 komada vrlo liepo sačuvanog novca, a svi su rimski i to iz 1., 2. ili 3. vieka. To je dakle sigurni rimski trag, pa za to podjoh razgledati spomenuta mjesta.

Okolica Suhe Katalene prama Prugovcu sâm je piesak; kod oranja samo se praši. Na nekim je mjestima puhov kao i kod Kloštra. Svagdje, gdje god bi se piesak malo pomnije pretražio, našao bi se po koji komad criepa iste strukture, kao što ju imaju komadići, nadjeni kod Sesveta, Kloštra, u Minovom kutu, kod Prugovca, Katalena i cijeloj okolini. Mi smo počeli kopati na Skvesu. To je brežuljak, na kojem nadjismo komadiće opeka i posuda, ali uz sav trud ništa više. Tako isto i medju vinogradima i na katalenskim poljanama. Na oranicama, koje su tik pod Sečom (to je velika posjeđena i na novo zasadjena šuma) nalazili smo velike množine criepa, ali kopajući sve do 2—3 m. dubljine na premnogim mjestima, ne mogosmo ništa ovećega naći. Komadići, koje smo tu našli, koji su urešeni, nalaze se u jednom zamotu. Sada udjosmo u Seču, da tu pokušamo sreću.

Seča leži na sjeveru od Suhe Katalene. Idući iz Prugovca točno na zapad, dolazimo najprije na velike puste Pieske pa preko potočića Suha Katalena u Seču. Duž toga vrlo dubokoga korita Seča je dosta ravna, dočim je sva ostala prama zapadu dosta brjegovita. Pojedini brežuljci sastavljaju omanje kose. Kroz tu Seču ide sada zabranjeni poljski put iz Suhe Katalene u Gjurgjevac. Ovim putem uljosmo i mi u Seču, kad no nami se put na jednom mjestu pričini crvenkast. Tu stadosmo.

Zašestariv okrug od 20 m. premjera, dadoh kopati u dubljinu. Tu nam se pokažu u zemlji tri naslage. Najgornja ima 15—20 cm. i jest sama rahla zemlja crnica. Pod njom je žuta, uslied velike žege kao kamen tvrda ilovača 30—50 cm. debljine, a pod ovom je sam žuti piesak. Na nekim mjestima, gdje sam za to opravdanih razloga imao, dao sam kopati do 3 $\frac{1}{2}$ m. dubljine, ali ne nadjoh drugo do samoga pieska. Tako je sastavljena gotovo sva Seča s tom jedinom razlikom, da je na nekim mjestima tik pod površinom piesak, dočim je na drugom prekrit crnicom i ilovačom razne debljine, a na trećem opet nema crnice, nego samo ilovače.

Ta je ilovača na nekim mjestima tako prepuna zemljenih posuda, da se ni lopatom ni motikom ne može dublje nego 4—5 cm. jednim udarcem prodrieti. Toga posudja ima samo na vrhuncu onih brieždića, koji leže prema Prugovcu i sa kojih je krasan vidik daleko u Magjarsku. Kako spomenuti put ide baš ovimi vrhunci, to on dieli tu kosicu u zapadno i istočno obriežje. Na zapadnoj strani ne mogosmo nigdje cripa naći, dočim ga ima u preobilju na vrhu i na istočnom obronku. Kako je to na jednom briežku, tako je isto na još drugih 6, koji sadržavaju u duljini od 360 koračaja velike množine posuda. Gdje crnice nema, nego samo ilovače, tu se nadje crip odma pod površinom, inače treba crnicu odstrugati.

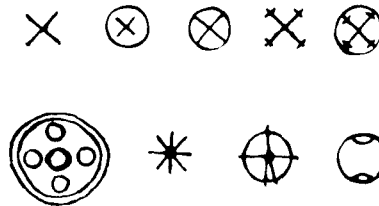
Granica između pieska i ilovače na nekim je mjestima čudnim načinom označena. Neposredno pod ilovačom, dakle neposredno na piesku, nalaze se 1 cm. do 1 $\frac{1}{2}$ cm. debele zemljene, nešto svedene a slabo pečene ploče, koje su na izbočitoj strani dosta gladke, dočim im je izdubljena strana šupljikava i kao obasuta sa malim zrnima kremenca. Ove ploče položene su tako, da im je izbočita strana jednom gore, a drugi puta opet dolje okrenuta, dakle ovako ili . Nad ovim pločama nalaze se posude u žutoj ilovači. Žalibože, malo koja da je ciela. One su mnogobrojne, a vrlo nejednako smještene, tako, da su neke postavljene, neke opet položene ili nagnute. Negdje te negdje stoje ove posude u samom ugljenu, a negdje opet, gdje ploča pod njima nema, tamo je sva okolišna zemlja do cigle pečena, crvena i dosta tvrda ali bez pravilnoga oblika. Prosuditi, što je ta pečena zemlja mogla biti, nije moguće jer nema ni na kojem komadu ikakova pravilna ploha ili brid. Jedan jediti oveći komad mogosmo izva-

dit, koji ima oblik ugla tanke i vrlo lahke opeke.

Najobičnije su posude u obliku prostoga, dosta debeloga cvietnoga lonca. Ali ni ove nisu ciele. Šaljem dvie takove posude. Na objema bijaše zaklopac, od kojih se samo jedan spasi. Među njima ležala je debela mala posudica, koja ima točan oblik čaše na kaležu ili putiru. Sasvim blizu ležalo je nešto, što bi moglo biti poklopac.

One dvie posude na lik cvietnoga lonca bijahu napunjene zemljom. Blizu dna našao sam u toj zemlji nekakovu tamno smeđju, čokoladi vrlo naliku stvar, koja se i lomila kao čokolada i koja bi mogla biti kakova usušena organska tvar. Na dnu ima jedna tih posuda znak križa, a nikakav drugi ured. Kaležu slična posuda našarana je kolobarima, a donji je dio sasvim primitivno izbockan. Sadržina joj bijaše ista.

Od ovih cvietnih lonca našao sam nebrojenih komada. Što god je karakteristično, ja sam pobrao i šaljem za proučjenje, pošto nisam strukovnjak. Baš za to bit će možda i komada bez ikakvoga interesa. Zanimljiva su dna, koja šaljem slavnomu ravnateljstvu. Svako dno tih posuda, što su na lik cvietnih lonca, ima na vanjskoj strani svojoj jedan od ovih znakova:

Kao nestrukovnjak se ne usudjujem izraziti, da su ovi znakovi donekle na lik onih monograma Isusa Krista, kako se nalaze u 3. i 4. vieku. Valjda će ugledati svietlo strukovna ocjena ovih predmeta.

Izim navedenih posuda, kojih ima na 5 brežuljaka, našao sam i oveće, koje su urešene sa uzporednim naborima okolo ciele posude. Dolnja polovica ovakovoga lonca prilično je sačuvana.

Sve krnje, koje su iole urešene, sabrao sam i složio u svežanj. Te šare obično su sasvim proste, ali ipak savršenije od onih, što ih nalazimo na komadima tobožnjega kaleža. Neki takovi crepovi sasvim su od biele zemlje. U jednom takovom bilo je koštica od jedne ptice.

U jednom humku nadjosmo kamenitu ploču, a malo dalje još jednu bez ikakvog traga svrhi iste. Jedan komadić kamena priložen je. Pod jednim bijaše vrlo elegantna posudica, od koje je sačuvan gornji dio, a naliči na rimske posude. Nad kamenitom pločom ne bijaše ništa, a pod njom samo ta posudica. Položaj ploče bijaše nešto kos. Druga ploča bijaše od prve udaljena 3 koračaja, a ni pod ni nad njom ne nadjosmo ništa.

Od željeznih stvari, koje nadjosme na prvom brežuljku, razaznaje se jedno svrdlo, čavli, željezna razporena ciev, vinjage i nešta kao vrlo primitivna 21 cm. duga igla, držak noža itd. Od držka noža ima dva komada. Oba su nadjena dosta duboko u zemlji, a gotovo 1 km. razdaleko.

Ma da smo se veoma trsili, da nadjemo još koje nalazište posudja ili trag kakovoj sgradi, ipak nam ne posluži sreća. Dočuvši napokon, da je novac, što ga dobih, u Prugovcu nadjen, uputih se tamo, nebi li tamo bio bolje sreće.

Došavši u Prugovac, dočuh, da ima u narodu dosta komada onoga novca, koji je 1888. godine nadjen. Ja se potrudih, da ih što više pokupim, ali dobih samo 20 komada. U okolini samoga mjesta, na kojem je taj novac nadjen, dao sam kopati. Površinu od kakovih 600 m² prekopasmo svu ne samo poradi toga novca, nego i za to, jer se ne daleko od toga mjesta, u malom dolcu, nalazi poprudjena pruga, koja se danas više ne vidi, pošto je sva preorana. Oko toga nalazišta dakle zemlja je ovakova: 30 cm. debela je zemlja bez primjesa, onda nalazimo $\frac{1}{2}$ m. debeli sloj, pun ugljena i sasvim iztrošenih opeka bez reda sa nešto malo criepa od posuda, a pod tim slojem opet piesak. U tom sloju našao sam 2 komada od kolobara, koji su od crne, vrlo tvrde tvari brušene i komadić izbrušene kamenite ploče. Ne daleko od toga mjesta nalazi se ovisok briežčić od samoga pieska, kojemu vele „žedni pesek“. Pošto mi rekoše, da je tu negdje bio grad, to sam na mnogim mjestima kopati dao, ali bez osobitoga uspjeha. Na jednom sam mjestu našao jedan liepo sačuvan novac, koji je u zamotku. U piesku ima gdje gdje po koji kremen i iverčić i criep od posude. Pretražio sam i obližnje brežuljke, ali moradoh radi nepovoljnoga vremena prekinuti.

U zamotku XIV. prilazem jedan novac, kako ovdje kažu „manguru“, koja je nadjena blizu one kamenite ploče, izpod koje ležao je

Seči ona liepa posudica rimskih oblika. Žalim što mi sav požrtvovni trud, koga uložih u to, da nadjem još koji komad, bijaše uzaludan. Na manguri vidi se u sredini samo urezan kolobar, drugo ništa.

U zamotku XV. je jedan Domitianus, dar g. N. G. Marka.

U zamotku XVI. 3 srebrena komada, dar g. Sl. Vrančića.

U zamotku XVII. 1 komad, što ga nadjoh na ulici.

Svršavajuć svoje izvješće, molim slavno ravnateljstvo, da ne pusti s vida mnogobrojne gradine, koje se nalaze u Bilu i koje ću, bude li sl. ravnateljstvo pristalo, na godinu pretražiti. Ja sam po nalogu sl. ravnateljstva propitkivao za špilje u Bilu, pa mi rekoše, da će ih sigurno biti, da će za nje možda gdje koji pastiri znati, ali kad se uputih sam da vidim, sa stanem 2 žandara, koji mi, upitani, savjetovahu, neka se kanim toga posla, jer ću, ima li špilja, u svakoj naći konjokradica sa 2–3 konja, pa će me ne liepo primiti. Pošto je baš one dane, kako je i u novinama objavljeno, mnogo tih konjokradica u onom kraju vidjeno i uhvaćeno, to se zaista okanih traženja špilja.

U Bjelovaru 10. listopada 1890.

Prof. Gustav Fleischer,
povjerenik nar. zem. muzeja.

2. Mitrovica, dne 24. ožujka 1894. Odmah čim sam primio Vaš list snimih nacrt t. zv. rimskoga groblja u ovomjestnom gradskom poglavarstvu, što mi je gosp. mjernik N. Popović velikom pripravnosću omogućio. Zatim se uputih na lice mjesta i razgledah poblize zemljište; tom prilikom mišljah, da velikog uspjeha pri izkapanju ne može biti, jer je već vrlo mnogo povadjeno! To rekoh i velečastnom g. opatu P. Mileru, koji mi reče, da Vas, veleučeni gospodine tako i izvjestim, pokazav mi ujedno i liepu cijelu staklenu četverouglastu bocu, koju je jedan radnik u zemlji našao. — Poslije sam morao još jednom na lice mjesta, da izpitam starije ljude, što o tom znaju i da sve još bolje razgledam. Sad saznah sliedeće: Starac Mijo Mandušić (Šolić) reče mi: „Iza briega desno izkopali su Talijani prije desetak godina, kad se je drum u Rumu pravio, mnogo zidova od kamena i drži, da je to bila crkva oko 16° duga i 7–8° široka; zidovi bijahu 5–6' debeli. Sav su kamen povadili i za cestu upotrebili! Radili kakovih 20 dana, a zidove barutom lomili.“

Najviše je, veli dalje, kopano na brežuljku, no našlo se je koješta i u nizini. U nizini je nadjena kapelica, u kvadratu jedno 2° velika Mnije, da bi još moglo koješta biti u zemlji, ali da se ljudi odvrćaju od posla zato, što je jako duboko, 1½—2°, jer su ljudi, kopajući jednonabacali zemlje na drugo, pokraj tog ležeće.

II. Pivarević, susjed njegov, potvrdi mi njegove navode, dodajući, da je na tom briegu nadjeno mnogo kamenitih rim. sarkofaga, a i olovnih, medju inima i onaj, što je odnešen u Beč. Njegov otac veli, da je iz starih vremena čuvao komad beza (platna), kog je u rim. grobu našao, misli, da je od pokrova i čudi se, da je toliko godina čvrsto ostalo, bilo je rijedko, poput sita ili rešeta, ali ga je, ne zna kako, nestalo. Veli, da je već mnogo i glavno izkopano, ali bi lahko još što u zemlji, još netaknutoj, biti moglo i to posvuda na okolo.

Trećega sam još pitao starca Jocu Grgetića sa još više ljudi. I ovi potvrdiše gornje, a izkazase nadalje ovo: Kapelicu izkopao je pokojni II. Šimunić, ali nije smio nastaviti rada, dok nije komisija pregledala; kad je ova našla, da su samo šareni zidovi i pod i ništa više, dopusti mu, da sve povadi. Na brijegu izkopano je, rekoše, najmanje 40 sarkofaga, medju njimi onaj u bečkom muzeju, a malo dalje drugi, veliki sarkofag sa mnogo izdubelih slova, koja su još bila crvenom bojom namazana; ovaj da je kupio njetko iz Rume (misle gospoštija) i tamo odnio prije kakvih 30 godina. Jedan olovni imao je, vele, 9 centi težine. Sarkofag, koji je sada u Beču, vele, da je izkopao Marko Švajberić, koji je preko puta Kalvarije. Starac Joca mi pripovjedi, da se sjeća, kada još nitko nije ništa kopao, te da je nekako prije bune (1848.) prvi sarkofag izkopao neki Katić, pak onda za njim svi redom, skoro svake zime sve do sad, samo u zadnje vrijeme nešto redje. I ovi ljudi misle, da sarkofaga i zidova još ima, ali da je teško kopati radi dubljine. Nadjeno je vele raznih stvari (i zlatnih), pa i novaca,

Na licu mjesta sam zatekao 2 radnika, kopajući kanal za Bugare okolo iznajmljenog zemljišta. Taj će kanal iza uskrsa nastaviti upravo kroz taj brežuljak, te sam vrlo ljubopitljiv uspjehu! Ta su dvojica našla one bakrene i bronzane stvari, igle i t. d., koje dadoše gosp. opatu, a mislim, da su sad u muzeju. Rekoše, da je medj njimi bila i njeka pasja glava od dragog kamena (komad stakla, op. uredništva), koji se po noći sjao; misle, da je bio u prstenu,

ali ovog ne nadjoše. Našli su i puno rimskih bakrenih novaca, koje su porazbacali (4 oštećena, slabo sačuvana, dadoše meni). Ja sam jih zamolio, da sve, što od sad nadju, dobro čuvaju. Na jednom su mjestu naišli na same kosti, kojih je mnogo bilo.

Pošto je ovo zadnje vrijeme ovdje neprestano kiša padala i blato bilo, nisam mogao još više o stvari doznati. Osobito žalim, da nijesam imao prilike sa Bugarima govoriti, koji su cijeli taj kompleks preorali. Ovi su lahko i vjerojatno takodjer što naći mogli.

A sad sam slobodan još pridodati svoje vlastite opazke, koje držim za bolje razjašnjenje nuždnim!

A) Čestica katastralna, na kojoj se sve to nalazi, nosi br. 6057. i proteže se od ceste do potoka Čikasa. Od njezinih dielova veći je u nizini, a manji sačinjava brežuljak, koji je važniji.

Nizina je sva preorana i posadjena, zato se tamo, kako mislim, ne bi ni moglo kopati, pošto bi odšteta bila nerazmjerno velika, a ta partija i do sada nije tako važna bila, kao brežuljak, koji sam modrom tintom izvukao, držeć, da bi se jedino u tom obsegu moglo kopati, ako se kopanje preduzme.

Ako uočimo točnije brežuljak, o kom sam do sad govorio, nalazimo, da na njem ima jako mnogo rupâ, potječućih od izvadjenih sarkofaga, rakâ (grobnicâ) i zidovâ. Broj njihov iznaša jamačno preko jedne stotine! Nije mi dakle bilo moguće sve točno na povećanom nacrtu označiti, a nije bilo, bar za sada, ni toli nužno.

Pošto je toliko kopano, držim i ja, da je glavno već izkopano, nu moglo bi lako na sve strane, izmedj do sada kopanoga, još koješta biti. Sa šibkom je ovdje teško tražiti, gdje ima što u zemlji, jer ista svaki čas na ciglu naidje, pošto nije čisto zemljište kao u vrtovih Palanke, nego same zasute ruševine

B) Slobodan sam ovdje navesti, da je prije nekoliko godina na tom brežuljku kopao bivši muzealni ravnatelj g. Š. Ljubić i to mislim, sa malenim uspjehom, a ne znam pravo, ni na kojem mjestu. To je izkapanje trajalo, kako mislim, samo dva dana.

C) Držim, da bi dobro bilo počekati, dok se ovih dana započeti kanal, koji sječe taj brežuljak, dovrši. Tom prilikom bi se dalo laglje prosuditi, da li će se to poduzeće rentirati, premda znam, da se u arheologiji bez žrtava slabo što postizava.

D) Nijesam u stanju поближе označiti mjesta, gdje bi se kopati imalo, jedino mogu spomenuti ovo:

Pošto znam, da je na tom mjestu g. 351., 357. i 358. držan crkveni sinod, to mislim, da je crkva, u kom je obdržavan, mogla jedino biti na mjestu, na kom su gore pomenuti Talijani kopali, jer su tamo najveće i najkompaktnije zidine bile, koje su na žalost izvađene, ali ne znam absolutno, da li sve, ili samo jedan dio. Nije dakle mogućnost izključena, da tih zidova ili podova, kakov nadpis, sarkofag u blizini crkve, kakovih stvari i t. d. još i danas u blizini na okolo ima. To je razlog, za što bih ovo mjesto favorizirao i to tim više, što su gore pomenuti Talijani samo kamen što brže vadili, neobaziruć se na isto drugo.

Koliko bi se moglo osim toga na drugih mjestih kopati, osobito tamo, gdje su povećane partije netaknute, zavisi naravno o raspoloživu novcu, vremenu i prvom uspjehu, koji bi se pokazao.

Reasumirajući dakle sve, velim: „Velike nade neimam, ali nijesam sasama bez iste“.

Pošto sam tim iscrpio meni poznato građivo o tom predmetu, završujem ovaj izvještaj, žaleći, da mi vrijeme i okolnosti ne dopustiše, da bude potpuniji, kako bih želio sebi na zadovoljstvo, a znanosti na uhar.

Bilježim se osobitim štovanjem Vaš

Ignjat Jung,

učitelj i muzealni povjerenik.

P. S. Nadjena su ovih danâ dva novčana funda*, ali jih poradi kiše ne mogoh jošte pregledati; budućim listom поближе.

2. Kostajnica, dne 1. prosinca 1892.

U Viestniku broj 2. t. g. saobćih Vam, da su nadjeni u Bos. Kostajnici tragovi vodovoda, a bez dvojbe iz rimske dobe. Obzirom na tragove vodovoda obećah Vam, da ću nastojati, da odkrijem i tragove rimskog grada.

Slučaj htjede, da se je ove godine pravio vodovod u Bos. Kostajnici i to iz vrela Bubnjariće, za koje sam naslućivao, da su ga Rimljani za vodovod upotrebljavali. Kod vrela nadjeni su u dubini od 1 m. ostanci rimskih cievi od dobro pečene ilovače, te lipove i jelove daske, koje su pod zemljom u vodi dosta dobro uzdržane. Rimski je vodovod do 80 cm. pod zemljom, a cievi (0'30 duge, a 0'15 u promjeru) su kamenom prezidane. Vodovod se je pro-

tezao izpod brda nuz sadanju glavnu cestu, te mu se je trag kod škole izgubio. Kopanjem novoga vodovoda naidjoše mu radnici opet na trag pred malom kućom trgovca Jose Čurića, te opet na trgu (čaršiji). Ova dva traga pokazuju pravac, kojim je vodovod išao i to od zapada k iztoku k rieci Uni.

Una pod Kostajnicom ima na desnoj obali rukavac Unicu, a komad zemljišta med Unom i rukavcem joj spada pod Hrvatsku, dakle posjed je građana kostajničkih. Na pomenutom zemljištu nalazi se kost gradina i više državnih sgrada, opasnih s bos. strane zidom. Izpod ovih sgrada nalaze se nuz Unu tragovi rimskog grada, dakako sasvim pod zemljom, te se na iste naidje samo za vrijeme obradivanja; a vodovod ide upravo prema ovomu mjestu. Da su tragovi toga grada došli tako duboko pod zemlju biti će uzrokom poplava rieke Une, te zidanje gradine i ostalih sgrada, za koje je bez dvojbe i kamenje rimskoga grada upotrebljavano, kao što nekoji tesanci u gradini svjedoče.

Nadpisom za sada nije se ušlo nikakovim u trag. — Odkapanjem zidina naišlo bi se zaista i na mnoge spomenike iz rimske dobe; a tim bi nam se i jasnija slika celog grada pokazala, koj obzirom na položaj mu nije bio neznatan.

Jakov Pavelić,

učitelj i muz. povjerenik.

3. Kutina, dne 31. listopada 1892. . . . .

Kod Kutine na rudini Fratricica odkrio sam rimski grad, gdje ću još tečajem budućega mjeseca izkapanje preduzeti dati.

Sa osobitim štovanjem

Despot Teodorčević, muz. povjerenik.

4. Kutina, dne 21. prosinca 1892.

Na velecijenjene upite od 15. prosinca 1892. čast mi je sljedeće odgovoriti:

1. Pronadjeni rimski fundamenti nalaze se na privatnomu zemljištu, no nisu ove godine zasijani, jer sam zamolio ljude, neka dozvole, da iztražne pokusne izkopine još ove godine provedem, na što su svi pristali. To isto javio sam kr. kot. oblasti, i ta je dala proglasiti, da se moj podhvat svestrano štititi ima.

2. Da su ostanci rimski fundamenti, poznajem po materijalu, jer sam bio sa gosp. prof. Šimom Ljubićem, kao asistent kod izkapanja fundamenta Servicija (?) kod Petrovasela. A da se i Vi o tome osvjedočite, šaljem Vam

* U Hessendorfu i iza bolnice.

danas tri komada materijala. Veći crijep i mozaik nadjen je na Fratriciji, dočim je manji crijep nadjen na oranici Crkvište, 1/2 sata dalje od Fratricie. (Komadi su rimski. Op. ur.).

3. Cigle, koje su ljudi dosele vadili, dugačke su 2 cipele a široke 1 cipelu.

4. Fundamenti se ne vide, jer se gore nad njima težači, s toga Vam ne mogu nacrtati, kakov je bio oblik dotične gradine ili grada; ali je prostor, koji zauzimalju, prilično velik; 1/2 sata hoda daleko nalazi se na prekriz isti materijal; gdje godj čovjek zakopa, nalazi se ili fundamenat ili ovakov mozaik, kakov Vam jedan primjerak šaljem.

5. Dosele se nije našao ni jedan kamen sa napisom, a isto tako nadjena cigla nije imala nikakva napis. U ostalom nije se mnogo ni iztraživalo, izuzam što sam ja nekoliko pokusnih jamâ kopati dao. Tom zgodom nadjeni novci i predmeti odaslani su narodnomu muzeju u Zagreb. Navlastito bio je jedan nakit kolâ veoma zanimiv, i toga sam poslao narodnomu muzeju.

6. Na više mjesta ori se izpod koraka, te slutim, da će tamo biti kule ili podzemni kanali.

7. Jedan sat od Crkvišta medju Repušnicom i Kutinom na oranici Lipa nalazi se također znakova isto ovakova materijala, a i novaca, koje sam poslao muzeju u Zagrebu.

U Kutini, dne 21. prosinca 1892.

Despot Teodorčević,

mjernik, povjerenik narod. muzeja.

5. **Sisak**, dne 4. srpnja 1895. Veleslavno arheološko društvo odlikovalo me je čašću povjerenika toga društva za grad Sisak. Zahvaljujući na odlikovanju obećajem, da ću uz svoje slabe sile sav mogući trud uložiti u korist toga društva.

Već sada imadem priliku prerisati dati jedan nož iz dobe križarskih vojna, što će u arheološko glasilo dobro pristati. Taj nož nadjen je u Pokupskom, a sada je predmetom naše školske zbirke starina. U Pokupskom dalo bi se još koješta vriedna naći, a čujem, da tamo neki trgovac imade nešto sakupljenih starina. — Prije kojih 30—40 godina nadjena je u Pokupskom dobro sačuvana daščica i na njoj pet kovnih utisaka (figura). Od tih pet utisaka srednja medju njima jest „Siscia“. Ova daščica nalazi se danas u peštanskom muzeju već od više godina, a kako je tamo dospjela — ne znam. Pri potraživanju pismenih podataka za povjest grada Siska, namjerio sam se na pisca arheologa, koji

spominje rimske starine iz Pokupja, pa i tu daščicu, koju u velike cieni, jer drži, da je to komad ili stranica bogato urešenog kovčezica, u kojem su se čuvali razni rimski novci, a uredi kovčezica bijahu trinaest kovnih utisaka (figura), a pod svakom figurom ime kojega grada, gdje su se rimski novci kovali. Čujem također, da se u Sisku nalazi jedan kalup rimski, u kojem su novci kovani bili. U Sisku moći će se još uvijek štogod valjana naći, osobito u mjesecu srpnju i još više u kolovozu, kada Kupa spadne. Kada bi ja koju svotu društvenoga novca za kupovanje starina na razpolaganje imao, djeca bi po Kupu i bolje pretraživala pijesak, znajući, da će valjanu stvar kod mene moći unovčiti. — Mnogi spomenici sa napis, mnoge druge starine, osobito pako rimski novac, otišao je sve u bezcijenu u tuđinstvo.

Prošle godine bijah počašćen visokim posjetom; u mojem stanu potraži me, ne znam čijom preporukom, Nj. prejasnost Ernest princ Windischgrätz, putujući iz Sriema na potraživanju starina, te ponuka i mene, da se dadem na posao, pa da ga o uspjehu češće izvješćujem. Ja Nj. Visosti rekoh, da ga mogu izviestiti, ali predmet bi mu mogao samo onda priposlati, kada bi imao dva primjerka, jer znam, da niči je smeti, pa da i je smeti, ne bi bilo patrijotično vriedne stvari, kojih možda naš muzej ne bi imao, izvan domovine šiljati. — Uz sve to budi mi dozvoljeno još jedno upitati: Je li veleslavnomu predsjedničtvu poznato, u kojem se stadiju nalazi sada arheološko društvo „Siscia“ u Sisku? Ja držim, da je to društvo zaspalo, jer se o njem već više godina ništa ne čuje, nu pri tom ipak znam, da je u sisačkoj banki i danas nešto novca, glasećeg na „Sisciu“ u pohrani. Pošto predsjednik toga društva i danas živi i to pogl. gosp. Mavro Milčić, to bi veleslavno arh. društvo u Zagrebu moglo zahtjevati, da se novac izravno njemu ili meni kano povjereniku izruči.

U Sisku mogla bi se iskapanja nastaviti i tako bi se ja na skoro mogao pohvaliti, da se je uspavani mar za arheološke interese u Sisku opet probudio.

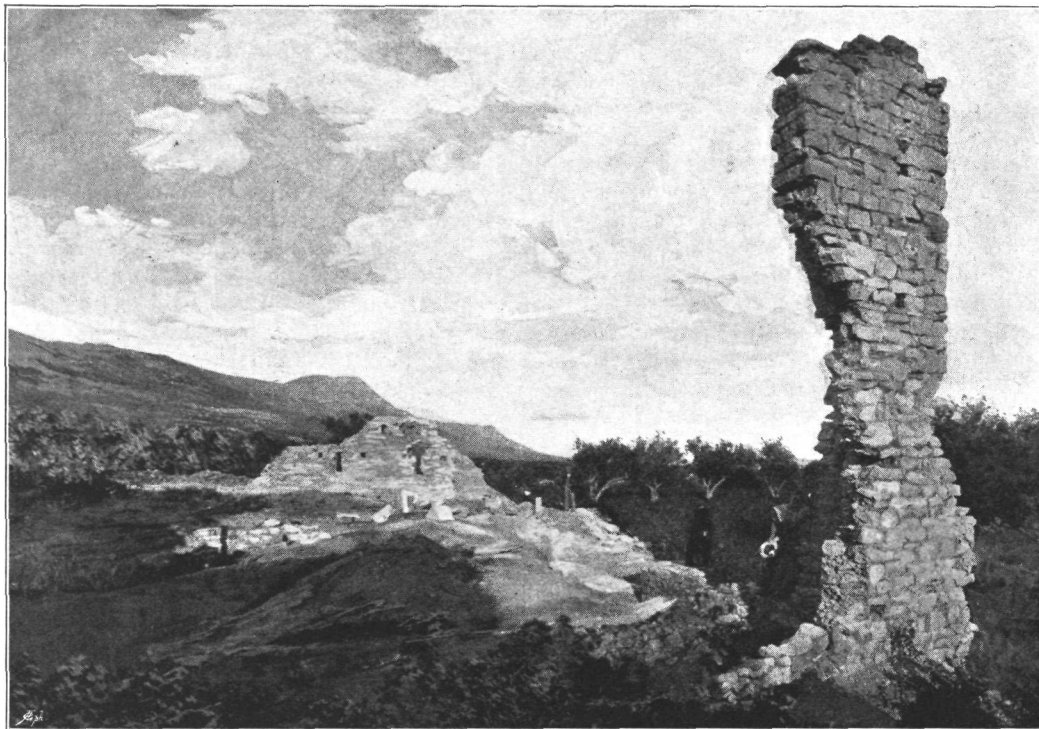
F. Hefele,

građj. učitelj i pravi član pedagog. zbora.

6. **Iztraživanja „Bihača“**. Otrag malo vremena „Bihač“ je započeo svoju djelatnost izkapanjem na mjestu zvanu „Rižinice“, u Ropotini medju Solinom i Klisom. Tu je još god. 1891. našast već obielodanjeni nadpis bana

Trpimira, a vidjalo se i vidja dan danas na istom mjestu starinskih zidova. To je dalo slutiti, obzirom na viesti Farlatijeve (Illyr. Sac. III. p. 50.) i njegova nagadjanja, da je upravo na tom mjestu mogao biti manastir, koji spominje Trpimirova listina iz god. 852. „construxi monasterium, ibique catervas fratrum adhibui“ (Rački: Documenta pag. 3.). Da se glede toga bude na čistu, društvo je u drugoj polovici svibnja t. g. započelo izkapanja na

započelo tek. srpnja u Kaštelanskom polju, na mjestu, zvanom „Miri“, gdje se je po još živoj u narodu predaji podizao znameniti manastir sv. Petra od Klobučca. O tom manastiru imade važnih viesti kod Tome Arcidijakona (izdanje Račkovo str. 206) i kod Lučića (Memorie di Traù p. 428, 497.). Tu su kroz tri tjedna izkapanja toliko napredovala, da su ogoljeni zidovi do polovice crkve, a nešto i samostana. Našlo se je komadića stupova, ka-

Sl. 161. Razvaline crkve sv. Petra od Klobučca, blizu Kaštela staroga u Dalmaciji.

tom mjestu, pa je već kroz malo dana bila odkrita ciela jedna mala crkva na jedan brod i našasto nekoliko grobova, pokritih pločami s rimskih kršćanskih sarkofaga, a naokolo se odkrio početak sgrada, što pripadaju manastiru. Našlo se je takodjer nekoliko komada ornamentalnih iz 9. ili 10. vieka. — Dalnje izkapanje moralo se za čas obustaviti, pošto mlado društvo razpolaze vrlo čednimi sredstvi, a u ovom položaju sve su na okolo vinogradi u snazi, i to na nezgodnom obronku uvale, kroz koju teče potok Rupotina.

Daleko zamašnjije su izkopine, što je društvo

pitela i mozaika. Crkva je bila na tri broda i dosta prostrana. Nad ruševinami je naslagan ogroman materijal, ali uzprkos tomu izkapanja liepo napreduju, a to zaslugom Novljana, koji sami bezplatno odvažaju na kolih materijal do morske obale, te društvo ne troši, do li samo na radnike, koji kopaju. Da je društvo sbilja pogodilo na znameniti manastir sv. Petra, o tomu već sada ne može da bude dvojbe, jer po veličini crkve daje se zaključiti, i na prostranost manastira, u kojem se je s toga mogao, kako svjedoči Toma Arcidijakon, udobno smjestiti kralj Bela IV. „cum magno diversarum

gentium comitatu“, kada je putovao po Hrvatskoj „sui regni revisendo confinia“, i tu ostao „multis diebus“. — Ovaj manastir s crkvom, po svjedočanstvu Lučića, porušio je Trogirani g. 1419. i vjerojatno ju tada oplienio, prenievši sve, što bijaše važna i uresna u svoj grad. Obzirom na tu okolnost, Eitelbergerovo mnjenje, koji, glede dvaju vratnih stupova, uzidanih u kolegijalnoj crkvi trogirskoj, veli, da su prenešena iz Bihaća ili sv. Marte, moglo bi se daleko većom vjerodostojnosti upravititi na crkvu sv. Petra od Klobučca, pošto arhitektura

tih dvaju komada odgovara bolje vremenu, u kojem je crkao ovaj manastir, nego li vremenu crkve sv. Marte, gdje se također vidi ruševina, ali ne onako znamenitih, kao kod sv. Petra.

Žalibože, i ovdje će se domala obustaviti izkapanje s istoga razloga, što gore navedosmo glede „Rižinica“, pa se preporuča hrvatskim rodoljubom, da se sjete mladoga društva „Bihaća“, neka uzmogne nastaviti svoj već tako liepimi nadami započeti rad¹.

Spljet 1. kolovoza 1895.

Fran Bulić.

SITNE VIESTI.

— **Podpora kr. zemaljske vlade za izdavanje „Viestnika hrvatskoga arheološkoga društva“.** Uprava hrvatskoga arheološkoga društva došla je do uvjerenja, da joj neznatni godišnji dohodci ne dopuštaju, da i nadalje izdaje svoj časopis, za koji se je zadnjih godina morao potrošiti jedan dio društvene glavnice. Da sasvim ne prestane privremeno prekinuto izdavanje „Viestnika“, kojemu je zadaća, da izpuni osjetljivu prazninu u hrvatskoj znanstvenoj književnosti i da zastupa interese važnoga zemaljskoga zavoda, obratila se je društvena uprava kr. zemaljskoj vladi s molbom za subvenciju. Vlada se je odazvala ovoj molbi i doznala za godinu 1895. svotu od 600 for. kao podporu za izdavanje časopisa.

— **Važna naredba kr. zemaljske vlade u pogledu čuvanja starih gradjevinih spomenika.** Kr. zemaljsko-vladin odjel za bogoštovje i nastavu izdao je na predlog ravnateljstva arheološkoga odjela narodnoga muzeja naredbu na kr. županijske oblasti i gradska poglavarstva, koju poradi njezine važnosti ovdje u cielosti donosimo:

Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, odjel za bogoštovje i nastavu.

Br. 1615.

Svim kr. žup. oblastima i gradskim poglavarstvima.

Pošto se je više slučajeva sbilo, da su se bez daljnega pitanja, imenito u javne svrhe, pregradjivali i rušili danas u vlastnosti občina stojeći stari gradovi (kasteli), kojima obiluju

osobito oni dielovi Hrvatske, kuda se je nekož protezala vlast kneževa Zrinskih i Frankopana, a tim su propali gdje koji gradjevni spomenici od historičke važnosti, to nalazi kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovje i nastavu, kojoj je po njenoj prosvjetnoj zadaći bditi nad čuvanjem svih spomenika arheološke vrijednosti, upozoriti sve kr. županijske oblasti i sva gradska poglavarstva, da svagda, kad se radi o rušenju ili pregradjivanju starinskih gradjevina, o tome najprije izvieste kr. zemaljsku vladu, odjel za bogoštovje i nastavu, te za to izhode naročitu dozvolu.

O tomu se obavješćuju (županijske oblasti) znanja i daljnog uređivanja radi, (a gradska poglavarstva) znanja i obdržavanja radi.

U Zagrebu, dne 31. siečnja 1895.

Grof Khuen-Héderváry.

— **Museum Nugent.** Medju najvrijednije stečevine arheološkog odjela narodnog muzeja novijega doba spada zbirka Nugentova. Ovom zbirkom se je hrvatski arheološki muzej obogatilo i povećao tako, da možemo slobodno reći, da s obzirom na broj i ljepotu antiknih skulptura dolazi naš muzej odmah iza bečkoga dvorskoga muzeja u cijeloj austro-ugarskoj monarkiji. Laval grof Nugent bio je osobiti ljubitelj i sakupljač starina, pa mu Ferdinand I., kralj obiju Sicilija nije mogao bolje nagraditi pomoć, kojom mu je omogućio povratak na očinsko prijestolje, nego dozvolom, da može po miloj volji pretražiti klasično tlo njegove države, a što nadje, da može za sebe zadržati. Osobito

¹ Obširnije i potpunije izvješće o radu „Bihaća“ je u štampi, te će biti u svoje vrijeme od društvene uprave objelodanjeno. Op. uredn.

uspješno kopao je Laval grof Nugent u Traettu (Minturnae), gdje je izkopao nekoliko većih kipova, množinu poprsja, glava, basreljefa, vaza i drugih predmeta. Budući, da su sve nadjene starine bile oštećene, poslao je grof Nugent cijelu zbirku u Mletke na popravak kiparu Paronucciju. Mramornim antiknim kipovima nadomjestio je Paronucci manjkajuće dijelove iz sadre, ali restaurisanje kipova nije osobito uspjelo, pače restaurisanju za volju su antikne česti gdje gdje još više stradale. Njeko vrijeme bila je ta restaurisana zbirka izložena u Mletcima u palači Pisani, a onda prevežena na Trsat grad u lijevu kulu, gdje su ove starodrevne umjetnine bile ponovno izvršene stradanju, jer je kula dugo vremena bila bez krova; naročito su stradali nadomješteni sadreni dijelovi. Velikoj ljubavi i brizi presvijetlog gospodra. Isidora Kršnjavoga, predstojnika odjela za bogoštovje i nastavu, za razvoj arheološkog odjela narodnog muzeja ima se zahvaliti, da je ova znamenita zbirka nabavljena troškom kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade za arheološki muzej u Zagrebu. Ne možemo premučati ni hvalevrijednu patriotsku spremnost samoga vlasnika zbirke g. Artura grofa Nugenta, koji je ovu zbirku našem muzeju ustupio, premda je znao, da bi ju i drugdje rado imali i možda još skuplje platili. Budući, da će cijela zbirka u svoje vrijeme biti stručnjački opisana, spomenuti ću ovdje samo znamenitije i vrijednije komade¹: Šest velikih kipova: Arijadna iz parkoga mramora, sjedeća na pećini, visina 1'50"; Silen 1'80"; Ganimed 1'60"; za koga da je bavarski kralj Ljudevit nudio grofu Nugentu 50.000 maraka; Afrodit 1'60"; Satir sa frulom 1'17"; portretna ženska statua 1'30", sprijeda preradjena; zadnjih pet iz bijeloga grčkoga mramora, dobre su kopije grčkih originala. Osim ovih velikih statua ima više manjih statua također iz bijeloga grčkoga mramora: Apolo sa kitarom, Dioniz, Silvan, Higieja, Nika (?), sjedeća muza, na lavljoj koži spavajući Eros i t. d. Među glavama je ponajbolja glava Apolonova i glava Heraklova od zada zagrnuti lavljom kožom, obje iz bijeloga mramora, a od poprsja: carevića Lucija Vera. Među reljefima, koji su ponajviše sa sarkofaga, najvrijedniji je reljef, koji nam prikazuje porođenje Dionizovo i onaj, što nam prikazuje Meleagrov lov. Od arhitektonskih fragmenata su lijepe radnje

jedan ogromni i dva manja jednaka rimsko-korintijska kapitela iz bijelog mramora. Zbirka antiknih vaza je dosta brojna, ali ljepotom se ističe jedino jedan krater sa krasnim crvenim figurama na sjajnom crnom dnu. Uz tolike antikne komade pristaju još mnogi staro-romanski predmeti iz srednjega vijeka. Svrha ovim redcima je samo upozoriti šire općinstvo na ovu važnu stečevinu narodnoga muzeja, a znanstvenu njenu vrijednost će ocijeniti doskora stručnjačko pero u našem Viestniku.

Jos. Purić.

— **Nabava dvijuh specijalnih numizmatičkih sbiraka za narodni muzej.** Zabilježiti nam je preznamenite darove bogoštovno-nastavnoga odjela kr. zemaljske vlade, što ih je prikazala numizmatičkoj sbirci arheološkoga muzeja. Ovoj je sbirci u prvomu redu zadaća, da prikaže što vjerniju sliku novčanih prilika, koje su u hrvatskim zemljama u razno doba vladale, te da prikupi sve, što god se u toj grani na iste zemlje odnosi. Stoga treba, da u njoj budu što potpunije one serije novca, koji je nekada kolao po našim krajevima i onih spomeničnih novaca, koji spominju osobe ili događaje, koji su bud u kakovom odnošaju s našom domovinom. Kako je stanje modernih dielova muzejske numizmatičke sbirke ovim zahtjevima slabo odgovaralo, moralo se je nastojati, da se najosjetljivije praznine iz-pune nabavom što potpunijih specijalnih sbiraka. Visoki vladin odjel za bogoštovje i nastavu, osvjedočen o temeljitosti tih postulata, nije propustio sgodnih prilika, koje su mu se sdesile, te je kupio dvie takove sbirke. U jednoj, koja je negda bila dielom glasovite sbirke kneza Montenuova, arpadski su novci, koje su kovali ugarski kraljevi i vojvode počam od svetoga Stjepana do godine 1301. Osim novaca, kovanih za Ugarsku, koji su naravno bili u tečaju i u hrvatskim zemljama, ima tu i liep broj takovih, koji su se kovali za Hrvatsku (moneta regis ili ducis p(ro) Slavonia). Ova toli savršena sbirka od preko 2000 komada, u kojoj je mnogo izvanrednih rariteta, kupljena je od tvrdke Adolph Hess Nachfolger u Frankfurtu na Majni za 4200 for. — Dočim Montenuovova sbirka predstavlja novčane prilike u Hrvatskoj od XI. do početka XIV. stoljeća, u drugoj su zastupani novci, koji su rabili u zadnjim stoljećima srednjega vieka sve do po-

¹ Potpuniji popis zbirke vidi u *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen* V. str. 141.—174.

od dr. Roberta Schneidera: *Antikensammlung auf Schloss Tersatto bei Fiume.*

četka XIX. stoljeća po hrvatskom Primorju i Dalmaciji. To je sбирка Dra. Gjura Cattija na Rieci, jedna od najznatnijih privatnih kolekcija mletačkih i dalmatinskih novaca. Na predlog muzejske uprave visoka je vlada dozvolila 6000 for. za nabavu ove sбирke, kojom se je tako znatno popunila mletačka partija muzejske numizmatičke sбирke, da se sada može smatrati jednom od najvećih postojećih sбирaka mletačkih novaca. Cattijeva je sбирка sastojala od četiri diela. U prvomu, u kojemu su mletački novci od početka kovanja do propasti republike, osobito se iziće veliki broj zlatnih novaca (161 komad), među kojima ima izvanredno vrijednih komada, bilo poradi težine kovine. Jedan komad Ljudevita Manina teži 40 cekina, a ima po više komada, koji teže između 2—20 cekina. — Drugi dio sačinjavaju mletačke i muranske ozele, koje su duždevi, u znak svoje ovisnosti, od godine 1521. svake godine kovali, da s njima darivaju plemstvo. Ime „osella“ dolazi od rieči „ucelli“ t. j. ptice (jedna vrst pataka), koje su duždevi prije ovoga odkupa u novcu bili dužni u ime danka plemićima dati o božiću iz svojih lovišta kod Torcella. Ova je sбирka tako savršena, da joj malo ima premica, te joj fali samo sedam godišta, dočim je više godina zastupano u poviše varijanata i u veoma riedkim zlatnim otiscima. — U trećemu dielu, koji je dr. Catti muzeju poklonio, ima 165 što zlatnih, što srebrnih, što bakrenih spomeničnih novaca na razne događaje i znatnije muževe mletačke. — Osobito je važan po nas četvrti dio Cattijeve sбирke, u kojemu su novci i spomenice dalmatinskih gradova. Među njima najljepša je partija kotorskih novaca, kojih u tolikom broju i raznoličnosti valjda nema ni jedna javna ili privatna sбирka. — Kod nabave objih sбирaka naročito se može sa zadovoljstvom iztaknuti, da u muzejskoj sбирci ogromne većine novaca dosele nija bilo, tako da je nastalo veoma malo duplikata. Muzej sada ima dvie veoma lijepe specijalne sбирke, koje će mu služiti na čast i koje će biti lahko uz razmjerno neznatniji trošak dalje popunjavati.

— **Darovi etnografskoj sбирci arheološkoga muzeja.** Ova je sбирka postala iz darova rodoljubivih Hrvata i jedino se darovima popunjuje. Boraveći dulje vremena u tuđini sjeti se po koji čestiti sin domovine, te joj na povratku ponese na dar zanimivih predmeta, kako bi si i drugi Hrvati, koji nemaju prilike putovati po dalekomu svijetu, mogli

stvoriti sliku o kulturnim prilikama eksotičnih krajeva. Tako je dični naš zemljak gosp. Dragutin Lerman iz Požege, koji upravlja jednom pokrajinom afrikanske Kongo-države, sabrao i darovao muzeju veliku sбирku etnografskih predmeta onih predjela, vrijedan mnogo tisuća forinti. Prigodom svojega boravka u domovini prošle je godine tu sбирku opet popunio liepom kolekcijom od preko 100 predmeta iz Kvangopokrajine. Najzanimiviji od ovih novih komada biti će veoma staro propelo, koje je služilo jednomu afrikanskomu poglavici kao fetiš. G. Lerman misli, da ono potiče iz dobe, kada su Portugizi prije jedno 2—300 godina pokušali među afrikanskim crncima uvesti kršćanstvo. — Osim g. Lermana doprinesoše i drugi neki Hrvati svoj prinos na žrtvenik domovine. Napose valja iztaknuti darove gg. Mirka Breyera iz Križevca (predmeti iz Arabije) i A. Ružića sa Rieke (predmeti iz Zanzibara). — Godine 1891. im se pridružiše g. Ivan Stunić sa Rieke sa liepom kolekcijom predmeta, sabranih po istočnoj Africi i Madagaskaru i gosp. Stjepan Tisljar, konzulatski činovnik u Shanghai-u u Kini, koji je na povratku u domovinu poneo muzeju na dar ukusno izradjenu kinezku lulu za opijum i više riedkih etnografskih predmeta, koji rabe divljim plemenima na otoku Formozi, godine 1895. g. Mijo Kovačić, častnik c. i kr. ratne mornarice sa ovećom sбирkom predmeta sa Salamonskih otoka u Australiji, a prije nekoliko nedelja popunio je g. prof. Milan Marek u Osieku Lermanovu sibirku, darovavši velik broj predmeta, što ih je sabrao njegov brat Franjo, rodom Vinkovčanin, častnik u službi Kongo-države, prigodom ekspedicije na Ubangi-Bomu u Kongo-državi 1893/1894., iza koje je siromak umro u Lukungu (11. prosinca 1894.).

— **Bizovački brončani depot.** Ivan Bošnjak, seljak iz Bizovca, orao je 19. kolovoza 1895. svoju njivu Lepodrevci, nedaleko sela Bizovca na desnoj strani ceste, koja vodi u Osijek. Zaorav nešto dublje nego obično, zapne mu plug o nešto tvrdoga. Ne budi lijen, počme Ivan kopati malom otkom, a njegov sluga rukama i iskopaše nekoliko komada bronca i do 80 komada različitog brončanog orudja. Još iste večeri prosuo se u brzo po selu glas o tom čudnovatom našašću, začuo za to i revni povjerenik arheološkog muzeja g. Luka Čosić, prihodarnik bizovačkog vlastelinstva, te podje do Bošnjakove kuće, da razvidi nađjene predmete i da jih saćuva za narodni muzej. Dne

21. kolovoza uputi se gosp. Čosić sa Ivanom Bošnjakom i nekoliko radnika na spomenutu njivu, da dotično mjesto, gdje su se starine našle prekopa i iztraži. Trud jim se lijepo naplatio, jer su našli još mnogo bronzanih predmeta. Dok su oni još kopali, dodju onamo kustos osječkog gradskog muzeja g. Vjekoslav Celestina i numizmatičar i sabirač starina g. C. F. Nuber, te su i oni prisustvovali iskapanju do kraja. G. L. Čosić dađe sve nadjene predmete prenijeti u vlastelinski dvor u Bizovcu, gdje jih je g. Nuber očistio i razvrstao. — O tom je našašću g. Čosić odmah obavijestio ravnateljstvo arheološkog odjela narodnog muzeja, koje je izaslalo onamo pisca ovih redaka. Muzejski izaslanik je najprije nadjene predmete sve pregledao, a zatim dao nalazište ponovo pregledati i našao još nekoliko dobro sačuvanih keltova i ulomaka zemljanog posudja. Cijelo našašće, izim par komada, koje je prije dolazka muzejskoga izaslanika kupio u sluge Bošnjakovog g. Nuber, nabavio je i o svom trošku poslao na dar arheološkom odjelu narodnog muzeja gospodin Gustav grof Normann-Ehrenfelski, vlastelin bizovački, gdje je sada kao njegov dar pohranjeno. Sudeći po množini predmeta samih, po količini bronzane mase i po pečenoj zemlji na nalazištu, moglo bi se zaključiti, da je na tom mjestu bila ljevaonica, što bi se za sigurno utvrditi dalo tek onda, da su se i za ljevanje nuždni kalupi našli. — Našašće se sastoji iz 149 različito ornamentovanih srpova, 136 različito ornamentovanih keltova, 7 palstaba (1 u g. Nubera), 7 fragmenta mačeva, 1 bodeža, 8 vršaka kopalja, 2 pile, 1 britve (?), 2 ornamentovane narukvice, 2 obične narukvice, 1 lijepo ornamentovane igle ukosnice (vlastništvo g. Nubera), 3 komada štitova okova, 16 komada bronzane mase. Osim toga je nadjena u blizini množina ulomaka zemljanog posudja. Jedan tučani komad, koji nalíči balčaku od mača, valjda ne potiče iz iste dobe, te je valjda prigodom našašća slučajno dospio ovamo. Ukupna težina bronca i bronzanih predmeta iznosi do 112 kg.

Opis ovoga znamenitoga našašća sa slikama donijeti će „Viestnik“ za godinu 1896.

Josip Purić.

— **Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu.** Naredbom bogoštovno - nastavnoga odjela kr. zemaljske vlade, br. 7816 od 9. srpnja 1892. nabavljene su od tvrdke formatora i modelera britskoga muzeja D. Brucciani et Comp. u Londonu za arheološki odjel narodnoga mu-

zeja sadrene kopije Parthenonovih skulptura (Elgin marbles), koje se nalaze u britskom muzeju. Kopije, koje su stajale do 8000 for., privremeno su smještene u jednoj dvorani obrtne škole. Prošle godine nabavljen je oveci broj sadrenih otisaka od znatnijih antiknih kipova, poprsja i reljefa kod raznih formatora u Londonu, Parizu, Berlinu, Kölnu, Monakovu, Beču i Rimu, te su ovi smješteni u posebnoj dvorani nove srednjoškolske sgrade u Zagrebu.

Vlada je tim liepim nabavama udarila temelj muzeju sadrenih kopija najznatnijih umotvorina klasičnih naroda, koji će moći dobro poslužiti studiju arheologije na zagrebačkom sveučilištu, te koristno djelovati na estetsko izobrazivanje hrvatskoga naroda. Bilo bi željeti, da se uzmogne započeto djelo nastaviti i dovršiti. Zato bi neobhodno nuždno bilo, da se namaknu sredstva za gradnju dostojne prostora sgrade, u koju bi se mogao smjestiti uz muzej sadrenih otisaka još i arheološki muzej, kojemu sadanje prostorije u akademijinoj palači već davno ne dostaju.

— **Bihać, hrvatsko društvo za iztraživanje domaće povjesti u Splitu.**

Svrha je ovomu društvu, koje je započelo početkom godine 1894. svoje djelovanje: „iztraživanje domaće povjesti na temelju starih izvještaja, kamenih i inih spomenika i pučke predaje, te sabiranje, čuvanje i obradjivanje tih spomenika“. Preporučamo društvo, kojim ravna prokušana sila, monsignor Fran Bulić, hrvatskomu občinstvu, da ga što izdašnije podupre. Članovi utemeljitelji plaćaju 25 for. jedanput za uvijek, a godišnji 3 for. na godinu.

— † **Vaclav Radimský.** Bosansko-hercegovački zemaljski muzej pretrpio je težak udarac smrću Vaclava Radimskog, jednoga od najrevnijih svojih pokretača i suradnika, koji je 27. listopada 1895. u Sarajevu naglom smrću u 64. godini života umro. Pokojnik, rodom Čeh, prije mnogo se je godina počeo baviti prahistorijskom naukom. Njegova iztraživanja i izkapanja oko Wiesa u Štajerskoj, gdje je mnogo godina boravio, pri kojima mu je uputo bio na ruku kustos dvorskoga muzeja u Beču Szombaty, poznata su širemu znanstvenomu svijetu. Prešavši u Bosnu, gdje je primio službu rudarskoga satnika, uz svoje je zvanične poslove posvetio pažnju i starinama, kojih tamo toliko ima. Proputovavši više puta Bosnu i Hercegovinu i uzduž i poprieko, nikada se nije vraćao praznih ruku za bosansko-hercegovački muzej. Za organizovanje prahistoričkoga iztra-

živanja u onim zemljama udario je temelj popularno-znanstveno pisanim djelom „Predhisto-rička nalazišta, kako se pretražuju i kako se „s nagjenim predmetima postupa, s osobitim „obzirom na Bosnu i Hercegovinu. Sarajevo 1891.“ (Izašlo i u njemačkom jeziku). A što da rečem o Radimskovim iztraživanjima? Spomenem li Srebrenicu, gdje je našao i pomno pretražio ostanke rimskoga grada Domavije sa rudokopom, Jezerine kod Bišća, gdje je pretražio nekropolu, veoma srodnu sa grobljem u našem Prozoru kod Otočca i Gornji Butmir kod Sarajeva, gdje je rukovodio pretraživanje velevažne neolitičke naselbine, to sam spomenuo samo malen dio pokojnikovih zasluga po prahistorijsko iztraživanje zemalja našega naroda. Radimskova iztraživanja na znanstvenom polju pribavila su mu obćenito priznanje stručnjaka, njegova vesela ćud i naravni humor, kojim je znao razigrati i najozbiljnijega čovjeka, pribaviše mu simpatiju i prijateljstvo svakoga, koji ga je sreću imao poznavati. Lahka mu bila zemljica!

— † **Giambattista de Rossi**, najglavovitiji kršćanski arheolog, preminuo je 20. rujna 1894. u sedamdeset i trećoj godini života. U ranoj mladosti već dao se De Rossi na iztraživanja najstarijih kršćanskih grobišta Rima i na proučavanje i sakupljanje gradiva o životu, djelovanju i smrti prvih kršćanskih uglednika. Bilo je i prije De Rossija kršćanskih učenjaka koji su se bavili samo kršćanskom arheologijom, ali rad njihov nije bio strogo znanstven; nije bio kritičan, te se punim pravom može De Rossi nazvati osnivačem i ocem kršćanske arheologije, osnovane na strogoj znanstvenoj i kritičnoj podlozi. Da se valjano pripravi za svestrano iztraživanje staro-kršćanskih spomenika De Rossi nije proučio samo sredovječne itinerare pobožnih kršćanskih putnika i sabrao marljivo pismene podatke kršćanskih pisaca prvog stoljeća, nego je sam proputovao velik dio Europe i istočnih krajeva i pohodio sva mjesta, koja su u prvim vijekovima kršćanstva važnija bila. Njegovo neumorno nastojanje, da prikaže u potpunoj slici razvoj najstarijega kršćanstva sred poganskoga svijeta, uspjelo mu je potpuno. Otkriće katakomba sv. Kalista i mnoga druga otkrića učiniše ga već slavnim, a njegov opsežni rad na polju kršćanske arheologije je neprocijenjiva riznica za svakoga prijatelja kršćanske starodrevnosti. Ne možemo ovdje nabrajati stotine njegovih učenih rasprava, neka nam je dozvoljeno spomenuti samo

najvažnija djela njegova, koja ga učiniše neumrlim i kršćanskoj arheologiji nenaknadivim, a to su „Roma sotterranea“, „Musaici“, „zbirka kršćanskih napisa Rima“, koja ostade nedovršena i napokon „Bulletino di archeologia Cristiana“, koji je on oživotvorio i koji se može smatrati njegovim dnevnikom, jer je većina članaka potekla iz njegovoga plodnoga pera. Uz Theodora Mommsena i Vilima Henzena uložio je i De Rossi mnogo truda oko izdavanja rimskih napisa u djelu „Corpus Inscriptionum latinarum“, naročito u VI. knjizi. Osim toga opsežnoga rada uredio je De Rossi prvi muzej kršćanskih starina osnovan po papi Piju IX. u Rimu. Velika je zasluga De Rossija, da je upozorio učeni svijet i na važnost kršćanskih starina po Dalmaciji i Istri, naročito u staroj Saloni i Akvileji. Kada se je 1894. držao prvi kongres kršćanskih arheologa u Spljetu, imao mu je predsjedati De Rossi, ali ga u tome zapriječila teška bolest, koja ga je doskora i u grob shrvala. Ivan Krstitelj De Rossi bio je počasni član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i hrvatskog arheološkog društva. *Josip Purić.*

— † **Henrik pl. Brunn** izdahnuo je svoju plemenitu dušu 23. srpnja 1894. u Schliersee-u u gornjoj Bavarskoj u sedamdeset i prvoj godini života svoga. Rodio se Brunn 23. siječnja 1822. u Wörlitzu kod Dessaua, gdje je u oćinskoj kući svršio početne nauke. Poslije svršenih gimnazijskih nauka u Zerbstu podje 1839. na sveučilište u Bonn, gdje je slušao Fr. G. Welckera i Fr. Ritschla, kojima je kao mladi doktorand posvetio i svoj prvijenac „Artificum liberae Graeciae tempora“. Iz Bonna uputio se je filolog Brunn u Rim, da se posveti arheologiji. U Rimu proboravio je punih deset godina (1843.—1853.) radeći neumorno uz tajnike arheološkog instituta Emila Brauna i Vilima Henzena. U početku bilo mu se boriti za opstanak i zasluživati vodeći druge po muzejima i pišući izvještaje i članke za novine, dok mu njegovi ućeni članci u Annalima i Bulletinu, te njegove rasprave u sjednicama instituta ne pribaviše i povoljniji položaj materijalni i glas mlada ali darovita ućenjaka i poznavaoća antiknih umjetnina. Prije svoga odlazka iz Rima izdade 1853. prvi svezak znamenitoga djela „Geschichte der griechischen Künstler“. Pod jesen 1853. godine vrati se u Njemacku, postade kustosom na sveučilištu u Bonnu, gdje se je habilitisao i ostao do 1856., kada bude poslije smrti Braunove pozvan u Rim, da preuzme

tajničko mjesto u arheološkom institutu. U Rimu ostade skoro deset godina, gdje je uz vrloga Henzena živo radio oko procvata arheološkog instituta; njegova predavanja u zavodu vabila su zahvalno slušateljstvo, a osobito filologe, arheologe i prijatelje starina. Godine 1859. dovrši svoje epohalno djelo „Geschichte der griechischen Künstler“, u kojem je sistematički obradio do najtanjih tančina sva literarna i monumentalna vrela za povijest grčkih umjetnika i tim položio čvrst znanstven temelj daljnjem razvoju arheološke znanosti. Po smrti Streberovoj bude pozvan u Monakov, gdje započne 1865. svoje profesorsko djelovanje i stvori arheološku školu, iz koje izadjuše mnogi znameniti arheolozi. Uz profesuru obnašao je Brunn službu konservatora kr. bavarske numizmatičke zbirke i zbirke antiknih vaza, a 1888. postade ravnateljem gliptoteke kralja Ljudevita I. Njegovim nastojanjem osnovan je muzej sadrenih kopija najznamenitijih klasičnih spomenika. Puna dva decenija radio je neumorno, da dovrši drugo svoje znamenito djelo „Griechische Kunstgeschichte“. Polstoljeća radio je Brunn u svim granama arheološke znanosti, izuzam arhitekturu kao pravi stručnjak, što svjedoče njegove mnoge specijalne radnje, između kojih spominjemo njegove „Griechische Götterideale“.

God. 1894. dne 20. ožujka proslavljena je svečanim načinom pedesetgodišnjica njegovog doktorata u Monakovu, gdje su sijedom učenjaku priredjene mnoge srdačne ovacije od raznih korporacija, učenih društava, njegovih prijatelja i učenika. Tri dana prije postavljeno je svečanim načinom jubilarovo poprsje u dvorani knjižnice njemačkog arheološkog instituta u Rimu.

Jos. Purić.

— † **Ivan Overbeck** preminuo 8. studenoga 1895. u Leipzigu u sedamdesetoj godini života. Overbeck je svršio sveučilišne nauke u Bonnu, gdje je slušao slavljena filologa Fr. Ritschla i F. G. Welckera. God. 1848. polučio doktorat, a dvije godine kašnje habilitirao se u Bonnu, gdje ostade samo tri godine, jer već 1853. podje u Leipzig, gdje je kao profesor djelovao do svoje smrti. Još prije polazka svoga u Leipzig izdade Overbeck 1853. „Kunstarcheologische Vorlesungen im Anschluss an das akademische Kunstmuseum in Bonn“ i oveće djelo „Die Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis“, komu je dodao i atlas najvažnijih opisanih spomenika, odnosećih

se na ciklus tebanskih i trojanskih priča. Već iza dvije godine izdade djelo o izkopinama u Pompejima, ali je oštra kritika djelo nemilice operušala. Budući da Overbeck sam nije bio u Pompejima, nego je napisao svoje djelo na temelju drugih djela, bila je ta njegova radnja u istinu manjkava. Da ispravi mane, podje višeput sam u Italiju i u Pompeje, te četvrto izdanje, što ga je priredio u društvu sa Augustom Mau-om „Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken dargestellt. Leipzig 1884“ je savršeno remek-djelo. Znamenito je Overbeckovo djelo „Geschichte der griechischen Plastik“, kojega je četvrto izdanje uvjerilo mnoge njegove protivnike, da je za opću povijest umjetnosti Overbeck imao više sposobnosti od mnogih drugih učenjaka. Predaleko bi nas zavelo, da potanje ocjenjujemo i nabrajamo mnogobrojne radnje Overbeckove, razasute po raznim znanstvenim časopisima, za to spominjemo samo još njegovo najvažnije djelo, zasnovano na tako širokoj podlozi, da je jedan čovječiji vijek za tako ogroman posao prekratak, a to je njegova „Griechische Kunstmythologie Leipzig 1871—89“, koja će i kao „torso“ ostati vječan spomenik njegovoga neumornoga djelotvornoga duha.

Josip Purić.

— † **Gustav Hirschfeld**. Još nije minula ni godina dana, što je u Monakovu promijenio svijetom genialni arheolog i vrli radnik u povjesti umjetnosti Henrik Brunn, eto opet sklopi se grob nad jednim od najumnijih i najvrednijih arheologa novijega doba. Gustav Hirschfeld, profesor arheologije u sveučilištu u Königsbergu, preminu 20. travnja 1894. u Wiesbadenu poslije dugotrajne teške bolesti. U najljepšoj muževnoj dobi, gdje mu je pero najplodnije bilo, gdje je najljepše razmahao krilo, ugrabi ga neumitna ljuta smrt. Jedva ćemo se odužiti sjeni vrlo pokojnika, ako na ovom mjestu prikazemo u krupnim crtama život i rad njegov.

Rodio se Hirschfeld 4. studenoga 1847. u Pyritz u Pomoraciji. Učio je u Tübingenu, Leipzigu i Berlinu klasičnu filologiju, ali ga već tada osobito zanimala arheologija, koja mu bješe mezimica, e ju je upravo svim žarom svoje plemenite duše ljubio. Već prvim svojim radom „Tituli statuariorum sculptorumque graecorum cum prolegomenis“ svratio je na se pažnju odličnih stručnjaka. Dobivši potporu od berlinske akademije znanosti zaputi se arheoloških studija radi u Grčku, Italiju i Malu

Aziju. Znanstvene rezultate naučnog ispitivanja na tom svom putu priopćivao je naročito u „Archaeologische Zeitung“. Duže vremena bavio se u Atenama. Otuda potječe temeljita njegova radnja o topografiji stare luke pirejske. U društvu s graditeljem Eggertom iztraživaše Hirschfeld 1874. južni dio Male Azije, i tom prilikom pretražiše osobito staru Pamfiliju, Pisidiju, Frigiju, Kariju i Paflagoniju. Tome vremenu pripada njegova omašna rasprava o frigijskom gradu Kelenama i radnja, koja je napose izašla „Prilozi za povjest i topografiju Male Azije“. Pošto su napokon potrebiti novci namaknuti bili, započeo pod njegovim vodjenjem u travnju 1874. iskapanja u Olimpiji, kojima upravljahu iz Berlina Curtius i Adler. Bješe to mučno poslovanje, ali svijest da boravi na svetom tlu klasične Grčke i iskrena radost, što mu se trud naplaćivao mnogim i lijepim iskopanim predmetima, pomogla mu je svladati sve teškoće. Grozničavoj revnosti i divnoj ustrajnosti njegovoj nasmija se također osobita sreća. Mjeseca svibnja 1877. nadje naime kip Hermesa od Praksitela. Kip je od mramora, a prikazuje nam Hermesa, kako se prislonio na panj, prebacio preko njega plašt, pa se podupro ljevicom, u kojoj drži svoga nejakoga bracu Dioniza, da ga sirotu bez majke preda u negu nimfama. Poradi savršene tehnike i izradbe divila se već starina ovomu remeku Praksitelovu. Pausanija, pominjući redom umjetnine i zavjetne darove, što su krasili Heraion u Olimpiji, pominje među mladjim umjetnicima na prvom mjestu: „Hermesa iz mramora, koji nosi maloga Dioniza, djelo Praksitelovo“ (V. 17, 3: Ἑρμῆν λιθῶν, Διόνυσον δὲ φέρετ νήπιον, τέχνη δὲ ἐστὶ Πραξιτέλου). Kip je ovaj glavno mjerilo za prosudjivanje umjetničkoga rada Praksitelova. Učuvan je tako dobro, kao što malo koji stari spomenik, a što je glavno, osobito je vjerno učuvana prekrasna glava Hermesova, te nam je tek sad jasno, zašto su stari slavili Praksitela kao kipara, koji umije isklesati majstorski glave iz mramora. Tu vijest nalazimo i u Cicerona, koji u velike slavi Praxitelia capita (Cicero de divin. II. 21. 48). Tu je eto umjetninu iznio na svjetlo božje vrlo pokojnik, da joj se dive sadašnja i buduća pokoljenja.

Ali nije Hirschfeld bio samo neutrudiv istraživač i naučnjak, nego je također bio vrijedan i savjestan učitelj. Počevši od g. 1878. pa sve do pred smrt predavao je arheologiju u sveučilištu u Königsbergu. I kao sveučilištni profesor radio je na književnom polju neodoljivim

pregnućem. Osim već spomenutih radova ima od njega sva sila izvještaja, obznana i dr. U stručnim časopisima eno lijepe radnje „Atena i Marsija“; tumači sliku na jednoj atičkoj posudi (vasi), raspravlja „o kamenim grobovima u Paflagoniji itd., a časopisi „Deutsche Rundschau“ pa „Nord i Süd“ gotovo su nakrcani zanimljivim i izvornim studijama i sastavcima njegovim iz područja arheologije. Od g. 1884. piše on izvješća u „Geographisches Jahrbuch“ o geografskom iztraživanju starih kulturnih zemalja. Poradi svojih velikih zasluga bio je od g. 1885. predsjednikom geografskomu društvu u Königsbergu. I onda, kad ga je teška bolest oborila u krevet, izda on „Moltkeove listove iz Turske“, poprativši i djelo i pisca lijepom karakteristikom i dodavši dragocjene svoje bilješke i tumačenje. Dokle je god osjećao u sebi iskrnu života, on ju je trošio na rad i nauku.

Neka je svijetla i časna uspomena zaslužnom naučnjaku i valjanu učitelju!

Josip Sarkotić.

Književne vijesti.

— Starohrvatska Prosvjeta Glasilo hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu. Urednik joj Fran Radić, teoretički učitelj strukovnog tečaja u Korčuli. U Kninu 1895. Dionička tiskara u Zagrebu. — Rađo smo pozdravili osnutak hrvatskoga starinarskoga društva i živim zanimanjem pratili i njegov uspješni rad oko iskapanja hrvatskih starina, toli važnih za poznavanje domaće prosvjete i domaće historije, pa želimo i u buduće društvu na tom polju što bolji uspjeh uvjereni, da će se uz nas tomu uspjehu radovati cio hrvatski narod. Kako djelovanje društva podpomažu svojim prinosima mnogi rodoljubi, očekivali smo, da će društvena uprava ozbiljno nastaviti započeta iskapanja, ali mjesto toga iznenadila nas uprava novim (četvrtim) hrvatskim arheološkim časopisom. Neka nam se ne zamjeri, ako po svom najboljem uvjerenju i u dobroj nakani reknemo posve ozbiljno, da nam se čini, da su za naš narod četiri arheološka časopisa pravi luksus i da uz Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu, Bulletino u Spljetu i Glasnik bosansko-hercegovačkoga muzeja u Sarajevu nije bilo potrebe osnivati novi arheološki časopis. Mi bi iskreno želili, da se svi strukovnjaci arheolozi skupe oko jednoga časopisa, pa da ga podignu tako, da bude kadar podnijeti najstrožiju domaću i vanjsku stručnu kritiku

ali kada to sada radi političkih prilika, u kojima se hrvatski narod nalazi, nije moguće, nije barem trebalo dalje cijepati i onako već pocjepane sile. Buduć, da „Viestnik“ nije naprosto samo organ muzejski, uvjeren sam, da bi uredništvo Viestnika rado primilo svaku valjanu radnju članova hrvatskoga starinarskoga društva, a društvo bi tim prištedilo trošak, što ga ima oko izdavanja Starohrvatske Prosvjete i moglo uspješnije nastaviti započeta izkapanja. Kada je pako već Starohrvatska Prosvjeta ugledala svjetlo, mi joj želimo, da si pred narodom lice osvijetla. Mi ćemo rad srodnoga nam društva i dalje pratiti iskrenom simpatijom, ne osvrćući se na zadirkivanje njeke gospode oko Starohrvatske Prosvjete.

Prof. Jos. Purić.

— Spomen knjiga otvora prvoga muzeja hrvatskih spomenika. U Zagrebu 1894. Obširno izvješće o radu kninskoga društva do šeste mu glavne skupštine i o istoj skupštini, s kojom je bilo spojeno otvorenje lokalnoga muzeja, u kojemu je uz spomenike iz dobe hrvatske narodne dinastije i nješto predhistorijskih i rimskih iz bližnje okolice. Knjizi je priloženo 5 tabla, od kojih prve dvie prikazuju tloris bazilike na Stupovima u Biskupiji i ruševine bazilike sv. Bartola na Kapitulju kod Knina.

— *Ephemeris Bihačensis.* — *Ephemeris Salonitana.* — *Ephemeris Spalatensis.* — Liep književni dar članovima prvoga kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu, sa mnogim tablama, na kojima su — većinom uspjele — slike spomenika, o kojima se govori i u nekim, kojima u tekstu nema opisa. Članci su poradi internacionalnoga karaktera sastanka napisani izmjenice hrvatski, njemački, francuzki i talijanski. *Ephemeris Salonitana* medju ostalim govori i o nekim solinskim spomenicima narodnoga muzeja u Zagrebu, koji su naslikani na tablama III. i V. Zanimivo je tu i izvješće A. Hytreka o starokršćanskom grobištu sv. Synerota u Mitrovici (p. 5—10) sa 15 slika i dvie table. Na prvoj je tabli tloris coemeterija sv. Synerota, koji je Hytrek 1882/3. dielomice odkopao, a na drugoj naert onda još postojalih ostanaka na t. z. rimskom groblju, kraj ceste u Rumu, za koje domaći ljudi misle, da su bili crkve sv. Dimitrije, po kojemu je Mitrovica prozvana. Danas ovim ruševinama nema više traga. Jedino se još vide rupe, u kojima su se nalazili temelji, što no ih talijanski radnici uz dozvolu oblasti dinamitom razvališe, da materijal upotriebe za gradnju

rečene ceste. (Izporedi izvještaj povjerenika Ignjata Junga). Što nisu ovi barbari učinili, učiniše mitrovački seljaci, koji veoma sgodnim željeznim šibkama (sondama) vješto umiju napipati svaki komad olovnih sarkofaga, kamena i ciglje, ma bio i 5 6 metara duboko pod zemljom. Zimi, kada nema drugoga posla, nasondirani se objekti izkopaše, olovni se sarkofazi stopiše i po kilogramu prodadoše ribarima ili židovima; ciglja i lošiji kamen upotriebe se u fundamentima kuća, a ljepši kamen dobro plaćaju domaći krstaši (kamenorezci), koji su u svojemu poslu već mnogo spomenika uništili. Za Mitrovicu karakteristične ali istinite su Hytrekove rieči: „Ovdje se razmećahu pljenec „divlji čopori Bajanovi, za prekotisućne burne „dobe palila je bezobzirno svakojaka osvaja- „lačka ruka, te Sirmium propade u gomilu ru- „ševina i pepela, pretvoren u ogromni kamen- „lom, što ga do naših dana skoro posvema „izcrpilo“. Kako je u Mitrovici, tako je u ostalom i na drugim mjestima po Sriemu, o čemu se je pisac ovih redaka lično osvjedočio. Pokusi na više mjesta dokazali su, koliko je već prostačka ruka devastirala i da će se riedko gdje u Sriemu naći mjesto, gdje bi se izplatilo sistematično kopanje.

— Vodja po Spljetu i Solinu. Sa 25 tablica. Zadar 1894. Veoma liepo opremljena knjiga na način Baedekerovih vodja, koja daje više već što naslov obećaje. Piscu Dr. Luka Jelić, ravnatelj Fran Bulić i profesor S. Rutar posvetiše ju prvomu kongresu kršćanskih arheologa.

Članovi kongresa dobiše osim toga još na dar sljedeće knjige:

Brevis historia primi congressus archaeologorum Christianorum Spalati-Salonis habendi. Spalati 1894.

Al primo congresso di archeologia cristiana in Spalato doveroso e cordiale saluto dal capitolo della cattedrale. Spalato 1894.

Raccolta di documenti relativi ai monumenti artistici di Spalato e Salona, per Dr. Luca Jelić. Fasc. I. Spalato 1894. Sadržaje 36 spisa iz god. 1416—1792., koji govore o starinama Spljeta i Solina i njihovom udesu.

L' evangelario spalatense dell' archivio capitolare di Spalato. Del canonico Giov. Devich. Sa tablom. Preštampano iz Bulletinu 1893/94. Opisuje važni taj rukopis VII. ili VIII. stoljeća i priobćuje vari-

jante njegova teksta naprama regensburškomu izdanju Vulgate od g. 1883.

Dalmatiens Küstenstädte. Von Prof. Dr. W. A. Neumann. Veoma zanimivo predavanje, držano u bečkomu znanstvenomu klubu, u kojemu se pisac mnogo bavi sa spomenicima dalmatinskih gradova.

— Auctarium inscriptionum quae a mense Junio a. 1892 ad mensem Junium a. 1894 in Museum Archaeologicum Salonitanum Spalati illatae sunt. Descripsit Prof. Fr. Bulić, director eiusdem Musei. Spalati 1894. 8° Nastavlja se u progamima spljetske gimnazije od g. 1885/6.—1888/9, te 1891/2 započeti katalog napisa solinskoga muzeja u Spljetu, koji su već u „Bulletinu“ publikovani. U ovom se svezku nalaze br. 1772—2032. Po znanstvenim zahtjevima sastavljeni indices olahkočuju porabu djela.

— Series nobilium quorum litterae armales in generalibus congregationibus regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae publicatae et acceptatae sunt A. 1557—1848. Collegit et edidit Dr. Joannes Bojničić-Kninski. regn. Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae archivarius. Zagrabiae 1896. Ex taburna libraria Leop. Hartman (Kugli et Deutsch). Pod ovim naslovom izišla je zanimiva knjižica u šestnaestini, obsežući predgovor I—XVI, popis plemića 1—44 i rodoslovja I—XXXII. — U predgovoru iztakao je pisac zanimiva razjašnjenja o hrvatskom plemstvu, a napose o hrvatskom indigenatu, koji je skroz različan od ugarskoga. Plemićem hrvatskim smatran je samo onaj, kojega je sabor hrvatski priznao. Taj je predgovor pisan hrvatskim i njemačkim jezikom. — U samom popisu plemića, koji je alfabetski udešen, sadržano je oko 700 plemića, kojih su plemićki listovi na saboru hrvatskom proglašeni, u koliko je to zabilježeno u 12 svezaka saborskih zapisnika. U opazkama dodao je pisac viesti o datumu plemićkih listova pojedinih porodica.

Napokon u dodatku „Additamentum. Genealogiae nobilium familiarum insertae protocolis congregationum regn. Croatiae, Slav. et Dalmatiae“ priobćene su genealogije pojedinih plemićkih porodica, u koliko su ove zabilježene u sabor. zapisnicima. Ovih imade 64 na broju.

Kako g pisac sam veli, ta je knjižica neke ruke dodatak k knjizi, što je izdao magjarski držav. arkiu u Budimpešti pod naslovom: „A királyi könyvek 1527.—1866. összeállításak Dr. Illésy J. és Pettkó B. Bpest 1895.

Knjižici je ciena 60 novč., a može se najtoplije preporučiti, jer sadržaje važne podatke o našem hrvatskom plemstvu.

E. Laszowski.

— „Szent Simon ezüstkoporsója Zárában“ (Srebreni lijes sv. Šimuna u Zadru) naslov je djelu, što ga je po nalogu arheološkog povjerenstva mađarske akademije napisao docent berlinskog sveučilišta dr. Alfred Gotthold Meyer a izdala ga mađarska akademija znanosti u Budimpešti 1894. — Među najljepše i najvažnije spomenike u Dalmaciji spada pozlaćeni srebreni lijes sv. Šimuna u Zadru, što ga je naručila ugarska kraljica Jelisava, kći bosanskoga bana Stjepana Kotromanića, u milanskoga zlatara Francesca, koji ga je 1380. godine dovršio, kako se vidi iz nadpisa na samom lijesu. — Već u XVII. vijeku opisuju ovaj rijedki spomenik sredovječne umjetnosti L. Fondra u svom djelu „Istoria della insigne reliquia di San Simeone Profeta che si venera in Zara“, koje je ugledalo svjetlo u Zadru tek 1855., a pisalo se je i kasnije mnogo o njemu, te su i izašle neke ilustracije. Od novijih djela navlastito spomena je vrijedno Eitelbergerovo. (Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens. Wien 1884) i Engleza Jacksona (Dalmatia the Quarnero and Istria with Cettigne in Monte negro and the island of Grado. Oxford 1887). U I. sv. Jacksonovog djela je na kratko opisan lijes (str. 314—320.), priopćen je nadpis (str. 318.) i vrlo dobra slika, koja prikazuje pročelje (prednju fasadu) lijesa. Slike ovoga srebrenoga lijesa u djelu „Austro-Ugarska monarkija“ i u ilustriranom životopisu Ljudevita Velikoga od A. Póra (Budimpešta 1892.) nisu osobito uspjele. — Najopširnije i najtemeljitije piše o lijesu sv. Šimuna dr. Meyer u gore spomenutom djelu, koje obseže 64 strane u velikom formatu sa 29 slika u tekstu i sa 14 tabala. Studija dr. A. G. Meyera ob ovom krasnom spomeniku osnovana je na proučavanju vjerne galvanoplastičke kopije i samoga originala. U uvodu spominje dr. Meyer iscrpivo literaturu o srebrenoj arci Sv. Šimuna, zatim dijeli svoju učenu raspravu u pet poglavlja, u kojim nam opisuje lijes sa historijskoga i umjetničkoga gledišta. U historijskom dijelu priča vjerodostojne predaje o samim relikvijama sv. Šimuna i historiju pozlaćenog srebrenog lijesa, dočim u umjetničkom dijelu redom tumači lijepe relijeve, a to tumačenje popunjuju krasne

slike u tekstu samom i na tablama. Koliko sama radnja služi na čast učenomu piscu, toliko lijepo i elegantno izdanje služi na čast mađarskoj akademiji znanosti. — Usudili bismo se prigovoriti jedino to, da bi djelo imalo veću vrijednost za učeni svijet, da je izašlo i u njemačkom prijevodu, što će valjda skoro i biti.

Jos. Purić.

— Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien. Herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum. Ausgrabungen im Jahre 1893. Bericht von W. Radimský, Vorwort von M. Hoernes. Mit einem Beitrage von C. Schröter, 1 Plane, 20 Tafeln und 85 Abbildungen im Texte. Wien 1895. Upravo presajna publikacija o iztraživanjima na važnoj neolitičkoj staciji kod Butmira, koja je veoma srodna sa nepretraženim i stoga širemu občinstvu nepoznatim stacijama u Sarvašu kod Osieka i Vukovaru. Bojama izvedene ilustracije na tablama od umjetničke su ruke, a znanstveni tekst pisan i za lajika lahko razumljivim stilom. Ciena od 25 for. za ovako je sjajnu publikaciju jeftina.

— V. Dobruski: Materijali po arheologijata na Blgarija, Sofija 1894. Sa 18 tabla. Preštampano iz Sbornika za narodni umotvorenija XI. Pisac opisuje mnogobrojne za bugarske krajeve karakteristične relijeve sa t. zv. tračkim konjanikom, njeke sa Artemidom na konju (Bendis), iz Mithrovoga i Heraklovoga kulta, te napokon priobćuje nekoliko nepublikovanih grčkih napisa. Na tablama ima 44 cinkografija opisanih spomenika.

— Folkloristički zbornik jugoslavenske akademije. Primismo i priobćujemo sljedeći poziv, koji tim toplije preporučamo, što smo i sami odlučili u našem časopisu donošati folklorističke članke i bilješke: Poziv. Općeno je poznato, kako u narodu našem uslijed kulturnih prilika i neprilika sve više propada pravi narodni život, narodni običaji i vjerovanja. Za to jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti drži, da to sve treba za vremena sakupiti i na svijet izdati, dok još nije sasvim propalo. Poradi toga odlučila je ona izdavati folkloristički zbornik, u kojem će se štampati opisi života, običaja i vjerovanja naroda hrvatskoga i srpskoga, i poziva ovim sve prijatelje narodne folklore, da joj šalju gradju za pomenuti zbornik. Jugoslavenska će akademija primati sa zahvalom svaki prilog, a što bude vrijedno za štampu, štampat će u rečenom svom

zborniku i svaki će štampani prilog primjereno honorirati.

Uza svaki prilog, što ga tko jugoslavenskoj akademiji za njezin folkloristički zbornik pošalje, treba da pisac točno naznači, u kojem je kraju ili selu čuo ili vidio ono, što priopćuje. Isto tako treba spomenuti, da li je ono, što se navodi, jednako rašireno po svem onom kraju ili selu ili možda već propada, te se nalazi samo u gdje kojoj porodici ili kući, ili to drže samo još starci ili bake.

Da bi priložnici znali, kakovu upravo gradju misli jugoslavenska akademija donositi u pomenutom svojem zborniku, za to se ovdje navode natpisi za sve folklorističke priloge.

I. Narodni život u tješnjem smislu.

Hrana, kuća, nošnja, igre, plesovi, radnje (kojih u drugim krajevima nema ili su drukčije). Forme općenja (među mladima i starijima, među muškinjem i ženskinjem, među domaćima i gostima ili strancima).

II. Narodni običaji i vjerovanja.

1. Porod, vjenčanje, smrt. (Ne treba ograničiti se samo na to, da se reče, što narod čini u ta tri najznatnija odsjeka ljudskoga života, već treba opisati i priprave za njih, n. pr. što čine i čega se čuvaju žene, dok su trudne, kako se prosi i vjeri djevojka itd.).

2. Različni godovi preko godine (n. pr. Božić, Uskrs, Bogojavljenje, Djurdjev dan i dr.). Treba navesti, što se čini na same te dane i prije njih i ne samo što ljudi čine, već i čega se čuvaju).

3. Narodne priče o Bogu i o svecima (kao o sv. Iliji, Nikoli, Bogorodici i dr.), o duši, o drugom svijetu itd.

4. Narodni kalendar (t. j. koje kućne i poljske poslove misli narod da treba raditi u ovo ili ono doba godine, o ovom ili onom prazniku, uz ovu ili onu mjesječevu mijenu itd.).

5. Gatanja o vremenu i u opće o budućnosti (po kojim znacima pogađa narod, kakvo će biti vrijeme, kakva li ljetina, n. pr. po tom, kako ptice lete ili pjevaju, po tom, je li n. pr. na veliki petak lijepo vrijeme ili je kiša; što se drži, ako čovjek polazi na put, pa sretne najprije svećenika? itd.).

6. Pričanja o prirodnim pojavima: o grmljavini, o vjetrovima, o pomrčini sunca i mjeseca, o potresu, o suncu i mjesecu, o danici i o drugim zvijezdama, o mliječnom putu (kumovskoj slami). Imena pojedinih zvijezda kao:

„vlašići“, „volujara“, „štapei“, plug i volovi“ i priče o njima, ako ih ima.

7. Pričanja o životinjama i biljkama (kojima se tumači njihovo postanje, život i svojstva).

8. Priče o postanju i prošlosti sela, varoši, gradina, brda, jezera, ponora itd.

9 Narodna medicina (kojim lijekovima liječi narod različne bolesti ili samo baje).

10. Vjerovanja i pričanja o bićima, kojih nema (n. pr. o kugi, o vilama, vukodlacima, vješticama, vjedogonjama itd.).

11. Narodno tumačenje sna.

12. Gatanja i bajanja u različnim prigodama života (n. pr. kad tko što izgubi, kad se zaljubi itd.).

III. Dijalektologija.

Opisi naših narječja u gramatičkom i leksičkom pogledu. Nitko neka ne zaboravi uza svoj dijalektologički prilog točno navesti geografičke granice narječja, što ga prikazuje. Jugoslavenska će akademije osim opisati pravih narodnih narječja primati vrlo rado i opise dogovornih i umjetnih govora, kamo pripada n. pr. kozarski, poslovički, osaćanski i gegavački jezik (koje spominje Vuk u svojem rječniku i dr. Maretić u „Radu“ jugosl. akad. knj. 108. str. 185—186.).

U Zagrebu, mjeseca svibnja 1895.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

— Literarno-historijski zbornik jugoslavenske akademije. Primismo i priobćujemo sljedeći poziv:

Od prvih dana svojega života držala je jugoslavenska akademija jednom od prijekih svojih dužnosti, da prione sabirati književne spomenike južnih Slavena i objelodanjivati ih u svojim izdanjima. To je ponukalo akademiju, da je počela štampati kritična izdanja „Starih pisaca hrvatskih“, od kojih je do sada izišlo dvadeset knjiga, zato je pokrenula „Starine“, u koje slaže već godinama ponajpače gradju za sredovječnu rukopisnu književnost, a pored toga izdala je i nekoliko posebnih djela s istom svrhom. No akademija imade sama već podosta gradje i za novovječnu književnost, a uza to joj sve češće dolaze takovi prilozima s raznih strana, pa je zato akademija odlučila opet koraknuti naprijed i osnovati nov zbornik, u kojemu će objelodanjivati priloge za povjest književnosti hrvatske u novom vijeku.

Četiri su stoljeća već prošla, što se štampaju hrvatske knjige, pa se je tako naslagalo

mного gradje, koju treba da objelodanimo, ako želimo, da što prije dočekamo kritičnu povjest svoje knjige. Odmah u početku novoga vijeka nahodimo u povjesti svoje književne prosvjete duboke tragove talijanske kulture i susrećemo se s humanizmom, te je posve prirodno, što književnost naših strana progovara trima jezicima: hrvatskim, talijanskim i latinskim, dapače ima dosta književnika, koji pišu u sva tri jezika, a mnogo ih radi u dva. Povjest naše književnosti ostala bi nepotpuna, kad se historik ne bi osvrtao također na talijanska i latinska djela naših književnika, te je poradi toga akademija odlučila u svojem novom, literarno-historijskom zborniku priobćivati uporedo gradju za našu književnost svih triju jezika. Bit će prilike, da se u ovome zborniku prikuplja gradja za povjest književnosti počevši od konca XV. stoljeća sve do godine 1860., a akademija će se najpače brinuti oko toga, da sabere što obilniju gradju za historiju ilirizma, koji je udario osnovu modernoj knjizi hrvatskoj.

Ovdje će se štampati manji izvorni sastavci starijih pisaca, koji se ne mogu objelodaniti u posebnoj knjizi, nadalje važnija književnička korespondencija i napokon razni prilozima, koji su podobni objasniti koju stranicu književne historije naše. Ovakova će gradja bez sumnje doći u dobar čas svakomu, koga zanima prošlost naše književne prosvjete.

Mного se ove gradje nahodi u javnim arhivima i knjižnicama, koja je akademiji dohodna, ali je za cijelo imade veoma mnogo i u privatnim rukama, — s toga akademija učtivo moli sve rodoljube, da joj priloge iz svojih knjižnica za ovaj zbornik ili sami točno prepisu ili pošalju, pa će ih akademija pregledati i prirediti za štampu. Akademija će rukopise što prije sa zahvalnošću povratiti njihovim vlastnicima, a voljna je i namiriti sve troškove, koji nastanu. Prva knjiga ovoga zbornika izići će već do godine.

Kako je ovaj pothvat namijenjen ne samo koristi nauke, nego i slavi naroda hrvatskoga, akademija se živo nada, da će se njezinu pozivu rado odazvati svi rodoljubi, koji bi joj ma kako mogli u tom poslu biti na ruku.

U Zagrebu 30 aprila 1895.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

— Zapisnik glavne skupštine hrvatskoga arheologičkoga društva, obdržane 25. ožujka 1895. Gospodin Ivan Tkalčić pozvao je u glavnu skupštinu kao bivši pod-

predsjednik više odličnih što starih što novih članova, te je kao predsjedatelj otvorio skupštinu sliedećim kratkim govorom: Veleslavna gospodo! Prije svega srdačno Vam se zahvaljujem, da ste izvolili potruditi se u ovu glavnu skupštinu arheološkoga društva, a tim Vas ide veća hvala, jer će se u ovoj skupštini Vašim mudrim savjetom ovomu arheološkomu društvu, koje nije podpune dvije godine od sebe dalo nikakova znaka života, kako se nadam, udahnuti nov život, a tim i djelovanje istoga društva nastaviti i što jače podkriepiti. Uzrok, zašto je ovo društvo dvije godine kao spavalo, jest taj, što je polovinom godine 1892. bivši njegov predsjednik i urednik Viestnika hrv. arh. društva g. prof. Šime Ljubić kao ravnatelj našega narodnoga arheološkoga muzeja umirovljen, te otišao za vaviek iz Zagreba, a tim je društvo izgubilo svoga četrnaestgodišnjega urednika, koji je međjutim još pol godine stojeći izvan Zagreba ipak uređivao društveni časopis tako, da je za godinu 1892. podpuno dotiskan izašao. Ostavši ja iza njega podpredsjednikom ovoga društva, sazvaio sam mjeseca februara 1893. glavnu skupštinu, da se posavjetujemo i odlučimo glede daljnijega izdavanja društvenoga glasila, ali jer se u toj skupštini uvjerismo, da ne možemo naći vrstna urednika društvenomu Viestniku i da nam ni kamati od glavnice sami niti sa prinosom predplatnika ne dotiču za izdavanje Viestnika, uvidismo, da društvo nije kadro izdavati časopis, ako li ne odkine što od glavnice, što po pravilima nebi smjelo biti, toga radi odlučismo obustaviti za tada izdavanje Viestnika, dok mu se ne nadje vrstan urednik, a ujedno bje zaključeno, da se zamoli visoka kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, da društvenom časopisu, koji je ujedno i glasilo narodnoga našega muzeja, priteče u pomoć novčanom podporom. Prema tomu zaključku zamolio sam našu visoku kr. zemaljsku vladu za podporu, ali tečajem cijele g. 1893. na moju molbu nije stigao nikakav odgovor. Prema pravilom našega društva sazvaio sam prošle godine 1894. mjeseca februara opet glavnu skupštinu, u kojoj bude zaključeno, da se sa izdavanjem društvenoga glasila počeka dotle, dok se nakupi nešto članarine, a ujedno da se ponovno zamoli naša visoka kr. zemaljska vlada za novčanu potporu. Ne dugo poslije obdržavanja pomenute glavne skupštine, stigao je na prvu moju molbu odgovor od visoke kr. zemaljske vlade, kojim se poziva ovo arheološko društvo, da u riješenju molbe za potporu ima

zemaljskoj vladi podastrijeti sve dosadanje svoje publikacije. Poslije nekolikomjesečnog očekivanja stiglo je visoko riješenje od 11. veljače 1895. br. 3207 (1894.), kojim se za ovu godinu doznačuje našem arheološkomu društvu podpora od 600 for.

U visokom dopisu, kojim je kr. zemaljska vlada omogućila izdavanje arheološkoga Viestnika, veli se, da se rečena podpora daje društvu s obzirom na to, da će urednikom biti kustos našega arheološkoga muzeja g. dr. Josip Brunšmid. Ja scienim, da se tomu radostnim čuvstvom ne samo odazvati moramo, već i jedno-dušno da prihvatimo, jer se izdavanje Viestnika bez čuvara našega muzeja, čovjeka u arkeologiji naučna, teško i pomisliti može, arheološki bo Viestnik u pomladjenom svom izdanju treba da se pokaže i kod kuće i pred inostranim nabraženim svijetom, da je dostojno glasilo o prošlosti ne samo naroda hrvatskoga već i onoga velikoga naroda, koji je prije dolazka Hrvata i njihova zaposjednuća današnje hrvatske domovine, ostavio u istoj raznih spomenika nekadanje svoje snage i svoga umjeća.

Poslije ovoga predloži predsjedatelj, da se uredništvo Viestnika povjeri gosp. dr. Josipu Brunšmidu i da se članci u Viestniku štampani nagradjuju sa 30 for. po arku, što je skupština jednoglasno primila. Na poziv predsjedateljjev izvijestio je skupštinu o društvenoj imovini dr. Josip Brunšmid. Imetak hrv. arheol. društva sastoji se iz gotovine, uložene kod zagrebačkih kreditnih zavoda, zalihe knjiga, koje je izdalo što bivše društvo za poviest i starine jugoslavenske, što samo hrv. arheološko društvo i od knjižnice, u kojoj su publikacije, što jih je društvo dobilo u zamjenu za Viestnik. Glavnični imetak društveni se sastoji iz tri dijela. I. dio: Društvena glavnica uložena je na 7 knjižica, koje su koncem godine 1894. reprezentovale vrijednost od for. 3827.24 uračunavtu i kamate za sve tri godine 1892.—1894. u iznosu od for. 401.07.

II. dio: „Zaklada za izdavanje spomenika godine 1848.—49.“ uložena na uložnicu I. hrv. štedione broj 48.119 ima glavnice for. 125.50 i kamata for. 14.86, ukupno for. 140.36.

III. dio: Zaklada spomenika na grobničkom polju, koje se kamati upotrebljuju u društvene svrhe, ima zajedno sa kamatima (for. 179.41) u dvie knjižice for. 1797.29.

Sbroje li se sve tri stavke to vidimo, da društvo razpolaze glavnicom od 5169 for. 55 nč. i kamatima od 595 for. 34 novč., ukupno sa

5764 for. 89 nč. i podporom visoke kr. zemalj. vlade od 600 for.

Zaliha društvenih knjiga je upravo ogromna i leži bez ikakve koristi, s toga predlaže izvjestitelj dr. Brunšmid, da se cijena knjigama snizi, da jih se što više u narodu razpača. Skupština primi na znanje izvještaj i usvaja predlog dr. Brunšmida, te pripušta novomu odboru, da udari knjigama cijenu.

Na predlog predsjedatelja bude zaključeno, da se svima do sada izašlim Viestnicima izradi sistematički indeks, a taj posao da se povjeri prof. J. Puriću.

G. I. Kostrenčić predloži, da se Viestnik u buduće uz arheologiju obazire i na historiju i folkloristiku, te da se više približi programu bivšeg društva za povjestnicu i starine jugoslavenske. Predlog je jednoglasno prihvaćen s dodatkom, da se pripušta odboru, da u tom pogledu opredijeli granice Viestniku.

Predsjedatelj javlja glavnoj skupštini poziv preuzvišenoga g. bana Dragutina grofa Khuen-Hédervárya, da arheološko društvo sudjeluje

na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. i da označi svoga izaslanika, te predlaže, da se tom pozivu društvo odazove i da ga u izložbenom odboru zastupa dr. J. Brunšmid. Predlog je jednoglasno primljen

Dr. J. Brunšmid predlaže, da se knjižnica hrv. arh. društva pripoji muzejskoj knjižnici uz uvjet, da se članovima društva osjigura poraba društvenih knjiga. Predlog je u načelu primljen, ali se definitivna provedba odgadja do nove glavne skupštine.

Na predlog predsjedatelja bude jednoglasno izabran predsjednikom društva za upravnu godinu 1895. presvijetli gosp. dr. Izidor Kršnjavi. Na dalje bude aklamacijom izabran g. I. Tkalčić podpredsjednikom, a u odbor gg. dr. I. pl. Bojničić, dr. J. Brunšmid, Emilijan pl. Laszowski, dr. Fr. Maiksner, Ferdo Miler, dr. A. Musić i J. Purić, a za pregledanje računa gg. Gjuro Crnadak i Gjuro Deželić. Zahvaliv se skupštinarima na trudu, zaključiv predsjedatelj sjednicu.

Perovodio: J. Purić.

ERRATA CORRIGE.

Pag.	3. redak	40.	čitaj:	relijefe	mjesto	relijeje.
"	9.	"	16.	"	može	moše.
"	14.	"	18. i 19.	"	subditos	subditos.
"	14.	"	19.	"	vt	et
"	14.	"	25.	"	vna	ona.
"	14.	"	28.	"	Vniuersitatis	Vuiuersitatis.
"	15.	"	12.	"	rubicundo	rudicundo.
"	23.	"	1.	"	iztraživanja	iztrazivanja.
"	29.	"	35.	"	osnovi	omovi.
"	31.	"	5.	"	iztraživanja	izrazivanja.
"	31.	"	10.	"	Uzmet	uzmeta.
"	34.	"	28.	"	gelosia	gelasia.
"	34.	"	35.	"	regno	regni.
"	34.	"	43.	"	Rukopis c. kr.	Rakopisc. kr.
"	35.	"	42.	"	razbila	sazbila.
"	38.	"	38.	"	poggiuoli	pogginoli.
"	38.	"	41.	"	str. 39.	str. ...
"	39.	"	2.	"	popucali	po pucali.
"	39.	"	20 i 23.	"	Jacouich(i)ch	Jacomillich.
"	39.	"	35.	"	četvrtoga	petoga.

Pag.	redak	19.	čítaj:	Jacouichich	mjesto	Jacomillich.
"	42.	"	30.	"	maius adjacet, capella ulterius extendatur	" maiusadjacet, capellam ulte- rius extendat.
"	44.	"	34.	"	Adam et Clerissean	" Adams et Clarissen.
"	44.	"	34.	"	Cassas	" Carsas.
"	46.	"	42.	"	Ark. splj. crkov. br. 8.	" N. mj. br. 8.
"	47.	"	14.	"	izvršbu radje	" izvršba radja.
"	47.	"	29.	"	nije	" nije.
"	48.	"	27.	"	zoccolo	" zonolo.
"	50.	"	5.	dodaj: Mjerilo 1 ^{cm} = 1 ^m		
"	51.	"	5.	" Mjerilo 1 ^{cm} = 1 ^m		
"	52.	"	15.	čítaj:	v. sl. 18, 20, 23, Tab. III. b.	" v. sl. 23, 31.
"	61.	"	9.	"	Lievi	" Desni.
"	69.	"	30.	"	T(εο)ϛ (sic!)	" θ(εο)ϛ
"	72.	"	24.	"	+ ACCIPE PR(im)VM SALONE	" ACCIPEP R[im]VM SALONE.
"	84.	"	11.	"	O76	" O74.
"	84.	"	31.	"	O74	" O76.
"	88.	"	15.	izpusti na početku IV.		
"	92.	"	39.	čítaj:	pulcherrimis paramictis	" pulcherrime pari- mentis.
"	101.	Sl. 51. reverz zaokreni za 90° na lievo.				
"	108. redak	23.	"	17	"	18.
"	150.	"	1.	"	gradovi	" ovi grad.
"	151.	"	35.	"	prahistorijskih	" predhistorijskih.
"	155.	"	37.	briši onaj mali i iznad AV.		
"	156.	"	5.	čítaj:	Perjasica	" Perjasisa
"	156.	"	38.	"	Perjasice	" Perjasise.
"	158.	"	18.	"	l(aeti)	" l(acti).
"	160.	"	42.	"	se	" e
"	162.	"	2.	"	rimskoga	" r mskoga.
"	163.	"	31.	"	muzejski	" mnzejski.
"	175. sliku	140.	preokreni.			

